

ISSN 2522-1205 (Print)
ISSN 2522-1213 (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 75

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2024

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Куцик П. О., Семак Б. Б. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2024. – Вип. 75. – 148 с. – (Економічні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 75

Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки.

Згідно з наказом МОН України № 1643 (Додаток 4) від 28.12.2019 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б”.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ від 7.06.2016 р. Серія КВ № 22161-12061 ПР.

Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету.

Протокол № 8 від 2 лютого 2024 року.

Редакційна колегія:

Куцик Петро Олексійович, д.е.н., проф. (головний редактор);

Семак Богдан Богданович, д.е.н., проф. (заступник головного редактора);

Міценко Наталія Григорівна, д.е.н., проф. (заступник головного редактора);

Музичка Олександра Миронівна, к.е.н., доц. (відповідальний секретар);

Базиліук Володимир Богданович, д.е.н., проф.;

Васильців Тарас Григорович, д.е.н., проф.;

Виноградова Олена Володимирівна, д.е.н., проф.;

Воронко Роман Михайлович, д.е.н., проф.;

Князева Тетяна В'ячеславівна, д.е.н., доц.;

Ковальчук Світлана Володимирівна, д.е.н., проф.;

Копиліук Оксана Іванівна, д.е.н., проф.;

Кореніук Петро Іванович, д.е.н., проф.;

Літвінов Олександр Сергійович, д.е.н., проф.;

Лопашук Інна Афанасіївна, к.е.н., доц.;

Лупак Руслан Любомирович, д.е.н., проф.;

Міщук Ігор Пилипович, д.е.н., проф.;

Поліщук Ірина Ігорівна, д.е.н., доц.;

Полякова Юлія Володимирівна, д.е.н., доц.;

Сафонов Юрій Миколайович, д.е.н., проф.;

Свидрук Ірена Ігорівна, д.е.н., проф.;

Трут Ольга Олексіївна, д.е.н., проф.;

Черкасова Світлана Василівна, д.е.н., проф.;

Хлуска Йоланта, *Dr hab.*, проф. (Республіка Польща);

Шавга Лариса Афанасіївна, д.е.н., проф. (Республіка Молдова);

Шимановська-Діанич Людмила Михайлівна, д.е.н., проф.

Відповідальний за випуск – д.е.н., проф. **Семак Б. Б.**

Видання індексується у наукометричних базах:

Ulrich's Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, World Cat

DOI: 10.32782/2522-1205

DOI: 10.32782/2522-1205-2024-75

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-econom>

© Львівський торговельно-економічний університет,
2024

ЗМІСТ

Куцик П. О., Бачинський В. І., Зеленко С. В.

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ТА НАПРЯМИ ЇХ
ВИРІШЕННЯ.....7

Копилюк О. І., Музичка О. М., Пелех П. Р., Тацій Є. І.

ФІНАНСОВА СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....14

Лунак Р. Л., Мульська О. П., Мульський В. Я.

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ РИНКУ МІГРАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ:
ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД.....20

Руцишин Н. М., Пелех О. Р., Козак А. Р., Криворучко Н. М.

СУЧАСНИЙ СТАН БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ.....27

Турянський Ю. І., Свидрук І. І., Гнилянська О. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГАРАНТУВАННЯ БЕЗПЕКИ
ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....37

Шимановська-Діанич Л. М., Рангра Нішант

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА: ВИЗНАЧЕННЯ, ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ СТОРОНИ.....44

Воронко Р. М., Сидоренко Р. В., Жураковська І. В.

ІНТЕГРОВАНА ЗВІТНІСТЬ: МЕТА ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ.....52

Хінальська Т. Р.

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ
ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ.....59

Чуй І. Р., Павлюк Б. О.

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО РЕФОРМУВАННЯ.....65

Ковальчук С. В., Кобець Д. Л.

ЗАСТОСУВАННЯ АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ У МАРКЕТИНГОВІЙ
СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....74

Кобеля-Звір М. Я.

АНАЛІЗ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ДЛЯ ПОШУКУ ГРАНТІВ.....81

Мединська Т. В., Олійник Н. Р., Василюшин С. А.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ І ПЛАТЕЖІВ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....86

Миронов Ю. Б., Барібіна Я. О.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЙ ТА КРИПТОВАЛЮТ
В ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ.....95

Примаченко О. Л., Реслер М. В., Климович Д. А.

ОБЛІК ОПЕРАЦІЙ ІЗ ФІНАНСОВИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ:
ВПЛИВ НА ПОДАТКОВІ РОЗРАХУНКИ.....102

Попович М. П., Попович А. І.

СУТНІСТЬ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ МІСЦЕ У СТРУКТУРІ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВ.....109

Медвідь Л. Г., Сернівка С. М.

УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ ПЕРЕРОБКИ СОЇ.....114

Гринів В. Б.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ
ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....126

Шапков С. В.

СТАНОВЛЕННЯ ІСНУЮЧОЇ МОДЕЛІ РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ.....134

Головацька С. І.

ОБЛІКОВО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЧОЇ ПРОГРАМИ ПІДПРИЄМСТВ
ІЗ ОЗЕЛЕНЕННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ У СИСТЕМІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....140

CONTENT

Kutsyk P. O., Bachynskii V. I., Zelenko S. V.

PROBLEMS OF THE ORGANIZATION OF THE ACCOUNTING OF CAPITAL INVESTMENTS AND DIRECTIONS FOR THEIR SOLUTION.....7

Kopyliuk O. I., Muzychka O. M., Peleh P. R., Tatsii Ye. I.

FINANCIAL CAPACITY OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF LVIV REGION IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION.....14

Lupak R. L., Mulaska O. P., Mulskiy V. Ya.

MIGRATION CAPITAL MARKET DEVELOPMENT MODEL: THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACH.....20

Rushchyshyn N. M., Pelekh O. R., Kozak A. R., Kryvoruchko N. M.,

CURRENT STATE OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT.....27

Turyanskyy Yu. I., Svydruk I. I., Hnylianska O.V.,

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ENSURING THE SAFETY OF STAFF ACTIVITIES IN WAR CONDITIONS.....37

Shymanovska-Dyanich Lyudmyla, Rangra Nishant

CIRCULAR ECONOMY: DEFINITION, POSITIVE AND NEGATIVE SIDES.....44

Voronko R. M., Sydorenko R. V., Zhurakovska I. V.

INTEGRATED REPORTING: PURPOSE OF FORMATION AND FEATURES OF CONTROL.....52

Khinalska T. R.

ECONOMIC ASPECTS AND FEATURES OF LABOR PROTECTION AT FOOD INDUSTRY ENTERPRISES.....59

Chuy I. R., Pavluk B. O.

IMPROVING THE FINANCING OF THE EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE AS A PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL REFORM.....65

Kovalchuk S. V., Kobets D. L.

APPLICATION OF MACHINE LEARNING ALGORITHMS IN THE MARKETING STRATEGY OF AN ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY.....74

Kobelya-Zvir M.Ya

ANALYSIS OF INTERNET RESOURCES FOR SEARCHING FOR GRANTS.....81

Medynska T. V., Oliylyk N. R., Vasylyshyn S. A.

MODERN TECHNOLOGIES OF TAX AND PAYMENT ADMINISTRATION: DOMESTIC AND ABROAD EXPERIENCE.....86

Myronov Yu. B., Barybina Ya. O.

PROSPECTS OF THE USE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES AND CRYPTOCURRENCIES IN THE TOURISM INDUSTRY.....95

Prymachenko O. L., Resler M. V., Klymovych D. A.

ACCOUNTING OF TRANSACTIONS WITH FINANCIAL INSTRUMENTS:
IMPACT ON TAX CALCULATIONS.....102

Popovych M. P., Popovych A. I.

THE ESSENCE OF FOOD SECURITY AND ITS PLACE IN THE STRUCTURE
OF ECONOMIC SECURITY OF STATES.....109

Medvid L. G., Sernivka S. M.,

COST MANAGEMENT OF SOY PROCESSING ENTERPRISES.....114

Hryniv V. B.

CONCEPTUALIZATION OF ECONOMIC POLICY SUPPORT FOR INVESTMENT AND
INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP.....126

Shashkov S. V.

FORMATION OF THE EXISTING MODEL OF ELECTRICITY
MARKET IN UKRAINE.....134

Golovatska S. I.

ACCOUNTING AND MANAGEMENT ASPECTS OF THE PRODUCTION PROGRAM
OF ENTERPRISES FOR THE GREENING OF POPULATED POINTS IN THE SYSTEM
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....140

УДК 657.2:330.3

Куцик П. О.,

kutsykpetro@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-5795-9704,

Researcher ID: G-9204-2019,

д.е.н., проф., ректор, професор кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Бачинський В. І.,

vasylbachynsky@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-5071-9038,

к.е.н., проф., професор кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Зеленко С. В.,

zelenkos82@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-6074-1749,

Researcher ID: AAB-1281-2021,

к.е.н., доц., доцент кафедри обліку і аудиту, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. *Захист інвестицій на державному рівні передбачає наявність політичної, фінансової, адміністративно-правової, економічної стабільності та гарантій захисту інвестицій. Вітчизняна правова база щодо інвестицій, зокрема капітальних, містить низку прогалин, які необхідно усувати на рівні підприємств. Такі рішення часто характеризуються високим ризиком не визнання витрат капітальними при перевірці податковими органами. Дослідження присвячено пошуку можливих шляхів вирішення проблеми віднесення витрат на модернізацію, дообладнання, реконструкцію основних засобів до капітальних інвестицій. Проаналізовано визначення капітальних інвестицій у нормативних документах та окреслено основні межі їх ідентифікації. На основі дослідження публікацій останніх років систематизовано проблеми обліку витрат на модернізацію, реконструкцію та дообладнання основних засобів. Визначено складові ідентифікації капітальних інвестицій для цілей організації бухгалтерського обліку залежно від способів: відтворення основного капіталу, виконання робіт, джерел фінансування об'єкта інвестування. Запропоновано конкретизувати об'єкт основних засобів в обліковій політиці підприємства з точки зору здатності активу виконувати роботу, а не певні функції. Це забезпечить можливість використовувати малоцінні необоротні активи в якості основних засобів. Для належного документування операцій із капітального інвестування запропоновано графік документообороту, який сформовано з урахуванням спрямування витрат на матеріально відповідальних осіб та об'єкти обліку. На основі виділених складових організації обліку капітальних інвестицій запропоновано робочий план рахунків для підвищення аналітичності облікової інформації в розрізі способів відтворення основного капіталу, способів виконання робіт та джерел фінансування. Систематизовано шляхи вирішення проблеми капіталізації витрат на модернізацію, дообладнання та реконструкцію діючих об'єктів основних засобів. Для обґрунтування прийнятих рішень щодо капіталізації витрат при проведенні перевірок контролюючими органами та при вирішенні спірних питань щодо правомірності таких дій запропоновано розробляти власні класифікатори або інші регламенти на рівні організації обліку підприємства.*

Ключові слова: *капітальні інвестиції, організація обліку капітальних інвестицій, робочий план рахунків, ідентифікація капітальних інвестицій, облік капітальних інвестицій.*

Kutsyk P. O.,

kutsykpetro@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5795-9704,

Researcher ID: G-9204-2019,

Doctor of Economics, Professor, Rector, Professor of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Bachynskii V. I.,

vasylbachynsky@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-5071-9038,

Ph.D., Professor, Professor of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Zelenko S. V.,

zelenkos82@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-6074-1749,

Researcher ID: AAB-I281-2021,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Lutsk National Technical University, Lutsk

PROBLEMS OF THE ORGANIZATION OF THE ACCOUNTING OF CAPITAL INVESTMENTS AND DIRECTIONS FOR THEIR SOLUTION

Abstract. *Protection of investments at the state level requires the presence of political, financial, administrative and legal, economic stability as well as guarantees of investment protection. The domestic legal framework for investments, in particular capital ones, contains a number of gaps that must be eliminated at the enterprise level. Such decisions are often characterized by a high risk of non-recognition of expenses as capital when audited by tax authorities. The study is dedicated to finding possible ways to solve the problem of attributing costs for modernization, retrofitting, and reconstruction of fixed assets to capital investments. The definition of capital investments in regulatory documents was studied and the main boundaries of their identification were outlined. Based on the research of publications of recent years, the problems of accounting for the costs of modernization, reconstruction and retrofitting of fixed assets have been systematized. The components of the identification of capital investments for the purposes of accounting organization are determined depending on the methods: reproduction of the fixed capital, execution of works, sources of financing of the investment object. It is proposed to specify the object of fixed assets in the accounting policy of the enterprise from the point of view of the asset's ability to perform work, rather than specific functions. This will provide an opportunity to use low-value non-current assets as fixed assets. For the proper documentation of capital investment transactions, a document circulation schedule is proposed, which is formed taking into account the direction of costs to materially responsible persons and accounting objects. On the basis of the selected components of the organization of accounting for capital investments, a working plan of accounts is proposed to increase the analytics of accounting information in terms of methods of reproduction of fixed capital, methods of performing works and sources of financing. Ways to solve the problem of capitalization of costs for modernization, retrofitting and reconstruction of existing fixed assets are systematized. In order to substantiate the decisions made regarding the capitalization of costs during inspections by supervisory bodies and when resolving controversial issues regarding the legality of such actions, it is proposed to develop own classifiers or other regulations at the level of the enterprise's accounting organization.*

Key words: capital investments, organization of accounting for capital investments, working plan of accounts, identification of capital investments, accounting for capital investments.

JEL Classification: M41, G31

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-01>

Постановка проблеми. Нормативно-правове регулювання відіграє ключову роль у створенні передумов розвитку інвестиційно привабливого клімату в державі. Захист інвестицій на державно-му рівні передбачає наявність політичної, фінансової, адміністративно-правової, економічної стабільності та гарантій захисту інвестицій.

Політика, сприятлива для бізнесу, пов'язана з правами власності, можливістю отримання кредиту, правилами зайнятості, започаткуванням бізнесу та транскордонною торгівлею, протягом багатьох років приваблювала іноземних інвесторів. Такі фактори, як спільні цінності, повага до верховенства права, інституції, що заслуговують на довіру, розвинена інфраструктура та потужні фінансові ринки, продовжують відрізняти Європу, коли

йдеться про інвестиції бізнесу [1]. Натомість вітчизняна правова база щодо інвестицій, зокрема капітальних, містить низку прогалин, які необхідно усувати на рівні підприємств. Такі рішення часто характеризуються високим ризиком не визнання витрат капітальними при перевірці податковими органами.

Все це обумовлює необхідність детального вивчення питання організації обліку капітальних інвестицій як інструмента ефективного управління розвитком підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності капітальних інвестицій, їх ідентифікації, класифікації, визначенню підходів до оцінки та відображення у фінансовій звітності присвятили свої праці Крупка Я. Д., Задорожний З. В.,

Дерій В. А., Камінська Т. Г., Снеткова А. В., Гончаренко О. О., Журавель Ю. Г., Очеретько Л. М., Скрипник С. В., Радевич Т. В., Сергєєва Н. В., Сажанець С. Й. та багато інших науковців. Однак залишається чимало невирішених питань щодо віднесення до первісної вартості основних засобів капітальних вкладень у модернізацію, дообладнання, реконструкцію.

Постановка завдання. На основі дослідження процесу ідентифікації капітальних інвестицій, їх класифікації окреслити напрями вирішення проблеми визнання витрат, які капіталізуються на рівні організації обліку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняні нормативні документи, які регламентують облік, окреслюють межі ідентифікації капітальних інвестицій так: цільове використання коштів для створення необоротних активів (Закон України “Про інвестиційну діяльність”); створення або придбання об’єктів, які підлягають амортизації та відносяться до необоротних активів (ПКУ та НП(С)БО 7). Такі формулювання чітко описують процес, який розпочинається зі вкладання коштів і завершується створенням необоротного активу, який амортизується.

Щодо наукових дискусій відносно визначення сутності “капітальних інвестицій”, то існують різноманітні підходи науковців залежно від об’єкта та предмета дослідження.

Необхідно наголосити на тому, що в наукових працях часто апелюють до некоректності використання терміна “витрати” відносно капітальних інвестицій. На це О. Ф. Ярмолук та Р. С. Шишка доречно зауважили: “Витрачені цінності (грошові, нематеріальні, майнові, трудові тощо) формують первісну вартість об’єкта капітальних інвестицій і надалі капіталізуються, оскільки вартість введених в експлуатацію необоротних активів поступово зараховується до складу витрат підприємства у розмірі нарахованої амортизації впродовж терміну їх корисного використання” [2]. Подолянчук О. А. та Гудзенко Н. М. наголошують, що сутність капітальних інвестицій базується на ресурсному та витратному підходах, де “ресурсний підхід розкриває економічну сутність капітальних інвестицій у вигляді створення, будівництва, придбання, реконструкції, переоснащення, модернізації об’єктів необоротних активів, а витратний – характеризує бухгалтерську сутність, яка відображає витрати на створення необоротного активу, тобто вартісну оцінку витрачених коштів і ресурсів у ході інвестування” [3].

Тому погоджуємося з думкою авторів щодо доцільності застосування терміна “витрати” до пояснення сутності капітальних інвестицій у контексті процесів, які відбуваються в ході створення або придбання об’єкта інвестування, а сам процес інвестування є нічим іншим як цілком понесених витрат на певний проміжок часу до моменту створення (введення в експлуатацію) необоротного активу.

Ідентифікація витрат відбувається на етапі прийняття рішення щодо вибору способу створення

необоротного активу – підрядним, господарським або змішаним способом (рис. 1).

Першим кроком є прийняття рішення про придбання, будівництво або інший спосіб створення об’єкта необоротних активів. Також обирається форма відтворення необоротних активів, що забезпечує вибір нормативно-правового забезпечення для належного відображення в обліку витрат. Якщо зі створенням, будівництвом та придбанням норми законодавства дозволяють чітко ідентифікувати капітальні витрати, то при модернізації, реконструкції, поліпшенні потрібно додатково обумовити, чи призведуть такі витрати до збільшення економічних вигод.

Вибір способу виконання робіт або проекту капітального інвестування впливає на інформаційне забезпечення та контроль за реалізацією, ефективністю, відповідністю нормам, технічному завданню, проектній документації процесу.

При господарському способі створення необоротних активів весь процес перебуває в компетенції підприємства, що обумовлює необхідність організації обліку та контролю за усіма складовими проекту. Підрядний спосіб перекладає виконання та матеріально-технічне забезпечення на підрядника, а отже знижується документальне навантаження на підприємство. В свою чергу, такий спосіб вимагає поглибленого контролю при прийнятті етапів робіт та проекту в цілому. Змішаний спосіб – це поєднання попередніх варіантів організації обліку та контролю при здійсненні капітальних інвестицій.

Визначення способу фінансування капітальних інвестицій більшою мірою впливає на контроль за дотриманням строків виконання проекту, якості робіт та вартісних показників, щоб хід виконання проекту перебував у межах запланованого бюджету.

Однією з проблем ідентифікації капітальних інвестицій є розмежування результату інвестування – на основні засоби і малоліцні необоротні активи, які відрізняються лише критерієм вартості та, як наслідок, застосуванням методів нарахування амортизації. Досить часто обладнання може складатися з кількох окремих елементів, які за своєю вартістю не перевищують межу у 20 тис. грн кожен окремо, але в сукупності вони виконують єдину роботу, а їхня сукупна вартість перевищує вказану межу. Тому, на думку Ярмолук О. Ф., Дмитренко О. М., “підприємство може прийняти рішення про зарахування капітальних інвестицій до єдиного багатоконпонентного об’єкту основних засобів чи до окремих його об’єктів” [4]. Вважаємо, що це питання варто конкретизувати саме в Наказі про облікову політику, оскільки НП(С)БО 7 п. 4 чітко визначає об’єкт обліку основних засобів, за яким це “...відокремлений комплекс конструктивно з’єднаних предметів однакового або різного призначення, що мають для їх обслуговування загальні пристосування, приладдя, керування та єдиний фундамент, унаслідок чого кожен предмет може виконувати свої функції, а комплекс – певну роботу тільки в складі комплексу, а не самостійно” [5].

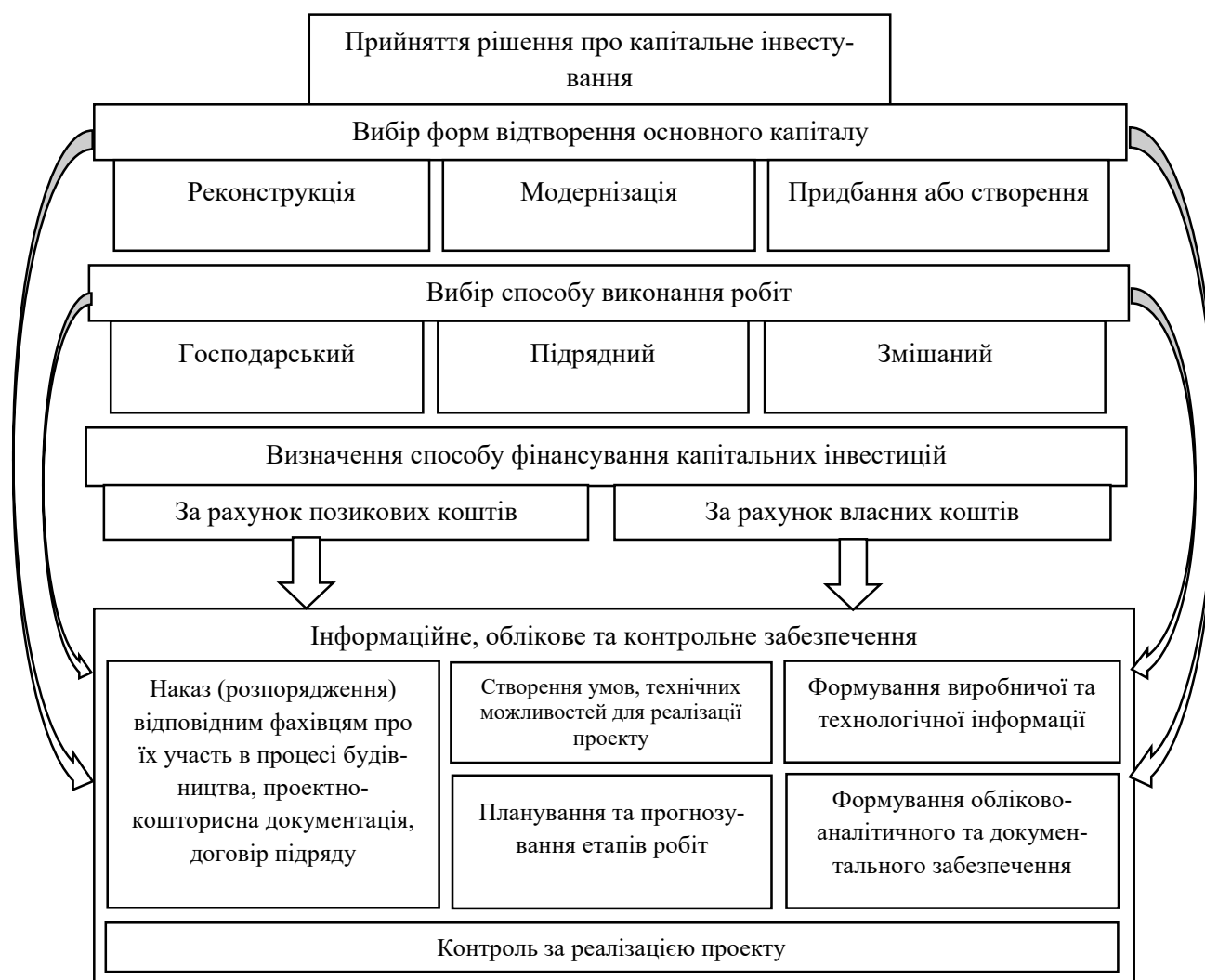

Рис. 1. Ідентифікація капітальних витрат для організації обліку

Сформовано авторами

Таблиця 1

Документальне забезпечення обліку капітальних інвестицій

Надходження необоротного активу		Будівництво	
Придбання	Створення власними силами	Господарським способом	Підрядним способом
Договір купівлі-продажу	Наказ про початок створення необоротного активу	Дозвільні документи для початку робіт, проектно-кошторисна та технічна документація	
Видаткова накладна	Видаткова накладна, лімітно-забірна картка, накладна-вимога	Договір підряду	
Товарно-транспортна накладна			Акти здачі-приймання виконаних робіт
Акт приймання-передачі устаткування	Подорожні листи, рапорти про роботу машин		Акти за ф. № КБ-2в, КБ-3
	Наряди на виконання робіт, таблиць обліку робочого часу		
	Технічні характеристики об'єкта, технологічні карти	Акт за ф. № КБ-2в	
	Розрахунок бухгалтерії (фактична собівартість)		
ОЗ-1		ОЗ-2	

Сформовано на основі джерел [2, 6]

Ідентифікація об'єктів інвестування в практичній діяльності відбувається на стадії документування витрат. Варто наголосити, що основний акцент у виборі документів – носіїв облікової інформації, робиться на підтвердженні витрат, а не на інвестуванні. Тому документальне забезпечення потрібно організувати з урахуванням спрямування витрат на матеріально відповідальних осіб та об'єкти обліку (табл. 1).

Для своєчасного складання, опрацювання, реєстрації, контролю та передачі в архів необхідно розробити та затвердити графік документообороту. Для організації документування операцій із капітальними інвестиціями пропонуємо такий графік документообороту (табл. 2).

Як бачимо, при створенні необоротних активів власними силами та будівництві господарським способом інформаційний масив значно більший, а в процесі обробки документів задіяні практично усі фахівці та бухгалтери підприємства.

Для групування інформації щодо капітальних інвестицій підприємства Інструкцією 291 передбачено окремі субрахунки, які відповідають видам необоротних активів, у які можна здійснювати капітальні вкладення.

Детальніша інформація щодо об'єктів капітального інвестування формується на основі робочого плану рахунків, який розробляється та затверджується на кожному підприємстві індивідуально. Найчастіше робочий план рахунків має такий вигляд (табл. 3).

Поряд зі створенням нового необоротного активу, рахунок 15 також призначений для накопичення витрат на поліпшення, модернізацію, реконструкцію, дообладнання вже діючих об'єктів. Це в тому випадку, коли такі витрати капіталізуються. В наукових публікаціях точаться дискусії щодо проблеми визнання витрат на ремонт капітальними, тобто такими, що збільшують первісну вартість об'єкта інвестування. “Важливо прописати в наказі про облікову політику критерії розмежування витрат на ремонти і поліпшення основних засобів, які залежно від свого економічного змісту можуть визнаватися капітальними інвестиціями та збільшувати первісну (переоцінену) вартість засобів, або витратами звітного періоду” [2].

Подолянчук О. А. та Гудзенко Н. М. зазначають, що “Проблема обліку капітальних інвестицій полягає у тому, як розподілити понесені витрати і вкладення між поточними витратами та капітальними інвестиціями. Стандартами бухгалтерського обліку визначено, що витрати, які здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані, відносять до складу витрат, а витрати, які призводять до поліпшення його функціональних властивостей, капіталізуються” [3]. Для вирішення цієї проблеми наводять аргумент Сергєєвої Н. В., яка пропонує “... уточнення умов ідентифікації капітальних інвестицій: продовження строку експлуатації активу; зміна або оновлення основних частин; значне поліпшення техніко-економічних характеристик об'єкта; збільшення балансової вартості об'єкта на понад 50%” [7].

Таблиця 2

Графік документообігу первинної документації з обліку капітальних інвестицій

Назва документа	Відповідальний за складання	Терміни передачі	Місце опрацювання документів
Договір	Відділ капітального будівництва, юрист або юридичний відділ	Наступний день після підписання	Відділ капітального будівництва, бухгалтер з обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками
Наказ про початок робіт			Головний інженер, головний енергетик, головний бухгалтер, начальник автопарку і т.д.
Видаткова накладна, товарно-транспортна накладна	Комірник, завідувач складом	В кінці дня	Бухгалтер з обліку запасів
Лімітно-забірна картка			
Накладна-вимога			
Подорожні листи, рапорти про роботу машин	Бригадир, виконавці робіт, майстер	Наступного дня, тижня, декади, місяця, але не пізніше трьох робочих днів після завершення місяця	Бухгалтер з обліку заробітної плати
Наряди на виконання робіт, таблиць обліку робочого часу			
Акти здачі-приймання виконаних робіт	Бригадир, відповідальний інженер		Бухгалтер з обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками
Акти за ф. № КБ-2в, КБ-3			
Акт приймання-передачі устаткування	Матеріально відповідальна особа, відповідальний інженер	Наступного дня, але не пізніше трьох робочих днів після завершення місяця разом	Бухгалтер з обліку необоротних активів
Розрахунок бухгалтерії (фактична собівартість)	Бухгалтер з обліку витрат		
Акти за ф. № ОЗ-1 та № ОЗ-2	Відповідальний інженер		

Робочий план рахунків з обліку капітальних інвестицій

Синтетичний рахунок	Субрахунок	Аналітичний рахунок першого порядку	Аналітичний рахунок другого порядку	Пооб'єктний облік
15 “Капітальні інвестиції”	151 “Капітальне будівництво”	1511 “Капітальні інвестиції в будівлі”	15111 Господарським способом	151111 Об'єкт № 1
			15112 Підрядним способом	151111 Об'єкт № 2
			15113 Змішаним способом	151111 Об'єкт № 3
		1512 “Капітальні інвестиції в споруди”	15121 Господарським способом	151111 Об'єкт № 4
			15122 Підрядним способом	151111 Об'єкт № 5
			15123 Змішаним способом	151111 Об'єкт № 6
	152 “Придбання (виготовлення) основних засобів”	1521 “Придбання основних засобів”	15211 За власні кошти	152111 Об'єкт №...
			15212 За позикові кошти	152121 Об'єкт №...
			15213 За рахунок цільового фінансування	152131 Об'єкт №...
			15214 Різні джерела фінансування	152141 Об'єкт №...
		1522 “Виготовлення основних засобів”	15221 Господарським способом	152211 Об'єкт №...
			15222 Підрядним способом	152221 Об'єкт №...
		15223 Змішаним способом	152231 Об'єкт №...	

Ярмолюк О. Ф. та Шишка Р. С. наголошують на тому, що “... в обліковій політиці потрібно врахувати особливості формування первісної вартості кожного із зазначених об'єктів інвестування, визначити перелік витрат, які несе підприємство, інвестуючи кошти або інше майно... Проте класифікація витрат як таких, що відповідають визначенню модернізації, реконструкції, добудови тощо, потребує уточнення в обліковій політиці конкретного підприємства, оскільки на сьогодні має суб'єктивний характер...” [2]. За такого підходу на практиці складно передбачити весь перелік витрат, які капіталізуються. З іншого боку, виникає питання, чи такі витрати доцільно розкривати, оскільки їх ідентифікація відбувається виходячи з їх призначення – зазначеного у первинних документах. При цьому самі ж витрати можуть відноситися до операційної діяльності.

Проблему віднесення ремонтних робіт до витрат звітного періоду та до капітальних інвестицій у своїй публікації також піднімають Ярмолюк О. Ф. та Дмитренко О. М. і пропонують такий спосіб вирішення: “Переважна більшість рішень про характер та ознаки ремонтних робіт здійснюється керівництвом за власним професійним судженням, виходячи з аналізу істотності витрат. Для спрощення процесу визнання капітальних поліпшень радимо створити на підприємстві комісію (за можливістю із залученням провідних фахівців), яка затверджуватиме та відповідатиме за розподіл таких витрат, а також розробити власний класифікатор ремонтів для об'єктів необоротних активів. Закріплені в обліковій політиці підприємства класифікатор та склад комісії значно спростять процедуру визнання вкладень капітальними інвестиціями та мінімізують ризик помилкового зарахування поточних витрат до складу капітальних” [4].

Погоджуємося з такою пропозицією авторів та вважаємо, що як основу для розробки класифікатора ремонтних робіт можна застосувати існуючі нормативні документи:

– Положення про технічне обслуговування і ремонт дорожніх транспортних засобів автомобільного транспорту: “до капітального ремонту зараховуються роботи, пов'язані із заміною кузова для автобусів та легкових автомобілів, рами для вантажних автомобілів або одночасною заміною не менш трьох базових агрегатів. До капітального ремонту причепів належать роботи, пов'язані із заміною рами” [8];

– Примірний перелік послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій та послуг з ремонту приміщень, будинків, споруд Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства – розділ 2 визначає перелік робіт, які відносяться до капітального ремонту [9].

Розробка внутрішніх класифікаторів сприятиме зниженню ризиків помилкового віднесення витрат до капітальних інвестицій та витрат звітного періоду, спростить процедуру внутрішнього контролю документування операцій.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Вирішення питання капіталізації витрат на поліпшення, модернізацію, реконструкцію та відновлення об'єктів основних засобів відповідно до чинної нормативно-правової бази вирішується на рівні організації обліку підприємства. Формування внутрішніх регламентів у вигляді класифікаторів, протоколів або інструкцій щодо ідентифікації капітальних інвестицій у технічній складовій виходить далеко за межі бухгалтерського обліку і потребує залучення широкого кола

кваліфікованих спеціалістів підприємства, а іноді зі сторони. Однак конкретизація таких підходів забезпечить належний рівень обґрунтування прийнятих рішень щодо капіталізації витрат при проведенні перевірок контролюючими органами та при вирішенні спірних питань.

Подальші дослідження, на нашу думку, можуть стосуватися розробки галузевих рекомендацій щодо ідентифікації капітальних інвестицій для цілей організації бухгалтерського обліку.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Transatlantic Economy 2023. URL: <https://www.uschamber.com/international/trade-agreements/the-transatlantic-economy-2023/chapter-7-u-s-related-jobs-trade-and-investment>.
2. Ярмолюк О. Ф., Шишка Р. С. Організаційно-методичні аспекти обліку капітальних інвестицій. *Облік і фінанси*. 2019. № 1 (83). С. 71-82.
3. Подолянчук О. А., Гудзенко Н. М. Капітальні інвестиції: нормативно-правове регулювання та облік. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки та практики*. 2021. № 2. С. 166-181.
4. Ярмолюк О. Ф., Дмитренко О. М. Особливості ідентифікації капітальних інвестицій в бухгалтерському обліку. *Ефективна економіка*. 2020. № 9. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.58.
5. Основні засоби: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7: Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/z0288-00>.
6. Шишкова Н. Л., Шевченко О. Гармонізація обліку капітальних інвестицій підприємства. *Економічний вісник Дніпровської політехніки*. 2020. № 4 (72). URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2020/4/EV20204_061-075.pdf.
7. Сергєєва Н. В. Удосконалення підходів до визнання та обліку капітальних інвестицій. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 65-73.
8. Про затвердження Положення про технічне обслуговування і ремонт дорожніх транспортних засобів автомобільного транспорту: Наказ Міністерства України від 30.03.1998 р. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0268-98#Text>.
9. Про затвердження Примірною переліку послуг з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій та послуг з ремонту приміщень, будинків, споруд: Наказ Держжитлокомунгоспу

України від 10.08.2004 р. № 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1046-04#Text>.

REFERENCES

1. The Transatlantic Economy 2023, available at: <https://www.uschamber.com/international/trade-agreements/the-transatlantic-economy-2023/chapter-7-u-s-related-jobs-trade-and-investment>.
2. Yarmoliuk, O. F. and Shyshka, R. S. (2019), Orhanizatsiino-metodychni aspekty obliku kapitalnykh investytsii, *Oblik i finansy*, № 1 (83), s. 71-82.
3. Podolianchuk, O. A. and Hudzenko, N. M. (2021), Kapitalni investytsii: normatyvno-pravove rehuliuвання ta oblik, *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky ta praktyky*, № 2, s. 166-181.
4. Yarmoliuk, O. F. and Dmytrenko, O. M. (2020), Osoblyvosti identyfikatsii kapitalnykh investytsii v bukhgalterskomu obliku, *Efektivna ekonomika*, № 9, DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.58.
5. Osnovni zasoby: Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 7: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 27.04.2000 r. № 92 (zi zminamy ta dopovnenniamy), available at: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/z0288-00>.
6. Shyshkova, N. L. and Shevchenko O. (2020), Harmonizatsiia obliku kapitalnykh investytsii pidpriemstva, *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoi politekhniki*, № 4 (72), available at: https://ev.nmu.org.ua/docs/2020/4/EV20204_061-075.pdf.
7. Serhieieva, N. V. (2020), Udoskonalennia pidkhodiv do vyznannia ta obliku kapitalnykh investytsii, *Ekonomika APK*, № 1, s. 65-73.
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro tekhnichne obsluhovuvannia i remont dorozhnikh transportnykh zasobiv avtomobilnoho transportu: Nakaz Mintransu Ukrainy vid 30.03.1998 r. № 102, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0268-98#Text>.
9. Pro zatverdzhennia Prymirnoho pereliku posluh z utrymannia budynkiv i sporud ta prybudynkovykh terytorii ta posluh z remontu prymishchen, budynkiv, sporud: Nakaz Derzhzhytlokomunhospu Ukrainy vid 10.08.2004 r. № 150, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1046-04#Text>.

Стаття надійшла до редакції 08 січня 2024 року

УДК 352.07:334.012.74

Копилюк О. І.,

korylyuk@ukr.net, ORCID ID 0000-0002-0977-1309, Researcher ID F-3146-2019, д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Музичка О. М.,

olexmu@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-2625-5741, Researcher ID F-2153-2019, к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Пелех П. Р.,

магістр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Тацій Є. І.,

магістр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ФІНАНСОВА СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті представлено трактування поняття фінансової спроможності територіальних громад, запропоновано методичний підхід до оцінки фінансової спроможності територіальних громад на основі системи показників, які дозволяють визначити їх рейтинг. Метою статті є дослідження основних параметрів і показників фінансової спроможності територіальних громад Львівської області в умовах децентралізації та визначення їх рейтингу. Запропоновано розглядати фінансову спроможність територіальної громади як достатність її доходів для забезпечення поточних і перспективних витрат із урахуванням потенціалу розвитку або здатність до відновлення позитивних тенденцій, параметрів і фінансово-економічних показників для проблемних та депресивних територіальних громад. У ході дослідження розроблено методичний інструментарій оцінювання фінансової спроможності територіальних громад на основі восьми показників-індикаторів, а саме: динаміка доходів загального фонду (без трансфертів) у 2022 р. до 2021 р. за відповідний період, індекс податкоспроможності за доходами загального фонду без трансфертів за відповідний період, рівень дотаційності бюджетів, видатки на 1-го мешканця, власні надходження на 1-го мешканця, видатки розвитку на 1-го мешканця, частка видатків на утримання апарату управління до надходжень податків і зборів, частка видатків заробітної плати у загальному обсязі видатків ОТГ. Апробація даної методики дозволила провести рейтингування ОТГ Львівської області за рівнем фінансової спроможності: високим, середнім, низьким. Найвищий рівень фінансової спроможності у 2022 р. мали Солонківська ТГ, Львівська ТГ та Новояворівська ТГ, середній – Шегинівська ТГ, Бориславська ТГ, Радехівська ТГ, найнижчий рівень – Добросинько-Магерівська ТГ, Журавненська ТГ, Стрілківська ТГ. Подальші дослідження у даному напрямі повинні спрямовуватися на розробку концептуальних напрямів забезпечення фінансової спроможності територіальних громад із урахуванням основних параметрів соціоекономічної системи, а також розробки засад оцінювання фінансової спроможності ОТГ із урахуванням транскордонного аспекту, впливу руху товарів, робіт, послуг, людей та капіталу.

Ключові слова: фінансова спроможність, об'єднана територіальна громада, рейтингування, показники-індикатори, рівень фінансової спроможності.

Копилюк О. І.,

korylyuk@ukr.net, ORCID ID 0000-0002-0977-1309, Researcher ID F-3146-2019, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Muzychka O. M.,

olexmu@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-2625-5741, Researcher ID F-2153-2019, Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Peleh P. R., Master's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Tatsii Ye. I.,

Master's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

FINANCIAL CAPACITY OF TERRITORIAL COMMUNITIES OF LVIV REGION IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Abstract. *The article presents the interpretation of the concept of financial capacity of territorial communities, offers a methodical approach to assessing the financial capacity of territorial communities based on a system of indicators that allow determining their rating. The purpose of the article is to study the main parameters and indicators of the financial capacity of territorial communities of the Lviv region in conditions of decentralization and determine their rating. It is proposed to consider the financial capacity of a territorial community as the sufficiency of its income to ensure current and future expenses, taking into account the development potential or the ability to restore positive trends, parameters and financial and economic indicators for problematic and depressed territorial communities. In the course of the study, a methodological toolkit for assessing the financial capacity of territorial communities was developed based on eight indicator indicators, namely: the dynamics of general fund revenues (without transfers) in 2022 to 2021 for the corresponding period, the tax capacity index for the revenues of the general fund without transfers for the relevant period, the level of budget subsidies, expenditures per 1 inhabitant, own revenues per 1 inhabitant, development expenditures per 1 inhabitant, the share of expenses for the maintenance of the administrative apparatus to the receipts of taxes and fees, the share of salary expenses in the total amount of expenses of united territorial communities. The approbation of this methodology allowed for the rating of the united territorial communities of the Lviv region according to the level of financial capacity: high, medium, low. The highest level of financial capacity in 2022. had Solonkivska TC, Lviv TC and Novoyavorivska TC, the middle level – Shegynivska TC, Boryslavska TC, Radekhivska TC, the lowest level – Dobrosynsko-Magerivska TC, Zhuravvenska TC, Strilkiivska TC. Further research in this direction should be focused at the development of conceptual directions for ensuring the financial capacity of territorial communities, taking into account the main parameters of the socioeconomic system, as well as the development of the principles of assessing the financial capacity of local communities, taking into account the cross-border aspect, the influence of the movement of goods, works, services, people and capital.*

Key words: financial capacity, united territorial community, rating, indicators, level of financial capacity.

JEL Classification: H70, H89, R59

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-02>

Постановка проблеми. В умовах децентралізації державного управління та надання нових повноважень органам місцевої влади і самоврядування особливою актуальності набувають питання формування механізмів забезпечення фінансової спроможності первинного суб'єкта – територіальної громади. Війна в Україні, яка супроводжується релокацією бізнесу, міграцією населення, падінням показників економіки, ще більше загострила питання управління фінансами територіальних громад та пошуку інструментів і механізмів подолання дефіциту місцевого бюджету, отримання субвенцій і дотацій. Дослідження фінансової спроможності територіальних громад актуалізує потребу розробки підходів до систематизації джерел фінансування, оптимізації видатків, формування напрямів поточного й стратегічного розвитку, впровадження дієвих механізмів управління ресурсним, фінансовим, демографічним, інноваційно-інвестиційним потенціалом територіальних громад. При цьому варто враховувати, що фінансовий потенціал формується не лише за рахунок бюджетної складової, але й включає можливості реального сектора економіки, фінансово-кредитної сфери, фінансів домогосподарств, транскордонного співробітництва у прикордонних регіонах України та ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми децентралізації та формування фінансової спроможності територіальних громад ґрунтовно розкриті у публікаціях таких учених, як: Возняк Г., Гринчишин І., Коваль А., Ткачук Н., Струк Н., Пітюлич М., Проць Н., Стасишин А., Чубарь О., та ін. Проте нерозробленою залишається низка питань, які стосуються методичних підходів до аналізу й оцінки індикаторів фінансової спроможності територіальних громад, розробки уніфікованих підходів до визначення потенціалу фінансової самодостатності для подолання екзистенційних викликів і загроз, формування стратегій розвитку на основі збалансованих фінансово-економічних параметрів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних параметрів і показників фінансової спроможності територіальних громад Львівської області в умовах децентралізації та визначення їх рейтингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Децентралізація органів державного управління й територіальна реформа в Україні зумовили потребу у проведенні досліджень, які стосуються джерел формування фінансового потенціалу територіальних громад.

Варто зазначити, що спроможність – це питання відповідності ресурсів тим обсягам повноважень, якими наділені органи місцевого самоврядування у співмірності з охопленою територією [1].

Відповідно до досліджень Н. Ткачук фінансова спроможність міської територіальної громади передбачає її фінансове забезпечення на рівні, що є достатнім для сталого розвитку міста та його громади, подолання диспропорцій із урахуванням особливостей міста та його потенціалу щодо адаптації до ринкових умов господарювання [2, с. 30]. Підтримуючи підхід ученої до розкриття фінансового забезпечення саме міської територіальної громади, автору варто було б розкрити критерії достатності її фінансового забезпечення.

Гринчишин І. М. відзначає, що при оцінюванні фінансової спроможності територіальних громад істотно нівелюються важливі чинники, серед яких: джерела надходжень основних бюджетоутворюючих податків, чисельність платників податків та рівень їх заробітної плати, кількість підприємств, що забезпечують сплату цих податків [3, с. 27].

Заслуговує на увагу позиція Н. П. Струк, яка конкретизує складові спроможності територіальних громад у контексті виокремлення фінансової, інфраструктурної, кадрової й пропонує їх доповнити економічною. Економічна спроможність, на думку вченої, є невід'ємною частиною спроможності громади і полягає в здатності фінансувати місцеві заходи та забезпечувати необхідні ресурси для цього. Отже, економічна спроможність територіальної громади охоплює фінансову та ресурсну спроможності, а фінансова спроможність громади формується з двох складових - бюджетної та інвестиційної [4]. Саме такі дослідження конкретизують існуючі підходи до складових як економічної, так і фінансової спроможності територіальних громад.

Дослідження фінансової спроможності територіальних громад із позицій достатності фінансових ресурсів представлено Н. В. Проць, Н. М. Матвійчук. На думку вчених, фінансова спроможність територіальних громад буде досягнута тоді, коли потенційні фінансові можливості органів місцевого самоврядування забезпечать фінансування визначених пріоритетів та досягнення відповідних результатів соціально-економічного розвитку територій. Коли територіальна громада є фінансово неспроможною, то з державного бюджету отримує базову дотацію та субвенції. Основним завданням органів місцевого самоврядування фінансово неспроможних територіальних громад є пошук додаткових джерел фінансування соціально-економічного розвитку відповідної території та підвищення рівня економічного потенціалу території [5]. Підтримуючи підхід учених, варто відзначити, що формування джерел фінансування для нарощення потенціалу важливе як для фінансово достатніх, так і неплатоспроможних територіальних громад із позицій реалізації поточних та стратегічних завдань розвитку територій.

Заслуговує на увагу підхід учених, що розглядають спроможну громаду як таку, що в результаті добровільного об'єднання здатна забезпечити

належний рівень надання послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства з урахуванням наявних ресурсів громади та адміністративних одиниць. За рахунок організаційних та функціональних конкурентних переваг пропонують зміцнити фінансову стабільність територіальної громади на тривалий період. Це може бути досягнуто двома основними способами: зменшення витрат і підвищення їх ефективності шляхом оптимізації управління, впровадження інноваційних підходів, залучення відвідувачів і збільшення контингенту за незмінних постійних витрат тощо; збільшення обсягів виробництва та отримання доходів завдяки залученню інвестицій, створенню кращих умов для бізнесу та використанню всіх функціональних переваг, що призводить до зростання податкової бази та доходів місцевого бюджету [6].

На нашу думку, фінансова спроможність територіальної громади – це достатність її доходів для забезпечення поточних і перспективних витрат із урахуванням потенціалу розвитку або здатність до відновлення позитивних тенденцій, параметрів і фінансово-економічних показників для проблемних та депресивних територіальних громад.

У прикладному аспекті для дослідження фінансової спроможності територіальних громад не розроблені загальноприйняті підходи та методичні рекомендації.

Відповідно до досліджень Міністерства розвитку громад та територій України аналіз фінансової спроможності територіальних громад базується на основі індикаторів потенціалу громади, враховуючи отримані з державного бюджету міжбюджетні трансферти, та визначає їх порогові значення, а також алгоритми розрахунку інтегрального індексу розвитку потенціалу територіальних громад [7].

У 2014-2021 рр. здійснювалися формування ОТГ і оцінка їх фінансової спроможності на підставі Методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої постановою Уряду [8]. Згідно з Методикою до критеріїв оцінки рівня спроможності належать: чисельність населення, що постійно проживає на території територіальної громади; чисельність учнів, що здобувають освіту в закладах загальної середньої освіти, розташованих на території територіальної громади; площа території територіальної громади; індекс податкоспроможності бюджету територіальної громади; частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету територіальної громади.

Для визначення рівня фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад нами запропоновано рейтингування об'єднаних територіальних громад Львівської області за 8 індикаторами фінансової спроможності.

Особливістю Львівської області є наявність на її території порівняно великої кількості міст обласного значення, що дозволить порівняти рівень фінансового забезпечення міських, сільських і селищних громад та громад із центром у містах обласного значення. З науково-практичної точки зору регіон цікавий тим, що з 24 лютого 2022 року є

тиловим регіоном, а отже забезпечення фінансової самодостатності громад в умовах нових викликів (як-от переміщення великої кількості населення, релокація підприємств, формування та діяльність гуманітарних штабів тощо) є неабияким випробуванням [9].

Авторський підхід до оцінки фінансової спроможності територіальних громад ґрунтується на показниках, які відображають основні фінансові аспекти діяльності ОТГ, а саме:

- динаміка доходів загального фонду (без трансфертів) у 2022 р. до 2021 р. за відповідний період;
- індекс податкоспроможності за доходами загального фонду без трансфертів за відповідний період;
- рівень дотаційності бюджетів, %;
- видатки на 1-го мешканця, грн;
- власні надходження на 1-го мешканця, грн;
- видатки розвитку на 1-го мешканця, грн;
- частка видатків на утримання апарату управління до надходжень податків і зборів, %;
- частка видатків заробітної плати у загальному обсязі видатків ОТГ, %

Зокрема, індекс податкоспроможності є коефіцієнтом, який визначає рівень податкоспроможності відповідного місцевого бюджету у порівнянні з аналогічним середнім показником з усіх зведених місцевих бюджетів України у розрахунку на одну людину.

Механізм вирівнювання передбачає, що місцеві бюджети отримують базову дотацію, якщо рівень індексу податкоспроможності є нижчим від значення 0,9 від середнього показника по Україні (у розмірі 80 відсотків суми, необхідної для досягнення значення індексу 0,9).

Для місцевих бюджетів із індексом податкоспроможності від 0,9 до 1,1 вирівнювання не здійснюється (не надається базова і не перераховується реверсна дотація).

Із бюджетів громад, в яких індекс податкоспроможності перевищує 1,1, вилучаються кошти до державного бюджету (реверсна дотація) в обсязі 50 відсотків від суми, що перевищує значення індексу податкоспроможності 1,1.

Рівень дотаційності бюджетів - співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів загального фонду бюджету ОТГ з урахуванням базової чи реверсної дотації без урахування субвенцій із державного бюджету.

Доходи загального фонду на 1-го мешканця розраховано як співвідношення обсягу надходжень доходів загального фонду без урахування трансфертів до кількості мешканців відповідної ОТГ. До розрахунку включено лише доходи загального фонду, які мобілізуються на відповідній території. Цей показник характеризує фінансовий потенціал ОТГ, спроможність забезпечувати громаду за рахунок ресурсів, які генеруються на її території.

Видатки загального фонду на 1-го мешканця розраховано як співвідношення обсягу видатків загального фонду до кількості мешканців відповідної ОТГ.

Видатки на утримання апарату управління в розрахунку на 1-го мешканця визначено як співвідношення обсягу видатків на утримання апарату управління, проведених за рахунок коштів загального фонду, до кількості мешканців відповідної ОТГ. Показник характеризує "вартість" одного працівника управлінського апарату ОТГ для кожного жителя громади (у вимірі аналізованого періоду).

Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду визначається як відсоткова частка проведених із загального фонду бюджету видатків на заробітну плату з нарахуваннями до обсягу видатків загального фонду бюджету без урахування трансфертів, перерахованих із бюджету ОТГ до інших бюджетів. При розрахунку використано дані без урахування коштів, перерахованих до інших бюджетів у вигляді трансфертів, оскільки вони не спрямовані на проведення видатків на території відповідної ОТГ, а використані на утримання установ чи фінансування заходів іншої громади (тієї, яка отримала такі кошти).

На нашу думку, визначення даних показників є підставою для проведення рейтингування фінансової спроможності ОТГ Львівської області, виявлення лідерів та аутсайдерів, розробки шляхів збалансування доходів та видатків. За нашими розрахунками, виділено лідерів ОТГ за фінансовою спроможністю. Солонківська ТГ є безумовним лідером за показниками. Незважаючи на те, що громада має власні надходження на 1 мешканця у розмірі 121,0 грн (54 місце серед ОТГ області) індекс податкоспроможності за доходами загального фонду без трансфертів за 2022 р. становив 3,10, видатки на 1 мешканця – 24354 грн, видатки розвитку на 1 мешканця – 7550,1 грн, частка видатків на заробітну плату у загальному обсязі видатків ОТГ була найнижчою – 28%, від'ємний рівень дотаційності на рівні 0,1, частка видатків на утримання апарату управління до надходжень податків і зборів – 7,9%.

Львівська ТГ демонструвала власні надходження на 1 мешканця у розмірі 191,3 грн, видатки на 1 мешканця становили 15092, 4 тис. грн, динаміка доходів склала 132,1%, а індекс податкоспроможності за доходами – 1,51, рівень дотаційності бюджету -0,9. Частка видатків заробітної плати у загальному обсязі видатків – 42,2%, а частка видатків на утримання апарату управління – 6,8%.

Новояворівська ТГ характеризувалася динамікою доходів у розмірі 402,9, індексом податкоспроможності за доходами – 2,07 та рівнем дотаційності бюджету 0,1, власні надходження на 1 мешканця склали 168,8 грн, видатки розвитку на 1 мешканця – 2105,1 грн. У цілому видатки на 1 мешканця становили 15325,9 грн. Частка видатків на утримання апарату управління – 5,2%, а заробітної плати в обсязі видатків ОТГ – 44,1%.

Групування ОТГ Львівської області за показниками фінансової спроможності за 2022 р.*

Рейтинг	Оцінка за загальним рейтингом, місце	ОТГ
Високий	1-25	Солонківська ТГ, Львівська ТГ, Новояворівська ТГ, Яворівська ТГ, Пустомитівська ТГ, Івано-Франківська ТГ, Славська ТГ, Самбірська ТГ, Добротвірська ТГ, Золочівська ТГ, Сокільницька ТГ, Бродівська ТГ, Червоноградська ТГ, Кам'янка-Бузька ТГ, Великомоствська ТГ, Стрийська ТГ, Оброшинська ТГ, Давидівська ТГ, Мурованська ТГ, Жовтанецька ТГ, Підберіздівська ТГ, Тростянецька ТГ, Сколівська ТГ, Дрогобицька ТГ, Жидачівська ТГ
Середній	26-50	Шегинівська ТГ, Бориславська ТГ, Радехівська ТГ, Зимноводівська ТГ, Сокальська ТГ, Трускавецька ТГ, Новокалінівська ТГ, Новояричівська ТГ, Моршинська ТГ, Городоцька ТГ, Мостиська ТГ, Буська ТГ, Східницька ТГ, Перемишлянська ТГ, Миколаївська ТГ, Рава-Руська ТГ, Жовківська ТГ, Куликівська ТГ, Бісковицька ТГ, Бібрська ТГ, Глинянська ТГ, Гніздичівська ТГ, Меденицька ТГ, Белзька ТГ, Ходорівська ТГ
Низький	51 і більше	Судововишнянська ТГ, Козівська ТГ, Заболотцівська ТГ, Поморянська ТГ, Боринська ТГ, Старосамбірська ТГ, Новороздільська ТГ, Красненська ТГ, Розвадівська ТГ, Добромільська ТГ, Великолюбінська ТГ, Грабовецько-Дулібівська ТГ, Ралівська ТГ, Турківська ТГ, Рудківська ТГ, Щирецька ТГ, Комарнівська ТГ, Підкамінська ТГ, Хирівська ТГ, Лопатинська ТГ, Стрілківська ТГ, Журавненська ТГ, Добросинсько-Магерівська ТГ

*Власні розрахунки авторів, проведені на основі [10]

У порівнянні з ОТГ-лідерами Львівської області аутсайдерами з низькими показниками фінансової спроможності стали Стрілківська ТГ, Журавненська ТГ, Добросинсько-Магерівська ТГ. Зокрема, у Добросинсько-Магерівській ТГ спостерігалися проблеми за динамікою доходів, яка становила 113,3%, індекс податкоспроможності за доходами низький – 0,25, рівень дотаційності бюджету – 43,3%, видатки на 1 мешканця – 8055,0 тис. грн, власні надходження на 1 мешканця – 114,0 грн, видатки розвитку на 1 мешканця найнижчі в області – 67,7 грн, частка видатків на утримання апарату управління до надходжень податків є однією з найвищих – 53,7%, а заробітної плати в загальному обсязі – 85,1%, тобто показники найвищі в розрізі ОТГ Львівської області. Дані громади мають високий рівень податкоспроможності, який перевищує значення 1,1.

Запропоноване на основі визначених показників рейтингування за показниками фінансової спроможності ОТГ Львівської області за 2022 р. наведено в табл. 1.

Рейтингування дозволило виділити ОТГ із найвищим рівнем фінансової спроможності, а саме: Солонківська ТГ, Львівська ТГ та Новояворівська ТГ. Середній рівень фінансової спроможності демонстрували Шегинівська ТГ, Бориславська ТГ, Радехівська ТГ. Найнижчий рівень мали Добросинсько-Магерівська ТГ, Журавненська ТГ, Стрілківська ТГ.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проведені дослідження дозволили запропонувати авторське трактування дефініції “фінансова спроможність територіальної громади” як достатності її доходів

для забезпечення поточних і перспективних витрат із урахуванням потенціалу розвитку або здатності до відновлення позитивних тенденцій, параметрів і фінансово-економічних показників для проблемних та депресивних територіальних громад.

На основі авторської методики оцінювання фінансової спроможності ОТГ за 8-ма показниками представлено результати її апробації в межах ОТГ Львівської області з використанням методу рейтингування. Такий підхід дозволив визначити ОТГ із високим, середнім та низьким рівнем фінансової спроможності. Найвищий рівень фінансової спроможності у 2022 р. мали Солонківська ТГ, Львівська ТГ та Новояворівська ТГ, середній – Шегинівська ТГ, Бориславська ТГ, Радехівська ТГ, найнижчий рівень – Добросинсько-Магерівська ТГ, Журавненська ТГ, Стрілківська ТГ.

Подальші дослідження у даному напрямі повинні спрямовуватися на розробку концептуальних напрямів забезпечення фінансової спроможності територіальних громад із урахуванням основних параметрів соціоекономічної системи, а також розробки засад оцінювання фінансової спроможності ОТГ із урахуванням транскордонного аспекту, впливу руху товарів, робіт, послуг, людей та капіталу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казюк Я. Аналіз методик оцінювання спроможності територіальних громад, висновки, пропозиції. Центр політико-правових реформ. 2023. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/analiz-metodyk-otsinyuvannya-spromozhnosti-terytorialnyh-gromad-vysnovky-propozytyiyi>.

2. Ткачук Н. Управління доходами бюджету територіальної громади міста з використанням методу ABC-XYZ – аналізу. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2023. Vol. 2, No. 2. Pp. 28-37.

3. Гринчишин І. М. Фінансова спроможність територіальних громад у контексті оцінювання результатів адміністративно-фінансової децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 5(139). С. 6-32.

4. Струк Н. П. Особливості забезпечення економічної спроможності територіальних громад України в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: Економіка та управління. 2023. № 7.

5. Прощ Н. В., Матвійчук Н. М. Особливості забезпечення фінансової спроможності територіальної громади (на прикладі Любешівської територіальної громади Волинської області. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Вип. 3 (36). С. 125-130.

6. Пітюлич М. М., Готра В. В., Чубарь О. Г., Побережник Г. В. Фактори підвищення фінансової спроможності та розвитку територіальних громад в умовах сучасних викликів. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Т. 8. № 2. С. 341-346.

7. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня фінансової спроможності територіальних громад. Проект Міністерства розвитку громад та територій України. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/.pdf>.

8. Методика формування спроможних територіальних громад. Затв. Постановою КМУ від 8 квітня 2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>.

9. Возняк Г. В., Сташишин А. В., Коваль В. Особливості формування фінансів територіальних громад в проекції забезпечення їх самодостатності: досвід Львівської області. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1946/1873>.

10. Рейтинг ТГ Львівщини за окремими показниками за 2022 р. URL: <https://loda.gov.ua/documents/63046>.

REFERENCES

1. Kazyuk, Y. A. (2023), Analiz metodyk otsinyuvannya spromozhnosti terytorial'nykh hromad, vysnovky, propozyziyi. Tsentr polityko-pravovykh reform., available at: <https://pravo.org.ua/blogs/analiz>

metodyk-otsinyuvannya-spromozhnosti-terytorialnyh-gromad-vysnovky-propozytsiyi.

2. Tkachuk N. (2023), Upravlinnya dokhodamy byudzhetu terytorial'noyi hromady mista z vykorystannyam metodu ABC-XYZ – analizu, *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, vol. 2, No. 2, pp. 28-37.

3. Hrynychshyn, I. M. (2019), Finansova spromozhnist' terytorial'nykh hromad u konteksti otsinyuvannya rezul'tativ administratyvno-finansovoyi detsentralizatsiyi, *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vyp. 5(139), s. 6-32.

4. Struk, N. P. (2023), Osoblyvosti zabezpechennya ekonomichnoyi spromozhnosti terytorial'nykh hromad Ukrainy v umovakh voyennoho stanu, *Problemy suchasnykh transformatsiy*. Seriya: Ekonomika ta upravlinnya., № 7.

5. Prots', N. V. and Matviychuk, N. M. (2022), Osoblyvosti zabezpechennya finansovoyi spromozhnosti terytorial'noyi hromady (na prykladi Lyubeshivs'koyi terytorial'noyi hromady Volyns'koyi oblasti, *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, vyp. 3 (36), s. 125-130.

6. Pityulych, M. M. Hotra, V. V. Chubar', O. H. and Poberezhnyk, H. V. (2023), Faktory pidvyshchennya finansovoyi spromozhnosti ta rozvytku terytorial'nykh hromad v umovakh suchasnykh vyklykiv, *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky ta tekhniky*, T. 8. № 2, s. 341-346.

7. Metodychni rekomendatsiyi shchodo otsinky rivnya finansovoyi spromozhnosti terytorial'nykh hromad. Proyeckt Ministerstva rozvytku hromad ta terytoriy Ukrainy., available at: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/.pdf>.

8. Metodyka formuvannya spromozhnykh terytorial'nykh hromad. Zatv. Postanovoyu KМУ vid 8 kvitnya 2015 r. № 214, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>.

9. Voznyak, H. V. Stasyshyn, A. V. and Koval' V. (2022), Osoblyvosti formuvannya finansiv terytorial'nykh hromad v proektsiyi zabezpechennya yikh samodostatnosti: dosvid L'vivs'koyi oblasti, *Ekonomika ta suspil'stvo*, vyp. 45, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1946/1873>.

10. Reytynh TH L'vivshchyny za okremymy pokaznykamy za 2022 r., available at: <https://loda.gov.ua/documents/63046>.

Стаття надійшла до редакції 05 січня 2024 року

УДК: 331.556.4:336.743

Лунак Р. Л.,

economist_555@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1830-1800,

Researcher ID: I-2980-2017,

д.е.н., проф., професор кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Мульська О. П.,

oliochka.mulska@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1666-3971,

Researcher ID: ABA-7203-2020,

д.е.н., с.д., старший науковий співробітник відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів, ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; професор кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Мульський В. Я.,

vmulskiy@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-8771-2388,

здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ РИНКУ МІГРАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

Анотація. *Розвиток країн-донорів людських ресурсів, їх економічна стійкість та потенціал поступу корелює зі стабільними надходженнями та циклічним характером міграційних трансфертів, особливо в умовах економічних потрясінь. Встановлено, що ринок міграційного капіталу в Україні знаходиться на стадії формування, темпи його розвитку залежать від ефективності імплементації спеціальних інструментів регулювання грошових переказів (моніторинг міграційних трансфертів, розвиток електронних роздрібних платіжних систем, зниження трансакційних витрат на здійснення грошових переказів, забезпечення широкого доступу мігрантів до фінансової системи, стимулювання ефективного використання міграційних трансфертів). Розроблено теоретико-концептуальну модель розвитку ринку міграційного капіталу, основними векторами поступу встановлено: (1) підвищення інвестиційної спроможності міграційного капіталу (забезпечення сприятливого бізнес-середовища, посилення і використання конкурентних переваг банківського сектора як фінансового посередника на ринку міграційного капіталу, спрямування частини міграційного капіталу у банківську систему); (2) забезпечення цільової спрямованості міграційних трансфертів у розвиток сектора малого та середнього підприємництва (розвиток цифрової і інноваційної інфраструктури, стимулювання трансферу передових технологій та ресурсного забезпечення підприємницького сектора в Україні, конвергенція соціально-економічного середовища України та основних країн-реципієнтів міграційного капіталу); (3) гарантування безпеки міграційних трансфертів (розвиток договірно-правової системи офіційного працевлаштування трудових мігрантів за кордоном, модернізація ринку міграційних послуг, забезпечення фінансового контролю за міграційними трансфертами); (4) підвищення рівня фінансової інклюзії (підвищення фінансової грамотності трудових мігрантів і членів їхніх сімей, розвиток фінансової освіти).*

Ключові слова: капітал, міграційні трансферти, фінансова інклюзія, ринок, Україна, економічний поступ.

Lupak R. L.,

economist_555@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1830-1800,

ResearcherID: I-2980-2017,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Mulka O. P.,

oliochka.mulska@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1666-3971,

ResearcherID: ABA-7203-2020,

Doctor of Economics, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of Social and Humanitarian Development of the Regions, M. Dolishniy Institute of Regional Research of the National Academy of

Sciences of Ukraine; Professor of the Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Mulskiy V. Ya.,

vmulskiy@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-8771-2388

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

MIGRATION CAPITAL MARKET DEVELOPMENT MODEL: THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACH

Abstract. *The development of human resources donor countries, their economic sustainability and the potential for progress depend on the stability of remittance, as well as their cyclical nature in the context of economic shocks. The migration capital market in Ukraine is at the stage of formation, the pace of its development depends on the effectiveness of the implementation of special tools for regulating remittances (monitoring of migration transfers, development of electronic retail payment systems, reduction of transaction costs for remittances, ensuring wide access of migrants to the financial system, stimulating the effective use of migration transfers). A theoretical-conceptual model of development of the migration capital market has been developed, the main vectors of progress have been identified: (1) increasing the investment capacity of migration capital (ensuring a favourable business environment, strengthening and using the competitive advantages of the banking sector as a financial intermediary in the migration capital market, directing part of the migration capital to the banking system); (2) ensuring the targeted orientation of remittance in the development of the small and medium-sized enterprise sector (development of digital and innovative infrastructure, stimulation of the transfer of advanced technologies and resource provision of the business sector in Ukraine, convergence of the socio-economic environment of Ukraine and the main recipient countries of migration capital); (3) ensuring the security of remittance (development of the legal system of official employment of labour migrants abroad, modernization of the migration services market, ensuring financial control over migration transfers); (4) increasing the level of financial inclusion (increasing the financial literacy of migrant workers and their families, developing financial education).*

Keywords: capital, remittance, financial inclusion, market, Ukraine, economic growth.

JEL Classification: E69, F22

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-03>

Постановка проблеми. Міграційна криза, яка виникла з початку повномасштабної війни РФ проти України, а також інтенсивні за обсягами міграційні процеси до 2022 р. детермінували необхідність трансформації сучасної моделі розвитку ринку міграційного капіталу. Донині міграційні трансферти розглядалися через призму забезпечення фінансового добробуту домогосподарств, а не інструменту нарощення ресурсного забезпечення економічного розвитку регіонів чи збільшення їх інвестиційного потенціалу, особливо у прикордонних територіях. Систематичні грошові перекази мігрантів формують сьогодні один із найпотужніших ресурсів забезпечення економічної стійкості територій, а також інвестиційно-фінансових засобів подальшого економічного відновлення територій. За обсягами міграційний капітал прирівнюють до міжнародної фінансової допомоги, прямих іноземних інвестицій, які мають очевидний сприятливий вплив не лише на добробут домогосподарств, а і на макроекономічні і регіональні показники економічного розвитку. За оцінками експертів, близько 50 % міграційних трансфертів відправляються неформальними шляхами, серед яких власноручне перевезення грошей, передача через кур'єрів, відправлення через етнічні

мережі. Україна у 2020 р. займала дванадцяте місце серед країн світу, які отримують грошові перекази, та перше місце – у Східній Європі [15].

Економічний ефект міграційних трансфертів на індивідуальному рівні (мігранта, домогосподарства) проявляється у можливостях ефективного регулювання фінансового стану, зменшення рівня неплатоспроможності та соціальної вразливості, а також формування фінансового потенціалу для розвитку сфери малого бізнесу. Відтак цільова реалізація міграційних трансфертів дозволяє забезпечити стабільний розвиток регіональних економік, стійкість економічної системи та значний інноваційно-інвестиційний потенціал території.

Одним із викликів для розвитку ринку міграційного капіталу є відсутність інформаційно-аналітичної системи формування і реалізації моніторингу міграційних трансфертів. Процес оцінювання кількісних і якісних характеристик міграційних трансфертів в Україні, особливо у регіональному розрізі, є неповним і має прогалини щодо об'єктивного визначення реальних масштабів, у т.ч. за каналами надходження та географічною спрямованістю. Зокрема, показник міграційних трансфертів може бути інструментом для статистичної маніпуляції, оскільки НБУ

визначає лише ті трансакції, які здійснюються через формальні канали (міжнародні платіжні системи, банківські установи).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі проблеми ринку міграційного капіталу, а також управління міграційними трансфертами на національному та регіональному рівнях висвітлені в працях Ю. Білана, М. Біль, Т. Васильціва [9], І. Ключковської, О. П'ятковської [11], О. Левицької [3], Е. Лібанової [12], О. Малиновської [14], О. Позняка [4], О. Риндзак, М. Романюка, У. Садової [16], Л. Семів, С. Семіва [7] та ін. В основному вітчизняні дослідження ринку міграційного капіталу спрямовані на моніторинг міграційних трансфертів і аналіз впливу обсягів грошових переказів на макроекономічні детермінанти розвитку. Встановлено, що міграційні перекази позитивно впливають на економічне зростання і на кредитний рейтинг країни-експортера людських ресурсів [5; 17]; грошові перекази сприяють ефективному розподілу ресурсів у країні-донорі міграційного потенціалу, стимулюючи тим самим сукупний попит на товари та послуги, підвищуючи продуктивність, що створюється за рахунок споживання й інвестицій, збільшуючи доходи та продуктивність за рахунок зменшення рівня безробіття – мобільність безробітних [10; 13].

Теоретико-емпіричні дослідження закордонних вчених (Giuliano P., Ruiz-Arranz M., Taylor E., Catrinescu N., Leon-Ledesma M., Piracha M., Ali M., Baldé Y., Cooray A.) спрямовані на вивчення впливу грошових переказів на економічні змінні, такі як споживання, інвестиції та економічне зростання. У науковому дискурсі спостерігаються дослідження міграційних ризиків збільшення грошових переказів, у т.ч. впливу на зменшення бідності [6], поглиблення фінансових дисбалансів [2], збільшення обсягів подальшої міграції [8] та інституційний розвиток [1].

Попри достатньо глибокі та комплексні напрацювання у сфері управління міграційними потоками у проекції забезпечення економічного зростання, виникає гостра необхідність в обґрунтуванні нових, сучасних і прогресивних механізмів та інструментів розвитку ринку міграційного капіталу, здатних врегулювати масштаби, забезпечити ефективне використання міграційних трансфертів задля сталого розвитку національної економіки України.

Постановка завдання. Метою статті є розробка концептуальної моделі ринку міграційного капіталу у проекції обґрунтування інструментів його розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміна міграційного вектора “Україна-РФ” на “Україна-Польща” після 2014 р. стала причиною суттєвого недообліку обсягів міграційного капіталу через незначну частку офіційних переказів із Польщі. Це виявилось тригером зміни методики обліку міграційних трансфертів, яка ґрунтується на використанні дзеркальної статистики основних країн-реципієнтів людських ресурсів щодо розрахунку обсягів переказів мігрантів Департаментом статистики та звітності НБУ. Основним

результатом перерахунку стали більш реалістичні дані щодо обсягів приватних грошових переказів в Україну та їхньої частки відносно ВВП країни. Так, обсяги грошових переказів мігрантів через офіційні канали у 2021 р. становили понад 3,3 млрд дол. США, що на 52 % більше, ніж у 2014 р. За 2005-2021 рр. у розрахунку на одну особу міграційні трансферти збільшилися на 186,4 євро. Частка міграційних трансфертів у ВВП країни у 2005-2014 рр. коливалася від 2,8 % до 4,2 %. За 2015-2021 рр. спостерігається зростання частки міграційних трансфертів у ВВП країни у 2 рази, з 2,8 % у 2005 р. до 8,9 % у 2019 р. За 2014-2021 рр. зростає частка міграційних трансфертів через неформальні канали у 3,7 разів (з 12,6 % у 2005 р. до 47,45 % у 2021 р.) [17].

Враховуючи обсяги та стабільність надходжень міграційних трансфертів в економіку України, а також їх антициклічний характер в умовах економічних потрясінь, можна зробити висновок: розвиток ринку міграційного капіталу в Україні залежить від ефективності імплементації спеціальних інструментів регулювання грошових переказів. Зокрема, це моніторинг міграційних трансфертів, розвиток електронних роздрібних платіжних систем, зниження трансакційних витрат на здійснення грошових переказів, забезпечення широкого доступу мігрантів до фінансової системи, стимулювання ефективного використання міграційних трансфертів. Моніторинг, у т.ч. прогнозування надходжень грошових переказів мігрантів, дозволить сформулювати інформаційно-аналітичну базу даних щодо обсягів, коридорів і каналів міграційних трансфертів, їх характеру (наприклад, циклічності), а також каузальності взаємозв'язків грошових надходжень мігрантів і рівнів бідності, соціальної нерівності, економічного зростання територій. Водночас цифрові трансформації у системі платіжних операцій вимагають розробки нових електронних платформ і формування новітніх засобів переказів, наприклад, на платіжні картки, рахунки мобільних телефонів або онлайн-рахунки.

Поглиблення діджиталізації економіки та широке застосування цифровізаційних процесів у фінансовій системі, дифузія інновацій у банківський сектор і сферу бізнесу є драйверами розвитку ринку міграційного капіталу, що комплементарно вимагає внесення відповідних правок у нормативно-правові акти щодо управління трудовою міграцією, зокрема розвитку фінансової інклюзії серед мігрантів. Розвиток автоматизованої інформаційної бази (на основі Cloud технологій) на фінансовому ринку для облікування грошових переказів мігрантів і створення системи пільг і знижок для здійснення трудовими мігрантами міжнародних переказів через формальні канали дозволить наблизити вітчизняну систему регулювання до європейських практик ефективного управління грошовими трансфертами трудових мігрантів. Варто вказати, що практика розвитку віртуальних платформ міграційних трансфертів поширена у тих країнах світу, які є донорами людських ресурсів (наприклад, М-Pesa – технологія мобільних

грошових переказів у Кенії, Zain Zap, Banglalink – міжнародна онлайн-платформа грошових переказів у межах міграційних коридорів Велика Британія – Кенія, Бангладеш – Індія).

Нарощення ресурсного забезпечення економічного відновлення економіки регіонів України через широке використання міграційних облігацій як форми міграційного капіталу з метою цільового спрямування грошових трансфертів мігрантів у ініціативи розвитку регіональних економік сприятиме наповненню державного та місцевого бюджетів, фінансуванню програм розвитку соціальної інфраструктури, а також конвергенції розвитку фінансової системи України та ЄС. Міграційні облігації як ефективний механізм швидкого залучення коштів на бюджетні потреби використовуються у багатьох країнах ЄС. Так, ефективно використовуються міграційні облігації призводить до збільшення обсягів “вливань” грошових переказів мігрантів в економіку України як інвестиційного капіталу на забезпечення реалізації цілей сталого розвитку.

Зважаючи на сприятливий вплив міграційних трансфертів на економічний регіональний поступ, існує об’єктивна необхідність реалізації ефективних інституційно-адміністративних, організаційно-економічних й інформаційних інструментів нарощення міграційного капіталу в економіці регіонів через реалізацію політики розвитку ринку міграційного капіталу. Від цього значною мірою залежить ефективність і цілеспрямоване залучення міграційного капіталу у реальний сектор економіки України. Основними *напрямами розвитку ринку міграційного капіталу* є:

I. Підвищення інвестиційної спроможності міграційного капіталу - можна досягнути через створення сприятливого економічного середовища, розвиток конкурентних переваг вітчизняного банківського сектора як фінансового посередника на ринку міграційного капіталу та розробки програм щодо використання спеціальних банківських депозитів. Інструментами досягнення інвестиційної цілі є розробка програм щодо стимулювання залучення міграційних трансфертів у стратегічні галузі економіки, покращення інфраструктури у сфері цифрових фінансових послуг, підвищення атрактивності цифрових грошових переказів, надання високих відсоткових ставок на депозитні рахунки мігрантів і дозволів на відкриття банківських рахунків в іноземній валюті.

Реалізація окреслених інструментів дозволить: *забезпечити сприятливе бізнес-середовище у регіонах; посилювати конкурентні переваги банківського сектора як фінансового посередника на ринку міграційного капіталу; спрямувати частини міграційного капіталу у банківську систему.*

II. Забезпечення цільової спрямованості міграційних трансфертів у розвиток сектора малого та середнього підприємства, ключовими векторами якого є:

1) надання податкових канікул для мігрантів на створення малого чи сімейного бізнесу;

2) звільнення від сплати мита на імпорт матеріально-технічного та техніко-технологічного забезпечення бізнесу трудових мігрантів на території України;

3) розробка схем фінансової, інфраструктурно-інноваційної підтримки малого бізнесу трудових мігрантів;

4) імплементація віртуальних платформ задля встановлення прямих бізнес-відносин із іноземними організаціями, банківськими установами та іншими інституціями.

Імплементація цього напряму сприятиме: *розвитку цифрової і інноваційної інфраструктури; стимулюванню трансферу передових технологій та ресурсного забезпечення підприємницького сектора в Україні; конвергенції соціально-економічного середовища України та основних країн-реципієнтів міграційного капіталу.*

Задля забезпечення цільової спрямованості міграційних трансфертів у сектор малого та середнього бізнесу необхідно забезпечити високий рівень стійкості бізнес-середовища, у т.ч. інноваційно-технологічну та виробничу безпеку, цифрову трансформацію стратегічних галузей економіки та розвиток інноваційної інфраструктури, конвергенцію соціально-економічного середовища України та основних країн-реципієнтів міграційного капіталу та гармонізацію інформаційно-аналітичного забезпечення державної політики регулювання міграційних трансфертів України та ЄС, реформувати митну систему держави.

Надання податкових канікул для мігрантів на створення малого чи сімейного бізнесу сприятиме розвитку підприємницького сектора та нарощуванню підприємницького капіталу держави. Кредитні та податкові пільги, звільнення від сплати імпортного мита на товари виробничого призначення, які ввозяться трудовими мігрантами, є одними з ефективних економічних інструментів забезпечення спрямованості грошових переказів у сферу малого та середнього підприємства. Розробка схем програм фінансової, інфраструктурно-інноваційної підтримки сімейного бізнесу трудових мігрантів і розробка віртуальних платформ задля встановлення прямих партнерських відносин із іноземними організаціями, банківськими установами та іншими інституціями є організаційними інструментами забезпечення стійкого бізнес-середовища, а відтак і стимулювання ефективного використання міграційного капіталу.

III. Гарантування безпеки міграційних трансфертів через:

1) встановлення тісних зовнішньоекономічних зв’язків банківських секторів країн-учасників міграційних векторів;

2) популяризацію використання формально-легальних каналів передачі міграційних трансфертів;

3) формування інформаційно-аналітичного та організаційно-інституційного забезпечення обліку міграційних трансфертів.

Екзистенційним напрямом розвитку ринку міграційного капіталу є гарантування безпеки

міграційних трансфертів, низька ефективність якої матиме мультиплікативний вплив на поглиблення кризи недовикористання потенціалу міграційних трансфертів. Так, забезпечення грошових переказів є умовою стабільного поступу ринку міграційних послуг і капіталу, а також забезпечення економічного зростання територій. Задля уникнення загроз розвитку ринку міграційного капіталу необхідно: (1) сприяти легальній трудовій міграції, (2) встановити тісні зовнішньоекономічні зв'язки з діаспорами, (3) популяризувати використання формальних каналів передачі міграційних трансфертів.

Реалізація напряму дозволить досягнути таких цілей, як: *розвиток договірно-правової системи офіційного працевлаштування трудових мігрантів за кордоном; модернізація ринку міграційних послуг; забезпечення фінансового контролю за міграційними трансфертами.*

IV. Підвищення рівня фінансової інклюзії за допомогою:

1) реалізації грантових програм підвищення фінансової грамотності, отримання знань про фінансові продукти, ризики використання неформальних каналів переказів та інших видів фінансових послуг;

2) проведення тренінгів і навчань щодо фінансового менеджменту мігрантів – потенційних засновників суб'єктів малого бізнесу.

Реалізація окреслених інструментів сприятиме *підвищенню фінансової грамотності мігрантів і розвитку фінансової освіти серед мігрантів і населення загалом.*

Фінансова інклюзія як драйвер економічного зростання та важливий фактор розвитку ринку міграційного капіталу забезпечить вчасний і повноцінний доступ мігрантів до широкого спектра фінансових продуктів і послуг, поширення їхнього використання серед трудових мігрантів і членів їх сімей через впровадження інноваційних підходів, зокрема розвиток фінансової освіти. Розробка програм для підвищення фінансової грамотності, обізнаності та знань про фінансові продукти, ризики використання неформальних каналів переказів та інших видів фінансових послуг, а також проведення тренінгів і різних форм навчань щодо фінансового управління і планування є засобами підвищення фінансової інклюзії серед мігрантів.

Підвищення ефективності використання міграційних трансфертів є напрямом конвергенції механізмів управління міграцією України та країн ЄС. Для забезпечення конвергенції державної політики управління міграційними процесами в Україні та країнах ЄС важливо моніторити темпи змін розвитку соціально-економічного середовища основних країн-реципієнтів людських ресурсів і в Україні на основі консолідованої методики та гармонізованих статистичних показників. Це дозволить прогнозувати динаміку загальної і покраїнної інтенсивності зовнішньої міграції населення, відстежувати вплив соціально-економічних, медико-демографічних, інституційно-політичних факторів на інтенсивність трудової міграції, стимулювати поширення міграційних векторів до країн з вищим рівнем

конвергенції соціально-економічного середовища задля забезпечення прогресу людського і трудового розвитку мігрантів, а також відстежувати тенденції і характер переміщення мігрантів задля вчасної рееміграції і працевлаштування в Україні.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. За сучасних глобалізаційних умов надходження й ефективне використання міграційного капіталу є не лише важливою умовою стабілізації фінансового сектора країни, але й каталізатором економічних трансформацій, розвитку внутрішнього споживчого ринку, галузевого поступу національної економіки, передумовою впровадження інновацій. Міграційний капітал впливає на структуру доходів і купівельну спроможність населення, оскільки є тригером зменшення чутливості до негативних проявів соціально-економічної сфери. Міграційний капітал є більш стабільним джерелом надходження іноземної валюти до України як країни-донора людських ресурсів, ніж прямі іноземні інвестиції, офіційна допомога розвитку, державні кредити тощо. Водночас взаємозв'язок між міграційним капіталом та економічним розвитком, у т.ч. розвитком внутрішнього споживчого ринку, залишається актуальним і потребує додаткового наукового дослідження й емпіричного аналізу.

Визначено, що основними векторами розвитку ринку міграційного капіталу є: підвищення інвестиційної спроможності міграційного капіталу; забезпечення цільової спрямованості міграційних трансфертів у розвиток сектора малого та середнього підприємництва; гарантування безпеки міграційних трансфертів; підвищення рівня фінансової інклюзії (підвищення фінансової грамотності трудових мігрантів і членів їхніх сімей, розвиток фінансової освіти).

Подальші наукові пошуки у цій сфері стосуються формування методики впливу міграційного капіталу на внутрішній ринок в умовах міграційної кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Catrinescu N., Leon-Ledesma M., Piracha M., Quillin B. Remittances, institutions, and economic growth. *World Development*. 2009. Vol. 37(1). Pp. 81-92.
2. Giuliano P., Ruiz-Arranz M. Remittances, financial development, and growth. *Journal of Development Economics*. 2009. Vol. 90(1). Pp. 144-152.
3. Levvytska O. Border Migration Processes in Ukraine: Developing Responses to Emerging Vulnerabilities. *Migration Letters*. 2022. Vol. 19(2). Pp. 159-170. <https://doi.org/10.59670/ml.v19i2.1614>.
4. Libanova E. M., Pozniak O. V., Tsymbal O. I. Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy*. 2022. Vol. 2 (48). Pp. 37-57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>.
5. Lupak R., Mizyuk B., Zaychenko V., Kunitska-Iliash M., Vasylytsiv T. Migration processes

and socio-economic development: interactions and regulatory policy. *Agricultural and Resource Economics*. 2022. Vol. 8(1). Pp. 70-88.

6. Mohapatra S., Ratha D. Migrant remittances in Africa: An overview. In S. Mohapatra and D. Ratha (eds.), *Remittance markets in Africa*, World Bank Publications. 2021. Pp. 3-70.

7. Semiv S., Berezivskiy Y., Baranyak I., Mulska O., Ivaniuk U. Priorities and tools of regulation of external migration in the Carpathian region of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2021. Vol. 7(2). Pp. 160-181. <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.02.09>.

8. Taylor E. The new economics of labour migration and the role of remittances in the migration process. *International migration*. 1999. Vol. 37(1). Pp. 63-88.

9. Vasylytsiv T., Mulska O., Osinska O., Makhonyuk O. Social and economic development of Ukraine: modelling the migration factor impact. *Economics and Business Review*. 2022. Vol. 8(3). Pp. 27-58. <https://doi.org/10.18559/abr.2022.3>.

10. Voznyak H., Mulska O., Druhov O., Patytska K., Tymechko I. Internal migration during the war in Ukraine: recent challenges and problems. *Problems and Perspectives in Management*. 2023. Vol. 21(1). Pp. 312-325. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.27](https://doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.27).

11. Ключковська І., П'ятковська О. Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації (опитування студентів НУ "ЛП" та НТУУ "КПІ"). Львів, 2017. 30 с. URL: <http://miok.lviv.ua/>.

12. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33). С. 24-48.

13. Лупак Р., Поліщук В. Селективні підходи до державної політики регулювання міграційних процесів (на прикладі українсько-польської системи). *Підприємство та інновації*. 2019. № 8. С. 7-13. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/8.1>.

14. Малиновська О. А. Щодо створення консультативно-дорадчого органу з питань зовнішньої міграції: Аналітична записка. К. : НІСД, 2019. 5 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-04/zovnishnya-migratsiya.pdf>.

15. Міграційна активність населення Карпатського регіону України: нова емпірика та пріоритети політики регулювання / ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України"; наук. ред. Т. Г. Васильців. Львів, 2021. 293 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20210002.pdf>.

16. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання / ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України"; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. 263 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>.

17. Мульська О. П. Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління : монографія. Державна установа "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України". Львів, 2022. 470 с.

REFERENCES

1. Catrinescu N., Leon-Ledesma M., Piracha M. and Quillin B. (2009), Remittances, institutions, and economic growth, *World Development*, 37 (1), 81-92.

2. Giuliano P. and Ruiz-Arranz M. (2009), Remittances, financial development, and growth, *Journal of Development Economics*, 90 (1), 144-152.

3. Levytska O. (2022), Border Migration Processes in Ukraine: Developing Responses to Emerging Vulnerabilities, *Migration Letters*, 19 (2), 159-170. <https://doi.org/10.59670/ml.v19i2.1614>.

4. Libanova, E. M. Pozniak, O. V. and Tsymbal, O. I. (2022), Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation, *Demography and Social Economy*, 2 (48), 37-57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>.

5. Lupak R., Mazyuk B., Zaychenko V., Kunytskaliash M., Vasylytsiv T. (2022), Migration processes and socio-economic development: interactions and regulatory policy, *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 8(1), 70-88. <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.01.04>.

6. Mohapatra S. and Ratha D. (2021), Migrant remittances in Africa: An overview. In S. Mohapatra and D. Ratha (eds.), *Remittance markets in Africa*, World Bank Publications, 3-70.

7. Semiv S., Berezivskiy Y., Baranyak I., Mulska O., Ivaniuk U. (2021), Priorities and tools of regulation of external migration in the Carpathian region of Ukraine, *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 7(2), 160-181. <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.02.09>.

8. Taylor E. (1999), The new economics of labour migration and the role of remittances in the migration process, *International migration*, 37(1), 63-88.

9. Vasylytsiv T., Mulska O., Osinska O. and Makhonyuk O. (2022), Social and economic development of Ukraine: modelling the migration factor impact, *Economics and Business Review*, 8(3), 27-58. <https://doi.org/10.18559/abr.2022.3>.

10. Voznyak H., Mulska O., Druhov O., Patytska K., Tymechko I. (2023), Internal migration during the war in Ukraine: recent challenges and problems, *Problems and Perspectives in Management*, 21(1), 312-325. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(1\).2023.27](https://doi.org/10.21511/ppm.21(1).2023.27).

11. Kliuchkovska I. and Piatkovska O. (2017), *Migrantsiini nastroi studentiv v umovakh vizovoi liberalizatsii (opytuvannia studentiv NU "LP" ta NTUU "KPI")*, Lviv, 30 s., available at: <http://miok.lviv.ua/>.

12. Libanova, E. M. (2018), *Zovnishni trudovi mihratsii ukrainsiv: masshtaby, prychny, naslidky*, *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 2 (33), 24.

13. Lupak R. and Polishchuk V. (2019), *Selektivni pidkhody do derzhavnoyi polityky rehulyuvannya mihratsiinykh protsesiv (na prykladi ukrayins'ko-pol's'koyi systemy)*, *Pidpryyemnytstvo ta innovatsiyi*, 8, 7-13. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/8.1>.

14. Malinowska O. (2019), *Shchodo stvorennia konsul'tatyvno-doradchoho orhanu z pytan'*

zovnishn'oyi mihratsiyi, Kyiv, 5 s., available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-04/zovnishnya-migratsiya.pdf>.

15. Vasyltsiv T. (2021), Mihratsiyna aktyvnist' naseleण्या Karpat-s'koho rehionu Ukrayiny: nova empyryka ta prioritytety polityky rehulyuvannya. DU "Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M.I. Dolishn'oho NAN Ukrainy", Lviv, 293 s., available at: <http://ird.gov.ua/irdp/p20210002.pdf>.

16. Sadova U. (Ed.) (2019), Mihratsiya v umovakh transformatsiyi rehional'nykh rynkiv pratsi Ukrayiny: mekhanizmy rehulyuvannya. DU "Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M.I. Dolishn'oho NAN

Ukrainy", Lviv, 263 s., available at: <https://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>.

17. Mulska O. (2022), Mihratsiyni protsesy & ekonomichne zrostannya: teoriya prychnynosti ta praktyka efektyvnoho upravlinnya. DU "Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M.I. Dolishn'oho NAN Ukrainy", Lviv, 470 s., available at: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220004.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 26 грудня 2023 року

УДК 336.71(477)

Руцишин Н. М.,

r.nadiya.m@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1198-8582,

Researcher ID: F-7297-2019,

д.е.н., проф., професор кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Пелех О. Р.,

магістр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Козак А. Р.,

бакалавр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Криворучко Н. М.,

бакалавр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

СУЧАСНИЙ СТАН БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті окреслено значимість банківської системи і зазначено, що сучасна банківська система є одним з ключових елементів національної економіки. Банки, будучи фінансовими посередниками, обслуговують сферу грошових відносин, і від їх фінансової стабільності і ліквідності залежить макроекономічна рівновага фінансово-економічної сфери. Метою статті є дослідження сучасного стану банківської системи України та окреслення перспектив її розвитку в умовах сьогодення. У статті наведено основні функції фінансової системи, які виконує банківська система. Проведено аналіз сучасного стану банківської системи України та окреслено ризики, породжені військовим вторгненням для банківських установ порівняно з довоєнним періодом. Зокрема, виділено проблеми функціонування банківської системи України та акцентовано увагу на регуляторних заходах НБУ в умовах війни. Проаналізовано зміни у кількості банків в Україні за останні п'ять років та окреслено чинники впливу на їх динаміку. Досліджено тенденції змін діяльності банків, а саме: в динаміці загальних активів банків у розрізі груп за 2018-2022 роки, чистих активів банківського сектора за складовими. Здійснено оцінювання змін кредитного портфеля банків України в розрізі груп за досліджуваний період. Акцентовано увагу на динаміці структури зобов'язань банків за останні п'ять років та окремих їх складових, а саме: депозитів. Проаналізовано та здійснено оцінку рентабельності капіталу та активів банків України в розрізі груп за 2018-2022 роки. Наведено напрями підвищення стабільності банків у частині нарощення капіталу і зменшення проблемних кредитів. Акцентовано увагу на прискоренні темпів цифровізації в банківській сфері. Окреслено напрями подальшого розвитку банківської системи України в сучасних умовах, а дослідження змін стабільності та стійкості вітчизняної банківської системи під час війни стане перспективою подальших досліджень.

Ключові слова: банківська система, банки, банківський сектор, активи банків, кредитний портфель банків, зобов'язання банків, рентабельність активів та капіталу банків.

Rushchyshyn N. M.,

r.nadiya.m@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1198-8582,

Researcher ID: F-7297-2019,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Pelex O. R.,

Master's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Kozak A. R.,

Bachelor's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Kryvoruchko N. M.,

Bachelor's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

CURRENT STATE OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT

Abstract. *The article outlines the significance of the banking system and states that the modern banking system is one of the key elements of the national economy. Banks, being financial intermediaries, serve the sphere of monetary relations, and the macroeconomic balance of the financial and economic sphere depends on their financial stability and liquidity. The purpose of the article is to study the current state of the banking system of Ukraine and outline the prospects for its development in today's conditions. The article describes the main functions of the financial system performed by the banking system. An analysis of the current state of the banking system of Ukraine was carried out and the risks that the military invasion has already made for banking institutions comparing to to the pre-war period were outlined. In particular, the problems of functioning of the banking system of Ukraine are highlighted and attention is focused on the regulatory measures of the NBU in wartime conditions. The changes in the number of banks in Ukraine over the past five years were analyzed and factors affecting their dynamics were outlined. The trends of changes in the activity of banks, namely in the dynamics of the total assets of banks in the section of groups for 2018-2022, net assets of the banking sector by components were studied. The assessment of changes in the loan portfolio of Ukrainian banks by group during the research period was carried out. Attention is focused on the dynamics of the structure of banks' liabilities over the past five years and their individual components, namely deposits. The profitability of the capital and assets of Ukrainian banks by group for 2018-2022 was analyzed and evaluated. Directions for increasing the stability of banks in terms of increasing capital and reducing problem loans are given. Attention is focused on accelerating the pace of digitization in the banking sector. The directions of the further development of the banking system of Ukraine in modern conditions are outlined, and the study of changes in the stability and resilience of the domestic banking system during the war will become a perspective for further research.*

Key words: banking system, banks, banking sector, bank assets, bank loan portfolio, bank liabilities, profitability of bank assets and capital.

JEL Classification: G21, E44

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-04>

Постановка проблеми. Банківська система є невід'ємною частиною фінансового ринку, а її стійкість та ефективність є необхідною умовою розвитку національної економіки. У сучасних умовах економічного розвитку основною функцією банківського сектора є перерозподіл фінансових ресурсів між різними суб'єктами, галузями та секторами національної економіки, забезпечуючи тим самим підвищення її конкурентоспроможності. Банківські установи надають понад 90 % усіх видів фінансових послуг. У цілому банківська система є основою для ефективного здійснення процесу відтворення національної економіки та є основним джерелом формування капіталу в економіці країни.

Однак за умов воєнного стану банківська система зазнала значних втрат. Ці проблеми потребують постійного моніторингу та пошуку шляхів стабілізації та подальшого розвитку банківської системи, що й визначає актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань функціонування та подальшого розвитку банківської системи займаються різні науковці, а саме: Барна М. Ю., Рушишин Н. М. [1, с. 84-98], Гура О. Л. [2, с. 24-29], Дятлова Ю. В. [3, с. 67-74], Жирій К. [4], Івашук О. В. [5, с. 141-146], Карчева Г. Т. [6, с. 1-9], Коваленко В. В. [7, с. 321-330], Коверза В. С., Неізнана О. В.,

Шендригоренко М. Т. [8], Кузьменко В., Овчаренко В. О. [9, с. 98-103], Прокопенко Н., Мирончук В., Шепель І. [13], Рушишин Н. М., Мединська Т. В. [14, с. 337-344], Халімон Т. М. [15, с. 71-75] та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану банківської системи України та окреслення перспектив її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківська система відіграє значну роль у встановленні економічних взаємовідносин між інститутами фінансового ринку. Це відбувається тому, що банки є важливою складовою економічної структури в організації руху фінансових потоків. Вони складають основу кредитної системи країни і акумулюють більшість ресурсів. Позитивні та негативні явища економіки значно впливають на функціонування банків. Зокрема, банківська система бере участь у здійсненні основних функцій фінансової системи, а саме:

- забезпечення своєчасного руху коштів як у середині країни, так і за її межами;
- розробка та застосування методів управління ризиками;
- акумулювання фінансових ресурсів і їх розподіл між суб'єктами національної економіки;
- забезпечення ефективної роботи платіжних систем.

Вітчизняна банківська система працює в напруженому режимі невизначеності з початком бойових дій із лютого 2022 року на території України. Водночас банки продовжують свою діяльність, намагаються виконувати всі свої функції, зобов'язання та дотримуватися нормативів.

Національний банк України відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” [5] активно підтримує стабільність банківської

системи шляхом впровадження низки нормативно-правових актів, а саме постанови НБУ: “Про особливості підтримання ліквідності банків в умовах воєнного стану”, “Про банківську систему в умовах воєнного стану” та вжиття відповідних заходів щодо підтримки фінансової стабільності та регулювання фінансового сектора національної економіки.

Проблеми функціонування банківської системи України в умовах війни відображені в табл. 1.

Таблиця 1

Проблеми функціонування банківської системи України в умовах війни

Проблеми	Характеристика
Нестача трудових ресурсів	У банківських установах відбувається багато звільнень через військові дії в багатьох регіонах України та загрозу ракетних обстрілів по всій країні. Працівники банків були звільнені або через закриття відділення, або за власним бажанням. Значна втрата трудових ресурсів завдала шкоди банківській системі.
Завислі платежі	Проблема завислих платежів виникла на початку війни, коли підприємства та установи намагалися швидко виплатити зарплату своїм працівникам або перерахувати допомогу. На сьогоднішній день були випадки затримок переказів і виплат із гуманітарних цілей, оборони і безпеки. Основною причиною затримки є неукomплектованість відділень банків, які знаходяться на окупованій, деокупованій територіях чи територіях, де відбуваються бойові дії.
Втрати за виданими кредитами	З початком війни в Україні кредитування припинилося. Багато кредитів, наданих раніше фізичними та юридичними особами, є безповоротними. Торгово-промислова палата України оголосила надзвичайний стан, що підтверджує неможливість виконання різноманітних зобов'язань у часі воєнного стану.
Арешт банківських рахунків	Дана проблема виникає у боржників при здійсненні виконавчого провадження. Насамперед йдеться про вилучення та блокування банківських карток боржників. Якщо немає готівки, то фізична особа не може розрахуватися картокою. Внутрішньо переміщені особи не мають можливості використати гроші, які отримують від родини чи держави, на свою користь. Держава частково вирішила проблему, розблокувавши рахунки людям із заборгованістю не більше 100 тис грн, однак вона не повністю вирішена.
Загроза кібератак	В Україні зафіксували майже 4 000 кіберінцидентів з боку Росії у період із січня 2022 року по вересень 2023 року. У зв'язку з цим об'єкти торгівлі змушені продавати товари за готівку. Недоброзичливі хакери продовжують атакувати банківську систему, але якість кібератак нижча порівняно з початком війни.
Перевищення лімітів залишків коштів у касах	Продуктові магазини, автозаправні станції та інші заклади, розташовані на окупованій, деокупованій територіях чи у зоні бойових дій, мають проблему перевищення лімітів готівки. Йдеться, зокрема, про призупинення інкасації через загрозу пограбувань. Тому одні підприємства торгівлі чи послуг приймають платіжні картки, а інші - готівкові кошти.

Джерело: складено на підставі [13]

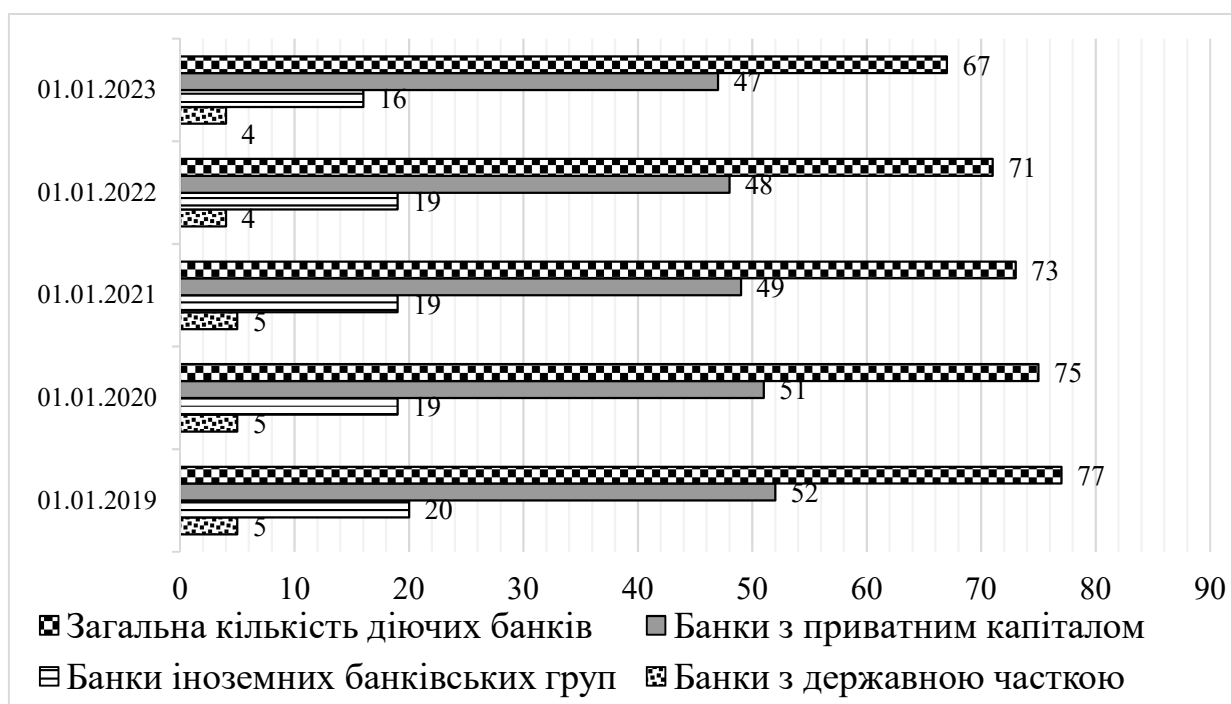

Рис. 1. Динаміка кількості банків за 2018-2022 рр. (складено на підставі [10])

Особливістю функціонування банківської системи в умовах війни є підтримка довіри клієнтів до банківського сектора, що, в свою чергу, забезпечить стабільність його функціонування. НБУ впродовж даного періоду прийняв ряд рішень, а саме: регулятор здійснив обмеження діяльності банків на валютному ринку, призупинив відтік іноземної валюти та встановив ліміти на операції з готівкою.

НБУ приймаються антикризові рішення, які ґрунтуються на трьох основних принципах:

- Захист інтересів клієнтів банку (особливо вкладників). Банки повинні зберігати доступ і здійснювати платежі та перекази коштів клієнтів.

- Підтримка діяльності банків та їх ліквідності. Негативний вплив військових дій на діяльність банків не повинен призводити до визнання банків неплатоспроможними. Проблемні банківські установи за потреби встигнуть відновити фінансову стабільність після закінчення воєнного стану.

- Прозорість звітності, що відображає реальний фінансовий стан банків. За відсутності достовірної та прозорої звітності регулятору буде складно реалізувати ефективні заходи щодо покращення банківської системи після війни.

Виходячи з цих принципів, НБУ визначає перелік і зміст заходів, спрямованих на підтримку банківської системи. Проте доцільність застосування тих чи інших заходів на практиці залежить від сценаріїв розвитку подій.

Важливим є дослідження функціонування банківської системи в умовах воєнного стану за такими напрямками:

- структура банківського сектора та основні зміни;
- банківська інфраструктура, тенденції банківського ринку;
- особливості цифровізації банків.

Структура банківського сектора України в умовах воєнного стану суттєво не змінилася. Станом на 1 січня 2023 року в Україні працює 67 банків, у тому числі 4 державних, 16 банків із іноземним капіталом і 47 приватних банків (рис. 1).

Загалом 14 банків є системно важливими. У відповідь на агресію Росії в лютому 2022 року було ліквідовано російські банки – АТ “Міжнародний резервний банк” та ПАТ “Промінвестбанк”, які на початок 2022 року мали 2 % чистих активів вітчизняного банківського сектора. За підсумками 2022 року чисельність банківських установ продовжувала скорочуватися.

В умовах воєнного стану характерна неможливість роботи відділень банків на окупованих територіях та територіях, де ведуться бойові дії. Крім того, значна кількість банків була змушена перенести свої головні офіси. Більшість відділень закрили державні банки та банки з іноземним капіталом. В основному скорочення спостерігалось в м. Києві та Донецькій області.

На 3 березня 2022 року частка працюючих відділень системно важливих банків у регіонах становила 55 % (2761 відділення). Наприкінці квітня 2022 року банки намагалися відновити діяльність відділень; системно важливі банки м. Києва, Сумської, Чернігівської, Київської областей активно розпочали роботу своїх мереж.

Станом на 1 січня 2023 року в Україні було 5336 активних структурних підрозділів банків, але протягом року це число зменшилося на 1349 відділень, що становить 20,2 % від загальної кількості. Лідером за кількістю відділень став державний АТ КБ “ПриватБанк” із 1 210 філіями, незважаючи на зменшення на 287 відділень, зайняв перше місце в цьому рейтингу. Державний АТ “Ощадбанк” залишився на другому місці з 1182

відділеннями (зменшення на 420). Банки іноземних банківських груп також займають значні позиції: АТ “Райффайзен Банк” (350), АТ “Укрсиббанк” (233) та АТ “ПУМБ” (226).

Система електронних платежів (СЕП) НБУ працює 24 години на добу 7 днів на тиждень, що дозволяє здійснювати платежі у звичному режимі, враховуючи всі потреби клієнтів банків. Незважаючи на те, що значна кількість банківських відділень закрита, водночас банки продовжують забезпечувати безперерйність безготівкових розрахунків юридичних та фізичних осіб, а також роботу платіжної інфраструктури (зокрема, пос-терміналів та банкоматів). Крім того, стабільна робота банків забезпечує своїм клієнтам цілодобове проведення платіжних карткових операцій, у тому числі зняття готівки з карток та безготівкові операції за картковими рахунками.

Основні тенденції змін у діяльності банків в умовах воєнного стану характеризуються такими показниками, як рівень ліквідності, обсяг і структура активів (рис. 2), сума зобов’язань.

Банки мають достатній запас високоліквідних активів, щоб забезпечити всі платежі та розрахунки за своїми зобов’язаннями навіть у нинішніх складних умовах. Заходи НБУ щодо підтримки

ліквідності банківської системи призвели до збільшення частки коштів НБУ в пасивах банків: за лютий 2022 року їх частка зросла на 2,4 %, за I квартал – на 1,8 % до 7,1 %. Більшу частину рефінансування НБУ отримали приватні та державні банки, що є додатковим заходом безпеки. Національний банк також запроваджує бланковий інструмент рефінансування на строк до одного року. Так, із початку війни банки отримали близько 82 млрд грн кредитів рефінансування і вже повернули 45 млрд грн.

Загальна сума боргу банків за рефінансуванням становить 20,2 млрд грн (менше 3 % депозитів населення). Банки можуть отримати рефінансування на суму, що не перевищує 30 % від залишків фізичних осіб станом на 23 лютого 2022 року. Також Національний банк України за потреби поповнює банки готівкою без обмежень.

На кінець 2022 року чисті активи платоспроможних банків зменшилися на 2,2 % (рис. 3). Найбільше скорочення спостерігалось за депозитними сертифікатами, а динаміка кредитних портфельів є незбалансованою.

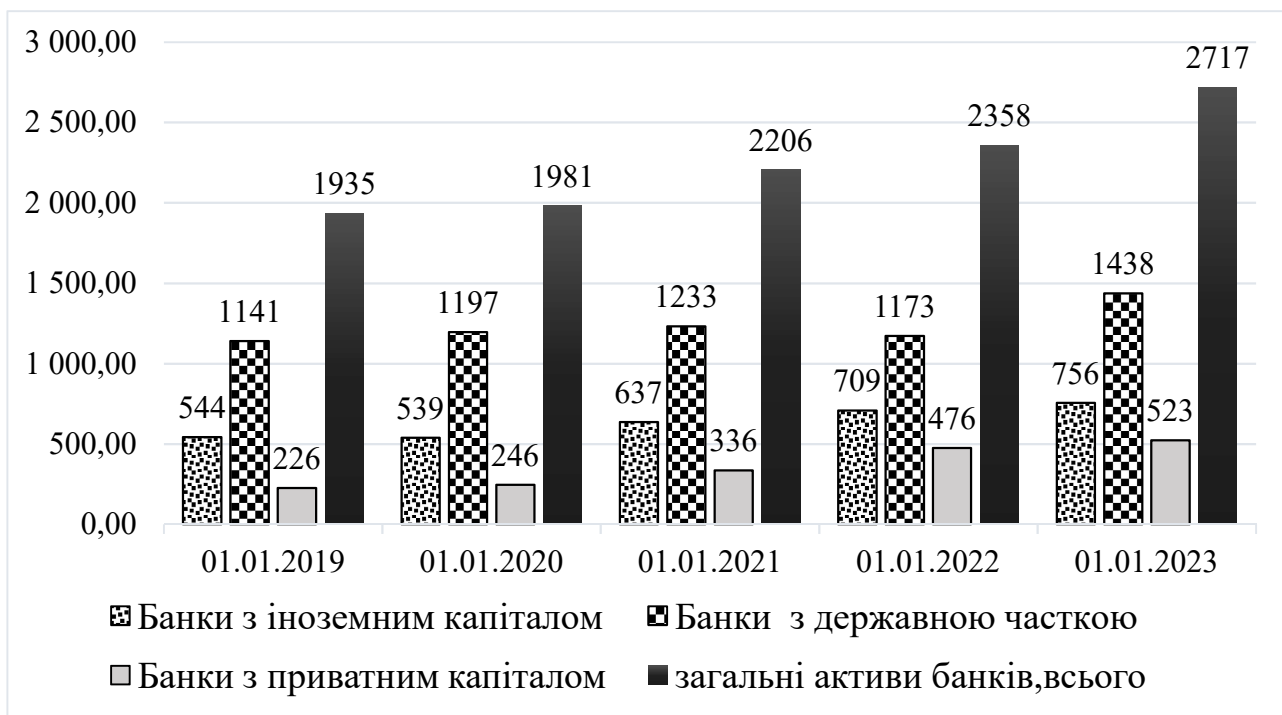

Рис. 2. Динаміка загальних активів банків у розрізі груп за 2018-2022 роки, тис. грн (складено на підставі [11])

	2018	2019	2020	2021	2022
□ Готівкові кошти	3,5	3,8	4	3,7	4,2
■ Кошти в НБУ та інших банках	11	15	14,2	13	12,5
□ Державні облигації	29,8	24,5	31,7	28,6	28,9
■ Депозитні сертифікати	4,6	10,2	9	10,4	7,2
■ Корпоративні кредити	34,7	27,8	23,9	26,3	28,8
■ Роздрібні кредити	8,4	9,5	8,2	9,7	10,2
□ Інше	8,1	9,1	9	8,2	8,2

Рис. 3. Чисті активи банківського сектора за складовими за 2018-2022 рр., %
(складено на підставі [11])

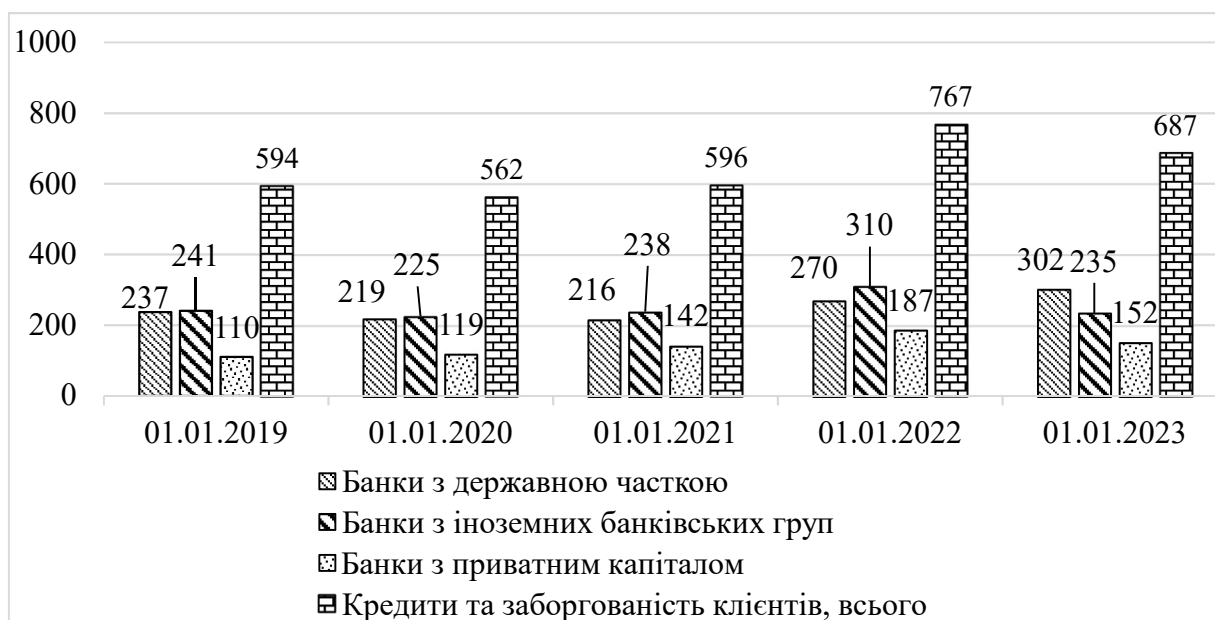

Рис. 4. Динаміка кредитного портфеля банків України в розрізі груп за 2018-2022 рр., млрд грн
(складено на підставі [11])

Чисті кредити підприємствам у гривні зросли за II квартал 2022 р. на 4,8 %, а кредити в іноземній валюті збільшилися на 2,2 % у доларовому еквіваленті [11]. Державні банки мали найвищі темпи зростання кредитів понад 10 % у гривні. Порівняно з відповідним періодом минулого року чистий кредитний портфель збільшився на 39,7 % у гривні та на 18,4 % в іноземній валюті (у доларах США). Динаміка кредитного портфеля банків України в розрізі груп за 2019-2023 рр. відображена на рис. 4.

Найактивніше залучали кредити державні підприємства. Чисте роздрібне кредитування зросло на 5,8 % за перші два місяці 2022 року, а за II квартал 2023 року воно збільшилося на 4,5 % від початку повномасштабного вторгнення за рахунок карткового кредитування.

Зобов'язання платоспроможних банків у 2022 році дещо зменшилися, в основному за рахунок впливу депозитних коштів юридичних і фізичних осіб. Динаміка структури зобов'язань банків України за 2018-2022 рр. наведена на рис. 5.

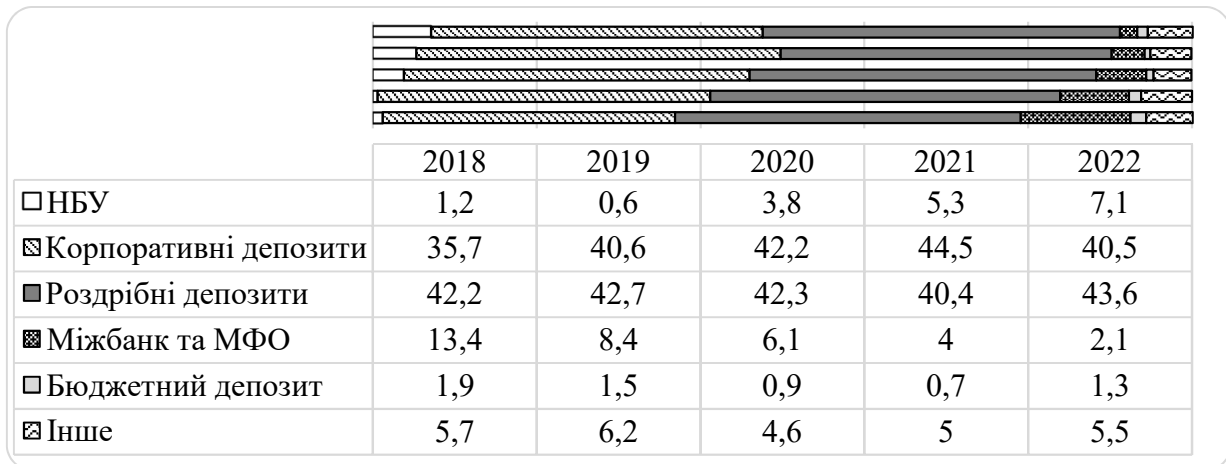

Рис. 5. Динаміка структури зобов’язань банків України за 2018-2022 рр, % (складено на підставі [1])

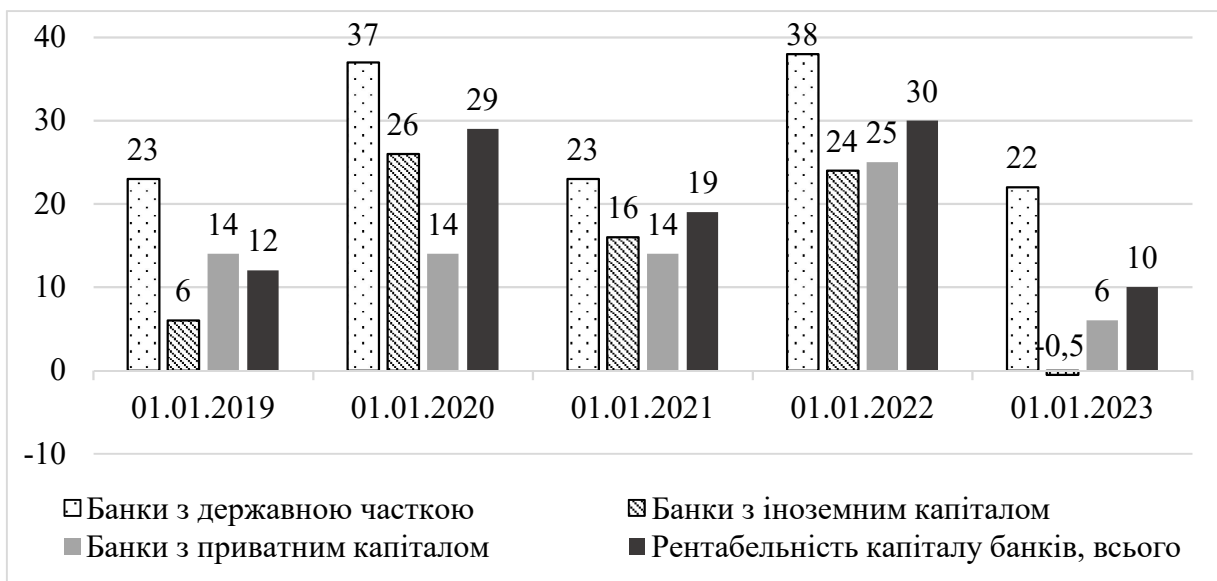

Рис. 6. Рентабельність капіталу банків України в розрізі груп за 2018-2022 рр. (складено на підставі [11])

Поряд з тим, депозити клієнтів залишаються основним джерелом фінансування банків (84 % зобов’язань). Спостерігається тенденція до збільшення обсягів коштів клієнтів банків, що забезпечує високий рівень ліквідності попри військові ризики. Стабілізацію на депозитному ринку можна пояснити прийняттям Закону України №2180-IX “Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб”, який передбачає 100 % гарантію банківських вкладів фізичних та приватних осіб. Після закінчення тримісячного строку з дня скасування чи припинення воєнного стану максимальний розмір гарантованого відшкодування вкладникам українських банків становитиме 600 тис. грн, в умовах воєнного стану та після трьох місяців є 100 % гарантії за вкладами фізичних осіб у банках (включаючи проценти за вкладами). Це означає, що кошти повертатиме Фонд гарантування вкладів фізичних осіб депонентам у повному обсязі, якщо в період дії цієї норми буде

розпочато процедуру виведення банку з ринку. Найшвидший відтік коштів юридичних осіб спостерігався в перші 2 тижні воєнного стану, однак у подальшому тенденція змінилася і вклади повільно почали зростати.

Показники рентабельності активів (ROA) та капіталу (ROE) протягом 2018-2022 рр. відображено на рис. 6, 7. Станом на 1 січня 2022 р. спостерігалось найвище значення показника рентабельності капіталу (ROE) – 38 %.

Рентабельність капіталу банків України як на початок 2019 р., так і на початок 2023 р. склала 12 % і 10 % відповідно. Зокрема, на початок 2022 р. до розв’язання війни даний показник становив 30 %.

Рентабельність активів банків України за 2018-2021 рр. зростала і на початок 2022 р. склала 3 %, проте за 2022 р. зменшилася до рівня початку 2019 р. – 1 %. Динаміка даного показника в розрізі груп банків наведена на рис. 7.

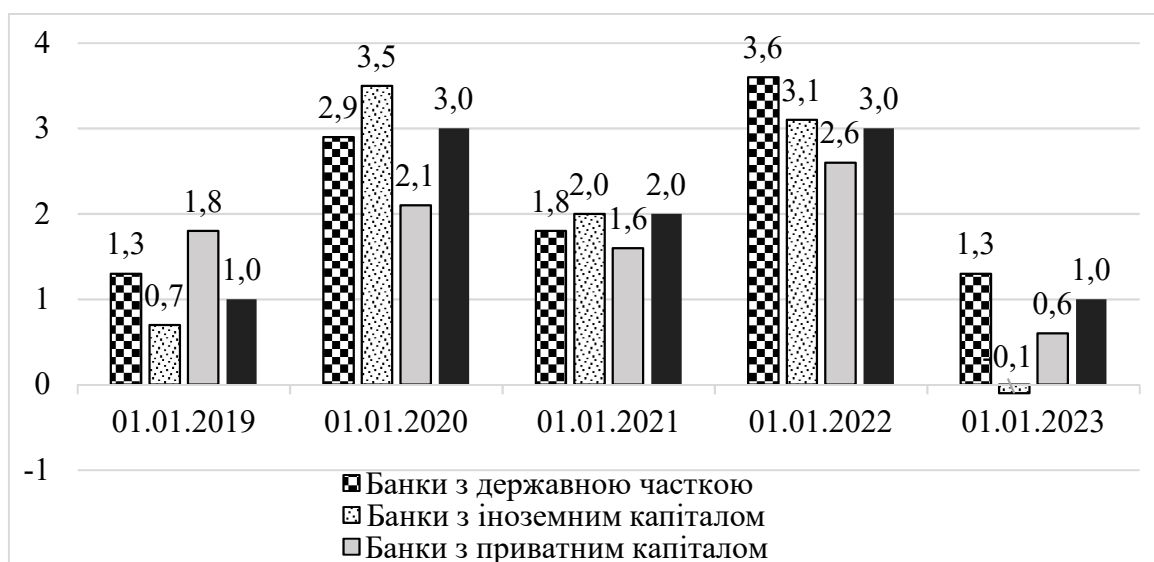

Рис. 7. Рентабельність активів банків України в розрізі груп за 2018-2022 рр. (складено на підставі [11])

У сучасних обставинах воєнного часу банківська система України отримала системний шок та нові виклики. Зменшився попит на кредити та банківські послуги. Скорочення торгівлі товарами та послугами в країні призвело до зменшення обсягів платежів, ключової бази комісійних доходів банків. Це негативно вплинуло на основні складові операційного доходу. Відсоткові та комісійні доходи банківських установ знизилися з початку повномасштабної війни, оскільки більшість банків запровадили кредитні канікули для своїх клієнтів та знижена плата за користування їхніми послугами.

Поряд з тим, у складних умовах функціонування економіки та соціальних потрясінь необхідно зберегти фінансову стабільність у країні, а також забезпечити фінансування потреб економіки. На тлі існуючої ситуації 2 червня 2022 р. НБУ прийняло рішення про збільшення облікової ставки у 2,5 рази, з 9 % до 25 %, яке викликало неоднозначні судження, проте стало ще одним шоком для економіки. Починаючи з липня 2023 р., облікова ставка почала зменшуватися і на 15 грудня 2023 р. склала 15 %.

Такий крок НБУ є різкою зміною монетарної політики у бік рестрикції і націлений на недопущення розвитку інфляції і знецінення заощаджень, у тому числі, запобігаючи їх відпливу з банків, нівелювання знецінення національної валюти і збільшення привабливості інвестицій у державні облигації, зменшення тиску на валютні резерви і нормалізацію курсоутворення.

Основним фактором негативного впливу на фінансовий стан банків стане кредитний ризик, який може суттєво знизити рівень банківського капіталу через втрати частини кредитного портфеля. Поряд з тим, НБУ через недотримання вимог щодо капіталу, ліквідності та кредитного ризику не застосовуватиме санкції до банків в умовах воєнного стану та після його закінчення надасть достатньо

часу банкам для відновлення фінансової стабільності.

Для підвищення стабільності банки повинні поступово нарощувати капітал і зменшувати проблемні кредити. Основні ризики можуть вплинути на діяльність більшої кількості банків, тому необхідно підтримувати достатність капіталів банків вище мінімальних вимог НБУ.

У результаті цього банківським установам необхідно:

- збільшувати інші види безризикової діяльності, тобто вкладення в низькоризикові та середньодоходні активи, окрім інвестиційних кредитів;

- здійснювати оптимізацію витрат за рахунок зменшення резервів, скорочення чисельності підрозділів і співробітників.

Це означає не повне обмеження кредитування банками, а лише більш чітке їхнє переформатування в інші заходи:

- посилення умов кредитування для позичальників;

- збільшення фінансування оборотних коштів постійним клієнтам;

- перенаправлення банків на сферу споживчого кредитування;

- зосередження на короткострокових кредитах і високих процентних ставках.

Отже, можна стверджувати, що основним завданням банків є зниження витрат, у тому числі створення резервів під неякісні активи та збільшення доходу від операцій із низьким рівнем ризику. Основною метою для банків має стати підтримка на необхідному рівні фінансової стійкості та недопущення відтоку депозитів, у результаті чого спостерігатиметься збереження ресурсного потенціалу для здійснення кредитних операцій та відновлення економіки.

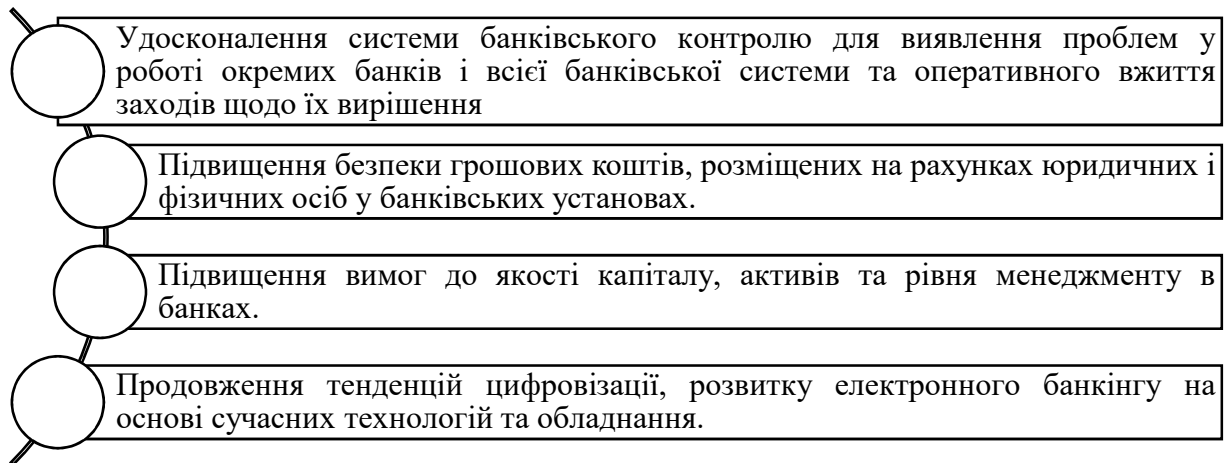

Рис. 8. Напрями подальшого розвитку банківської системи України (складено на підставі [8])

У період пандемії та карантинних обмежень усі учасники банківської системи мали змогу оцінити переваги оновленої форми обслуговування клієнтів. Зокрема, це було пов'язано з необхідністю зменшення фізичного контакту між людьми, що стало каталізатором швидкої трансформації офісів і відділень банків, організації віддаленої роботи персоналу, розробки мобільних додатків та інших каналів дистанційного обслуговування клієнтів.

Те ж саме сталося з початком війни, коли банки стикнулися з необхідністю адаптуватися до воєнного стану, прискорити темпи цифровізації, оскільки більшість банків були змушені припинити діяльність своїх відділень і перенести головні офіси в інші безпечніші регіони України.

Так, для подальшого розвитку банківської системи України необхідні наступні дії, які відображені на рис. 8.

Таким чином, одним із найважливіших завдань банківської системи є забезпечення стабільності та ефективності функціонування банків.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Через злагоджені дії регулятора та банків національна банківська система працює достатньо стабільно та забезпечує безперебійну роботу фінансових установ в умовах воєнного стану. За даними НБУ, втрати банківського сектора в умовах війни помірні. Незважаючи на військові ризики, банки мають досить високий рівень ліквідності, що дозволяє надалі безперервно здійснювати безготівкові розрахунки та інші зобов'язання.

У майбутньому основним фактором негативно впливу на фінансовий стан банків стане кредитний ризик, який може суттєво знизити рівень банківського капіталу через втрати частини кредитного портфеля. Однак НБУ не застосовуватиме санкції до банків через недотримання вимог щодо капіталу та ліквідності в умовах воєнного стану та після його закінчення надасть банкам достатньо часу для відновлення фінансової стабільності.

Дослідження впливу війни на рівень капіталізації та ліквідності українських банків, а також дослідження змін стабільності та стійкості

вітчизняної банківської системи під час війни є перспективою подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барна М. Ю., Руцишин Н. М. Стан і тенденції розвитку банківської системи в контексті структурного реформування національної економіки України. *Науковий журнал "Наукові горизонти"*. 2020. Т. 23, № 12. С. 84-98.
2. Гура О. Л. Проблеми та перспективи функціонування банківської системи України. *Ефективна економіка*. 2018. С. 24-29.
3. Дятлова Ю. В. Розвиток банківського сектору України в умовах конкурентної інтерналізації: методичний підхід до оцінювання. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2019. Вип. 16. Т. 1. С. 67-74.
4. Жирій К. Як банки допомагають вистояти економіці та громадянам у часи війни. unian.ua. 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/yak-banki-dopomagayut-vistoyati-ekonomici-ta-gromadyanam-u-chasiviyini-novini-ukrajina-11753254.html>.
5. Іващук О. В. Антикризові механізми відновлення стійкості банківської системи в умовах глобальної нестабільності. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 5 (133). С. 141-146.
6. Карчева Г. Т. Фінансовий стан банків України в умовах загрози світової фінансово-економічної кризи. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. С. 1-9.
7. Коваленко В. В. Моніторинг фінансової стабільності банківської системи України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 2 (19). С. 321-330.
8. Коверза В. С., Неізвестна О. В., Шендригоренко М. Т., Іванова Н. С. Шляхи підвищення конкурентоспроможності банків в контексті інтеграції в ЄС. *Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка"*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/77.pdf.

9. Кузьменко В., Овчаренко В. О. Тенденції розвитку сучасних банківських технологій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 2. С. 98-103.

10. Основні показники діяльності банків. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/>.

11. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.

12. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

13. Прокопенко Н., Мирончук В., & Шепель І. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1556/1497>.

14. Руцишин Н. М., Мединська Т. В., Лихна С. П. Трансформація банківського сектору національної економіки в умовах сучасних викликів. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 27. С. 337-344.

15. Халімон Т. М. Принципи (засади) організації та здійснення банківської діяльності. *Прыкарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). Т. 3. С. 71-75.

REFERENCES

1. Barna, M. YU. and Rushchyshyn, N. M. (2020), Stan i tendentsiyi rozvytku bankivs'koyi systemy v konteksti strukturnoho reformuvannya natsional'noyi ekonomiky Ukrainy, *Naukovyy zhurnal "Naukovi obryi"*, T. 23, № 12, s. 84-98.

2. Hura, O. L. (2018), Problemy ta perspektyvy funktsionuvannya bankivs'koyi systemy Ukrainy, *Efektivna ekonomika*, s. 24-29.

3. Dyatlova, YU.V. (2019), Rozvytok bankivs'koho sektoru Ukrainy v umovakh konkurentnoyi internalizatsiyi: metodychnyy pidkhid do otsinky, *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, Vyp. 16. T. 1, s. 67-74.

4. Zhyryy K. (2022), Yak banky dopomahayut' ekonomitsi ta hromadyanam vyzhyvaty pid chas viyny. unian.ua., available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/yak-banki-dopomagayut-vistoyati-ekonomici-ta-gromadyanam-u-chasiviyini-novini-ukrajina-11753254.html>.

5. Ivashchuk, O. V. (2018), Antykryzovi mekhanizmy vidnovlennya stiykosti bankivs'koyi systemy v umovakh hlobal'noyi nestabil'nosti, *Sotsial'no-*

ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy, vyp. 5 (133), s. 141-146.

6. Karcheva, H. T. (2020), Finansovyy stan bankiv Ukrainy pid zahrozoyu svitovoyi finansovo-ekonomichnoyi kryzy, *Efektivna ekonomika*, № 3, s. 1-9.

7. Kovalenko, V. V. (2019), Monitorynh finansovoyi stiykosti bankivs'koyi systemy Ukrainy, *Shkidna Yevropa: ekonomika, biznes i menedzhment*, vyp. 2 (19), s. 321-330.

8. Koverza, V. S. Nevidoma, O. V. Shendryhorenko, M. T. and Ivanova, N. S. (2020), Shlyakhy pidvyshchennya konkurentospromozhnosti bankiv v umovakh intehratsiyi v YES, *Elektronne naukovye vydannya "Efektivna ekonomika"*, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/77.pdf.

9. Kuz'menko V. and Ovcharenko, V. O. (2019), Tendentsiyi rozvytku suchasnykh bankivs'kykh tekhnolohiy, *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, № 2, s. 98-103.

10. Osnovni pokaznyky diyal'nosti bankiv, available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/>.

11. Ofitsiyyny veb-sayt Natsional'noho banku Ukrainy, available at: <https://bank.gov.ua>.

12. Pro banky i bankivs'ku diyal'nist': Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 r. № 2121-III, available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.

13. Prokopenko N., Myronchuk V. and Shepel' I. (2022), Pryntsypy funktsionuvannya bankivs'koyi systemy Ukrainy v umovakh viyny, *Ekonomika i suspil'stvo*, № 41, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1556/1497>.

14. Rushchyshyn, N. M. Medynska, T. V. and Lykhna, S. P. (2019), Transformatsiya bankivs'koho sektoru natsional'noyi ekonomiky v umovakh suchasnykh vyklykiv, *Infrastruktura rynku*, № 27, s. 337-344.

15. Khalimon, T. M. (2018), Pryntsypy (pryntsypy) orhanizatsiyi ta zdiysnennya bankivs'koyi diyal'nosti, *Prykarpats'ka yurydychna hazeta*, Vyp. 4(25). T. 3, s. 71-75.

Стаття надійшла до редакції 15 грудня 2023 року

УДК 316.6:159.9(1-13)(075.8)

Турянський Ю. І.,

yurtur@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4892-0653,

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3347338>,

д.е.н., доц., професор кафедри менеджменту, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Свидрук І. І.,

irena_svidruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3099-6449, Researcher ID: F-8502-2019,

д.е.н., проф., професор кафедри менеджменту, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Гнилянська О. В.,

gnulanska@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9416-8055, Researcher ID: HPC-0871-2023,

к.е.н., доцент кафедри менеджменту, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГАРАНТУВАННЯ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Дослідження даної теми полягає в необхідності розуміння соціально-психологічних аспектів підтримки та активації діяльності персоналу під час воєнних конфліктів. Умови війни породжують у працівників низку стресових ситуацій та психологічних викликів, що можуть негативно впливати на їх ефективність та психічне здоров'я. Стаття спрямована на огляд соціально-психологічних принципів, які сприяють створенню підтримки соціалізації та працездатності у трудовому колективі під час війни. Розглянуто стратегії адаптації та активації праці, що допомагає розробці практичних інструментів для впровадження системи соціально-психологічної підтримки на підприємствах. Автори розглядають заходи, необхідні для гарантування безпеки персоналу. Вказується на важливість навчання працівників навичкам самозахисту та екстреного реагування, а також на необхідність створення ефективної системи комунікації та організації для оперативного реагування на загрози. Зазначаються соціальні заходи, такі як підтримка та психологічна допомога персоналу, що відіграють важливу роль у гарантуванні безпеки та психологічного благополуччя. Розглядаючи соціально-психологічні аспекти гарантування безпеки діяльності працівників в умовах війни, також важливо враховувати вплив організаційної культури та лідерства на формування безпечного та здорового робочого середовища. Організаційна культура може впливати на сприйняття безпеки персоналом. Створення культури, де безпека є основною цінністю, сприяє підвищенню усвідомлення ризиків та виконанню безпечних практик. Комунікація про безпеку, навчання та постійне нагадування про важливість дотримання норм безпеки є важливими елементами формування безпечної культури. Ефективне лідерство також відіграє важливу роль у гарантуванні безпеки персоналу. Лідери повинні виявляти занепокоєння щодо неї, ставити приклад виконання норм безпеки та створювати відкриту атмосферу, де працівники можуть вільно висловлювати свої спостереження та пропозиції стосовно даного питання. Крім того, соціально-психологічні аспекти безпеки персоналу включають також розуміння впливу військової діяльності на психічне здоров'я працівників. Війна може призвести до стресу, тривоги, втоми та інших психологічних проблем у персоналу. Організація повинна мати механізми психологічної підтримки, доступ до консультування та допомоги для працівників, щоб забезпечити їхнє психічне благополуччя. Результати дослідження можуть слугувати основою для розробки ефективних програм управління персоналом в умовах нестабільності та сприяти покращенню соціально-психологічного клімату на робочому місці в період воєнних дій.

Ключові слова: безпека діяльності в умовах війни, управління персоналом, підтримка працівників, активація праці персоналу, соціально-психологічна стійкість, стратегії адаптації працівників, стратегії активації праці персоналу.

Turyanskyu Yu. I.,

yurtur@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4892-0653,

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3347338>,

Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Svydruk I. I.,

irena_svidruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3099-6449,

Researcher ID: F-8502-2019,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Management,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Hnylianska O.V.,

gnulanska@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9416-8055,

Researcher ID: HPC-0871-2023,

Ph.D, Associate Professor of the Department of Management, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ENSURING THE SAFETY OF STAFF ACTIVITIES IN WAR CONDITIONS

Abstract. *The study of this topic is based on the need to understand the socio-psychological aspects of supporting and activating employees' activities during military conflicts. The conditions of war create a number of stressful situations and psychological challenges for employees, which can negatively affect their performance and mental health. The article is aimed at reviewing the socio-psychological principles that contribute to the creation of support for socialization and performance in the workforce during wartime. The strategies of adaptation and activation of staff work are considered, which contributes to the development of practical tools for the implementation of a system of social and psychological support at enterprises. The authors consider the measures necessary to ensure personnel safety. They emphasize the importance of training staff in self-defense and emergency response skills, as well as the need to create an effective communication and organization system for prompt response to threats. Social measures, such as support and psychological assistance to staff, are also noted as playing an important role in ensuring security and psychological well-being. When considering the socio-psychological aspects of ensuring the safety of staff in wartime, it is also important to take into account the impact of organizational culture and leadership on the formation of a safe and healthy work environment. Organizational culture can influence the perception of safety by staff. Creating a culture where safety is a core value promotes risk awareness and safe practices. Communication about safety, training and constant reminders of the importance of following safety standards are important elements of creating a safe culture. Effective leadership also plays an important role in ensuring staff safety. Leaders must identify safety concerns, set an example of safety compliance, and create an open atmosphere where employees can freely express their observations and suggestions regarding safety. In addition, the psychosocial aspects of staff safety also include understanding the impact of military activities on the mental health of employees. War can lead to stress, anxiety, fatigue and other psychological problems among staff. The organization should have psychological support mechanisms, access to counseling and assistance for employees to ensure their mental well-being. The results of the study can serve as a basis for the development of effective HR management programs in conditions of instability and help improve the social and psychological climate in the workplace during the period of military operations.*

Key words: safety of activities in war conditions, human resources management, employee support, activation of staff work, socio-psychological stability, strategies for employee adaptation, strategies for activating staff work.

JEL Classification: D23, D83, Z13

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-05>

Поставка проблеми. В умовах воєнного конфлікту сучасні підприємства стикаються зі складними викликами, пов'язаними з нестабільністю, стресом та психологічними труднощами для свого персоналу. Враховуючи умови нестабільного економічного середовища в Україні, що пов'язані з воєнними діями, виникає необхідність вивчення та впровадження соціально-психологічних принципів, спрямованих на підтримку та активацію діяльності працівників. Проте дотримання оптимального балансу між вимогами умов військового конфлікту та підтримкою працівників залишається важливим, але недостатньо вивченим аспектом. Така проблема передбачає дослідження ефективних соціально-психологічних стратегій та інструментів, які

допоможуть адаптувати процес управління персоналом до особливостей військових умов та забезпечити соціально-психологічну стійкість працівників на підприємствах у цей період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд зарубіжної та вітчизняної фахової літератури, яка присвячена проблемам та практичним аспектам управління персоналом на підприємствах свідчить про значний інтерес науковців до даної тематики. Низка науковців та практиків проводять всебічний огляд питань управління людськими ресурсами та ефективності управління трудовими ресурсами, зокрема це: Костюк О. О., Назарова Г. В., Амосов О., Воднік В. та інші. Природа особливостей застосування соціально-психологічних методів

управління відображена в працях Харченко Г., Борового Ю., Балановської Т., Харівської С. та інших.

Всі дослідники схилиються до того, що соціально-психологічні методи є важливими та найдієвішими в управлінні в умовах невизначеності та нестабільності, оскільки вони сприяють збереженню психологічного комфорту, мотивації та активності роботи працівників, покращують комунікацію, підтримують колективний дух та сприяють адаптації до змін. Розуміння та використання цих методів здатне допомогти підприємствам ефективно керувати в умовах невизначеності та нестабільності воєнного часу, забезпечуючи стійкість та успішність у діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є розробка та впровадження ефективних соціально-психологічних стратегій для підтримки та активації роботи працівників підприємств в умовах невизначеності та нестабільності, зокрема в контексті воєнних конфліктів. Це дослідження спрямоване на розвиток практичних рекомендацій, які можуть бути використані керівництвом підприємств для підтримки та активації діяльності працівників у важких умовах. Із урахуванням соціально-психологічних факторів такі рекомендації можуть сприяти поліпшенню психологічного комфорту, мотивації та продуктивності працівників, що, в свою чергу, може позитивно впливати на результативність діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення соціально-психологічних методів управління по-різному трактується в наукових публікаціях. Наприклад, відповідно до напрацьовань Холодницької А. В. соціально-психологічні методи – це сукупність специфічних прийомів впливу на особистісні відносини, які виникають у трудових колективах, а також на соціальні процеси, які в них відбуваються [1, с. 102-104].

На думку Харченко Г. А., соціально-психологічні методи управління – це сукупність прийомів і засобів соціального та психологічного впливу на весь колектив і окремі особистості для підвищення їхньої трудової та творчої активності [2, 178].

Вчений Воднік В. О. стверджує: соціально-психологічні методи управління являють собою сукупність специфічних способів впливу на особистісні відносини й зв'язки серед працівників, що виникають у трудових колективах, а також на соціальні процеси, що протікають у них [3, с. 36]. Таким чином, соціально-психологічні методи управління – це способи впливу на персонал, що включають у себе закономірності соціології та психології. Соціально-психологічні методи управління спрямовані саме на особистість працівника, який має власне світосприйняття та потреби. Застосування даних методів формує у кожного члена колективу почуття приналежності, причетності та почуття потрібності, що, в свою чергу, дають можливість відчувати психологічний комфорт від трудової діяльності.

В умовах війни соціально-психологічні методи управління персоналом виявляються особливо важливими, оскільки працівники можуть зазнавати значних стресів та травматичних впливів. Застосування цих методів може сприяти збереженню морального духу колективу та підтримці продуктивності праці в умовах великого навантаження. Звичайно, в таких обставинах керівники підприємств не завжди повною мірою приділяють увагу трудовому колективу, але саме від колективу, а також його особового складу, відносин, що склалися всередині, залежить успіх будь-якої організації чи установи.

Запорукою успіху в будь-якій справі є свідома активна участь працівників. Саме тому основними для керівників організацій є соціально-психологічні методи управління, спрямовані на забезпечення позитивних соціально-психологічних процесів у колективі для досягнення поставленої мети за умов збереження здоров'я співробітників, підтримки сприятливого морально-психологічного клімату у колективі, дотримання законодавства та вимог нормативних актів.

Успіх застосування соціально-психологічних методів управління залежить від відкритості, надійності відносин між керівництвом та працівниками, постійної та достовірної інформації про стан виробничо-економічної ситуації, що складається в організації [3, с. 16].

Як було наголошено раніше, соціально-психологічні методи – це способи впливу на персонал, що включають у себе закономірності соціології та психології. Психологія досліджує особливості людини, її поведінку, умови, що впливають на особистість; соціологія вивчає особливості індивіда в соціумі, колективі тощо.

Слід зазначити, що правильне використання соціально-психологічних методів вимагає від менеджера знань соціальної психології, соціології, психології, досвіду і навичок спілкування з людьми. Соціальні відносини і методи управління, які їх відображають, тісно пов'язані з іншими методами управління: соціальним і психологічним плануванням, регулюванням тощо [10, 122].

Соціальне планування передбачає постановку соціальних цілей і критеріїв, розробку соціальних нормативів (рівень життя, оплата праці, потреба у житлі, умови праці тощо) і планових показників, досягнення кінцевих соціальних результатів.

Психологічне планування – це повий напрям у роботі з персоналом, орієнтований на досягнення ефективного психологічного стану трудового колективу. Воно ґрунтується на необхідності всебічного розвитку особистості, усуненні негативних тенденцій у трудовому колективі і передбачає постановку цілей розвитку та критеріїв ефективності, розробку психологічних нормативів, планування психологічного клімату.

Метод регулювання передбачає широкий інформаційний вплив у двох аспектах: інформування, нормування. Інформування передбачає доведення до відома працівника і пояснення йому тих дій, які потрібно виконати, декількома шляхами:

– пряме інформування, коли керівник повідомляє про завдання, основні стани і показники діяльності;

– створення орієнтовних ситуацій, тобто представлення певної управлінської ситуації, яка має декілька варіантів розвитку подій;

– особистий приклад керівника, коли інформація доводиться до співробітників у демонстраційній формі – показується на практиці.

Використання таких засобів позитивно впливає на ефективність діяльності, але потребує високого рівня професійної підготовки самого керівника [12, 101].

Особливу роль у соціально-психологічних методах управління відіграють методи переконання. Психологічний клімат у колективі визначається принципами психологічної сумісності, тому важливо дотримуватись цих принципів для створення та розвитку здорових трудових колективів. Недостатня увага до соціальних і психологічних аспектів управління може призвести до нездорових взаємовідносин і зниження продуктивності праці [2, 178].

Як свідчать результати соціологічного опитування, проведеного компанією “Нью Імідж Маркетинг Груп” на замовлення Українського інституту майбутнього, майже половина українців (45%)

оцінює свій психоемоційний стан на 3 бали з 5, [4, 12].

Третина українців (33%) вважає, що протягом минулого місяця їх психоемоційний стан трохи погіршився, 8% – суттєво погіршився, 46% – не змінився, 2% – покращився, 11% – незначно покращився. Також погіршення психічного здоров’я може призвести до збільшення відсутності на роботі, що здатне спричинити перебої виробничих процесів та зниження продуктивності праці, як наслідок падіння доходів організації. Працівники можуть стати більш ізольованими через свій психоемоційний стан. Це здатне привести до погіршення міжособистісних відносин між співробітниками та збільшення конфліктів на робочому місці.

Ефективність впливу керівника на соціально-психологічний клімат багато в чому залежить від морального вигляду керівника, його професійної компетентності та культури, від уміння грамотно, оперативно організувати практичну діяльність. Соціально-психологічний клімат є значною характеристикою міжособистісних взаємин у групах, колективах. Це стан колективу, що характеризується рівнем соціального сприйняття та мірою задоволеності його членів різними аспектами комунікації та взаємодії. Ознаки сприятливого соціально-психологічного клімату в умовах війни ми зобразили на рис. 1.

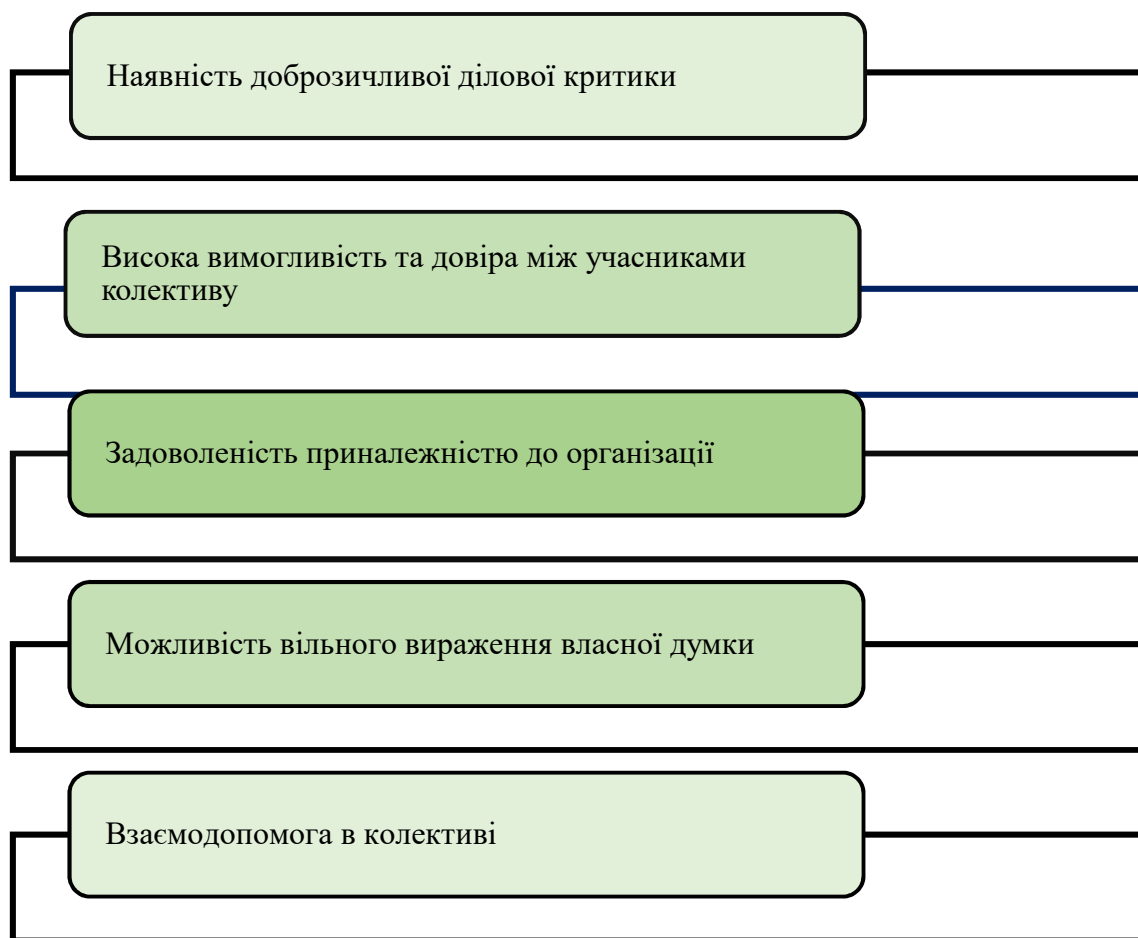

Рис. 1. Ознаки сприятливого соціально-психологічного клімату в умовах воєнних дій

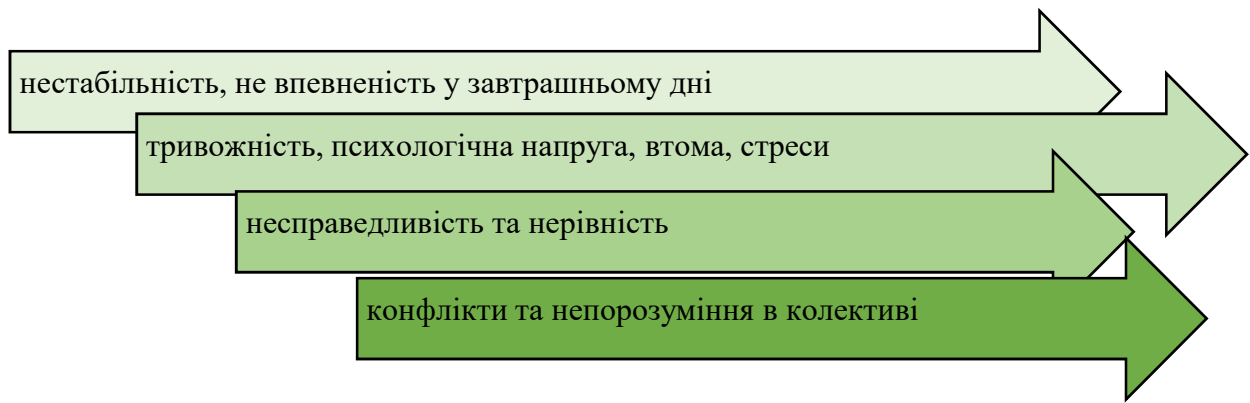

Рис. 2. Чинники невизначеності та дестабілізації морально-психологічного клімату у колективі в умовах війни

Порушення морально-психологічного клімату в колективі – причина виникнення конфліктів. Не тільки війна може призвести до невизначеності та дестабілізації морально-психологічного клімату у колективі, але й інші чинники, які ми зобразили на рис. 2.

Ці чинники здатні взаємодіяти між собою та посилювати один одного, створюючи складну ситуацію для колективу підприємства в умовах воєнного конфлікту.

Невизначеність та дестабілізація морально-психологічного клімату в колективі можуть мати різноманітні наслідки, які впливають на якість роботи та добробут працівників. Ми розглянули деякі ймовірні наслідки:

- *зниження продуктивності* (невпевненість, тривога та стрес можуть відволікати працівників від виконання своїх обов'язків та завдань);
- *погіршення якості роботи* (стан емоцій може впливати на увагу, концентрацію та здатність приймати рішення, що здатне призвести до помилок та не задоволення результатами);
- *зниження мотивації* (невизначеність та дестабілізація можуть призводити до втрати мотивації у працівників. Відсутність ясності щодо мети, непередбачуваність та зміни здатні позбавляти працівників віри в успіх та перспективи. Це може призвести до зменшення зацікавленості, ентузіазму та залученості до роботи);
- *збільшення конфліктів* (відчуття невпевненості та стресу можуть зростати, що призводить до погіршення взаємин між працівниками, збільшення напруги та агресії);
- *погіршення здоров'я* (постійний стрес та невизначеність можуть негативно впливати на фізичне та психічне здоров'я працівників. Вони здатні сприяти розвитку тривожних розладів, депресії, виснаженості та інших проблем здоров'я).

Усі ці наслідки можуть негативно впливати на ефективність та стабільність роботи колективу. Для уникнення або зменшення таких наслідків важливо зосередитися на створенні позитивного та стабільного морально-психологічного клімату, забезпечити чіткість, комунікацію та підтримку серед працівників, а також надавати можливість для висловлення та врахування їх потреб та думок.

Нами було систематизовано деякі стратегії для підтримки та стабілізації морально-психологічного клімату працівників підприємств, які спрямовані на зменшення негативного впливу від військових дій (табл. 1).

На нашу думку, ці заходи здатні допомогти зменшити невизначеність та дестабілізацію морально-психологічного клімату у колективі в умовах війни та сприяти створенню більш сприятливого та стабільного середовища для працівників.

Гарантування безпеки персоналу та стабільності умов роботи в умовах війни є критичним завданням. Ось декілька способів, якими це можна зробити:

1. Оцінка ризиків і розробка планів безпеки – керівникам підприємств провести детальну оцінку потенційних ризиків, пов'язаних із військовим конфліктом, і розробити плани безпеки, які враховують ці ризики. Плани повинні включати процедури евакуації, захисту від нападу, медичну допомогу та інструкції щодо поведінки в небезпечних ситуаціях.

2. Будівництво захищених приміщень – гарантування фізичної безпеки персоналу можна досягти шляхом будівництва захищених приміщень, таких як бункери або укриття. Це дозволяє знизити ризик від потенційних небезпечних ситуацій, таких як бомбардування або обстріли.

3. Створення команди кризового управління – керівництву необхідно сформувати команду кризового управління, яка буде відповідати за координацію дій персоналу та вживання невідкладних заходів у разі виникнення небезпеки. Ця команда повинна бути добре навченою і мати доступ до необхідних ресурсів та засобів зв'язку.

4. Залучення зовнішніх експертів – співпраця з місцевими органами влади, військовими або службами безпеки для отримання порад і допомоги з планування та гарантування безпеки персоналу.

5. Збереження комунікації – забезпечення належної комунікації з персоналом, навіть за умови обмежень або перешкод. Використання надійної системи зв'язку (радіо, супутниковий зв'язок або шифровані месенджери), щоб забезпечити швидкий обмін інформацією та надання інструкцій.

Стратегії підтримки та активізації працівників в умовах війни

№	Види стратегії	Характеристика
1	Гарантування безпеки та захисту	Надання працівникам відчуття безпеки є пріоритетом. Гарантування високого рівня безпеки на робочому місці, реалізація розумних заходів безпеки, психологічної підтримки та навчання з питань безпеки здатні допомогти знизити тривогу та страх.
2	Комунікація та відкритість	Важливо забезпечити відкриту та ефективну комунікацію в колективі. Регулярні брифінги, засідання, дискусії та можливість висловлювати свої думки та обговорювати проблеми здатні допомогти знизити невизначеність та невпевненість.
3	Підтримка та психологічна допомога	Забезпечення психологічної підтримки та доступу до психологічних послуг може бути корисним для працівників, особливо для тих, хто стикається зі стресом, тривогою або травмою.
4	Розвиток рішучості та стресостійкості	Пропаганда та навчання стратегій розвитку особистої рішучості, стресостійкості та позитивного мислення здатні допомогти працівникам краще впоратися зі стресом та невизначеністю.
5	Підтримка командної праці та співпраці	Створення сприятливого середовища для командної праці, співпраці та взаємодопомоги може зміцнити моральний стан колективу та забезпечити підтримку у складних умовах.
6	Підвищення інформованості та навчання	Надання працівникам інформації про ситуацію, навчання новим навикам та здібностям, що можуть бути корисними в умовах конфлікту, дозволяють збільшити впевненість та знизити невизначеність.

*Систематизовано авторами на основі проведених досліджень

Важливо пам'ятати: гарантування безпеки персоналу в умовах війни - це складне завдання, і кожна ситуація може вимагати унікальних заходів. Розробка і виконання детальних планів безпеки, навчання персоналу і співпраця з відповідними органами дозволять зменшити ризики та зберегти стабільність умов роботи в умовах війни.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Дослідження та заходи гарантування безпеки діяльності персоналу та стабільності умов роботи в умовах війни є актуальними та важливими. Проте ця галузь вимагає подальшого вивчення та розвитку. Деякі можливі висновки та перспективи для подальших досліджень у цьому напрямі:

- Розвиток нових технологій та інновацій. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку та впровадження нових технологій і інноваційних рішень, які забезпечать більш ефективний захист персоналу в умовах війни (наприклад, автоматизовані системи безпеки, розумні датчики для виявлення небезпек, розробка захисного одягу з використанням нових матеріалів тощо).

- Поглиблене вивчення психологічних аспектів. Важливо з'ясувати психологічні аспекти, пов'язані з безпекою персоналу в умовах війни. Це можуть бути дослідження щодо впливу стресу та травматичних подій на ментальне здоров'я персоналу, розробка програм психологічної підтримки та реабілітації, а також вивчення ефективних стратегій копінгу.

- Аналіз воєнних конфліктів та їх впливу на умови праці. Дослідження можуть включати аналіз взаємозв'язку між воєнними діями та станом безпеки персоналу, вивчення впливу війни на економіку

та інфраструктуру, оцінку соціальних наслідків тощо.

- Розробка більш комплексних планів безпеки. Подальші дослідження здатні враховувати широкий спектр ризиків та небезпек, пов'язаних із воєнним конфліктом. Це можуть бути плани, які передбачають не лише фізичну безпеку, але й кібербезпеку, захист інформації, економічний захист та інші аспекти.

- Створення міжнародних стандартів та директив. Для гарантування безпеки діяльності персоналу в умовах війни необхідно розвивати міжнародну співпрацю. Це допоможе уніфікувати підходи до безпеки персоналу та створити загальноприйняті стандарти профілактики та реагування на небезпеки в умовах війни.

У даній галузі є ще багато невирішених питань та викликів, які потребують подальших досліджень та розвитку. Продовжуючи вивчати цю проблематику, ми зможемо розробити більш ефективні стратегії та інструменти для гарантування безпеки діяльності персоналу в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Холодницька А. В. Управління соціально-психологічним кліматом бюджетної установи в системі кластерів. *Проблеми реформування регіональної економіки на засадах кластерного підходу* : зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції науковців, викладачів, спеціалістів. Харків : Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ, 2014. С. 102-104.

2. Харченко Г. А., Боровий Ю. М. Особливості соціально-психологічних методів в управлінні підприємством. *Вісник НТУ "ХПИ"*. Серія:

Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства. Харків : НТУ “ХПІ”, 2013. № 53(1026). С. 178-181.

3. Воднік В. Структура соціально-психологічного клімату колективу, шляхи його регуляції та формування. *Бюлетень*. 2009. № 5. С. 36-70.

4. Mental health: strengthening our response. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/mental-health-strengthening-ourresponse>.

5. Балановська Т. І. Соціально-психологічні аспекти забезпечення розвитку людських ресурсів : веб-сайт. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/v2i3/222.pdf>.

6. Амосов О. Ю. Управління персоналом підприємства в умовах економічної кризи. *Економіка розвитку*. 2008. № 4 (48). С. 80-82.

7. Гладенька І. І. Психологія управління персоналом : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2009. С. 37-52.

8. Дерев'яно В. О. Управління персоналом підприємства : навчальний посібник. Харків : Слово, 2017. 242 с.

9. Жигалов В. Т., Шимановська Л. М. Основи менеджменту і управлінської діяльності : монографія. Київ : Росток, 2013. 326 с.

10. Лазуткін І. Соціально-психологічні аспекти управління персоналом : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2020. С. 63-95.

11. Тимошенко І. Соціально-психологічні аспекти мотивації працівників. Київ : Ліра, 2018. С. 89-103.

12. Чернишова І. Соціально-психологічні аспекти управління людськими ресурсами. Київ : Ліра, 2018. С. 74-82.

13. Курочкіна І. В. Мотивація працівників: теорія і практика управління : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2017. С. 311.

14. Золотарьова В. А. (ред.). Менеджмент персоналу : підручник. Київ : КНЕУ, 2015. С. 277.

15. Мурашко М. І. Менеджмент персоналу : монографія. Київ : ТОВ “Знання”, КОО, 2002. С. 219.

REFERENCES

1. Kholodnyts'ka, A. V. (2014), Upravlinnia sotsial'no-psykholohichnym klimatom biudzhethnoi ustanovy v systemi klasteriv, *Problemy reformuvannia rehional'noi ekonomiky na zasadakh klasternoho pidkholdu* : zb. tez dopovidej Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konferentsii naukovtsiv, vykladachiv,

spetsialistiv, Kharkivs'kyj torhovel'no-ekonomichnyj instytut KNTEU, Kharkiv, s. 102-104.

2. Kharchenko, H. A. and Borovyj, Yu. M. (2013), Osoblyvosti sotsial'no-psykholohichnykh metodiv v upravlinni pidprijemstvom, *Visnyk NTU “KhPI”*. Seriya: Aktual'ni problemy upravlinnia ta finansovo-hospodars'koi diial'nosti pidprijemstva, NTU “KhPI”, Kharkiv, № 53(1026), s. 178-181.

3. Vodnik V. (2009), Struktura sotsial'no-psykholohichnoho klimatu kolektyvu, shliakhy joho rehuljatsii ta formuvannia, *Biuletень*, № 5, s. 36-70.

4. Mental health: strengthening our response. World Health Organization., available at: <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/mental-health-strengthening-ourresponse>.

5. Balanovs'ka, T. I. Sotsial'no-psykholohichni aspekty zabezpechennia rozvytku liudsk'kykh resursiv : veb-sajt, available at: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/v2i3/222.pdf>.

6. Amosov, O. Yu. (2008), Upravlinnia personalom pidprijemstva v umovakh ekonomichnoi kryzy, *Ekonomika rozvytku*, № 4 (48), s. 80-82.

7. Hladen'ka, I. I. (2009), Psykholohiia upravlinnia personalom : navchal'nyj posibnyk, KNEU, Kyiv, s. 37-52.

8. Derev'ianko, V. O. (2017), Upravlinnia personalom pidprijemstva : navchal'nyj posibnyk, Slovo, Kharkiv, 242 s.

9. Zhyhalov, V. T. and Shymanovs'ka, L. M. (2013), Osnovy menedzhmentu i upravlins'koi diial'nosti : monohrafiia, Rostok, Kyiv, 326 s.

10. Lazutkin I. (2020), Sotsial'no-psykholohichni aspekty upravlinnia personalom : navchal'nyj posibnyk, Kondor, Kyiv, s. 63-95.

11. Tymoshenko I. (2018), Sotsial'no-psykholohichni aspekty motyvatsii pratsivnykiv, Lira, Kyiv, s. 89-103.

12. Chernyshova I. (2018), Sotsial'no-psykholohichni aspekty upravlinnia liudsk'kyu resursamy, Lira, Kyiv, s. 74-82.

13. Kurochkina, I. V. (2017), Motyvatsiia pratsivnykiv: teoriia i praktyka upravlinnia : navchal'nyj posibnyk, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, s. 311.

14. Zolotar'ova, V. A. (red.). (2015), Menedzhment personalu : pidruchnyk, KNEU, Kyiv, s. 277.

15. Murashko, M. I. (2002), Menedzhment personalu : monohrafiia, TOV “Znannia”, KOO, Kyiv, s. 219.

Стаття надійшла до редакції 18 грудня 2023 року

UDC 330.34(477):502.17:332.142.6; 504.062.2:628.5

Shymanovska-Dyanich Lyudmyla,

ludad584658@ukr.net, ORCID ID:0000-0001-6499-0953,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava

Rangra Nishant,

nishantrangra@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6871-1990,

PhD student, Department of Management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava

CIRCULAR ECONOMY: DEFINITION, POSITIVE AND NEGATIVE SIDES

***Abstract.** The circular economy (CE) is a regenerative framework where resources are constantly recycled and repurposed. The circular economy emphasizes sustainability by promoting the reuse, recycling and regeneration of materials. This article explores the positives and negatives of a closed and circular economy. They show that overcoming the constraints is possible through coordinated efforts, innovation and a shared commitment to sustainability. Government strategies that promote circularity, combined with industry initiatives, will play a critical role in driving this change. As we stand at the intersection of economic, environmental and social challenges, the standards of a closed loop economy offer a guide to a more sustainable and challenging future. The integration of positive and negative points of view emphasizes the requirement of a reasonable and universal methodology. By acknowledging subtleties, encouraging coordinated efforts, and fostering innovation, social orders can explore the path to circularity by understanding commitment to a regenerative and integrated economic model. The transition to a circular economy is not just an economic goal; it is a shared responsibility to protect our planet and ensure prosperity long into the future.” This article is devoted to the analysis of the definition of the circular economy, positive and negative sides, and the difficulties that are inherent in the closed economy and the economy of a closed cycle. An attempt has been made through the complex interaction between economic practice and natural consequences to gain a full understanding of the standards of the circular economy. This article uses a systematic literature review methodology to gather and study relevant data. A combination of scholarly data sets, journals, and authoritative sources was recommended to ensure a far-reaching outline of the topic. The rules of identification focused on the recency, plausibility and importance of the sources. In addition, key themes and examples were identified through a subjective literature review. The used research methodology guarantees a thorough and confirmed study of a closed and closed economy.*

Keywords: circular economy, advantages, disadvantages, resources, closed economy, open economy.

Шимановська-Діаніч Л. М.,

ludad584658@ukr.net, ORCID ID:0000-0001-6499-0953,

д.е.н., проф., завідувач кафедри менеджменту, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава

Рангра Нішант,

nishantrangra@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6871-1990,

здобувач кафедри менеджменту, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА: ВИЗНАЧЕННЯ, ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ СТОРОНИ

***Анотація.** Циркулярна економіка (CE) - це регенеративна основа, де ресурси постійно переробляються та перепрофілюються. Економіка замкнутого циклу підкреслює стійкість шляхом просування повторного використання, переробки та регенерації матеріалів. У цій статті досліджуються позитивні та негативні сторони закритої та циклічної економіки. Вони показують, що подолання стримуючих факторів можливо завдяки скоординованим зусиллям, інноваціям і спільним зобов'язанням щодо стійкості. Урядові стратегії, які сприяють циркулярній діяльності, у поєднанні з галузевими ініціативами відіграють вирішальну роль у спрямуванні цих змін. Оскільки ми стоїмо на перетині економічних, екологічних і соціальних труднощів, стандарти закритої економіки замкнутого циклу пропонують орієнтир до додаткового сталого та складного майбутнього. Інтеграція позитивних і негативних точок зору підкреслює вимогу розумної та універсальної методології.*

Визнаючи тонкощі, заохочуючи скоординовані зусилля та сприяючи інноваціям, соціальні порядки можуть сприяти дослідженню шляху до циркулярності, розуміючи цінність регенеративної та комплексної економічної моделі. Перехід до економіки замкнутого циклу - це не просто економічна мета; це загальний обов'язок захистити нашу планету та гарантувати процвітання протягом тривалого часу в майбутньому. Наша стаття присвячена аналізу визначення циркулярної економіки, позитивним та негативним її сторонам, труднощам, які притаманні закритій економіці та економіці замкнутого циклу. Зроблено спробу через комплексну взаємодію між економічною практикою та природними наслідками отримати повне розуміння стандартів циркулярної економіки. У цій статті використовується методологія систематичного огляду літератури для накопичення та вивчення відповідних даних. Було рекомендовано поєднання наборів наукових даних, журналів і поважних джерел, щоб гарантувати далекоюсяжне окреслення теми. Правила зосереджувалися на сучасності, правдоподібності та важливості джерел. Крім того, ключові теми та приклади були розпізнані шляхом суб'єктивного дослідження літератури. Використана методологія дослідження гарантує ретельне та підтвержене дослідження закритої та замкнутої економіки.

Ключові слова: циркулярна економіка, переваги, недоліки, ресурси, закрыта економіка, відкрита економіка.

JEL Classification: B49; O11.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-06>

Relevance. The idea of a Circular Economy (CE) has acquired critical consideration as of late, introducing an option in contrast to the customary linear model. In a closed economy, resources are utilized, disposed of, and frequently squandered, adding to natural debasement and economic failure. The circular economy, then again, accentuates sustainability by advancing the reuse, recycling, and regeneration of materials. As social orders wrestle with the difficulties of environmental change and resource exhaustion, the shift towards a circular model becomes basic. This article investigates the definitions, positive, and negative sides of closed and circular economies, revealing insight into their implications for the environment and economy. (Šalgovičová & Ušák, 2021). The global scene of resource utilization and economic practices is at a basic crossroads, provoking a significant reexamination of customary models. The linear straight economy, described by the "take, make, dispose" worldview, has for quite some time been the foundation of industrialization. In any case, the natural repercussions of this direct methodology are presently difficult to overlook. Landfills prosper with disposed of items, biological systems strain under the heaviness of exploitation, and the phantom of resource shortage lingers forebodingly.

Because of these difficulties, the idea of a Circular Economy (CE) arises as an encouraging sign and a pragmatic arrangement. (Machacek et al., 2017) Dissimilar to the direct economy's one-way direction, the circular model imagines a regenerative framework where resources are constantly cycled, renewed, and repurposed. This extraordinary shift addresses an environmental basis as well as a significant reevaluation of economic standards.

At its center, a Circular Economy takes a stab at closed-circle frameworks, where waste is limited, and materials are given new life through reusing and reutilization. This takeoff from the conventional open-ended, inefficient practices isn't just environmentally responsible but guarantees economic benefits too. By

decoupling economic development from resource utilization, circular economies plan to make a more sustainable and strong starting point for global prosperity. (Laurenti et al., 2018)

Inside the domain of a Closed Economy, the circular paradigm tracks down reverberation as an extraordinary power. In a closed framework, resources are moderated, squandering is limited, and the ecological effect is relieved. The closed economy, when lined up with circular standards, turns into a unique biological system where each item's finish of life is a possible start for another. This comprehensive methodology holds the commitment to breaking liberated from the shackles of resource exhaustion and natural corruption, offering a sustainable way ahead. (Sessa et al., 2021)

While the straight economy's inadequacies are progressively obvious, changing to a circular model isn't without challenges. The idleness of laid-out economic frameworks, combined with the requirement for significant starting ventures, presents impressive deterrents. Furthermore, exploring the complexities of global inventory chains and overcoming ingrained consumer behavior require vital and coordinated endeavors.

And although there is a significant number of scientific publications on the development of the circular economy, this problem will require constant development and the formation of an appropriate concept and scientific school

Analysis of recent publications and research. The literature encompassing circular economies envelops a rich embroidery of hypotheses and empirical studies. (Sessa et al., 2021) Researchers contend that the circular methodology decreases ecological effects as well as cultivates economic strength. Contextual analysis on fruitful circular economy executions, like the Netherlands' drives in squander decrease and resource recuperation, feature the expected advantages. Nonetheless, challenges endure, including the requirement for huge forthright

speculations and the intricacies of production network rebuilding. A comprehensive review of existing writing structures is the establishment for grasping the multi-layered nature of closed and circular economies.

The article dives into the complexities of these economic models, giving important experiences into their ecological and economic ramifications. One winning subject in insightful conversations is the criticalness to create some distance from the direct "take, make, dispose" model towards a more sustainable, circular methodology.

Various examinations accentuate the natural advantages of circular economies. (Sessa et al., 2021) Resource protection is a focal fundamental, intending to expand the existence pattern of items and materials. Specialists highlight the decrease of waste and fossil fuel byproducts as immediate results of circular practices. Prominent models incorporate drives promoting the repair and resale of gadgets, redirecting e-waste from landfills and decreasing the interest in new unrefined components.

Economic contemplations are fundamental to the writing, with an emphasis on the potential for work creation and economic development inside circular frameworks. The regenerative idea of circular economies, where materials are reused and repurposed, adds to the advancement of new businesses and services. For example, the reusing area considers development to be a critical part of circular economic methodologies, producing work and economic worth from waste materials.

Nonetheless, the writing likewise addresses the difficulties and intricacies related to progressing to circular economies. High forthright expenses for executing sustainable practices and the requirement for broad framework changes are oftentimes referred to as obstacles. The shift from a direct to a circular inventory network includes reexamining creation processes, store network coordinated factors, and shopper conduct, all of which request significant ventures and key preparation.

A basic part of the writing centers around contextual investigations that feature effective circular economy executions. The Netherlands is in many cases referred to as a spearheading model, with drives to make a circular material industry and diminish plastic waste. (Avdiushchenko & Zajac, 2019) Illustrations drawn from these contextual investigations give significant bits of knowledge into the reasonable items of carrying out circular standards, offering a guide for different districts and ventures.

Ecological effect appraisals are highlighted noticeably in the writing, assessing the net positive results of circular economy reception. Life cycle assessments (LCAs) are regularly utilized to quantify the ecological impression of items and administrations inside circular frameworks. (Aleksić et al., 2023) These evaluations assist with measuring the decrease in fossil fuel byproducts, energy utilization, and resource exhaustion accomplished through circular works, giving essential information to policymakers and organizations the same.

Additionally, the literature highlights the job of innovation in working with circular economies. Innovations, for example, blockchain are studied for their true capacity in making straightforward and discernible supply chains, critical for guaranteeing the validness of reused materials. The combination of computerized innovations and data analytics is viewed as an impetus for streamlining resource use and improving the general effectiveness of circular frameworks.

Regardless of the obvious advantages, researchers likewise notice the possible disadvantages of circular economies. Criticisms incorporate the gamble of greenwashing, where organizations might embrace a circular manner of speaking without significant changes in their practices. Moreover, the adequacy of circular models fluctuates across businesses, and a few areas might confront more prominent challenges in accomplishing circularity because of the idea of their products or processes. (Laurenti et al., 2018)

Proceeding with our study of the literature, it's fundamental to dive into the financial components of closed and circular economies. Social implications are a basic feature, with researchers inspecting what these models mean for communities, consumer behavior, and social equity. Circular economies, when carried out nicely, can make comprehensive and tough communities by encouraging local enterprises and diminishing disparities in resource access.

Studies in this domain stress the importance of customer mindfulness and education. Circular economy drives frequently require changes in customer conduct, for example, embracing product sharing, repairing, and recycled markets. Understanding the elements that impact customer acknowledgement and cooperation in circular practices is urgent for effective execution. Furthermore, the writing digs into the job of education and consumer mindfulness crusades in forming a culture that values sustainability and circularity.

Besides, the article features the meaning of strategy structures in driving the progress towards circular economies. Governments assume an urgent role in boosting sustainable practices and managing ventures to line up with circular standards. Policies promoting extended producer responsibility (EPR), eco-plan, and tax incentives for circular drives are examined as powerful tools for directing organizations towards additional sustainable practices. (Deutz & Ioppolo, 2015)

A significant viewpoint frequently explored is the connection between closed and circular economies and the more extensive global economic scene. The interconnectedness of supply chains and exchange elements can either work with or frustrate the reception of circular practices. Researchers underline the requirement for global joint effort and normalized ways to deal with circularity to address difficulties connected with cross-line exchange and the progression of auxiliary unrefined components.

One more critical subject in the literature is the job of monetary establishments and financial backers in forming the direction of closed and circular economies.

(Camacho-Otero et al., 2018) The distribution of capital towards sustainable and circular drives is seen as a strong driver for change. Scientists dissect the effect of sustainable money instruments, green securities, and socially dependable speculation techniques in advancing circular economy activities and shaping corporate ways of behaving.

On a basic note, a few researchers caution against an excessively hopeful perspective on circular economies, focusing on the significance of perceiving likely potential negative results. For example, the expanded accentuation on reusing in circular models might prompt overreliance on specific materials, creating new ecological difficulties. Finding some kind of harmony between resource productivity and taking into account the more extensive biological setting is a continuous subject of discussion in the literature.

The literature survey gives a nuanced comprehension of closed and circular economies, enveloping natural, economic, and socio-social aspects. The assessment of social ramifications, strategy systems, global collaborations, monetary impacts, and potential entanglements offers a complete starting point for assessing the positive and negative parts of these economic models. As we progress to the following segments of this article, this all-encompassing viewpoint will educate our examination and conversation regarding the intricacies intrinsic in closed and circular economies.

Taking everything into account, the literature survey features the complex idea of closed and circular economies. It highlights the basics to address natural worries, while additionally perceiving the economic intricacies related to their reception. The combination of an academic point of view gives an exhaustive comprehension of the present status of examination in this field, laying the basis for the ensuing investigation of positive and negative perspectives on closed and circular economies.

The purpose of this article is to analyze the definitions and positive, and negative parts of closed and circular economies. By addressing explicit questions, like environmental impact, economic feasibility, and challenges associated with each model, this article plans to add to a nuanced comprehension of these economic standards. Making progress toward a decent evaluation, the research objective aids the investigation of different viewpoints on closed and circular economies.

The research objective of this study is attached in a promise to unwind the complexities of closed and circular economies, revealing insight into their dissimilar ways and shared convergences. As we dig into this investigation, a few key questions guide our inquiry.

1. **Environmental Impact.** One essential objective is to analyze and look at the environmental outcomes of closed and circular economies. Closed economies, described by a "take, make, dispose" mindset, frequently bring about resource exhaustion, contamination, and environment debasement. Conversely, circular economies make progress toward resource effectiveness, underlining reusing and

recovery. By analyzing existing literature and contextual research, we plan to recognize the unmistakable ecological advantages and disadvantages related to each economic model. (Trică et al., 2019)

2. **Economic Feasibility.** One more point of convergence of our research is the economic practicality of closed and circular economies. While circular economies are praised for their capability to decrease costs through proficient resource use and recycling, questions arise about the plausibility of progressing from laid-out straight frameworks. (Brenner, 2018) We try to investigate the economic ramifications, taking into account factors like starting venture prerequisites, profit from speculation, and long-haul economic sustainability. By tending to these angles, we intend to contribute significant experiences to the continuous talk encompassing the economic achievability of circular economies.

3. **Social Implications.** Beyond ecological and economic contemplations, the social ramifications of closed and circular economies warrant cautious assessment. Closed economies may coincidentally add to social imbalances and ecological shameful acts, with minimized networks frequently enduring the worst part of contamination and resource consumption. Circular economies, when carried out comprehensively, can address these social differences by encouraging local area commitment and evenhanded resource circulation. (Jones & Comfort, 2017) Our research looks to enlighten these social aspects, offering an all-encompassing point of view on the cultural effect of both economic models.

4. **Mechanical Advancements.** About quickly evolving technologies, understanding the job of development in molding closed and circular economies is foremost. Our research objective incorporates an investigation of mechanical headways that work with or block the progress to circular models. From leap forwards in reusing advancements to developments in sustainable item plans, we expect to distinguish the mechanical scene that supports the attainability and adequacy of circular economies. (Jiang & Qu, 2020)

5. **Policy Implications.** At long last, we try to unwind the strategy suggestions related to closed and circular economies. Compelling strategy systems assume an urgent part in controlling economies toward sustainability. By analyzing existing arrangements and proposing expected techniques, our research intends to contribute significant proposals for policymakers endeavoring to explore the intricacies of progressing from closed to circular economic models. (Lahti et al., 2018)

Fundamentally, the research objective encapsulates a complex investigation, intending to unwind the ecological, economic, social, mechanical, and policy aspects of closed and circular economies. By tending to these objectives, we try to give a nuanced understanding that goes past the surface, illuminating both scholarly talk and reasonable dynamics chasing a more sustainable future.

The positive parts of circular economies include a decrease in resource utilization, reduced environmental impact, and improved economic resilience. Contextual

analysis on organizations embracing circular practices feature cost savings, further developed resource proficiency, and expanded shopper trust. (Sessa et al., 2021)

Notwithstanding, challenges proliferate. The progress to a circular economy requires huge starting speculations, rebuilding of supply chains, and conquering imbued straight economic practices. Offsetting economic development with environmental sustainability remains a sensitive undertaking. (Sessa et al., 2021)

Unquestionably, we should dive further into the outcomes and conversation area, developing both the positive and negative parts of closed and circular economies.

Positive Aspects:

1. Resource Efficiency. Circular economies succeed in upgrading resource use. By advancing recycling and reusing materials, these frameworks add to resource effectiveness. Contextual analysis, for example, the remanufacturing practices in the automotive industry, outlines how items can be upgraded for various life cycles, expanding the utility of unrefined components.

2. Environmental Effect Reduction. A critical advantage of circular economies is the huge decrease in environmental effects. Customary straight economies frequently bring about broad waste and contamination. Circular practices relieve these issues by promoting a closed circle where waste is limited, and materials are saved being used to the extent that this would be possible. The positive environmental results are especially apparent in enterprises embracing circular standards.

3. Economic Resilience. Circular economies cultivate economic strength by diminishing reliance on scant resources and volatile commodity markets. Organizations that embrace circular practices frequently experience expanded dependability and versatility. The life span of items on the lookout, upheld by fix and renovation administrations, adds to a steadier economic environment.

4. Consumer Trust and Responsibility. Shoppers progressively focus on sustainable and dependable utilization. Circular economies line up with these qualities, cultivating trust and dedication. Brands that embrace circular practices are seen as environmentally cognizant, improving their standing and market intensity. This shopper-driven positive feedback loop further urges organizations to embrace circular procedures.

5. Innovation and Job Creation. Circular economies drive innovation by requiring the development of new technologies and business models. The change towards product-as-a-service, for example, expands the existence of items as well as sets out new open doors for organizations. This shift encourages work creation in areas zeroed in on recycling, remanufacturing, and sustainable plans.

6. Long-Term Cost Savings. Albeit the upfront expenses of progressing to a circular economy can be significant, long-haul benefits incorporate expense investment funds. Circular practices, for example, item

remanufacturing and material reusing, add to diminished unrefined substance acquirement costs. Organizations that put resources into circularity frequently experience work on cost viability over the item life cycle.

7. Community Engagement and Social Impact. Circular economies can have positive social effects by encouraging community engagement. Initiatives that promote local repair services, community-based recycling programs, and the sharing economy contribute to a sense of community and shared responsibility. This limited methodology improves the social fabric and reinforces community ties.

8. Reduction of Landfill Waste. A huge positive result of the circular economy is the decrease in landfill waste. By promoting recycling and the repurposing of materials, circular models redirect waste from landfills. This preserves significant land as well as mitigates environmental perils related to conventional garbage removal methods.

1. Upfront Investments a Transition Costs. One of the pre-eminent moves in progressing to a circular economy is the significant forthright investment required. Businesses dug in direct models frequently face significant expenses while rebuilding supply chains, retraining staff, and carrying out innovations. This monetary boundary can obstruct the far-reaching reception of circular practices.

2. Complexity of Supply Chain Restructuring. Moving from a straight to a circular model requires a basic rebuilding of supply chains. This interaction includes overhauling items, laying out effective reclaim frameworks, and laying out new associations. The intricacy of these progressions can be a critical hindrance, especially for huge, laid-out businesses with unpredictable stockpile organizations.

3. Consumer Conduct and Acceptance. Effective execution of circular economies depends intensely on customer acknowledgement and interest. Nonetheless, changing customer conduct can be tough. It requires training, awareness campaigns, and a social shift towards esteeming solid and repairable items over disposable ones. Protection from a change in buyer propensities represents an extensive snag.

4. Policy and Regulatory Challenges. Governments assume an urgent role in cultivating a circular economy through steady strategies and guidelines. Be that as it may, conflicting or deficient strategies can upset progress. The absence of formalized guidelines for waste management, recycling, and product design presents difficulties for organizations attempting to line up with circular standards.

5. Limited Standardization and Metrics. The shortfall of standardized measurements and rules for circularity represents a test for organizations planning to take on circular practices. Without all-around acknowledged guidelines, estimating and contrasting the circularity of items and cycles becomes testing. The improvement of normalized measurements is essential for encouraging straightforwardness and responsibility.

6. Resistance from Established Industries. Customary industries well established in linear models might oppose the progress to circular economies. Ventures dependent on planned obsolescence and intense consumption might see circular practices as a danger to their plans of action. Conquering this opposition requires deliberate endeavors in awareness building, displaying the drawn-out benefits for both the organizations and the environment.

7. Technological and Infrastructural Gaps. Embracing circular economies frequently requires progressed innovative arrangements and infrastructural variations. Small and medium-sized enterprises (SMEs), specifically, may confront difficulties in carrying out state-of-the-art advancements because of cost limitations. Connecting these mechanical and infrastructural holes is pivotal for guaranteeing comprehensive support in circular practices.

8. Global Supply Chain Complexity. In a globalized economy, products and materials frequently cross complex worldwide stockpile chains. Planning circular practices across borders presents difficulties regarding regulatory alignment, cultural differences, and logistical complexities. Tending to these difficulties requires global cooperation and harmonization of circular economy strategies.

Integration of Positive and Negative Aspects:

- accomplishing an effective circular economy requires a fragile harmony between expanding the positive viewpoints and tending to the difficulties. For example, targeted government incentives can alleviate initial financial burdens for businesses, making the transition more feasible. Collaboration among industries, policymakers, and consumers is crucial to overcome the complexities and foster a holistic, sustainable economic system. (Wiesmeth, 2020);

- besides, inventive plans of action that underscore circularity, for example, product-as-a-service and sharing economies, grandstand the potential for beating economic and regulatory difficulties. The positive examples of circular economy execution act as guides of motivation, offering experiences into conquering obstructions and advancing broad reception;

- to boost the positive parts of circular economies and relieve the difficulties, an all-encompassing methodology is important. Government support such as clear arrangements, monetary motivators, and research subsidizing can catalyze advancement and work with progress. Cooperative stages that unite organizations, policymakers, and researchers empower information sharing and critical thinking;

- moreover, educational initiatives play a crucial part in conquering shopper opposition and encouraging a culture of sustainability. (Sasmoko et al., 2022) By bringing issues to light about the advantages of circular economies and giving data on dependable utilization, social orders can effectively add to the outcome of circular models;

- the positive and negative viewpoints featured highlight the many-sided nature of changing from a closed to a circular economy. While challenges

persevere, the extraordinary capability of circular economies to encourage sustainability, flexibility, and community engagement is apparent. Through coordinated and cooperative exertion, social orders can explore the intricacies and prepare for an additional sustainable and fair future;

- all in all, while the difficulties of progressing to a circular economy are clear, the potential advantages are significant. Tending to negative viewpoints requires purposeful exertion from organizations, governments, and customers. By cultivating cooperation and embracing development, social orders can move towards an additional sustainable and strong economic model, receiving the benefits of both environmental preservation and economic steadiness.

Conclusion. In conclusion, this article gives a complete investigation of closed and circular economies, featuring their definitions and analyzing the positive and negative parts of each model. As social orders worldwide wrestle with the pressing requirement for sustainable works, understanding the intricacies of these economic ideal models becomes fundamental. A fair methodology, recognizing both the benefits and difficulties, is essential for illuminating future strategy choices and encouraging a versatile, sustainable future.

The investigation of closed and circular economies uncovers a unique scene of difficulties and valuable open doors. The positive viewpoints highlight the groundbreaking capability of circular economies in reshaping enterprises, encouraging innovation, and moderating environmental effects. Resource proficiency, environmental sustainability, economic flexibility, and social commitment stand as points of support supporting the change to circular models.

Nonetheless, the excursion toward a circular economy isn't without obstacles. Fortright investments, supply chain difficulties, and the requirement for social and regulatory movements present imposing difficulties. Perceiving and tending to these difficulties is critical for understanding the maximum capacity of circular economies.

Effective examples, for example, the circular drives in the Nordic nations and creative plans of action arising globally, act as encouraging signs. They show that beating deterrents is conceivable through a coordinated effort, innovation, and a common obligation to sustainability. Government strategies that boost circular practices, combined with industry-drove drives, play crucial parts in directing this change.

As we stand at the crossing point of economic, environmental, and social difficulties, the standards of closed and circular economies offer a guide towards an additional sustainable and tough future. The integration of positive and negative perspectives stresses the requirement for a reasonable and versatile methodology. By recognizing the intricacies, encouraging coordinated effort, and embracing innovation, social orders can explore the way to circularity, understanding the commitment of a regenerative and comprehensive economic model. The change to a circular economy isn't simply an economic objective; it is an aggregate liability to defend our

planet and guarantee prosperity for a long time into the future. Our next studies will be devoted to these questions.

ЛІТЕРАТУРА

1. Šalgovičová J., Ušák P. The impact of the global crisis on external communication in the circular economy. *SHS Web of Conferences*. 2021, 92, 05024. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219205024>.

2. Machacek E., Richter J. L., Lane R. Governance and risk–value constructions in closing loops of rare earth elements in global value chains. *Resources*. 2017, 6(4), 59. <https://doi.org/10.3390/resources6040059>.

3. Laurenti R., Singh J., Frostell B., Sinha R., Binder C. R. The socio-economic embeddedness of the circular economy: an integrative framework. *Sustainability*. 2018, 10(7), 2129. <https://doi.org/10.3390/su10072129>.

4. Sessa M. R., Esposito B., Sica D., Malandrino O. A logical-mathematical approach for the implementation of ecologically equipped productive urban areas. *Sustainability*. 2021, 13(3), 1365. <https://doi.org/10.3390/su13031365>.

5. Avdiushchenko A., Zajac P. Circular economy indicators as a supporting tool for european regional development policies. *Sustainability*. 2019, 11(11), 3025. <https://doi.org/10.3390/su11113025>.

6. Aleksić A., Jovanović-Vujatović M., Veselinović N. Sustainability and product life cycle in circular economy. *Economics of Sustainable Development*. 2023, 7(1), 29-38. <https://doi.org/10.5937/esd2301029a>.

7. Deutz P., Ioppolo G. From theory to practice: enhancing the potential policy impact of industrial ecology. *Sustainability*. 2015, 7(2), 2259-2273. <https://doi.org/10.3390/su7022259>.

8. Camacho-Otero J., Boks C., Pettersen I. N. Consumption in the circular economy: a literature review. *Sustainability*. 2018, 10(8), 2758. <https://doi.org/10.3390/su10082758>.

9. Trică C. L., Bănaşu C. S., Buşu M. Environmental factors and sustainability of the circular economy model at the european union level. *Sustainability*. 2019, 11(4), 1114. <https://doi.org/10.3390/su11041114>.

10. Brenner B. Transformative sustainable business models in the light of the digital imperative—a global business economics perspective. *Sustainability*. 2018, 10(12), 4428. <https://doi.org/10.3390/su10124428>.

11. Jones P., Comfort D. Towards the circular economy: a commentary on corporate approaches and challenges. *Journal of Public Affairs*. 2017, 17(4). <https://doi.org/10.1002/pa.1680>.

12. Jiang J., Qu L. Evolution and emerging trends of sustainability in manufacturing based on literature visualization analysis. *IEEE Access*. 2020, 8, 121074-121088. <https://doi.org/10.1109/access.2020.3006582>.

13. Lahti T., Wincent J., Parida V. A definition and theoretical review of the circular economy, value creation, and sustainable business models: where are

we now and where should research move in the future?. *Sustainability*. 2018, 10(8), 2799. <https://doi.org/10.3390/su10082799>.

14. Wiesmeth H. Systemic change: the complexity of business in a circular economy. *Foresight and STI Governance*. 2020, 14(4), 47-60. <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2020.4.47.60>.

15. Sasmoko Sustainable growth strategy promoting green innovation processes, mass production, and climate change adaptation: A win-win situation. 2022. Volume 10. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1059975>.

REFERENCES

1. Šalgovičová J. and Ušák P. (2021), The impact of the global crisis on external communication in the circular economy, *SHS Web of Conferences*, 92, 05024. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219205024>.

2. Machacek E., Richter, J. L. and Lane R. (2017), Governance and risk–value constructions in closing loops of rare earth elements in global value chains, *Resources*, 6(4), 59. <https://doi.org/10.3390/resources6040059>.

3. Laurenti R., Singh J., Frostell B., Sinha R. and Binder, C. R. (2018), The socio-economic embeddedness of the circular economy: an integrative framework, *Sustainability*, 10(7), 2129. <https://doi.org/10.3390/su10072129>.

4. Sessa, M. R., Esposito B., Sica D. and Malandrino O. (2021), A logical-mathematical approach for the implementation of ecologically equipped productive urban areas, *Sustainability*, 13(3), 1365. <https://doi.org/10.3390/su13031365>.

5. Avdiushchenko A. and Zajac P. (2019), Circular economy indicators as a supporting tool for european regional development policies, *Sustainability*, 11(11), 3025. <https://doi.org/10.3390/su11113025>.

6. Aleksić A., Jovanović-Vujatović M. and Veselinović N. (2023), Sustainability and product life cycle in circular economy, *Economics of Sustainable Development*, 7(1), 29-38. <https://doi.org/10.5937/esd2301029a>.

7. Deutz P. and Ioppolo G. (2015), From theory to practice: enhancing the potential policy impact of industrial ecology, *Sustainability*, 7(2), 2259-2273. <https://doi.org/10.3390/su7022259>.

8. Camacho-Otero J., Boks C. and Pettersen, I. N. (2018), Consumption in the circular economy: a literature review, *Sustainability*, 10(8), 2758. <https://doi.org/10.3390/su10082758>.

9. Trică, C. L., Bănaşu, C. S. and Buşu M. (2019), Environmental factors and sustainability of the circular economy model at the european union level, *Sustainability*, 11(4), 1114. <https://doi.org/10.3390/su11041114>.

10. Brenner B. (2018), Transformative sustainable business models in the light of the digital imperative—a global business economics perspective, *Sustainability*, 10(12), 4428. <https://doi.org/10.3390/su10124428>.

11. Jones P. and Comfort D. (2017), Towards the circular economy: a commentary on corporate

approaches and challenges, *Journal of Public Affairs*, 17(4). <https://doi.org/10.1002/pa.1680>

12. Jiang J. and Qu L. (2020), Evolution and emerging trends of sustainability in manufacturing based on literature visualization analysis, *IEEE Access*, 8, 121074-121088. <https://doi.org/10.1109/access.2020.3006582>.

13. Lahti T., Wincent J. and Parida V. (2018), A definition and theoretical review of the circular economy, value creation, and sustainable business models: where are we now and where should research move in the future?, *Sustainability*, 10(8), 2799. <https://doi.org/10.3390/su10082799>

14. Wiesmeth H. (2020), Systemic change: the complexity of business in a circular economy, *Foresight and STI Governance*, 14(4), 47-60. <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2020.4.47.60>

15. Sasmoko (2022), Sustainable growth strategy promoting green innovation processes, mass production, and climate change adaptation: A win-win situation, Volume 10. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1059975>.

Стаття надійшла до редакції 06 січня 2024 року

УДК 657.37

Воронко Р. М.,

rvoronko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3796-2556,

Researcher ID: F-8536-2019,

д.е.н., проф., завідувач кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Сидоренко Р. В.,

rom.sydorenko@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1346-6486,

Researcher ID: ABE-6189-2020,

к.е.н., доц., доцент кафедри обліку і аудиту, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

Жураковська І. В.,

zhurakovska@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9803-5874,

Researcher ID: H-9895-2018,

к.е.н., доц., доцент кафедри обліку і аудиту, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ІНТЕГРОВАНА ЗВІТНІСТЬ: МЕТА ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ

Анотація. Розглянуто основні проблеми, що перешкоджають підвищенню якості фінансової звітності в сучасних ринкових умовах. Висвітлено основні напрями інформаційних запитів, що ставляться до звітності підприємства, а саме: стратегічне планування, фінансове управління, управління ресурсами, контроль та внутрішній аудит. Досліджено причини виникнення необхідності у формуванні інтегрованої звітності та запропоновано її розглядати як "підхід до складання звітності підприємства, який полягає у зборі та представленні інформації про різні аспекти діяльності підприємства в одному документі". Виділено переваги використання інтегрованої звітності: системність, цілісність, прозорість, ефективність, відповідність міжнародним стандартам та стимулювання сталого розвитку. Розглянуто основні міжнародні стандарти, що регламентують порядок формування та подання інтегрованої звітності. Розкрито позитивний вплив застосування даного виду звітності у різних термінах перспектив діяльності підприємства та щодо різних видів капіталу фірми. Проведено оцінку ефективності застосування в Україні єдиної нормативно затвердженої форми інтегрованої звітності ("Звіту про управління"), висвітлено основні переваги та недоліки порядку формування та подання даного звіту. Виявлено, що переважна більшість великих вітчизняних суб'єктів господарювання підтримують ініціативу ООН щодо 17 глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року. Найбільш часто згадуваними цілями із зазначеного переліку, для досягнення яких працюють українські підприємства, є: "міцне здоров'я і благополуччя", "якісна освіта", "доступна та чиста енергія", "пом'якшення наслідків зміни клімату" та "партнерство заради сталого розвитку". Важливу роль у ефективності використання інтегрованої звітності має відігравати внутрішній контроль на підприємстві, оскільки саме він дає можливість зробити висновки щодо того, чи виконані поставлені завдання перед підприємством та чи відповідають показники, за якими здійснюється оцінювання результатів, визначеним цілям. Основними кроками щодо розширення застосування інтегрованої звітності в Україні запропоновано: створення нормативних актів, які б стимулювали до складання такої звітності; поширення серед зацікавлених суб'єктів інформації щодо переваг та корисності впровадження інтегрованої звітності; створення бази довідкової інформації щодо даного питання.

Ключові слова: інтегрована звітність, цілі сталого розвитку, показники соціальної діяльності, Звіт про управління, внутрішній контроль.

Voronko R. M.,

rvoronko@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3796-2556,

Researcher ID: F-8536-2019,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv.

Sydorenko R. V.,

rom.sydorenko@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1346-6486,

Researcher ID: ABE-6189-2020,

Ph.D, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Lutsk National Technical University, Lutsk.

Zhurakovska I. V.,

zhurakovska@ukr.net, ORCID ID:0000-0001-9803-5874,

Researcher ID: H-9895-2018,

Ph.D, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Lutsk National Technical University, Lutsk.

INTEGRATED REPORTING: PURPOSE OF FORMATION AND FEATURES OF CONTROL

Abstract. *The main problems preventing the improvement of the quality of financial reporting in modern market conditions are considered. The main areas of information requests related to the company's reporting are highlighted, namely: strategic planning, financial management, resource management, control and internal audit. The reasons for the need for the formation of integrated reporting were investigated and it was proposed to consider it as "an approach to the preparation of enterprise reporting, which consists in collecting and presenting information about various aspects of the enterprise's activity in one document." The advantages of using integrated reporting are highlighted: systematicity, integrity, transparency, efficiency, compliance with international standards and stimulation of sustainable development. The main international standards regulating the procedure for forming and submitting integrated reporting are considered. The positive impact of the application of this type of reporting in different terms of the prospects of the enterprise's activity and in relation to different types of the firm's capital is revealed. An assessment of the effectiveness of the use of a single normatively approved form of integrated reporting (the "Management Report") in Ukraine was carried out, the main advantages and disadvantages of the procedure for forming and submitting this report were highlighted. It was found that the vast majority of large domestic business entities support the UN initiative regarding the 17 global goals of sustainable development by 2030. The most frequently mentioned goals from the specified list, which Ukrainian enterprises work to achieve, are: "good health and well-being", "quality education", "affordable and clean energy", "mitigation of the consequences of climate change" and "partnership for sustainable development". An important role in the effectiveness of the use of integrated reporting should be played by internal control at the enterprise, since it is it that makes it possible to draw conclusions about whether the tasks set before the enterprise have been fulfilled and whether the indicators by which the results are evaluated meet the defined goals. The main steps regarding the expansion of the use of integrated reporting in Ukraine are proposed: the creation of normative acts that would stimulate the preparation of such reporting; dissemination of information among interested parties regarding the benefits and usefulness of implementing integrated reporting; creation of a reference information base on this issue.*

Keywords: integrated reporting, sustainable development goals, indicators of social activity, Management Report, internal control.

JEL Classification: M41

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-07>

Постановка проблеми. Показники інтегрованої звітності підприємства узагальнюють інформацію для прийняття управлінських рішень інвесторами, працівниками та іншими користувачами. Це єдиний звіт, який цілісно представляє стратегію, управління, ефективність і перспективи підприємства та бізнесу, поєднуючи комерційну, соціальну та екологічну складову. Тобто мова йде не тільки про прибутковість бізнесу і фінансовий результат. “Це найновіша глобальна система звітності, яка зосереджена на управлінні стійкістю бізнесу, яка розширює потрійний кінцевий результат – процес, за допомогою якого компанії керують своїми

фінансовими, соціальними та екологічними ризиками, зобов'язаннями та можливостями” [5]. По своїй суті інтегровану звітність можна розглядати як своєрідну рекламу, адже інформація подається таким чином, аби показати, що підприємство не лише отримує прибуток, а коштів також вистачає на виконання соціальної та екологічної місії. Проте з точки зору контролю звітності виникає ціла низка питань про достовірність інформації, яка в більшості випадків не має прямих доказів. Говорячи мовою Міжнародних стандартів аудиту (МСА) високий (або обґрунтований) рівень впевненості важко отримати у випадку інтегрованих звітів через

відсутність чіткого законодавства і відповідно нормативних актів аудиту щодо особливостей перевірки нефінансової інформації і підтвердження її достовірності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування інтегрованої звітності та контролю ефективності її застосування займалися багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Більшість із них приділяла увагу визначенню економічної сутності даного поняття та встановлення основних завдань, які дана звітність має вирішувати. До таких дослідників слід віднести І. Белову, Н. Ю. Єршову, В. Б. Жука, П. О. Куцика, А. В. Озеран, Н. Семенишену та інших. Однак новизна даного поняття у практиці вітчизняного господарювання та дискусійність його основних положень зумовлює необхідність подальших досліджень у даному напрямі.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення особливостей формування інтегрованої звітності, інформаційних цілей її користувачів для розробки механізмів контролю показників.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Озеран А. В., “підвищенню якості фінансової звітності перешкоджають низка проблем, основними з яких є: недосконалість методики трансформації даних, накопичених на рахунках бухгалтерського обліку, у звітну інформацію; недостатність зворотного зв'язку між користувачами звітної інформації та розробниками нормативно-правових актів у сфері бухгалтерського обліку і фінансової звітності; недостатня увага до професійної поведінки та рівня кваліфікації укладачів звітності” [14] тощо. Куцик П. О. зазначає, що на сучасному етапі розвитку обліку та звітності “відшукати потрібну інформацію у масиві різнорідних даних, що надходять з різних господарських підрозділів і накопичуються в різних інформаційних системах, виглядає як спроба знайти фотографію, випадково вкладену в одну із книг величезної багатоперехової бібліотеки” [12].

Звітність підприємства в сучасному розумінні має задовольняти інформаційні запити за наступними напрямками:

1. Стратегічне планування – можливість зрозуміти, чи ефективно використовуються ресурси підприємства. Звіти здатні також допомогти у встановленні цілей та плануванні бюджету для досягнення цих цілей.

2. Фінансове управління – звіти надають інформацію про те, які зони бізнесу приносять більше прибутку та де є можливість скорочення витрат. Це дозволяє допомогти прийняти вчасне та ефективне рішення про зменшення витрат, збільшення обсягу продажів або використання нових стратегій маркетингу.

3. Управління ресурсами – звіти про використання ресурсів, таких як персонал, сировина і

матеріали, основні засоби, нематеріальні активи тощо, здатні допомогти розуміти, як їх ефективно використовувати та чи є можливості для оптимізації.

4. Контроль та внутрішній аудит – звітність може бути використана для контролю за діяльністю підприємства та внутрішнього аудиту. Звіти дозволяють допомогти виявити проблеми та вирішити їх до того, як вони стануть серйозними.

Задоволення цих інформаційних запитів багато дослідників та практиків вбачають у переході на формування суб'єктом господарювання інтегрованої звітності. Концепція “інтегрованої звітності” з'явилася завдяки популяризації економіки сталого розвитку. Бізнес почав “розуміти”, що для досягнення значних результатів діяльності необхідна стратегія сталого розвитку на довгострокову перспективу з врахуванням збереження довкілля для нащадків, задоволення соціальних потреб. В основу інтегрованої звітності покладено комплексний підхід так званої “теорії трьох стовпів” (три «П»: People, Planet, Profit). Ця теорія зробила значний внесок у дослідницькі ініціативи, спрямовані на сталий розвиток і “зелену” економіку [1].

Основною ідеєю формування інтегрованої звітності Єршова Н. Ю. [10] є бачення “встановити видимий взаємозв'язок між результатами діяльності компанії і її численними наслідками, щоб розуміти, ціною яких втрат і витрат досягається економічне благополуччя або неблагополуччя окремо взятої компанії. За її допомогою компанія може виявити ступінь використання та залежності від різноманітних ресурсів, взаємозв'язок або “комбінацію” капіталу (фінансового, виробничого, інтелектуального, природного і соціального), а також визначити можливість доступу і впливу на них”.

Переваги у використанні інтегрованої звітності суб'єктами господарювання у своїй діяльності подані у таблиці 1.

У світовій практиці інтегрована звітність стала широко використовуватися впродовж останніх років. Інтерес до неї зріс після публікації рамкового документа Міжнародної ради з інтегрованої звітності (International Integrated Reporting Council, IIRC) у 2013 році.

Важливість впровадження інтегрованої звітності в Європі було підкреслено включенням до Директиви Європейського Союзу 2014/95/ЄС положень щодо розкриття нефінансової інформації та інформації про розмір, склад, результати діяльності та ризики, пов'язані з аспектами соціальної та екологічної політики і взаємовідносин із найманим персоналом. Ця директива стала обов'язковою для деяких великих підприємств у ЄС, починаючи з 1 січня 2017 року.

Переваги використання інтегрованої звітності

Системність	Дозволяє зібрати та представити інформацію про різні аспекти діяльності підприємства в одному документі. Це дає можливість підприємствам більш повно та системно описати результати своєї роботи.
Цілісність	Показує взаємозв'язок між різними аспектами функціонування суб'єкта господарювання, що дозволяє більш повно та точно оцінити вплив діяльності підприємства на довкілля, суспільство та економіку.
Прозорість	Забезпечує більшу прозорість та доступність інформації про діяльність підприємства. Внаслідок цього інвестори, споживачі, регуляторні органи та громадські організації більш повно та точно оцінюють діяльність підприємства.
Ефективність	Зменшує кількість документів та звітів, які потрібно складати та подавати різним органам та стейкхолдерам (відповідно, скорочуються витрати часу на підготовку звітності) та дозволяє підприємствам більш ефективно використовувати свої ресурси.
Відповідність міжнародним стандартам	Приводить процес подання інформації у звітах у відповідність до міжнародних стандартів звітності, таких як Міжнародні стандарти інтегрованої звітності (IR Framework), Global Reporting Initiative (GRI) тощо, що сприяє стандартизації звітності та можливості порівняння її з показниками зарубіжних суб'єктів господарювання.
Стимулювання сталого розвитку	Підкреслює важливість сталого розвитку і закликає стимулювати підприємство до впровадження соціально відповідальних та еколого-орієнтованих практик. Дана звітність сприяє більшому та збалансованому управлінню, сприяючи позитивному впливу підприємств на соціальне благополуччя та довкілля.

Основними нормативними документами, що регламентують порядок формування та подання інтегрованої звітності, є вже згадувані Міжнародні стандарти інтегрованої звітності (International Integrated Reporting Council) та Global Reporting Initiative (GRI). Дані стандарти не є обов'язковими до виконання суб'єктами господарювання. Однак у деяких країнах існують правила та вимоги щодо звітування, які можуть включати елементи інтегрованої звітності. Наприклад, обов'язок розкриття нефінансової інформації для певної категорії підприємств, особливо це стосується великих компаній та тих, що працюють у державно важливих галузях (нафтова, газова, добувна промисловості тощо).

І. Белова та Н. Семенишена зазначають, що "головною відмінністю інтегрованої звітності від інших систем звітування є відсутність у ній жорстких правил. Проте, водночас, це призводить до відсутності в звітності вимірників, – кількісних та якісних показників діяльності компанії для оцінки сфери впливу її на сталий розвиток" [7]. Вони пропонують для покращення розкриття інформації про капітали підприємства використовувати функціонал для відображення специфіки діяльності суб'єкта господарювання та його галузевої приналежності.

Оцінюючи ефективність впровадження таких стандартів, Генеральний директор IIRC Чарльз Тіллі сказав: "Із 2013 року Стандарти інтегрованої

звітності покращили якість звітності у всьому світі. Це дало змогу підприємствам оцінити свою здатність створювати цінність у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі, покращити комунікацію з інвесторами та основними зацікавленими сторонами, а також виробити більш згуртований та ефективний підхід до складання звітності, що підвищує її рівень та покращує процес управління фінансовим, виробничим, людським, інтелектуальним та соціальним капіталом, а також капіталом відносин. Оскільки стійкість бізнесу наразі перевіряється серйозними випробуваннями внаслідок глобальної пандемії, змін клімату та зростаючої нерівності, ефективний комплексний підхід та інтегрована звітність стають важливішими ніж будь-коли..." [6].

Одним із прикладів інтегрованої звітності, що застосовується в Україні та має під собою нормативне підґрунтя, є Звіт про управління. Відповідно до статті 1 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" Звіт про управління – це документ, що містить фінансову та нефінансову інформацію, яка характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності» [11].

Звіт про управління не входить до складу фінансової звітності, він лише подається разом із фінансовою звітністю та має власну мету та завдання. Даний документ надає ту інформацію, яка

відсутня і не може бути представлена у фінансовій звітності, але суттєво може впливати на рішення користувачів.

Цей звіт є обов'язковим до подання великими підприємствами. Його також подають і середні підприємства, але вони мають право не відображати у Звіті про управління нефінансову інформацію.

Суттєвою особливістю такого звіту у вітчизняному нормативному полі є те, що у своїх роз'ясненнях і ДПС, і Державна служба статистики України відмовилися від його отримання: перші – тому що даний звіт не є складовою частиною фінансової звітності, другі – тому що це не фінансовий і не статистичний звіт. Ось чому акціонерні товариства подають його до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, банки – до НБУ і т.д.

Однак головними користувачами такого звіту є не контролюючі органи, а власники, поточні та

потенційні інвестори, трудовий колектив, місцеві органи управління та територіальні громади тощо. Тому в даному випадку важливим моментом виступає дата його офіційного оприлюднення. Підприємства, що становлять суспільний інтерес, публікують Звіт про управління до 30 квітня року, наступного за звітним, а інші великі та середні підприємства – до 1 червня.

На Генеральній Асамблеї ООН 25 вересня 2015 року була прийнята резолюція “Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року”, причому затверджено 17 глобальних цілей або “Цілей сталого розвитку”. Значна кількість українських великих підприємств у власній звітності відображають свою прихильність даним цілям та показують обрані напрями і досягнення у них. Напрями сталого розвитку, на яких зосереджуються топові вітчизняні бізнеси, подані у таблиці 2.

Таблиця 2

Цілі сталого розвитку, для досягнення яких працюють найбільші українські суб'єкти господарювання

Цілі сталого розвитку ООН	Українські суб'єкти господарювання				
	Кернел	Київстар	Епіцентр	ДТЕК	Нафтогаз
1. Подолання бідності					
2. Подолання голоду, розвиток с/г	+				
3. Міцне здоров'я і благополуччя	+		+	+	+
4. Якісна освіта	+	+		+	+
5. Гендерна рівність	+			+	
6. Чиста вода та належні санітарні умови	+			+	+
7. Доступна та чиста енергія	+		+	+	+
8. Гідна праця та економічне зростання	+	+		+	
9. Промисловість, інновації та інфраструктура	+	+		+	
10. Скорочення нерівності					
11. Сталий розвиток міст і громад			+	+	+
12. Відповідальне споживання та виробництво	+			+	
13. Пом'якшення наслідків зміни клімату	+		+	+	+
14. Збереження морських ресурсів					
15. Захист та відновлення екосистем суші	+			+	
16. Мир, справедливість та сильні інститути					
17. Партнерство заради сталого розвитку	+	+		+	+

* Складено авторами на основі джерел [2, 3, 8, 9, 13]

Можна відзначити, що обрані цілі багато в чому співпадають у досліджених підприємствах, а також те, що є цілі, яким ніхто не приділяє уваги (цілі 1, 10, 14 та 16) або приділяє лише у зв'язку зі своєю спеціалізацією за даним напрямом (наприклад, Кернел по цілі 2).

Але однією з основних проблем інтегрованої звітності є питання про те, як контролювати заявлені показники і чи є джерела інформації, обрані для звіту, адекватними. По своїй суті ключову роль у достовірності показників звітності цього виду має відігравати система внутрішнього аудиту. Якщо аналізувати наукові дослідження і практику щодо того, хто на підприємстві має контролювати управлінську звітність, дотримання планових показників у межах реалізації стратегії, всі відповіді зводяться до внутрішнього контролю. Тестування системи внутрішнього контролю мало б давати можливість оцінити достовірність показників інтегрованої звітності, але поки що це є припущенням, адже такі дослідження здатні представити тільки великі аудиторські компанії. В них наявна інформація для проведення аналізу кореляції результатів тестування системи внутрішнього контролю та правдивості показників інтегрованої звітності за певний проміжок часу. Тому наразі доцільно стверджувати, що підтвердити інтегровану звітність у ході аудиту досі неможливо, і розробники стандартів у сфері аудиту все ще займаються розробкою методології аудиту в контексті ширшого її застосування.

Серед фахівців і практиків у сфері аудиту взагалі тривають дискусії щодо необхідності аудиту інтегрованої звітності. Основним аргументом недоцільності є те, що інтегрований звіт є специфічним і не існує фактичної методології аудиту, яка б забезпечувала високий рівень впевненості в її показниках. Тому пропонують визначити інтегровані звіти як такі, що не підлягають аудиту, а це не захищатиме інтереси користувачів звітів.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Інтегрована звітність – це підхід до складання звітності підприємства, який полягає у зборі та представленні інформації про різні аспекти діяльності підприємства в одному документі. Вона забезпечує цілісну та системну інформацію про діяльність підприємства, що дає можливість суб'єктам господарювання краще розуміти свою роль в економіці та суспільстві в цілому. Інтегрована звітність включає інформацію про фінансові результати, стан довкілля, соціальну відповідальність, управління ризиками, довгострокову стратегію та інші аспекти діяльності підприємства, що мають важливе значення для стейкхолдерів. Інформація, представлена в інтегрованій звітності, відображає взаємозв'язки між різними аспектами діяльності підприємства та дає можливість оцінювати вплив діяльності на довкілля, суспільство та економіку.

Україна має значний потенціал для розширення застосування інтегрованої звітності, що сприятиме розвитку вітчизняних підприємств та більш ефективній взаємодії з зацікавленими сторонами.

Основними напрямками щодо розширення її впровадження має стати:

1. Розроблення регуляторних рамок і стандартів, що мають стимулювати підприємства в Україні складати інтегровані звіти. Такі звіти можуть стати частиною звітності підприємств з вимогою дотримання стандартів сталості, що дозволить підвищити якість звітності та забезпечити більш цілісний погляд на діяльність компаній.

2. Посилення знань про інтегровану звітність та її важливість серед підприємців, аудиторів, управлінського персоналу та інших зацікавлених сторін. Знання про переваги інтегрованої звітності та навички її складання допоможуть стимулювати попит на такі форми звітів.

3. Створення довідкових ресурсів, онлайн-інструментів, додаткових курсів та програм навчання – полегшить процес впровадження та підтримки інтегрованих звітів.

Проте більшість показників інтегрованої звітності не мають доказовості, а є припущеннями або ж внутрішніми розрахунками. Тому адекватність цих показників значною мірою залежить від системи внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту на підприємстві. Оцінка внутрішнього аудиту може відігравати ключову роль у підтвердженні показників інтегрованої звітності. Натомість на сьогоднішній день без розробленої методології аудиту інтегровану звітність доцільно сприймати лише як рекламу діяльності. Нині інтегрована звітність несе з собою додаткову проблему забезпечення точності інформації, що використовується для звітності, адже гарантій, що показники правильні і відповідні, не існує.

ЛІТЕРАТУРА

1. Elkington J. *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Oxford : Capstone, 1997. 407 p.
2. Kernel Holding S. A. Annual Report for the year ended 30 June 2022. URL: https://www.kernel.ua/wp-content/uploads/2022/11/FY2022_Kernel_Annual_Report.pdf#page=43.
3. Kyivstar CSR report 2020. URL: https://kyivstar.ua/uk/about/responsibility?_ga=2.45997927.27909720.1654000125-1714821075.1654000125.
4. Role of Internal Audit in Implementing Integrated Reporting. URL: <https://www.metricstream.com/insights/internal-audit-implementing-integrated-reporting.htm>.
5. Tudor Oprisor Auditing Integrated Reports: Are there Solutions to this Puzzle? *Procedia Economics and Finance*. 2015. Volume 25. P. 87-95.
6. IIRC оновила Міжнародні стандарти інтегрованої звітності. URL: <https://www.pabu.com.ua/ua/mediacentr-3/profesiinovyny/1988-iirc-onovyla-mizhnarodni-standarty-intehrovanoi-zvitnosti>.
7. Белова І., Семенишена Н. Інтегрована звітність інституційних одиниць: інтерпретаційне поле концепту. *Інститут бухгалтерського обліку,*

контроль та аналіз в умовах глобалізації. 2020. Вип. 2. С. 16-32.

8. ДТЕК. Сталий розвиток. URL: https://dtek.com/sustainable_development/.

9. Епіцентр приєднався до Глобального договору ООН. URL: <https://epicentrk.ua/ua/news/epitsentr-globalny-dogovir-oon.html>.

10. Єршова Н. Ю. Розвиток методологічних основ формування інтегрованої звітності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2016. Вип. 1(47). С. 451-459.

11. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" № 996-XIV від 16 липня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

12. Куцик П. О. Концепція уніфікованої системи обліку і звітності в корпоративному управлінні : монографія. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2017. 408 с.

13. Нафтогаз. Сталий розвиток. URL: <https://www.naftogaz.com/sustainability>.

14. Озеран А. В. Гармонізація фінансової звітності підприємств з міжнародними стандартами та потребами управління : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09. Київ, 2015. 559 с.

REFERENCES

1. Elkington J. (1997), *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*, Capstone, Oxford, 407 p.

2. Kernel Holding, S. A. Annual Report for the year ended 30 June 2022, available at: https://www.kernel.ua/wp-content/uploads/2022/11/FY2022_Kernel_Annual_Report.pdf#page=43.

3. Kyivstar CSR report 2020, available at: https://kyivstar.ua/uk/about/responsibility?_ga=2.45997927.27909720.1654000125-1714821075.1654000125.

4. Role of Internal Audit in Implementing Integrated Reporting, available at: <https://www.metricstream.com/insights/internal-audit-implementing-integrated-reporting.htm>.

5. Tudor Oprisor (2015), Auditing Integrated Reports: Are there Solutions to this Puzzle? *Procedia Economics and Finance*, Volume 25, p. 87-95.

6. IIRC onovyla Mizhnarodni standarty intehrovanoi zvitnosti, available at: <https://www.pabu.com.ua/ua/mediacentr-3/profesiini-novyny/1988-iirc-onovyla-mizhnarodni-standarty-intehrovanoi-zvitnosti>.

7. Belova I. and Semenushina N. (2020), Intehrovana zvitnist' instytutsijnykh odynyts': interpretatsijne pole kontseptu, *Instytut bukhhalters'koho obliku, kontrol' ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, vyp. 2, s. 16-32.

8. ДТЕК. Сталый розвиток., available at: https://dtek.com/sustainable_development/.

9. Епіцентр приєднався до Глобального договору ООН, available at: <https://epicentrk.ua/ua/news/epitsentr-globalny-dogovir-oon.html>.

10. Yershova, N. Yu. (2016), Rozvytok metodolohichnykh osnov formuvannia intehrovanoi zvitnosti, *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu*. Serii: Ekonomika., vyp. 1(47), s. 451-459.

11. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" № 996-KhIV від 16 липня 1999 р., available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

12. Kutsyk, P. O. (2017), Kontseptsiiia unifikovanoi systemy obliku i zvitnosti v korporatyvnomu upravlinni : monohrafiia, Vydavnytstvo L'vivs'koho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu, L'viv, 408 s.

13. Naftogaz. Stalij rozvytok, available at: <https://www.naftogaz.com/sustainability>.

14. Ozeran, A. V. (2015), Harmonizatsiia finansovoi zvitnosti pidpriemstv z mizhnarodnymy standartamy ta potrebamy upravlinnia : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.09. Kyiv, 559 s.

Стаття надійшла до редакції 23 грудня 2023 року

УДК 331.45:338.439

Хінальська Т. Р.,

tanja.sadnicka@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6969-3410,

Researcher ID: G-2394-2019,

старший викладач кафедри харчових технологій, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

***Анотація.** Враховуючи важливість економічної зацікавленості у дотриманні всіх вимог у відповідності до нормативних актів, яка на сьогоднішній день є одним із основних факторів покращення стану охорони праці на сучасних приватних і державних підприємствах, виникає крайня необхідність створення економічних механізмів стимулювання роботодавця у виконання обов'язку гарантування безпечних умов, своєчасного проведення атестації робочих місць, застосування вичерпних заходів із мінімізації впливу шкідливих факторів виробництва на здоров'я працівників. У статті розглянуто економічне значення охорони праці на підприємствах харчової промисловості, що визначається ефективністю заходів щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці, а також економічним вираженням соціальної значущості охорони праці, що оцінюється за результатами, отриманими шляхом зміни соціальних показників шляхом здійснення заходів щодо поліпшення умов праці: підвищення продуктивності праці, збільшення фонду робочого часу, зменшення витрат, пов'язаних із плинністю кадрів через умови. У результаті поліпшення таких умов нормалізується психологічне середовище трудового колективу, підвищується стабільність у роботі та продуктивність. Збільшення фонду робочого часу досягається за рахунок скорочення добових витрат від виробничого травматизму. Економії, пов'язаної з матеріальною шкодою, можна досягнути за рахунок скасування витрат і компенсацій за несприятливі умови праці внаслідок недотримання відповідних санітарно-гігієнічних вимог і правил безпеки на робочому місці. Покращення умов, зниження виробничого травматизму та рівня виникнення професійних захворювань може мати не тільки соціальну, а й економічну вигоду, оскільки результати роботи з охорони праці призводять до збільшення фонду робочого часу та підвищення ефективності використання обладнання на підприємствах харчової промисловості, зменшення плинності кадрів, створення несприятливих умов та зменшення витрат на компенсації, а також тих, що пов'язані з виробничим травматизмом та захворюваннями робітників. Проте реалізація заходів, спрямованих на поліпшення умов та зниження виробничого травматизму та професійної захворюваності, вимагає витрат, це часто призводить до зростання собівартості продукції та зниження доходів, що негативно сприймається багатьма роботодавцями. Такі витрати вважаються збитковими.*

Ключові слова: охорона праці, економічні аспекти, безпека праці, підприємства харчової промисловості.

Khinalska T. R.,

tanja.sadnicka@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6969-3410, Researcher ID: G-2394-2019,

Senior Lecturer at the Department of Food Technologies,

Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ECONOMIC ASPECTS AND FEATURES OF LABOR PROTECTION AT FOOD INDUSTRY ENTERPRISES

***Abstract.** Taking into account the importance of economic interest in compliance with all requirements in accordance with regulatory acts, which is currently one of the main factors in improving the state of labor protection in modern private and public enterprises, there is an urgent need to create economic mechanisms to stimulate the employer to fulfill the obligation to guarantee safe conditions, timely certification of workplaces, application of comprehensive measures to minimize the impact of harmful factors of production on the health of employees. The article examines the economic value of labor protection at food industry enterprises, which is determined by the effectiveness of measures to improve conditions and increase labor safety, as well as the economic expression of the social significance of labor protection, i.e. it is evaluated by the results obtained by changing social indicators by implementing measures to improve working conditions: increasing labor productivity in time, increasing the working time fund, reduces costs associated with staff turnover due to working conditions. As a result of the improvement of working conditions, the psychological environment of the labor team is normalized, work stability and labor productivity are increased. An increase in the working time fund is achieved by reducing daily losses from industrial injuries. Savings in material damage can be achieved due to the cancellation of benefits and compensations for unfavorable working conditions due to non-*

compliance with relevant sanitary and hygienic requirements and safety rules at the workplace. Improving working conditions, reducing industrial injuries and the occurrence of occupational diseases can have not only social, but also economic benefits, since the results of work on labor protection lead to an increase in the working time fund and an increase in the efficiency of the use of equipment at food industry enterprises, a decrease in staff turnover, the creation of unfavorable working conditions and reduction of compensation costs, reduction of costs related to industrial injuries and illnesses of employees. However, the implementation of measures aimed at improving working conditions and reducing industrial injuries and occupational morbidity requires costs, which often leads to an increase in the cost of products and a decrease in income, which is negatively perceived by many employers. Such expenses are considered unprofitable.

Keywords: labor protection, economic aspects, labor safety, food industry enterprises.

JEL Classification: I10, J28, O15

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-08>

Постановка проблеми. Для вітчизняних підприємств проблема формування економічної політики, яка б спрямовувала персонал на зростання продуктивності праці та досягнення цілей, є актуальною. На підприємствах харчової промисловості трапляється недотримання законодавчих прав і гарантій у трудовій сфері, а саме: не забезпеченість гарантій зайнятості; порушення режимів роботи й відпочинку; недотримання вимог щодо охорони праці; не проведення атестацій персоналу; не розроблення положень із атестації, раціоналізації, обліку і планування робочих місць, низький рівень заробітної плати, відсутність мотивації.

У зв'язку з військовим станом у країні виникла необхідність в переобладнанні та перебудові виробництва, перепрофілюванні технологічного процесу для заміни обладнання, яке є джерелом підвищеної небезпеки, новим, більш досконалим, покращенні наявних виробничих процесів або запровадженні нових технологій, що зумовлює потребу реформування системи управління охороною праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суворі правила виконання робіт і користування машинами і механізмами призвели до накопичення багатьох нормативних документів із охорони праці та гігієни праці і не дозволили вчасно на них реагувати. Такий підхід не сприяє запровадженню ефективного механізму економічного стимулювання роботодавців до створення належних, безпечних і здорових умов та не дає змоги роботодавцям вибрати найефективніший спосіб управління й інтегрувати систему управління охороною праці в загальну систему управління підприємством [5]. Різні аспекти поліпшення умов й охорони праці як факторів підвищення ефективності промислового виробництва досліджували такі українські вчені, як О. І. Амоша, Г. Г. Гогіташвілі, В. С. Джигирей, В. Ц. Жидецький, А. М. Кутиркін, Л. П. Керб, Л. М. Логачова, Н. Д. Лук'яненко, О. В. Мартякова, І. М. Миценко, О. Ф. Новикова, О. В. Євтушенко, З. М. Яремко. Однак у науковій літературі недостатньо дослідженими залишаються питання розробки економічного підходу до управління умовами й охороною праці на підприємствах харчової промисловості.

Постановка завдання. Метою дослідження є підвищення рівня безпеки на підприємстві харчової промисловості за рахунок впливу на економічні аспекти охорони праці. На економічні результати виробництва впливають заходи з поліпшення умов і охорони праці, які впроваджують на підприємстві.

Враховуючи важливість економічної зацікавленості у дотриманні всіх вимог у відповідності до нормативних актів, яка на сьогоднішній день є одним із основних факторів покращення стану охорони праці на сучасних приватних і державних підприємствах, виникає крайня необхідність створення економічних механізмів стимулювання роботодавця у виконання обов'язку гарантування безпечних умов, своєчасного проведення атестації робочих місць, застосування вичерпних заходів із мінімізації впливу шкідливих факторів виробництва на здоров'я працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи охорону праці в умовах ринкової економіки, особливу увагу необхідно звернути на економічні аспекти. Здійснення заходів із поліпшення умов і охорони праці значно впливає як на економічні, так і на соціальні результати виробництва. До економічних результатів впливу умов роботи на людину, які мають позитивне значення, слід віднести підвищення продуктивності, раціональне використання основних виробничих фондів. На сучасних українських підприємствах харчової промисловості значно більше витрат припадає на пільги та компенсації, пов'язані з небезпечними умовами, відшкодування наслідків несприятливих умов праці, ніж на техніку безпеки, заходи запобігання виробничого травматизму та нормалізацію умов. Водночас економічний аналіз свідчить про те, що доцільнішим для підприємства є спрямовувати кошти на поліпшення умов, профілактику нещасних випадків і професійних захворювань. На практиці для вирішення завдань охорони праці застосовуються різноманітні механізми, серед яких суттєве місце займають економічні методи.

Економічні методи спрямовані на створення умов, які мають стимулювати діяльність підприємства щодо досягнення визначених цілей охорони праці з урахуванням потреб та інтересів його робітників, трудових колективів, менеджерів та

власників підприємств. На відміну від правових та адміністративних методів управління, які регламентують виконання тих чи інших вимог охорони праці, економічні методи більш лояльні і базуються на економічних вигодах того, до кого вони застосовуються.

Охорона праці – це багатогранне поняття, під ним слід розуміти не тільки гарантування безпеки робітників під час виконання ними службових обов'язків, воно охоплює різні заходи, серед яких варто виокремити профілактику професійних захворювань, організацію повноцінного відпочинку й харчування працівників під час робочих перерв, забезпечення їх необхідним спецодягом і гігієнічними засобами й навіть надання соціальних пільг і гарантій [6].

Збереження життя і здоров'я робітників є важливим напрямом державної політики у галузі охорони праці. Сукупність факторів виробничого середовища і трудового процесу, що впливають на працездатність і здоров'я робітника, складає умови праці. Для сучасного виробництва характерні швидка зміна технологій, впровадження нових процесів і матеріалів, оновлення обладнання. Основна проблема, яка виникає на підприємствах харчової промисловості, – застарілість та неефективність чинного способу державного регулювання безпеки та здоров'я робітників. Державна політика у сфері охорони праці базується на принципах пріоритету життя і збереження здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов. Економічне значення охорони праці визначається ефективністю заходів щодо поліпшення умов і підвищення безпеки й оцінюється результатами, які отримуються при зміні соціальних показників, які корегуються внаслідок впровадження заходів щодо покращення умов, зростання продуктивності роботи, збільшення фонду робочого часу, зниження витрат на відшкодування шкоди, завданої життю і здоров'ю працівника нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням [2].

В охороні праці виділяють два аспекти застосування економічних методів. Перший метод полягає у використанні методів, які безпосередньо виконують роль економічних стимулів.

До цих методів належать різноманітні види охорони праці, що впроваджуються на підприємстві, а також централізовані методи стимулювання власників підприємств і трудових колективів, регіональних органів управління охороною праці, Фонду соціального страхування тощо. Цей метод ґрунтується на прямій економічній вигоді робітника або колективу, до яких застосовуються економічні стимули для виконання вимог охорони.

Друга група економічних методів управління охороною праці – це методи, які базуються не на прямій вигоді, а на непрямих стимулах. Для такої групи характерним є те, що сам економічний стимул прихований і проявляється, як правило, через певний ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків.

Наприклад, для отримання деяких ліцензій підприємство має подати дозвіл відповідних органів із охорони праці. На перший погляд, це суто адміністративний захід, але він базується на економічних стимулах: не пройдеш процедуру отримання дозволу – не матимеш ліцензії, що не дозволить виготовляти чи реалізувати продукцію, відповідно не буде отримано економічного результату (прибутку).

Сьогодні спостерігаються економія на належній охороні праці з боку роботодавців, низький рівень самозбереження з боку працівників, низька культура виробництва, що призводить до додаткових економічних витрат.

Економічні методи управління охороною праці можуть бути реалізовані шляхом:

- ✓ створення сприятливих умов для кредитування заходів і засобів із охорони праці; надання податкових пільг;

- ✓ запровадження таких умов для інвестування модернізації та оновлення виробничих фондів, які завжди би враховували вимоги безпеки праці та виробничого середовища;

- ✓ забезпечення функціонування системи обов'язкового страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань на основі прямого зв'язку між рівнями травматизму, профзахворюваності, стану умов і охорони праці та страховими внесками підприємств; нормативно-правових вимог, які регламентують застосування штрафних санкцій за порушення роботодавцем вимог безпеки, гігієни праці та виробничого середовища;

- ✓ гарантування державного фінансування наглядової, консультативної, дозвільної та основних напрямків науково-дослідної роботи; фінансування окремих заходів із охорони праці на найбільш небезпечних виробництвах [8].

Негативним наслідком прямого державного регулювання правил виконання робіт та використання обладнання є накопичення значної кількості застарілих та неефективних нормативних актів щодо охорони праці та безпеки життєдіяльності. Такі правила не відповідають реальним потребам в організації систем управління безпекою та охороною праці та мають формальний характер, створюючи додаткові перешкоди для можливості на підприємствах харчової промисловості використовувати наукові розробки та практичні рекомендації щодо побудови систем та отримання вигоди від охорони праці.

Через відсутність ефективного аналізу причин нещасних випадків, професійних захворювань і нещасних випадків, особливо при введенні воєнного стану, заходи щодо ліквідації наслідків аварій спрямовані переважно на врегулювання та посилення загальнообов'язкових вимог без урахування факторів ризику на виробництві (як наслідок, спостерігаються неправдиві висновки про способи запобігання таким нещасним випадкам), а також від проведення позапланових перевірок із питань охорони праці.

Заохочення до активної участі у здійсненні заходів щодо поліпшення безпеки та умов роботи поширюється на всіх працівників підприємства. Види заохочень визначаються колективними договорами та угодами. Економічні стимули, що стосуються бажаної людської поведінки, залежать від багатьох факторів, зокрема від рівня особистого доходу, бюджету працівника та його сім'ї, рівня забезпечення населення житловими, медичними, освітніми та культурними послугами. Для цього розроблено та використовується багато різних методів та індикаторів. Витрати, пов'язані з охороною праці, складаються з наступних:

- ✓ витрати, пов'язані з відшкодуванням потерпілим внаслідок травм і професійних захворювань;
- ✓ пільги та компенсації за важку роботу та роботу в шкідливих умовах;
- ✓ витрати на профілактику травматизму та захворювань;
- ✓ витрати на ліквідацію наслідків аварій та нещасних випадків;
- ✓ штрафи та інші відшкодування.

Розглядаючи зазначені витрати за їхньою доцільністю, їх можна поділити на доцільні, частково доцільні і недоцільні. Доцільні витрати у першу чергу спрямовані на збереження здоров'я робітників, раціональне витрачання ними життєвих сил під час виконання трудових обов'язків та на відновлення працездатності. Вони не лише забезпечують поліпшення умов, а й сприяють збільшенню продуктивності. Менш доцільними вважаються витрати на пільги та компенсації за несприятливі умови.

Такі витрати зменшують негативний вплив шкідливих виробничих факторів на працюючих, у той же час їх можна уникнути шляхом приведення умов роботи до нормативних. Недоцільні витрати – це додаткові до страхових відшкодування потерпілим внаслідок травм і профзахворювань, витрати на ліквідацію наслідків аварій і нещасних випадків, витрати на штрафні санкції та інші відшкодування [8].

Вони обумовлюють підвищення собівартості продукції, зниження її обсягу тощо. Проаналізовані звіти Державної служби України з питань праці та Фонду соціального страхування [12] України про витрати підприємств (установ, організацій) в Україні, що зумовлені нещасними випадками, за період 2019-2022 роки, свідчать: частково доцільні і недоцільні витрати призводять до збитків підприємства та зниження ефективності виробництва (табл. 1).

Застосування штрафів до підприємств, установ, організацій розглядається як один із економічних методів, що стимулює роботодавця створювати безпечні та нешкідливі умови, систему охорони праці, яка зменшує рівень травматизму на виробництві. Кошти від штрафних санкцій спрямовуються на організацію охорони праці на загальнодержавному, галузевому та регіональному рівнях.

Економічні результати заходів щодо поліпшення умов та охорони праці виражаються у вигляді економії за рахунок зменшення збитків унаслідок аварій, нещасних випадків і професійних захворювань як в економіці у цілому, так і на кожному підприємстві.

Таблиця 1

Витрати підприємств (установ, організацій) в Україні, зумовлені нещасними випадками (грн)

Витрати підприємств	2019	2020	2021	2022
	Виплачено протягом року			
<i>Витрати підприємств (установ, організацій), зумовлені нещасними випадками (гострим професійним захворюванням (отруєнням)/аварією) – усього</i>	566 600 270	225 829 247	212 376 351	109 993 715
у тому числі				
сума відшкодування витрат згідно з листком непрацездатності	94 293 023	205 967 653	190 059 509	103 936 942
сума витрат на поховання потерпілого	2 546 580	2 042 017	2 096 647	967 462
сума відшкодування втрат потерпілому у разі його переведення на легшу роботу	374 594	393 239	226 588	107 096
сума штрафів, що сплачена посадовими особами підприємства за порушення вимог законодавства про охорону праці,	146 177	31 329	29 019	8 262
вартість зіпсованого у зв'язку з нещасним випадком (гострим професійним захворюванням (отруєнням)/аварією) устаткування, інструменту, зруйнованих будівель, споруд	456 196 817	14 584 380	15 530 294	3 362 579
інші витрати	13 043 079	2 810 629	4 434 294	1 611 374

На підприємствах харчової промисловості в установленому порядку виділяються кошти для працівників, якщо їх роботи пов'язані зі шкідливими умовами або виконуються в особливих температурних умовах або пов'язані із забрудненням, здійснюється безкоштовна видача працівникам спецодежды, спецвзуття та інших предметів індивідуального захисту. Адміністрація зобов'язана: організувати зберігання, прання, чищення та ремонт спеціального одягу, взуття та інших спецзасобів, а також вести контроль за обов'язковим використанням робітником засобів індивідуального захисту; безкоштовно постачати працівників гарячих цехів газованою солоною водою, при цьому адміністрація не звільняється від забезпечення робітників прісною водою. Цехи, де постачається газувана солона вода, визначаються органами санітарного нагляду за погодженням із адміністрацією підприємств відповідно до законодавства.

Дослідження теоретичних концепцій управління та аналіз стану умов є важливим напрямком соціально-економічного управління охороною праці в сучасних умовах і має забезпечити чіткі межі матеріальної відповідальності власників підприємства. Управління витратами, пов'язаними з умовами, що завдають шкоди здоров'ю робітників через несприятливі умови, дозволяє вирішити питання фінансування заходів щодо охорони праці на підприємствах, а також стимулювати мотивацію та зацікавленість працівників у покращенні умов. Необхідним є впровадження механізму зацікавленості власника у створенні на підприємстві безпечних та здорових умов. Роботодавці повинні усвідомити, що економічно вигідніше інвестувати кошти у гарантування здорових та безпечних умов праці, ніж нести матеріальні витрати у вигляді штрафів, допомоги сім'ям потерпілих, відновлення зруйнованих після аварій приміщень, пошкодженої техніки, обладнання тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Постійне удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази у галузі охорони праці, оснащення підприємств харчової галузі сучасним обладнанням та впровадження новітніх технологій, що вимагає додаткових капіталовкладень, сприяло покращенню умов роботи та зменшенню за останнє десятиріччя кількості нещасних випадків удвічі. Отже, економічні методи управління охороною праці є важливим завданням керівництва, вирішення якого потребує системного підходу. Лише комплексне застосування правових, організаційних, економічних, соціальних та інших методів може зробити управління не тільки підприємствами харчової промисловості, а усіма іншими, максимально ефективним.

Для покращення організації і нормування праці на підприємствах харчової галузі необхідно: вдосконалити норми праці для різних видів робіт із обслуговування виробництва, впровадити технічно обґрунтовані норми (норми часу, які будуть враховувати стать та вік працівників для виробітку), провести коригування типових галузевих нормативів часу з огляду на вимоги охорони праці, заборонити

підвищення норм без проведення організаційно-технічних заходів на виробництві; впровадити нові методики розрахунку норм, зважаючи на передовий досвід зарубіжних підприємств харчової промисловості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березуцький В. В. Ризик орієнтований підхід в охороні праці. Saarbrücken : LAP Lambert Academic Publishing, 2019. 108 с.
2. Охорона праці : навч. посіб. / Яремко З. М., Тимошук С. В., Третяк О. І., Ковтун Р. М. ; за ред. З. М. Яремка. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 69 с.
3. Смирнитська М. Б. Охорона праці в галузі. Ресторанне господарство і торгівля : навч. посіб. Х. : Світ Книг, 2020. 362 с.
4. Соціально-економічна безпека : навч. посіб. / О. В. Безпалько, А. Д. Бергер, Т. М. Березянко та ін. ; за заг. ред. О. І. Драган. К. : Кафедра, 2019. 277 с.
5. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В. ; за ред. Т. Г. Васильціва. Львів : Арал, 2019. 386 с.
6. Дяченко Н. М. Економічні аспекти охорони праці. Екологічна та економічна безпека: нові технології. *Науковий вісник КУЕІТУ*. 2011. №4 (34). С. 124-126.
7. Євтушенко О. В. Аналіз статистики виробничого травматизму в харчовій промисловості України. *Харчова промисловість*. 2011. № 10. С. 169-174.
8. Костенко О. М. Економічні методи управління охороною праці. *Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція "Інноваційні аспекти систем безпеки праці, захисту інтелектуальної власності"*. Полтавський державний аграрний університет. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2795/6kostenkoom.pdf>.
9. Драган О., Бергер А. Організація і нормування праці за принципами соціально-економічної безпеки на підприємствах харчової промисловості. *Економіка та суспільство*. 2021. № 27. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-1>.
10. Ізуїта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки. Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2008. 177 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.
11. Про Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.1992 № 442 (поточна редакція – 06.07.2023). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
12. Служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

REFERENCES

1. Berezuts'kyj, V. V. (2019), *Ryzkyk oriientovanyj pidkhyd v okhroni pratsi*, LAP Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, 108 s.

2. Okhorona pratsi : navch. posib. / Yaremko Z. M., Tymoschuk S. V., Tretiak O. I., Kovtun R. M. ; za red. Z. M. Yaremka (2018), Vydavnychyj tsentr LNU im. Ivana Franka, L'viv, 69 s.

3. Smyrnyts'ka, M. B. (2020), Okhorona pratsi v haluzi. Restoranne hospodarstvo i torhivlia : navch. posib., Svit Knyh, Kh., 362 s.

4. Sotsial'no-ekonomichna bezpeka : navch. posib. / O. V. Bezpal'ko, A. D. Berher, T. M. Berezi-anko ta in. ; za zah. red. O. I. Drahan (2019), Kafedra, K., 277 s.

5. Financovo-ekonomichna bezpeka pidpnyemctv Ukrainy: ctpatehiiia ta mekhanizmy zabezpechennia : monohrafiia / Vacyl'tsiv T. H., Voloshyn V. I., Bojkevych O. P., Kapkavchuk V. V. ; za ped. T. H. Vacyl'tsiva (2019), Apal, L'viv, 386 s.

6. Diachenko, N. M. (2011), Ekonomichni aspekty okhorony pratsi. Ekolohichna ta ekonomichna bezpeka: novi tekhnolohii, *Naukovyj visnyk KUEITU*, №4 (34), s. 124-126.

7. Yevtushenko, O. V. (2011), Analiz statystyky vyrobnychoho travmatyzmu v kharchovij promyslovosti Ukrainy, *Kharchova promyslovist'*, № 10, s. 169-174.

8. Kostenko, O. M. Ekonomichni metody upravlinnia okhoronoiu pratsi, *Vseukrains'ka naukovo-praktychna internet-konferentsiia "Innovatsijni aspekty*

system bezpeky pratsi, zakhystu intelektual'noi vlasnosti". Poltav's'kyj derzhavnyj ahrarnyj universytet., available at: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/2795/6kostenkoom.pdf>.

9. Drahan O. and Berher A. (2021), Orhanizatsiia i normuvannia pratsi za pryntsypamy sotsial'no-ekonomichnoi bezpeky na pidpnyemstvakh kharchovoi promyslovosti, *Ekonomika ta suspil'stvo*, № 27. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-1>.

10. Izuita, P. O. (2008), Pravove rehuliuвання okhorony pratsi v umovakh rynkovoi ekonomiky, Nats. un-t vnutr. sprav, X., 177 s., available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.

11. Pro Poriadok provedennia atestatsii robochykh mist' za umovamy pratsi. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.08.1992 № 442 (potochna redaktsiia – 06.07.2023), available at: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

12. Sluzhba statystyky Ukrainy, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 29 грудня 2023 року

УДК 336.14

Чуй І. Р.,

irina_chui@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-8795-4514,

Researcher ID: E-9653-2019,

к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Павлюк Б. О.,

магістр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ЯК ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО РЕФОРМУВАННЯ

Анотація. У статті характеризується система фінансування закладів освіти в Україні. Досліджено сучасний стан бюджетного фінансування освіти в Україні: виявлено зростання абсолютного обсягу ресурсів, спрямованих в освітню сферу, однак спостерігається скорочення відносного значення цього показника щодо ВВП та недотримання мінімального розміру бюджетного фінансування, встановленого законодавством. У складі бюджетних джерел фінансування освіти помітну роль відіграють кошти місцевих бюджетів, однак на тлі запровадження воєнного стану та режиму бюджетної економії у 2022 р. відбулося зменшення обсягу та скорочення їхнього рівня. У структурі видатків Зведеного бюджету на освіту найбільше коштів скеровується на фінансування загальної середньої, фахової передвищої та вищої освіти (разом 70,9%). Виявлено, що фінансування закладів освіти в Україні шляхом перерахування освітньої субвенції з державного бюджету передбачає мінімальне забезпечення поточних видатків установ (заробітної плати та нарахувань на неї); оновлення ж матеріально-технічної бази, підвищення кваліфікації педагогів покладено на місцеві бюджети. У 2022 р. припинено державне фінансування комунальних витрат вищих навчальних закладів, що, так само як і закупівля обладнання і книг, оновлення гуртожитків, фінансуються з доходів від надання платних послуг. Скорочення державного замовлення на здобувачів вищої освіти, оптимізація мережі навчальних закладів призвели до скорочення доступу громадян до отримання вищої освіти, передусім на навчання за рахунок державного бюджету. Визнано необхідність вирішення виявлених проблем, зокрема за рахунок фінансування саме здобуття особою вищої освіти, причому на користь ефективнішого витрачання бюджетних коштів та залучення приватного фінансування: фінансових ринків, пожертв і коштів зацікавлених осіб – бізнесу і домогосподарств (через надання державної цільової підтримки здобувачам освіти, грантів, пільгових кредитів, ваучерів та інших небюджетних інструментів, які слугуватимуть додатковими інвестиційними ресурсами як для навчальних закладів зокрема, так і розвитку освітньої галузі загалом).

Ключові слова: фінансування освіти, видатки бюджету на освіту, джерела фінансування, освітня субвенція.

Chuy I. R.,

irina_chui@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-8795-4514,

Researcher ID: E-9653-2019,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Pavluk B. O.,

Master's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

IMPROVING THE FINANCING OF THE EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE AS A PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL REFORM

Abstract. The article characterizes the system of educational institutions financing in Ukraine. The current state of Ukraine's budget financing of education has been studied: an increase in the absolute volume of resources directed to the educational sphere has been identified, but there is a reduction in the percentage value of this indicator in relation to GDP and non-compliance with the minimum amount of budget financing established by law. Local budget funds play a significant role in the budgetary sources of education funding, but against the background of the introduction of martial law and the budget austerity regime in 2022, there was a decrease in their volume and a reduction in their percentage values. The structure of expenditures of the Consolidated Budget for education shows the largest amount of funds is provided for the financing of general secondary, professional pre-higher and higher education (totally 70.9%). It is

stated that the financing of educational institutions in Ukraine through the budget educational subvention provides for the minimum provision of current institutions expenditures (wages and social security contributions). Updating the material and technical base, improving the qualifications of teachers is entrusted to local budgets. In 2022, budget funding of utility costs of higher education institutions was stopped, which, as well as the purchase of equipment and books, renovation of dormitories, are financed from revenues from paid services. The reduction of the state order for higher education applicants, the optimization of the network of educational institutions have led to a reduction in citizens' access to higher education, primarily to study at the expense of the state budget. The need to solve the identified problems is recognized, in particular by financing the acquisition of higher education by a person, and in favor of more efficient budget funds spending and attracting private financing: financial markets, donations and funds of interested subjects – businesses and households (through the provision of state targeted support to students, grants, preferential loans, vouchers and other non-budgetary instruments that will serve as additional investment resources for both educational institutions in particular, and the development of the educational sector in general).

Key words: education financing, budget expenditures on education, sources of funding, educational subvention.

JEL Classification: I 22; I 28

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-09>

Постановка проблеми. Системне вивчення проблем розвитку освітньої сфери сьогодні неможливе без дослідження її фінансової спроможності. У Постанові ВРУ “Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні” зазначено, що “освіта, насамперед загальна середня, наукова і науково-технічна сфери є складовою національної безпеки держави” [1]. Як визначено у Законі України “Про освіту”, держава гарантує академічну, організаційну, фінансову і кадрову автономію закладів освіти. Стаття 4 закону описує право громадян на безоплатну освіту, зокрема держава забезпечує: безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти відповідно до стандартів освіти; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої і післядипломної освіти відповідно до законодавства [2].

Законом водночас визначено і фінансове джерело, за рахунок якого забезпечується безоплатність освіти:

- для здобувачів дошкільної та повної загальної середньої освіти – за рахунок розвитку мережі закладів освіти всіх форм власності та їх фінансового забезпечення у порядку, встановленому законодавством, і в обсязі, достатньому для забезпечення права на освіту всіх громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно або тимчасово проживають на території України;

- для здобувачів позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої та післядипломної освіти – у закладах освіти чи інших суб’єктів освітньої діяльності за рахунок фінансування з державного та/або місцевого бюджетів у порядку, встановленому законодавством.

Безоплатність означає те, що державою гарантується безоплатне забезпечення підручниками, посібниками всіх здобувачів повної загальної середньої освіти та педагогічних працівників у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку.

Право на якісну освіту може бути реалізоване виключно за умови достатнього фінансування освіти та ефективного використання коштів. Адже тільки достатнє фінансування та ефективне витрачання коштів є однією з головних передумов забезпечення права на якісну і доступну освіту та створює належні умови для рівного доступу до здобуття освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансування закладів, установ і організацій системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Можливість отримання інших джерел фінансування (крім бюджетних) прописано у законі “Про освіту” таким чином: “державні та комунальні заклади освіти мають право надавати платні освітні та інші послуги”.

Джерела, за рахунок яких забезпечується фінансування закладів освіти, відображені на рис. 1. Заклади освіти самостійно розпоряджаються надходженнями від провадження господарської та іншої діяльності, передбаченої їхніми установчими документами.

Фінансування здобуття повної загальної середньої освіти здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, у тому числі шляхом надання освітніх субвенцій місцевим бюджетам, коштів місцевого бюджету та інших джерел.

Поняття освітньої субвенції визначено с. 97 Бюджетного кодексу України, відповідно до якого освітня субвенція є видом трансферту місцевим бюджетам, який надається з державного бюджету, головна мета якої – стимулювати оптимізацію закладів загальної середньої освіти та, як наслідок, покращення якості освітніх послуг [3]. Порядок й умови надання освітньої субвенції затверджені Ст. 103 Бюджетного кодексу України та Постановою КМУ від 14.01.2015 р. № 6 “Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам” [4].

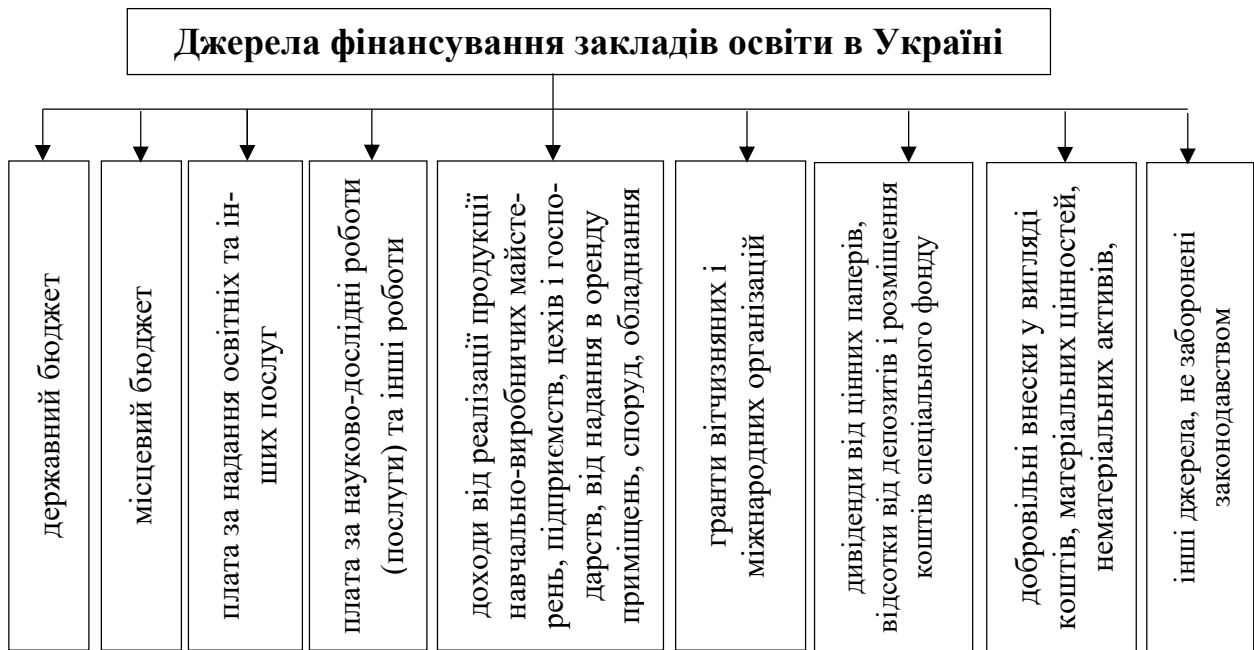

Рис. 1. Джерела фінансування освіти в Україні

Складено на основі [2]

Таким чином заклади освіти отримують фінансування з місцевих бюджетів, а як додаткове джерело їхнього фінансування виступає освітня субвенція з державного бюджету. Вона скеровується переважно на оплату праці з нарахуваннями педагогічних працівників таких закладів освіти: початкових шкіл, гімназій, ліцеїв, спецшкіл, шкіл-інтернатів (мистецьких, спортивних, військових), ліцеїв із посиленою військовою підготовкою, наукових ліцеїв, інтернатів, дитячих будинків, навчально-реабілітаційних центрів. Також освітню субвенцію отримують заклади державної і комунальної власності, які забезпечують здобуття профтєхосвіти та фахової передвищої освіти, і коледжі.

Щороку законом про державний бюджет затверджується обсяг освітньої субвенції для всіх її отримувачів – обласних бюджетів (обласні ради фінансують деякі спеціалізовані школи, ліцеї та школи-інтернати) та бюджетів територіальних громад. Цей розподіл розраховується за допомогою формули, яку розробило Міністерство освіти і науки України й затвердив Кабмін [5]. Головними компонентами для розрахунку суми субвенції для закладів, які надають повну загальну середню освіту, є: кількість учнів, які здобувають повну загальну середню освіту; розрахункова наповнюваність класів; навчальні плани (тобто кількість уроків із різних предметів для кожного класу, поділ класів на групи тощо).

Розподіл обсягу освітньої субвенції між місцевими бюджетами здійснюється на підставі: розрахункового показника фінансового нормативу бюджетної забезпеченості; контингенту учнів станом на 5 вересня року, що передує плановому; навчального плану (поділ класів на групи, класи-комплекти та ін.); заробітної плати (наприклад, середня

зарплата вчителів у 2023 році мала становити 204,82 тис. грн на рік; або 17,1 тис грн на місяць); коригуючих коефіцієнтів (на які впливає частка сільського населення у громаді, щільність учнів та ін.).

Визначений обсяг освітньої субвенції відповідає оптимальній освітній мережі (кількості шкіл та їхніх ступенів) для відповідної громади. Частина громад оптимізувала свою мережу шкіл і отримувала освітньої субвенції більше, ніж було потрібно для повної оплати праці педагогам. У такому випадку громада отримує можливість виплачувати додаткові надбавки та матеріальне заохочення вчителям. Крім того, якщо за результатами року ці кошти не використовуються, вони утворюють залишки освітньої субвенції, які можна використовувати на матеріально-технічну модернізацію шкіл.

Для фінансування закладів вищої освіти з 1 січня 2020 р. була введена в дію Постанова Кабінету Міністрів України “Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності” від 24.12.2019 № 1146 [6], яка запроваджувала порядок визначення обсягів фінансування закладів вищої освіти на основі спеціальної формули, в основі якої лежить кількість здобувачів освіти, які навчаються на відповідній території, з урахуванням: рівня освіти; категорії території, на якій розташований заклад освіти; наявності здобувачів освіти з особливими освітніми потребами; особливостей навчання здобувачів освіти з національних меншин; необхідності підвищення здобувачів освіти до закладу освіти та у зворотному напрямку; інших факторів.

Відповідно до цієї формули розподілу видатків державного бюджету на вищу освіту між закладами

вищої освіти здійснюється розподіл державним замовником на відповідний рік видатків споживання загального фонду державного бюджету на умовах державного замовлення молодших бакалаврів, бакалаврів, спеціалістів, магістрів, аспірантів та докторантів між закладами вищої освіти, що належать до сфери управління державного замовника, крім вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, а також відокремленими структурними підрозділами таких закладів вищої освіти, що діють згідно із затвердженими в установленому порядку положеннями, мають окремо визначений ліцензований обсяг і безпосередньо здійснюють підготовку здобувачів вищої освіти на умовах державного замовлення.

Постановка завдання. Метою наукової роботи є оцінювання ефективності бюджетного фінансування сфери освіти в Україні, зокрема через надання освітньої субвенції, та визначення оптимальних інструментів фінансового забезпечення національної освітньої сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж останніх років Україна витрачає на освіту з бюджетів різних рівнів включно із спеціальними фондами в середньому 6 % ВВП. З державного бюджету за українським законодавством фінансуються державні заклади вищої освіти (утримання, зарплати викладачів, стипендії, видатки розвитку). А місцевими бюджетами фінансується утримання закладів середньої освіти; держава фінансує лише зарплату педагогів (освітня субвенція), зміст освіти (друк підручників та посібників), підвищення кваліфікації педагогів тощо. Окремим бюджетним рядком передбачається фінансування державних установ – Державної служби якості освіти (ДСЯО) й Українського центру оцінювання якості освіти (УЦОЯО). Щороку держава фінансує спеціальні державні програми та субвенції за напрямками, які вважає пріоритетними, тож виділяє для них окреме фінансування.

Структура видатків Зведеного бюджету України на освіту за освітніми рівнями у 2022 році характеризувалася такими показниками: дошкільна освіта – 14 %, загальна середня освіта – 49,97 %, професійна (професійно-технічна) освіта – 5,33%, фахова передвища та вища освіта – 20,89 %, післядипломна освіта – 0,41 %, позашкільна освіта – 4,46 %, програми матеріального забезпечення закладів освіти – 0,03%, фундаментальні та прикладні дослідження – 0,42 %, інші заклади та заходи у сфері освіти – 4,49%.

Формулу освітньої субвенції, на основі якої відбувається фінансування основних видатків навчального закладу, уряд змінював доволі часто [7]. Зокрема, в 2021 році основною “інновацією” стало запровадження так званих “буферів”, розмір та потреба в яких залежали від фактичного наповнення класів порівняно з розрахунковим. У випадку перевищення розрахункового рівня над фактичним

територіальна громада стикалась би з браком фінансування зарплат учителів, а тому їм за допомогою таких “буферів” фактично підвищували субвенцію. “Буфери” дозволили окремим громадам пройти 2021 рік без значного недофінансування, проте сформовані раніше громади, яким зменшили субвенцію, були несправедливо обділеними [9]. З 2022 року “буфери” скасували та запровадили оновлену матрицю розрахункової наповненості класів (РНК), збільшили коефіцієнт коригування для іншого педагогічного персоналу в залежності від частки сільського населення в громаді, змінили розміри річної заробітної плати вчителів, поділили фонд заробітної плати асистентів із інклюзії на фонд зарплати педпрацівників інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) та фонд зарплати асистентів із інклюзії, в результаті чого педпрацівники стали отримувати вищу платню.

Формульна система розподілу видатків державного бюджету на фінансування закладів вищої освіти працювала в 2020-2021 роках, але була призупинена у березні 2022 року для впорядкування фінансування ЗВО в умовах воєнного стану. Задекларовано, що з 1 січня 2024 року формульне фінансування буде відновлено з певними змінами, пов’язаними з коригуванням коефіцієнта регіональної підтримки на користь ЗВО у прифронтових регіонах та поверненням автономії закладу освіти в плануванні оплати праці викладачів незалежно від кількості здобувачів [10].

У складі видатків Міністерства освіти та науки України освітня субвенція традиційно складає більше 96 % (рис. 2).

Сума освітньої субвенції щорічно збільшувалася: у 2020 р. – на 15,3%, у 2021 р. – на 23,3%. З початком у 2022 році повномасштабного вторгнення на територію України російських загарбників Верховна Рада внесла зміни до державного бюджету, збільшивши фінансування резервного фонду, за рахунок зменшення інших бюджетних програм. Загалом на 17 млрд грн було зменшено субвенції місцевим бюджетам, причому з них освітня субвенція була скорочена на 10,8 млрд грн (на 10 %).

Через це зменшено фінансування видатків на оплату праці педагогів за рахунок освітньої субвенції з червня до кінця 2022 р. в середньому на 17 % щомісячно. Повністю скасовано фінансування у 2022 році програми “Нова українська школа” (1,6 млрд грн), забезпечення пожежної безпеки в закладах загальної середньої освіти (1,5 млрд грн), програми “Спроможна школа для кращих результатів” (1,4 млрд грн), створення навчально-практичних центрів сучасної професійної (професійно-технічної) освіти (250 млн грн) та інші. У 2023 році суму освітньої субвенції було уточнено з 87,5 млрд грн до 90,7 млрд грн, проте за січень-вересень було виконано лише на суму 67,09 млрд грн, або 73,9 % (рис. 3).

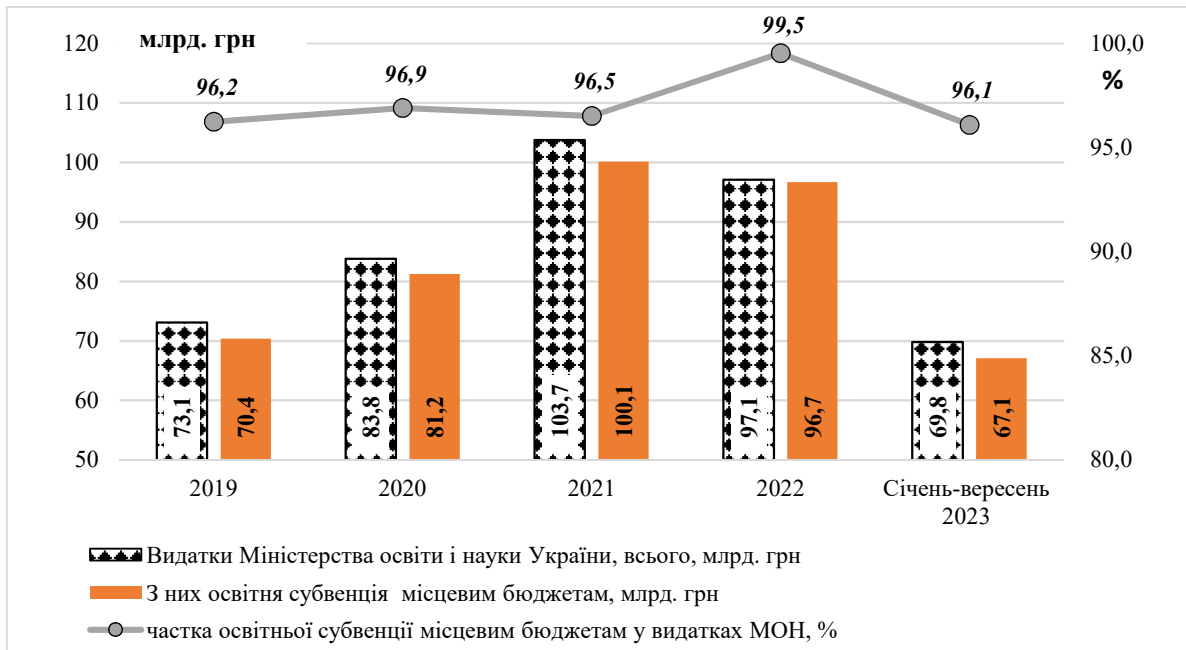

Рис. 2. Видатки МОШ України та обсяг освітньої субвенції у 2019-2023 рр.

Складено за [11]

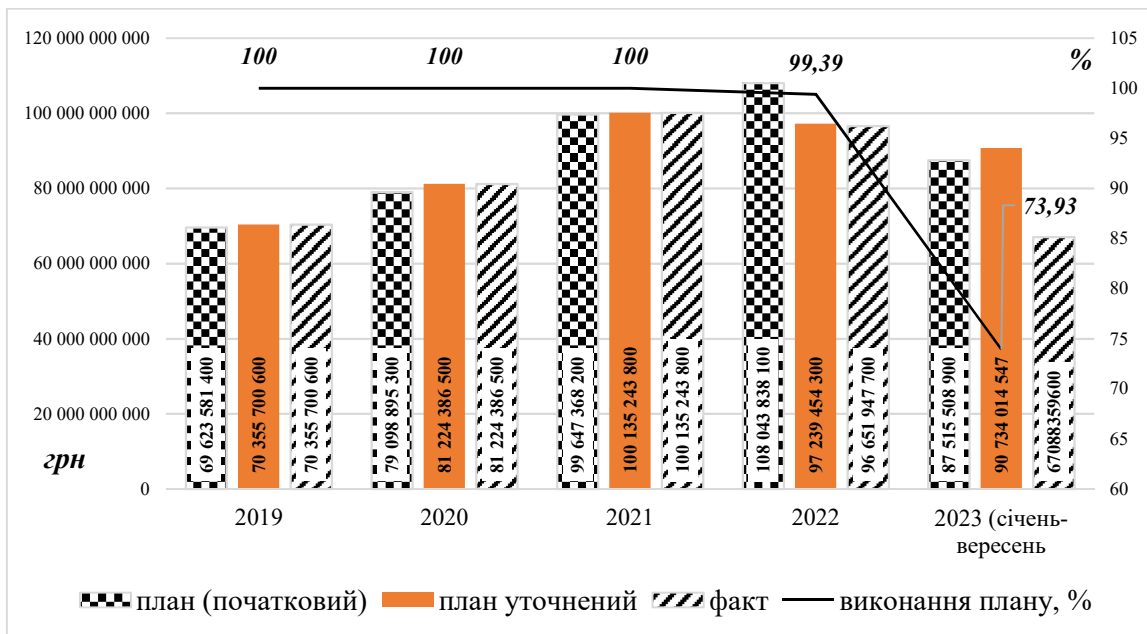

Рис. 3. Обсяг освітньої субвенції з державного бюджету у 2019-2023 рр.

Складено та розраховано за [11]

Процеси бюджетної децентралізації, розпочаті з 2015 року, зумовили тренд до зменшення питомої ваги видатків на освіту у державному бюджеті і відповідно збільшення у видатках місцевих бюджетів за всіма освітніми рівнями.

Аналізуючи рівень фінансування освіти в Україні за останні роки (рис. 4), можна зробити висновок, що з 2017 по 2022 рік спостерігалася тенденція скорочення частки бюджетних витрат на освіту (з 5,97 % до 5,6% ВВП). Водночас зменшився рівень фінансування освіти з державного бюджету (на 0,11 відсоткові пункти) та з місцевих

бюджетів (на 0,26 відс. пункти). Через безпрецедентну бюджетну економію під час воєнного стану на видатках соціального спрямування (на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист населення), замороження зростання стандартів оплати праці (мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму) та скорочення капітальних видатків рівень видатків на освіту у сукупних видатках Зведеного бюджету скоротився до всього 9,55 % у 2022 р. (порівняно з 16,8 % у 2017 р.).

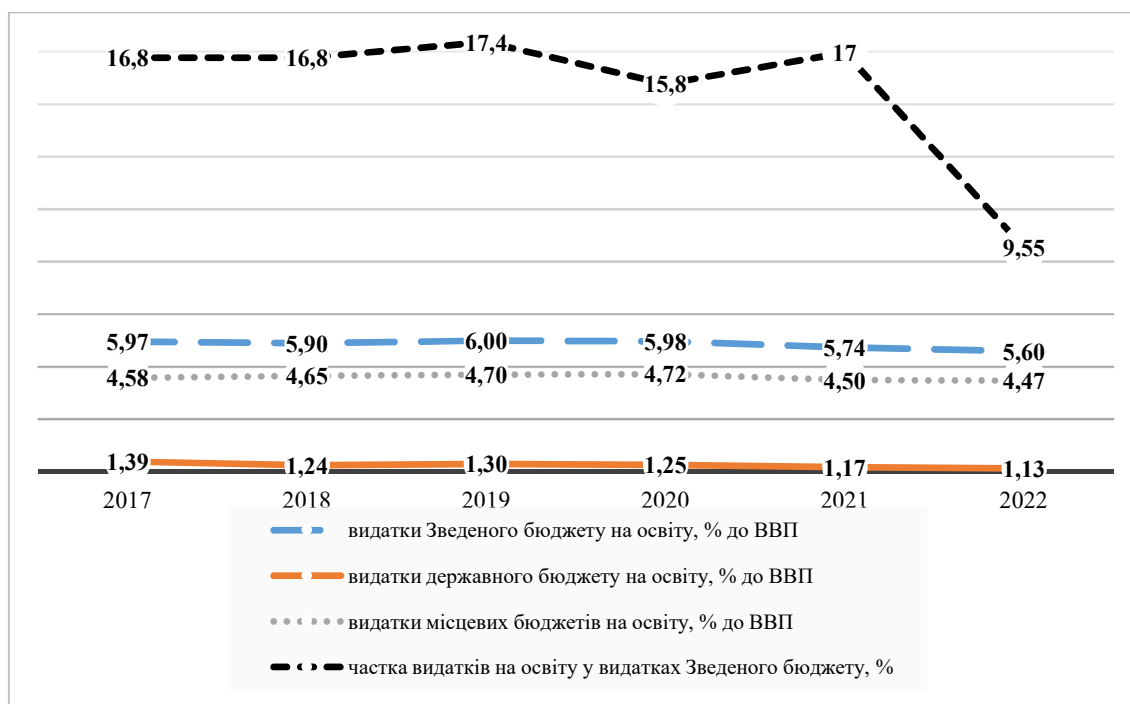

Рис. 4. Видатки на освіту в Україні у 2017-2022 рр.

Розраховано за [11]

Таблиця 1

Видатки Зведеного бюджету України на освіту у 2017-2021 рр.

Роки	Сума, млн грн			
	Видатки Зведеного бюджету, всього	з них видатки на освіту:		
		всього	з державного бюджету	з місцевих бюджетів
2017	1056973,1	177915,8	41297,3	136618,5
2018	1250189,5	210032,3	44324,3	165708,0
2019	1372350,6	238758,7	51656,6	187102,1
2020	1595395,9	252283,7	52857,8	199425,9
2021	1845367,4	312917,9	63839,7	249078,3
2022	3043499,1	290758,5	58508,1	232250,4

Складено за: [11]

За досліджуваній період сума видатків Зведеного бюджету збільшилася з майже 1057 млрд грн до 3043,5 млрд грн (що складає 188,2% приросту), а сума видатків на освіту збільшилася з 177,9 млрд грн до 290,6 млрд грн (або всього на 63,4 %) (табл. 1). Те, що темп приросту видатків на освіту суттєво відстає від темпу зростання сукупних видатків бюджету, негативно характеризує стан фінансування цієї галузі. Зважаючи на те, що лівова частка видатків освіти – це заробітна плата, то її недофінансування призводить до зменшення реальних доходів працюючих у даній сфері та втрати мотивації у покращенні якості освітньої послуги.

Хоча за останні роки в абсолютній сумі держава дещо збільшила обсяги видатків із державного бюджету на освіту, проте це збільшення є незначним, результатом чого є скорочення доступу громадян до отримання вищої освіти, передусім на

навчання за рахунок державного бюджету. Фінансування цієї статті з державного бюджету у 2017 р. складало майже 41,3 млрд грн та до кінця 2022 р. її сума зросла до 58,5 млрд грн (всього на 41,6%). Трохи краща ситуація з динамікою фінансування освіти з місцевих бюджетів: за період 2017-2022 рр. його сума зросла з 136,6 млрд грн до 232,3 млрд грн, що складає 70 % приросту. Бачимо негативну динаміку видатків на освіту у 2022 році, в рік вторгнення на територію України російських загарбників. Через скорочення освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на 6,8 % скоротилася сума видатків на цю галузь. Незважаючи на свою захищеність, скороченню підлягали видатки на заробітну плату педагогам та нарахування на неї.

Порядок розподілу видатків на освітні заклади за видами бюджетів України відображено на рис. 5.

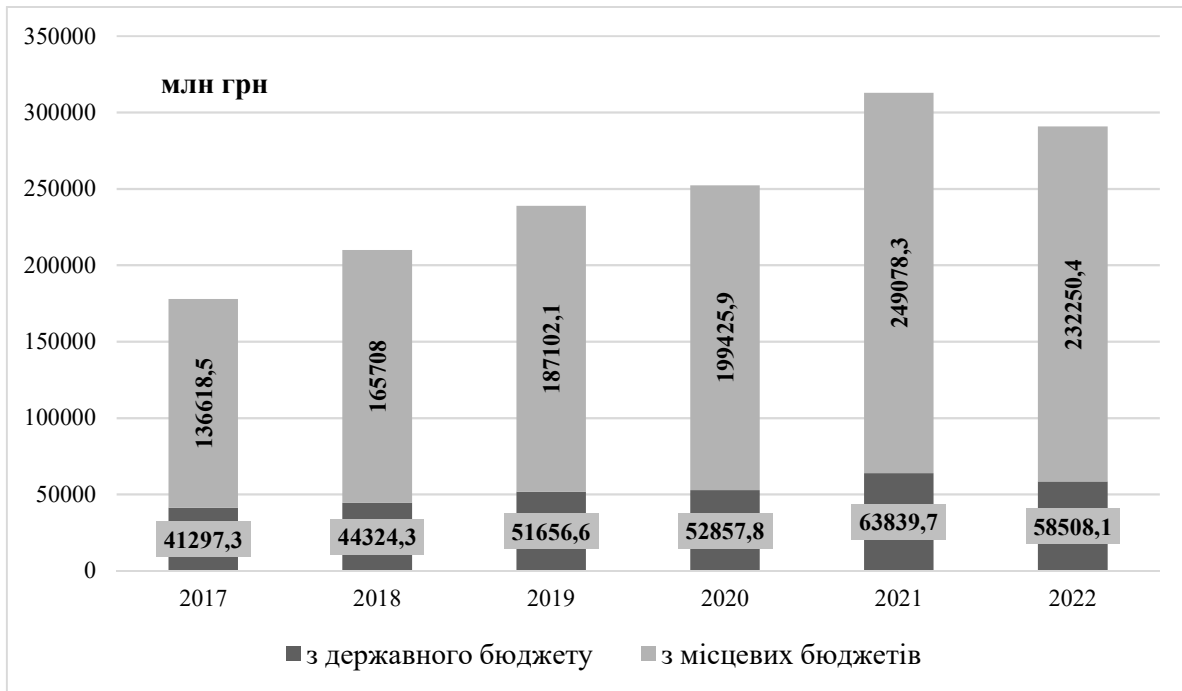

Рис. 5. Розподіл видатків на освіту за видами бюджетів у 2017-2022 рр. Розраховано за [11]

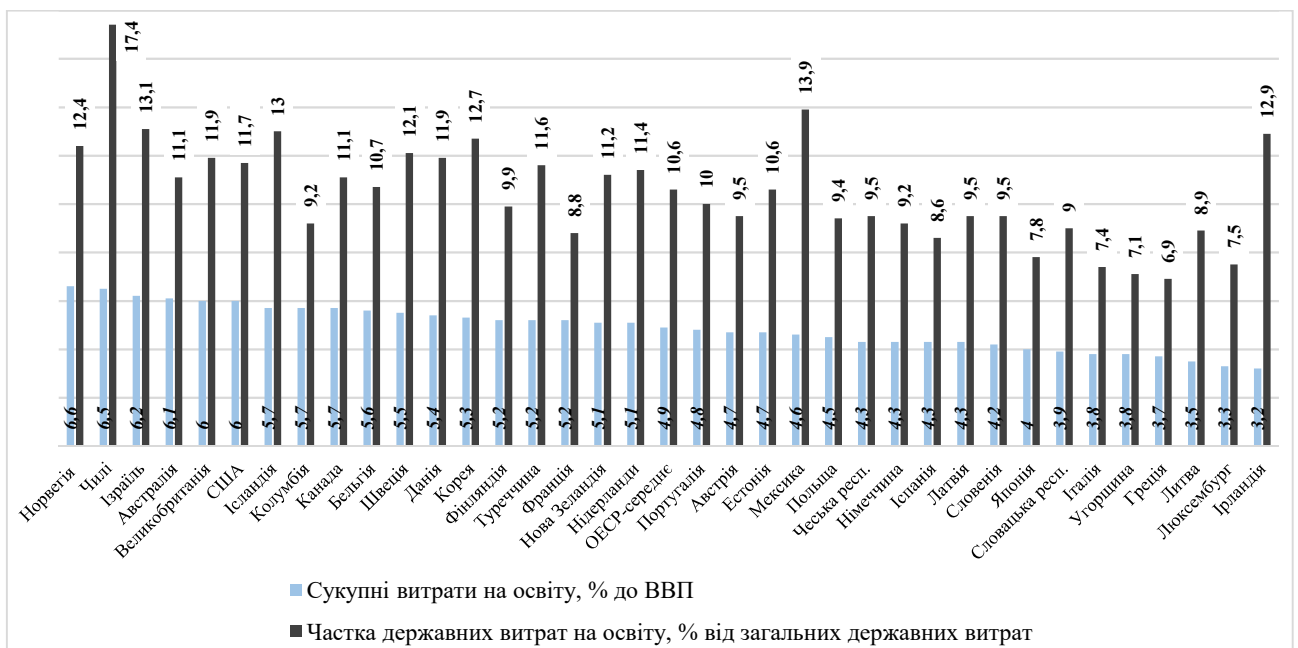

Рис. 6. Загальні витрати на заклади освіти (за рівнями від початкової до вищої) у 2019 р., % до ВВП

[12]

Видатки на освіту у 2022 році за видами бюджетів розподілилися таким чином: 20,1 % – з державного бюджету, 79,9 % – з місцевих бюджетів. Аналіз видатків на освіту у розрізі видів бюджетів показує, що левова частка видатків лягає на місцеві органи влади. Частка цих видатків зростає з 76,8 % у 2017 р. до 79,9 % у 2022 р. (на 3,1 в.п.).

На тлі зниження суми видатків на освіту у 2022 році припинено державне фінансування комунальних витрат вищих навчальних закладів, що, так само як і закупівля обладнання і книг, оновлення гуртожитків, фінансуються з доходів від надання платних послуг. Вкрай обмежене стажування

викладачів у провідних зарубіжних освітніх центрах за державні кошти. Оплата праці викладачів закладів вищої освіти залишається низькою.

Обсяг фінансування освіти в різних країнах (як і в Україні зокрема) встановлюють у відсотках до ВВП, що означає пряму залежність від рівня розвитку економічної системи. Водночас спостерігаються такі тенденції: чим вищим є рівень розвитку економіки, тим більший обсяг фінансових ресурсів отримує сфера освіти. Представлені на рис. 6 показники дають можливість виявити певні особливості: переважне державне фінансування мають найбільш розвинені країни, з високим рівнем ВВП на

душу населення та високим рівнем державних витрат на освіту в складі ВВП.

Частка ВВП, яка витрачається на освіту, у більшості країн коливається від 3,2 % до 6,6 %. Середній показник для країн-членів Організації економічного розвитку та співробітництва (ОЕСР) складає 4,9 %. Відносний показник України знаходиться у межах значень США, Великобританії, Канади, Бельгії та становить 6 % (у 2019 р.) та 5,6% (у 2022 р.). Відповідно до Ст. 61 Закону України “Про освіту” визначається необхідний обсяг бюджетних асигнувань на сферу освіти у розмірі не менше 7 % від ВВП. Із моменту набуття незалежності Україні не вдалося вийти на такий рівень фінансування освіти жодного бюджетного року.

У той же час названа норма законодавства видається завищеною, адже у світі є лише кілька країн (здебільшого невеликі острівні держави в Тихому океані та Карибському басейні), які витрачають на освіту більше від 7 % національного доходу.

Якщо в Європі, й особливо в скандинавських країнах, робиться акцент на державному фінансуванні системи освіти, то в інших розвинутих країнах велика частка інших джерел фінансування вищої освіти. Так, за даними ОЕСР, в США, Японії, Австралії, Ізраїлі приватні кошти складають більше половини усіх джерел фінансування вищої освіти. Найвищий рівень державних витрат на заклади освіти усіх рівнів бачимо у Чилі (17,4 % у 2019 р.). Для країн, які входять до Великої 20-ки (G20), середнє значення відносного рівня державних витрат на освіту склало 11,4 %; для країн ОЕСР – 10,6 %; для країн Євросоюзу (ЄС-20), які входять до ОЕСР, – 9,6 %. Найнижчий рівень частки державних витрат на освіту – у Греції (6,9 %), Угорщини (7,1 %), Італії (7,4%), Люксембургу (7,5%) та Японії (7,8 %) [12]. Державні видатки на вищу освіту у відсотках від державних видатків на освіту в цілому в Україні складають 25 % і відповідають рівню розвинутих країн із високим рівнем доходів: у Німеччині – 26 %, Польщі – 23 %, Великій Британії – 26 % [13].

Проблеми, які впливають на фінансування закладів освіти в Україні, зумовлені відсутністю реформування цієї системи протягом багатьох років (досі не оптимізована система шкільної та профтехосвіти, надмірна кількість закладів вищої освіти та викладачів ЗВО для фактичної наявності здобувачів освіти відповідних рівнів). Російська агресія та окупація територій України призвели до ще складніших викликів для сфери освіти: масштабне руйнування матеріальної бази потребуватиме значних фінансових вкладень і довго перешкоджатиме нормальному освітньому процесу; масова міграція учнів та вчителів, включаючи міграцію за кордон, змінила карту місцевих шкільних мереж і фактичні розміри класів. Очікування того, що міграція триватиме і після завершення збройного конфлікту, привнесе нестабільність у будь-які механізми розподілу. Крім того, нереально передбачити, яка частина міграційних потоків буде тимчасовою, а яка – стане постійною, тож довгострокові демографічні прогнози практично неможливі.

Назріла потреба змінити систему фінансування вищої освіти, спрямовану на забезпечення належної якості підготовки фахівців, а також післявоєнне відновлення втраченого потенціалу, як матеріального, так і інтелектуального.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Система реформування фінансування освітньої галузі має передбачати:

- створення прозорого ринку надання освітніх послуг;
- залучення значних додаткових фінансових інструментів, у тому числі кредитних ресурсів, та під гарантії держави;
- перехід від дотацій на освіту до інвестування в освіту;
- фінансове стимулювання мотивації студентів до якісного навчання;
- залучення коштів банківського сектору до пільгового студентського кредитування.

У жовтні 2023 р. для громадського обговорення МОН запропонувало проєкт Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування здобуття вищої освіти та надання державної цільової підтримки здобувачам освіти”, у якому серед іншого доповнено фінансові інструменти для здобуття вищої освіти: державне й регіональне замовлення, кошти фізичних або юридичних осіб, гранти на оплату послуг із навчання для здобуття вищої освіти (які можуть передбачати повну або часткову оплату послуг), пільгові довгострокові кредити на навчання для здобуття вищої освіти, ваучери, видані відповідно до Закону України “Про зайнятість населення”, кошти бюджетної програми “Фонд Президента України з підтримки освіти, науки та спорту”, інші бюджетні програми [14]. Основним інструментом нової моделі фінансування вищої освіти має стати створення персоналізованої системи доступу до фінансових ресурсів для реалізації індивідуального освітнього розвитку людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні: Постанова Верховної Ради України; Рекомендації від 12.07.2017 р. № 2133-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2133-19#Text>.
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
4. Деякі питання надання освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам : Постанова КМУ від 14.01.2015 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6-2015-%D0%BF#Text>.
5. Про затвердження формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами : *Постанова Кабінету Міністрів України* від

27.12.2017 р. № 1088. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1088-2017-%D0%BF#n10_

6. Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 р. № 1146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF#Text>.

7. Про внесення змін до формули розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2021 р. № 1364. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021-%D0%BF#n11_

8. Коберник І. Освітній бюджет на 2023 рік: ампутація без можливості поставити протез. URL: <https://nus.org.ua/view/osvitnij-byudzhet-na-2023-rik-amputatsiya-bez-mozhlyvosti-postavyty-protetz/>.

9. Маркуц Ю. Непопулярні державницькі рішення руками місцевих рад чи турбота про якість освіти? *Вокс Україна*. 05.04.2023. URL: <https://voxukraine.org/finansuvannya-shkil-nepopulyarni-derzhavnytski-rishennya-rukamy-mistsevyyh-rad-chy-turbota-pro-yakist-osvity/>.

10. З 1 січня буде відновлено формульне фінансування вищів. *Освіта.ua*. 07.11.2023. URL: <https://osvita.ua/vnz/90383/>.

11. Звіти про виконання бюджету за 2017-2023 рр. Портал OpenBudget. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=program&view=table>.

12. OECD data. URL: <https://stats.oecd.org/>.

13. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. К., 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.

14. Захарін С. Про фінансування здобуття вищої освіти. *Освіта.ua*. 07.11.2023. URL: <https://osvita.ua/blogs/90328/>.

REFERENCES

1. Pro Rekomendatsii parlaments'kykh slukhan' na temu: Pro stan ta problemy finansuvannya osvity i nauky v Ukraini: Постанова Verkhovnoi Rady Ukrainy; Rekomendatsii vid 12.07.2017 r. № 2133-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/2133-19#Tekht>.

2. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/2145-19#Tekht>.

3. Biudzhethnyj kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 r. № 2456-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/2456-17#Tekht>.

4. Deiaki pytannia nadannia osvitn'oi subventsii z derzhavnoho biudzhetu mistsevym biudzhetam : Postanova KМУ vid 14.01.2015 r. № 6, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/6-2015-%D0%BF#Tekht>.

5. Pro zatverdzhennia formuly rozpodilu osvitn'oi subventsii mizh mistsevymy biudzhetamy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27.12.2017 r. № 1088, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/1088-2017-%D0%BF#n10>.

6. Pro rozpodil vydatkiv derzhavnoho biudzhetu mizh zakladamy vyschoi osvity na osnovi pokaznykiv ikh osvitn'oi, naukovoї ta mizhnarodnoi diial'nosti : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.12.2019 r. № 1146, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/1146-2019-%D0%BF#Tekht>.

7. Pro vnesennia zmin do formuly rozpodilu osvitn'oi subventsii mizh mistsevymy biudzhetamy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.12.2021 r. № 1364, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/1364-2021-%D0%BF#n11>.

8. Kobernyk I. Osvitnij biudzheth na 2023 rik: amputatsiia bez mozhlyvosti postavyty protez, available at: <https://nus.org.ua/view/osvitnij-biudzheth-na-2023-rik-amputatsiia-bez-mozhlyvosti-postavyty-protetz/>.

9. Markuts Yu. Nepopuliarni derzhavnyts'ki rishennia rukamy mistsevyykh rad chy turbota pro iakist' osvity? *Voks Ukraina*. 05.04.2023., available at: <https://vokhukraine.org/finansuvannya-shkil-nepopuliarni-derzhavnytski-rishennia-rukamy-mistsevyyh-rad-chy-turbota-pro-iakist-osvity/>.

10. Z 1 sichnia bude vidnovleno formul'ne finansuvannya vyshiv. *Osvita.ua*. 07.11.2023., available at: <https://osvita.ua/vnz/90383/>.

11. Zvity pro vykonannia biudzhetu za 2017-2023 rr. Portal OpenBudget, available at: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/ekhpenses?tslass=program&viev=table>.

12. OETSD data, available at: <https://stats.oetsd.org/>.

13. Stratehiia rozvytku vyschoi osvity v Ukraini na 2021-2031 roky. К., 2020, available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.

14. Zakharin S. Pro finansuvannya zdobuttia vyschoi osvity. *Osvita.ua*. 07.11.2023., available at: <https://osvita.ua/blogs/90328/>.

Стаття надійшла до редакції 03 січня 2024 року

УДК 004.775:339.138

Ковальчук С. В.,

sveta_marketing@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9535-8678,

д. е. н., проф., завідувач кафедри маркетингу та менеджменту, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут, м. Хмельницький

Кобець Д. Л.,

kobetsdm@khmnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-4822-2951,

к. е. н., доц., доцент кафедри HR-інжиніринг у бізнес-економіці, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

ЗАСТОСУВАННЯ АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ У МАРКЕТИНГОВІЙ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

***Анотація.** Одним із найбільш актуальних трендів у розробці маркетингової стратегії сучасного підприємства є машинне навчання. Саме алгоритми машинного навчання дають змогу прогнозувати розвиток ринку товарів і послуг, встановити найбільш імовірні моделі поведінки споживачів, клієнтів. У статті розглядаються питання використання алгоритмів машинного навчання у маркетинговій стратегії підприємств, що є надзвичайно актуальним в умовах цифровізації економіки. Застосування алгоритмів машинного навчання у маркетинговій стратегії підприємства в умовах цифрової економіки є ключовим у контексті оптимізації стратегічного планування та взаємодії з ринком. Сучасні цифрові технології надають можливості для вдосконалення процесів розробки та впровадження маркетингових стратегій, але використання алгоритмів машинного навчання виявляється найбільш перспективним та ефективним напрямом маркетингової діяльності. Зазначений підхід вирішує актуальні завдання, пов'язані з прогнозуванням ринкових тенденцій, моделями споживацької поведінки та іншими ключовими аспектами маркетингової стратегії. Використання алгоритмів машинного навчання дозволяє не лише ефективно аналізувати великі обсяги даних, але і вибудовувати персоналізовані стратегії, враховуючи індивідуальні особливості клієнтів. Проблема впровадження цих технологій стає важливим завданням для підприємств, оскільки вона не лише розкриває нові можливості для аналізу та застосування даних, але і вимагає глибокого розуміння фахівцями маркетингу сучасних методологій машинного навчання. Використання алгоритмів машинного навчання у розробці маркетингової стратегії сучасного підприємства є провідним концептом цифрової економіки. Алгоритми машинного навчання дають змогу вивчати, аналізувати й прогнозувати поведінкові реакції потенційних чи реальних цільових аудиторій, здійснювати пропозицію певних товарних чи асортиментних позицій, спектра надаваних послуг тим цільовим аудиторіям, які є найбільш зацікавленими в їх придбанні чи отриманні. Доведено, що використання алгоритмів машинного навчання у маркетинговій стратегії дає змогу організовувати цільові рекламні кампанії, спрямовані виключно на ті цільові аудиторії, які максимально зацікавлені у певному продукті чи послуді, персоналізувати продажі й у кінцевому підсумку збільшити обсяги продажів та прибутковість підприємства.*

Ключові слова: машинне навчання, маркетингові стратегії, штучний інтелект, цифровізація.

Kovalchuk S. V.,

sveta_marketing@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-9535-8678,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Marketing and Management, Khmelnytskyi Cooperative Institute of Trade and Economics, Khmelnytskyi

Kobets D. L.,

kobetsdm@khmnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-4822-2951,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of HR Engineering in Business Economics, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi

APPLICATION OF MACHINE LEARNING ALGORITHMS IN THE MARKETING STRATEGY OF AN ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

Abstract. *One of the most relevant trends in the development of the marketing strategy of a modern enterprise is machine learning. It is machine learning algorithms that make it possible to predict the development of the market for goods and services, to determine the most likely patterns of customer behavior. The article examines the application of machine learning algorithms in the marketing strategy of enterprises, which is extremely relevant in the context of digitalization of the economy. The use of machine learning algorithms in the marketing strategy of a company in the digital economy is crucial for optimizing strategic planning and market interactions. Modern digital technologies provide opportunities to improve the development and implementation of marketing strategies, and the use of machine learning algorithms proves to be the most promising and effective direction in marketing activities. This approach addresses current challenges related to forecasting market trends, consumer behavior models, and other key aspects of marketing strategy. The utilization of machine learning algorithms enables not only the efficient analysis of large datasets but also the construction of personalized strategies, taking into account individual customer characteristics. The issue of implementing these technologies becomes a significant task for businesses, as it not only reveals new possibilities for data analysis and utilization but also requires marketing professionals to have a deep understanding of modern machine learning methodologies. The use of machine learning algorithms in the development of the marketing strategy of a modern enterprise is a leading concept in the digital economy. Machine learning algorithms allow studying, analyzing, and predicting the behavioral reactions of potential or actual target audiences. They also enable the offering of specific products or services to target audiences most interested in their acquisition or receipt. It has been proven that the use of machine learning algorithms in the marketing strategy makes it possible to organize targeted advertising campaigns aimed exclusively at those target audiences who are most interested in a certain product or service, personalize sales and ultimately increase sales as well as profitability of the enterprise.*

Keywords: machine learning, marketing strategies, artificial intelligence, digitization.

JEL Classification: M31, L21

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-10>

Постановка проблеми. У маркетинговій діяльності сучасного підприємства активно впроваджуються діджитал-технології та інноваційні інструменти, спрямовані на оптимізацію розробки й упровадження маркетингових стратегій. Одним із найбільш актуальних трендів у розробці маркетингової стратегії сучасного підприємства є машинне навчання. Саме алгоритми машинного навчання дають змогу прогнозувати розвиток ринку товарів і послуг, встановити найбільш імовірні моделі поведінки споживачів, клієнтів. А це є суттєвим підґрунтям для розробки оптимального варіанта маркетингової стратегії підприємства. Тому алгоритми машинного навчання можна назвати викликом і перспективою роботи підприємства з побудови персоналізованих маркетингових стратегій в умовах цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню специфіки алгоритмів машинного навчання присвячено наукові праці таких дослідників, як: Т. Войченко, І. Пономаренко, Н. Проскурніна, Я. Сало, А Федорченко та інших. У наукових розвідках із питань використання алгоритмів машинного навчання у маркетинговій діяльності підприємства відзначається провідна роль останніх у проведенні об'єктивної оцінки причинно-наслідкових зв'язків і трансформації на цій основі маркетингової стратегії у цифровому середовищі [7, с. 64], у проведенні SEO-оптимізації комбінації ключових слів, у зростанні рівня конверсії, покращенні

лояльності клієнтів, підвищенні позицій у пошуковій видачі. Як переконливо доводять І. Пономаренко й І. Віннікова, використання алгоритмів машинного навчання дає змогу враховувати при побудові маркетингової стратегії постійну зміну вподобань цільової аудиторії через трансформацію тематичного контенту та на основі специфіки відповідних товарів чи послуг, адаптувати наявний контент згідно з актуальними потребами ринку та перерозподілити інформаційні повідомлення згідно з рівнем популярності окремих каналів цифрових комунікацій. Завдяки розпізнанню методами машинного навчання фотографій та картинок на сторінках користувачів компанії мають можливість слідкувати за відвідувачами зазначених соціальних медіа та розробляти комплексні маркетингові стратегії, що орієнтовані на відповідну цільову аудиторію. Машинне навчання створює умови для розробки маркетингологами спеціалізованих пропозицій для вузьких груп клієнтів, для нескінченного вдосконалення бізнес-процесів [7, с. 65-67].

Актуальними науковими дослідженнями, присвяченими алгоритмам машинного навчання, підтверджується доцільність використання машинного навчання у маркетинговій діяльності, зокрема для розробки маркетингової стратегії підприємства.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати особливості застосування алгоритмів машинного навчання у маркетинговій стратегії підприємства в умовах цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Машинне навчання є одним із основних “драйверів цифрової трансформації економіки” [3], який підвищує ефективність управління сучасним підприємством й сприяє автоматизації процесів [15], дозволяє збільшити продуктивність та ефективність діяльності підприємства [13, с. 198].

Я. Сало підкреслює, що використання алгоритмів машинного навчання гарантує надання підприємствам більш точних та детальних даних про їхніх клієнтів, які можна використовувати для створення ефективніших маркетингових стратегій, дозволяє компаніям надавати більш персоналізований контент своїм клієнтам, що призведе до вищого рівня залучення та конверсії, персоналізувати маркетингові зусилля, оскільки компанії можуть використовувати дані для створення цільових кампаній, адаптованих під окремих клієнтів [12, с. 101, 102].

Аналізуючи сучасні тенденції розвитку маркетингової діяльності, Я. Сало констатує, що у перспективі для маркетингу буде пролонговане збільшення використання штучного інтелекту та машинного навчання, матиме місце посилення уваги до персоналізації та релевантності: споживачі все більше хочуть отримувати персоналізовані і релевантні повідомлення від брендів [12, с. 102, 103].

До основних методів машинного навчання відносять: навчання з учителем (використання комплексу прикладів, на основі яких алгоритм навчається знаходити взаємозв'язки та відповідно класифікує нових суб'єктів) [19]; навчання без учителя (використання алгоритму, який на основі наявних даних займається пошуком закономірностей та кореляцій, що дає змогу сегментувати користувачів, товари чи послуги за різними наборами характеристик) [20]; навчання з частковим залученням учителя (розмітка невеликої кількості даних у нерозміченому масиві з великою кількістю спостережень) [18]; навчання з підкріпленням (навчання досліджуваної системи завдяки взаємодії з певним середовищем, що дозволяє побудувати рекомендаційні системи для певних категорій споживачів, дає змогу оптимізувати рекламний бюджет у цифровому середовищі, знайти найкращий контент для наповнення рекламних повідомлень в Інтернеті, збільшити позитивну цінність клієнта, прогнозувати реакцію клієнтів на зміну цінової політики тощо) [14, с. 164; 17].

Основними причинами звернення маркетологів до алгоритмів машинного навчання є висока конкуренція в офлайн-середовищі, зручність веб-ресурсів для потенційних клієнтів, непостійність клієнтів, низькі ціни на рекламу в Інтернеті, дієвість комунікацій через соціомедійний простір, ефективність інструментів інтернет-маркетингу [5, с. 373, 374].

Алгоритми машинного навчання віднесені до основних трендів діджитал-маркетингу 2022 року, оскільки вони дозволяють аналізувати й прогнозувати поведінку споживачів і дають змогу підприємствам зрозуміти, які категорії споживачів шукають у мережі їхні товари чи послуги [11, с. 82, 83].

Наголошуючи на важливості використання алгоритмів машинного навчання у побудові

маркетингової стратегії підприємства, І. Пономаренко підкреслює, що побудова та реалізація ефективної маркетингової стратегії в умовах цифровізації дають змогу оптимізувати підприємницьку структуру, забезпечивши відповідний рівень гнучкості та адаптивності до чинників зовнішнього середовища [6, с. 93, 96]. Основну прерогативу використання алгоритмів машинного навчання у побудові маркетингової стратегії підприємства дослідниці А. Шевченко, Т. Хайдалова, Т. Левковська вбачають у покращенні розуміння потреб та уподобань споживачів, що дозволяє компаніям зосередитися на тих продуктах та послугах, які будуть найбільш корисними для своїх клієнтів [16, с. 174].

Використання алгоритмів машинного навчання забезпечить стійкий пролонгований ефект, оскільки, як переконливо доводять О. Піскунова та Р. Клочко, передбачення майбутньої активності клієнта ставатиме більш точним із кожною наступною здійсненою операцією, адже буде можливість відслідковувати періоди між покупками не лише останніх чотирьох операцій, а й усіх здійснених клієнтом замовлень, зосереджувати рекламні бюджети лише для тих клієнтів, які з великою ймовірністю зроблять наступну покупку; будувати стратегію управління клієнтським досвідом (активувати клієнтів, які пішли, пропонувати знижки клієнтам, які збираються піти, тощо) [4, с. 151].

Ефективність використання алгоритмів машинного навчання у побудові маркетингової стратегії підприємства Н. Проскурніна, Ю. Доброскок вбачають у виявленні тенденцій або загальних подій, в ефективному прогнозуванні загальних ідей та реакцій, що дозволяє маркетологам зрозуміти основну причину і ймовірність повторення певних дій. Машинне навчання можна використовувати не тільки для розкриття колись прихованих ідей, але і для навчання і включення раніше відкритих ідей у нові кампанії, оптимізуючи охоплення споживачів, орієнтуючись на найбільш релевантних користувачів [9, с. 254].

І. Пономаренко й М. Мельник наголошують на важливості вибору у межах реалізації комплексних маркетингових стратегій у цифровому середовищі оптимального переліку інструментів цифрового маркетингу у відповідності зі специфікою продукції та характеристиками цільової аудиторії, наявними грошовими та часовими ресурсами. Згадані вище дослідники відзначають провідну роль алгоритмів машинного навчання у побудові ефективних рекомендаційних систем, за якими здійснюється віднесення користувачів до певної групи та демонстрування їм контенту з відповідними продуктами, які з високим рівнем ймовірності будуть їм цікавими [8, с. 171].

Т. Войченко й О. Радченко називають машинне навчання в маркетингу способом на новому рівні проаналізувати й осмислити дані користувача з метою вдосконалення діяльності компанії, розробки нових продуктів, пошуку нових способів задоволення споживчих уподобань і вирішення завдань користувача. Водночас згадані вище дослідники зауважують, що при використанні машинного навчання у маркетинговій діяльності важливо чітко

диференціювати функції, які мають бути делеговані штучному інтелекту та залишені за людиною. Вчені вказують на здатність машинного навчання самостійно вирішувати поставлені завдання, відкриваючи можливості інтелектуального аналізу. Алгоритми, що самонавчаються, дозволяють класифікувати, сортувати і ранжувати масиви даних за різними ознаками та параметрами, підбирати максимально релевантний контент у процесі пошуку, а також моніторити та оптимізувати процес взаємодії клієнта та компанії. Завдяки алгоритмам машинного навчання рекламодавці отримують можливість показувати повідомлення та оголошення лише представникам аудиторії, на кого вони сфокусовані, зводячи до мінімуму кількість “випадкових” одержувачів повідомлення. В алгоритмах машинного навчання беруть до уваги соціально-демографічні чинники, дохід, поведінкові особливості, геолокація та безліч інших метрик. Системи машинного інтелекту враховують понад двісті параметрів для точного націлення рекламних оголошень. Кожен одержувач знеособлено розглядається машиною як сукупність параметрів та ідентифікаторів, що аналізує алгоритм. Потім нейронна мережа самостійно приймає рішення, яке саме рекламне оголошення може бути цікавим для користувача. Даний процес організований за рахунок методів машинного навчання, при яких поведінка кожного конкретного відвідувача сайту порівнюється з даними, отриманими машиною при аналізі навчальної вибірки [1, с. 35, 36].

З допомогою алгоритмів машинного навчання досягається оперативне реагування на зміни запитів цільових аудиторій, зростання прибутковості, формування маркетингової стратегії на основі наданих даних та поставлених цілей і з урахуванням поведінки конкурентів та загального стану ринку [2].

Н. Проскурніна підкреслює роль алгоритмів машинного навчання не тільки у розкритті раніше прихованих ідей, але й для навчання та впровадження відкритих ідей у нові піар-кампанії, оптимізуючи охоплення споживачів, орієнтуючись тільки на релевантних користувачів. Машинне або автоматичне навчання аналізує безліч даних про споживача для подальшого визначення найзручнішого часу та дня тижня для контакту з користувачем, рекомендованої частоти, контенту, що привертає увагу найбільше, а також те, які теми та заголовки електронної пошти генерують щонайбільше кліків. Алгоритми машинного навчання відкривають можливості для зміни контенту під потреби і запити користувачів, прогнозувати реакцію аудиторії на певний контент, пропонувати товар тим групам споживачів, які вже перебувають у процесі його пошуку, дозволяють прогнозувати попит на ринку, взаємодіяти зі споживачами на кожному етапі процесу купівлі-продажу, базуючись на персоналізованій інформації про географію, демографічний стан, потреби, уподобання споживачів [9, с. 131, 137].

Саме використання алгоритмів машинного навчання: дає змогу маркетологам забезпечити додаткову сегментацію в нішах із високою цільовою спрямованістю, створювати персоналізований, природний рекламний текст, що відрізнятиметься

для кожного цільового сегмента споживачів; створити умови для глибокого розуміння потреб споживачів за результатами збору, систематизації та обробки великих масивів даних, створювати більш персоналізовані кампанії для залучення споживачів [9, с. 131, 137].

Описане вище підтверджує доцільність використання алгоритмів машинного навчання у розробці маркетингової стратегії підприємства, оскільки машинне навчання дає можливість не тільки вивчати уподобання, запити й інтереси цільових аудиторій, але й на основі цього прогнозувати їхню реакцію на певний рекламний контент, пропонувати їм ті товарні позиції, пошуком яких цільові аудиторії уже зайняті у цей момент часу. Використання алгоритмів машинного навчання відкриває можливості для створення маркетологами на основі відстежених інтересів і запитів цільових аудиторій персоналізованого контенту, залучення цільових аудиторій до персоналізованих маркетингових заходів. На основі описаного вище можна узагальнити напрями використання алгоритмів машинного навчання у маркетинговій стратегії підприємства (рис. 1).

Прикладом сфери, придатної до використання алгоритмів машинного навчання у маркетинговій діяльності, є ювелірна галузь. Адже цільові аудиторії суб'єктів господарювання є активними користувачами соціальних медіа, з яких з допомогою засобів машинного навчання можна почерпнути необхідні відомості та здійснити актуальне сегментування ринку, запропонувати цільовим аудиторіям необхідні їм вироби на основі їхніх уподобань та реакцій у процесі комунікації. Найбільш значні представники ринку ювелірних виробів, як-от: “Онікс”, “SOVA Jewelry House”, “UDC”, “ZARINA”, “Золотий Вік”, - активно підтримують зворотний зв'язок із клієнтами, широко представлені у соціальних медіа, що є основою для використання алгоритмів машинного навчання з маркетинговою метою.

Алгоритми машинного навчання є засобом персоналізації маркетингових заходів, підвищення релевантності трансльованого у віртуальному просторі контенту, точної ідентифікації користувачьких запитів і прогнозування моделей поведінки цільових аудиторій на ринку товарів і послуг.

На підставі проведеного вище аналізу можна запропонувати процедуру використання алгоритмів машинного навчання при розробці маркетингової стратегії підприємства (рис. 2).

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку напрямку. Використання алгоритмів машинного навчання у розробці маркетингової стратегії сучасного підприємства є провідним концептом цифрової економіки. Алгоритми машинного навчання дають змогу вивчати, аналізувати й прогнозувати поведінкові реакції потенційних чи реальних цільових аудиторій, здійснювати пропозицію певних товарних чи асортиментних позицій, спектра надаваних послуг тим цільовим аудиторіям, які є найбільш зацікавленими в їх придбанні чи отриманні.

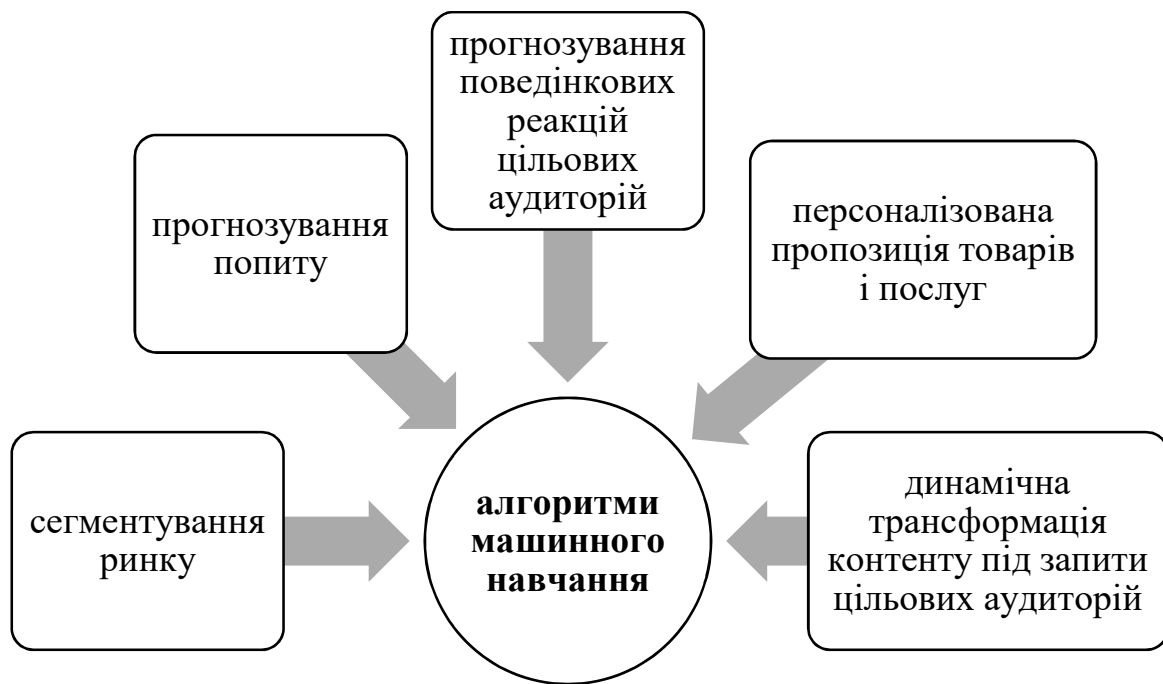

Рис. 1. Використання алгоритмів машинного навчання у маркетинговій стратегії підприємства*
*Сформовано авторами

Рис. 2. Процедура використання алгоритмів машинного навчання при розробці маркетингової стратегії підприємства*

*Сформовано авторами

На основі обговорення у статті питань щодо застосування алгоритмів машинного навчання у маркетинговій стратегії підприємств можна зробити кілька важливих висновків:

1. Відбувається актуалізація машинного навчання у сфері маркетингу. Використання алгоритмів машинного навчання в маркетингу є актуальним і перспективним напрямом. Ці технології дозволяють підприємствам ефективно адаптуватися до цифрової економіки та оптимізувати свої маркетингові стратегії.

2. Завдяки застосуванню алгоритмів машинного навчання розширюються аналітичні здібності маркетингових фахівців. Використання алгоритмів машинного навчання дозволяє фахівцям підприємства аналізувати великі обсяги даних і виходити за межі традиційного аналітичного підходу. Це розширює можливості прогнозування ринкових тенденцій та поведінки споживачів.

3. Збільшуються перспективи побудови персоналізованих маркетингових стратегій. Це дозволяє більш ефективно взаємодіяти з індивідуальними потребами та особливостями клієнтів.

4. Перехід до алгоритмізації машинного навчання є своєрідним викликом для бізнесу. Впровадження алгоритмів машинного навчання є важливим завданням для підприємств. Це вимагає не лише технічної готовності, але і глибокого розуміння фахівцями маркетингу сучасних методологій машинного навчання.

5. Застосування алгоритмів машинного навчання забезпечує підприємствам лідерство у цифровій економіці. Підприємства, які успішно впроваджують алгоритми машинного навчання в свою маркетингову стратегію, отримують конкурентні переваги в умовах цифровізації економіки. Це дозволяє їм бути лідерами в адаптації до нових реалій бізнес-середовища.

6. Використання в діяльності підприємства технологій машинного навчання створює атмосферу навчання і розвитку. Оскільки це новий напрямок, компанії повинні інвестувати в навчання свого персоналу, щоб фахівці маркетингу мали достатні знання та навички для успішного впровадження та використання алгоритмів машинного навчання.

Зважаючи на вищезазначене, використання алгоритмів машинного навчання у маркетинговій стратегії дає змогу організувати цільові рекламні кампанії, спрямовані виключно на ті цільові аудиторії, які максимально зацікавлені у певному продукті чи послугі, персоналізувати продажі й у кінцевому підсумку збільшити обсяги продажів та прибутковість підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войченко Т. О., Радченко О. А. *Технологічний розвиток маркетингу з використанням штучного інтелекту і машинного навчання* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції “Бізнес-аналітика: моделі, інструменти та технології”. 1-3 бер. 2023. К. : НАУ, 2023. С. 33-38.

2. Волкова Н. В., Гарькава В. Ф., Скороход І. П. Роль діджитал-процесів в інноваційному розвитку українського бізнесу: економічний аспект. Zenodo. Published May 1, 2023. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7908023>.

3. Піжук О. І. Штучний інтелект як один із ключових драйверів цифрової трансформації економіки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. №3(89). С. 41-46.

4. Піскунова О. В., Клочко Р. С. Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці. *Економічний простір*. 2020. № 161. С. 147-152.

5. Пономаренко І. В. Інтернет-маркетинг: особливості використання та перспективи розвитку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 6 (23). С. 370-376.

6. Пономаренко І. В. Особливості формування маркетингових комунікацій в умовах цифровізації. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2021. Вип. 7. С. 91-96.

7. Пономаренко І. В., Віннікова І. І. Особливості використання data science в інтернет-маркетингу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. 4 (27). С. 63-67.

8. Пономаренко І. В., Мельник М. О. Трансформація цифрового маркетингу під впливом covid-19. *III міжнародна науково-практична інтернет-конференція “Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку”*. 10 червня 2022 року. С. 169-171.

9. Проскурніна Н. Штучний інтелект у маркетинговій діяльності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 4. С. 129-140.

10. Проскурніна Н., Доброскок Ю. *Штучний інтелект в маркетинговій діяльності підприємств торгівлі*. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції “Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця”. 30-31 травня 2019 р. Харків, 2019. С. 254-255.

11. Руденко М. В., Кирилук Є. М., Хуторна М. Е. Цифровізація: маркетингові тренди та платформи реалізації. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету* : збірник наукових праць. 2022. №5-6 (294-295). С. 80-87.

12. Сало Я. В. Автоматизація маркетингової діяльності як наслідок інформатизації суспільства. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. №1 (81). С. 100-104.

13. Тарасюк А. М., Гамалій В. Ф., Рзаєва С. Л. Шляхи побудови інтелектуальної системи управління агрофірмою. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2023. №3(19). С. 197-208.

14. Федорченко А. В., Пономаренко І. В. Особливості використання машинного навчання у веб-аналітиці. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 6(23). С. 162-165.

15. Шацька З. Я., Прима В. І. Особливості впровадження інформаційних технологій в аграрному секторі України. *Агросвіт*. URL: <http://doi:10.32702/2306-6792.2022.13—14.60>.

16. Шевченко А. В., Левковська Т. А., Хайдарова Т. М. Вплив цифрових технологій на розвиток маркетингових досліджень. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 5(19). С. 169-176.

17. 5 Ways Tech Companies Apply Reinforcement Learning To Marketing. URL: <https://www.topbots.com/reinforcement-learning-in-marketing/>.

18. Semi-Supervised Machine Learning Algorithms. URL: <https://hackernoon.com/semi-supervised-machinelearning-algorithms-fnm32cw>.

19. Supervised Learning Use Cases: Low-Hanging Fruit in Data Science for Businesses : вебсайт. URL: <https://www.altexsoft.com/blog/business/supervised-learning-use-cases-lowhanging-fruit-in-data-science-for-businesses/>.

20. Using Machine Learning For Ad Targeting, Customer Behavior And Experience, Stats Calculation And Prediction. URL: <https://quoracreative.com/article/machine-learningmarketing-Sales>.

REFERENCES

1. Voychenko, T. O. and Radchenko, O. A. (2023), *Tekhnolohichnyy rozvytok marketynhu z vykorystanniam shtuchnoho intelektu i mashynnoho navchannya* : materialy IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi “Biznes-analytika: modeli, instrumenty ta tekhnolohiyi”. 1-3 ber. 2023., NAU, K., s. 33-38.

2. Volkova, N. V. Har'kava, V. F. and Skorokhod, I. P. Rol' didzhytal-protseviv v innovatsionomu rozvytku ukrayins'koho biznesu: ekonomichnyy aspekt. Zenodo. Published May 1, 2023, available at: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7908023>.

3. Pizhuk, O. I. (2019), Shtuchnyy intelekt yak odyn iz klyuchovykh drayveriv tsyfrovoyi transformatsiyi ekonomiky, *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*, №3(89), s. 41-46.

4. Piskunova, O. V. and Klochko, R. S. (2020), Matematychni metody, modeli ta informatsiyini tekhnolohiyi v ekonomitsi, *Ekonomichnyy prostir*, № 161, s. 147-152.

5. Ponomarenko, I. V. (2019), Internet-marketynh: osoblyvosti vykorystannya ta perspektyvy rozvytku, *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, vyp. 6 (23), s. 370-376.

6. Ponomarenko, I. V. (2021), Osoblyvosti formuvannya marketynhovykh komunikatsiy v umovakh tsyfrovizatsiyi, *Tavriys'kyi naukovyy visnyk*. Seriya: Ekonomika., vyp. 7, s. 91-96.

7. Ponomarenko, I. V. and Vinnikova, I. I. (2020), Osoblyvosti vykorystannya data science v internet-marketynhu, *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, vyp. 4 (27), s. 63-67.

8. Ponomarenko, I. V. and Mel'nyk, M. O. Transformatsiya tsyfrovoho marketynhu pid vplyvom covid-19, *III mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiya “Imperatyvy ekonomichnoho*

zrostannya v konteksti realizatsiyi hlobal'nykh tsiley staloho rozvytku”. 10 chervnya 2022 roku., s. 169-171.

9. Proskurnina N. (2020), Shtuchnyy intelekt u marketynhoviy diyal'nosti, *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo*, № 4, s. 129-140.

10. Proskurnina N. and Dobroskok YU. (2019), *Shtuchnyy intelekt v marketynhoviy diyal'nosti pidpryemstv torhivli*, Tezy dopovidey mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi “Ekonomichnyy rozvytok i spadshchyna Semena Kuznetsya”. 30-31 travnya 2019 r., Kharkiv, s. 254-255.

11. Rudenko, M. V. Kyrlyuk, YE. M. and Khutorna, M. E. (2022), Tsyfrovizatsiya: marketynhovi trendy ta platformy realizatsiyi, *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu* : zbirnyk naukovykh prats', №5-6 (294-295), s. 80-87.

12. Salo, YA.V. (2023), Avtomatyzatsiya marketynhovoyi diyal'nosti yak naslidok informatyzatsiyi suspil'stva, *Naukovyy pohlyad: ekonomika ta upravlinnya*, №1 (81), s. 100-104.

13. Tarasyuk, A. M. Hamaliy, V. F. and Rzayeva, S. L. (2023), Shlyakhy pobudovy intelektual'noyi systemy upravlinnya ahrofirmoyu, *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika*, №3(19), s. 197-208.

14. Fedorchenko, A. V. and Ponomarenko, I. V. (2020), Osoblyvosti vykorystannya mashynnoho navchannya u veb-analitsi, *Pryazovs'kyi ekonomichnyy visnyk*, vyp. 6(23), s. 162-165.

15. Shats'ka, Z. YA. and Pryma, V. I. Osoblyvosti vprovadzhennya informatsiynykh tekhnolohiy v ahrofirmu sektori Ukrayiny, *Ahrosvit*, available at: <http://doi:10.32702/2306-6792.2022.13—14.60>.

16. Shevchenko, A. V. Levkovs'ka, T. A. and Khaydarova, T. M. (2023), Vplyv tsyfrovoykh tekhnolohiy na rozvytok marketynhovykh doslidzhen', *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi*, № 5(19), s. 169-176.

17. 5 Ways Tech Companies Apply Reinforcement Learning To Marketing, available at: <https://www.topbots.com/reinforcement-learning-in-marketing/>.

18. Semi-Supervised Machine Learning Algorithms, available at: <https://hackernoon.com/semi-supervised-machinelearning-algorithms-fnm32cw>.

19. Supervised Learning Use Cases: Low-Hanging Fruit in Data Science for Businesses : veb sayt, available at: <https://www.altexsoft.com/blog/business/supervised-learning-use-cases-lowhanging-fruit-in-data-science-for-businesses/>.

20. Using Machine Learning For Ad Targeting, Customer Behavior And Experience, Stats Calculation And Prediction, available at: <https://quoracreative.com/article/machine-learningmarketing-Sales>.

Стаття надійшла до редакції 25 грудня 2023 року

УДК : 334.012.63/.64 : 355(477)

Кобеля-Звір М. Я.,

marianakobelia@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5627-9408,

к. е. н., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

АНАЛІЗ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ДЛЯ ПОШУКУ ГРАНТІВ

Анотація. У статті наголошено на тому, що першочергово інформація про відкриті грантові програми та конкурси представлена безпосередньо на сайтах грантодавців, тобто на платформах приватних, корпоративних, суспільних, урядових та міжнародних донорів. Продемонстровано ряд популярних платформ, де грантодавці дублюють свої оголошення про відкриті грантові програми та запрошують взяти участь у конкурсних відборах проектів. Здійснено огляд основних ресурсів, на яких розміщується інформація про діючі грантові програми та конкурси, а також класифіковано такі платформи й визначено їх основні переваги й недоліки. На основі аналізу інформаційних ресурсів у дослідженні визначено найуніверсальніші, найоптимальніші та найзручніші для пошуку актуальних грантових інструментів. Наголошено на тому, що в Україні досі немає на державному рівні розробленої єдиної платформи, на якій потенційні грантоотримувачі могли б оптимальним шляхом віднайти актуальний грант для своїх потреб. Зазначено, що активні пошукачі грантового фінансування з-поміж влади, бізнесу та громадськості часто послуговуються рядом міжнародних та національних ресурсів. У статті зроблено акцент на тому, що ці інформаційні джерела можна розподілити на: ресурси, на яких переважає інформація про гранти для громадського сектору; інформаційні майданчики, якими користуються представники бізнесу; веб-сайти, на яких публікується інформація про грантові можливості найбільших міжнародних програм. Проведене дослідження дало змогу проаналізувати та виокремити універсальні платформи, на яких щодня доповнюється інформація про актуальні грантові конкурси від міжнародних, національних та регіональних донорів. Зроблено висновок, що через свою достовірність, надійність, зручність та універсальність платформи Центру розвитку “ЧАС ЗМІН” та GrantStation є оптимальними варіантами для пошуку релевантних грантових можливостей для представників організації громадянського суспільства, бізнесу, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Ключові слова: гранти, грантові ресурси, грантові конкурси, грантрайтинг, грантова підтримка, міжнародні гранти, державні гранти.

Kobelya-Zvir M.Ya,

marianakobelia@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5627-9408,

Ph.D., Associate Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Logistics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ANALYSIS OF INTERNET RESOURCES FOR SEARCHING FOR GRANTS

Abstract. The article emphasizes that primarily information about open grant programs and competitions is presented directly on the websites of grantors, that is, on the platforms of private, corporate, public, governmental and international donors. A number of popular platforms were demonstrated, where grantmakers duplicate their announcements about open grant programs and invite to participate in the competitive selection of projects. An overview of the main resources, which provide information about current grant programs and competitions, was carried out, as well as such platforms were classified and their main advantages and disadvantages were determined. Based on the analysis of information resources, the research identified the most universal, optimal and convenient tools for finding relevant grants. It was emphasized that in Ukraine there is still no single platform developed at the state level, on which potential grant recipients could optimally find an actual grant for their needs. It is noted that active seekers of grant funding from the authorities, business and the public often use a number of international and national resources. The article emphasizes that these information sources can be divided into: resources that are dominated by information about grants for the public sector; information platforms used by business representatives; websites that publish information about the grant opportunities of the largest international programs. The conducted research made it possible to analyze and single out universal platforms on which information on current grant competitions from international, national and regional donors is updated daily. It was concluded that due to its credibility, reliability,

convenience and universality, the platforms of the Development Center "TIME OF CHANGE" and GrantStation are the best options for finding relevant grant opportunities for representatives of civil society organizations, businesses, executive authorities and Local Government.

Keywords: grants, grant resources, grant competitions, grant writing, grant support, international grants, state grants.

JEL Classification: G30; M29; O16; O19; F33; F39; F41

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-11>

Постановка проблеми. В умовах війни кількість міжнародної технічної допомоги, зокрема програм, які пропонують фінансування для представників бізнесу, громадськості та влади, динамічно зростає. **Грантове фінансування надходить в Україну** з Європейського Союзу, США, Канади, ФРН, Нідерландів, Швеції, Швейцарії, Японії, Данії, організаційних систем ООН та ін. [18]. Збільшується й кількість державних грантових програм [16]. Попри те, що інформація про грантову допомогу представлена в ЗМІ на міжнародному, національному, регіональному та локальному рівнях, потенційним грантоотримувачам важко в процесі пошуку альтернативного фінансування через те, що вони користуються загальноінформаційними ресурсами, а не спеціалізованими платформами, на яких оголошення про грантову підтримку є систематизованими та адаптованими під специфічні запити пошукачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти грантового фінансування почали досліджуватися ще з початку 90-х рр., коли міжнародні партнери актуалізували підтримку України як демократичної, незалежної та суверенної держави.

До теми інтернет-ресурсів, на яких розміщується інформація про актуальні гранти, у різний час зверталися науковці: Зарічкова М. В., Музика Т. Ф., Артюх Т. О., Миклашук І., Дергачова В. В., Колешня Я. О., Шестакова А. В., Біланич Л., Албул І. та ін. [1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 19]. Зарічкова М. В., Музика Т. Ф., Артюх Т. О. здійснили аналіз інтернет-ресурсів для підтримки мобільності науковців у межах пріоритетів ЄС [6]. Дергачова В. В., Колешня Я. О. перерахували у своїх дослідженнях основні ресурси, де бізнес може знайти грантові фінансування для своїх проектів [5]. Шестакова А. В. наряду з популярними інформаційними порталами некомерційних організацій України "Громадський Простір", "Велика ідея" відзначає ще й Портал "Децентралізація" [19]. Л. Біланич досліджувала інформаційні ресурси соціального підприємництва в Україні, зокрема платформи, де міститься інформація про грантові програми для соціалістичних підприємств [2].

Попри значну увагу науковців до аспектів грантового фінансування непроаналізованими залишилися основні інтернет-платформи, з яких черпають інформацію про альтернативні ресурси потенційні грантоотримувачі.

Постановка завдання. Здійснити огляд основних ресурсів, на яких розміщується інформація про

діючі грантові програми та конкурси, а також класифікувати такі платформи й визначити їх основні переваги й недоліки. На основі аналізу інформаційних ресурсів визначити найуніверсальніші, найоптимальніші та найзручніші для пошуку актуальних грантових інструментів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гранти – це ресурси, які надаються приватними, корпоративними, суспільними, урядовими та міжнародними грантодавцями на безвідкличній та безоплатній основі представникам органів влади та місцевого самоврядування, мікро-, малого та середнього бізнесу, громадського сектору та приватним особам на реалізацію цільових проектів та заходів організаційного розвитку [8].

З цього визначення стає зрозуміло, що інформація про відкриті грантові програми та конкурси представлена першочергово безпосередньо на сайтах грантодавців, тобто на платформах приватних, корпоративних, суспільних, урядових та міжнародних донорів. Враховуючи той факт, що значна грантова допомога адресується для підтримки територіальних громад, бізнесу та громадського сектору, то інформацію про актуальні гранти можна також знайти і на веб-сайтах органів влади та місцевого самоврядування, асоціацій, спілок, консалтингових компаній, дорадчих служб тощо. Варто зазначити, що майже за три десятки років активної грантової допомоги від різноманітних донорів в Україні так і немає єдиної платформи, створеної на державному рівні, де б потенційні грантоотримувачі могли з легкістю віднайти релевантний та актуальний грант. Натомість досить активно наповнюються інформацією про грантові програми та конкурси альтернативні сайти, які спеціально розроблені представниками громадського сектору та бізнесу. Дослідивши особливості їх контенту та спрямованість, пропонуємо таку класифікацію:

1. РЕСУРСИ, НА ЯКИХ ПЕРЕВАЖАЄ ІНФОРМАЦІЯ ПРО ГРАНТИ ДЛЯ ГРОМАДСЬКОГО СЕКТОРУ:

Міжнародні платформи:

GuideStar – портал для некомерційних організацій, на якому можна залучити донорів за допомогою профілю некомерційної організації. Ця опція є безоплатною [23].

FundsforNGOs – це агрегатор, де зібрані актуальні оголошення про гранти для громадського сектору [22].

EU Neighbours – портал, де розміщується інформація про грантові можливості в межах

співпраці Європейського Союзу (ЄС) з країнами Східного партнерства: Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією, Республікою Молдова та Україною [20].

Партнерський портал ООН, який створили Секретаріат ООН, ООН-Жінки, ФАО, Кризове бюро ПРООН, ЮНФПА, УВКБ ООН, ЮНІСЕФ, ВПП та ВООЗ за оперативної підтримки UNICC, щоб забезпечувати узгоджену, ефективну та легку співпрацю між Організаціями громадянського суспільства (ОГС) та їхніми партнерами з ООН. На порталі можна подати концептуальні записки до агентств ООН для розгляду щодо фінансування [15].

Національні платформи:

Громадський Простір – це портал ГО “Інформаційно-аналітичний центр “Громадський Простір”, де розміщуються оголошення про відкриті грантові конкурси та тендери [4].

Ресурсний центр “ГУРТ” – Портал ГУРТ є щоденним інструментом інформування та використання для лідерів громад, менеджерів громадських, благодійних організацій, донорських структур, соціально відповідального бізнесу, представників органів місцевого самоврядування, органів державної влади та журналістів [17].

Велика Ідея – це і краудфандингова платформа, і агрегатор, на якому розміщується інформація про грантові конкурси, тендери, можливості [3].

2. РЕСУРСИ, НА ЯКИХ ПЕРЕВАЖАЄ ІНФОРМАЦІЯ ПРО ГРАНТИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО БІЗНЕСУ:

Портал Дія.Бізнес – містить актуальні новини для підприємців про можливості для розвитку власної справи – грантові та навчальні програми [16].

Національна платформа МСБ – це мережа, яка мобілізує спільноту малого та середнього бізнесу на дії, що покращують бізнес-середовище в Україні. Тут міститься інформація про донорів, грантові програми та тендери для малого та середнього бізнесу [12].

ПЛАТФОРМИ, НА ЯКИХ МІСТИТЬСЯ ІНФОРМАЦІЯ ПРО ГРАНТОВІ МОЖЛИВОСТІ НАЙБІЛЬШИХ МІЖНАРОДНИХ ПРОГРАМ:

Основний портал Єврокомісії “Funding & tenders portal” – на ньому розміщені можливості фінансування в межах доступних для України програм, як-от: Горизонт Європа, Креативна Європа, Ерасмус +, Цифрова Європа та програми “EU4Health”, “LIFE”, “Єдиний ринок” [21].

Офіційний сайт USAID – на ресурсі представлені програми, що є актуальними для українського бізнесу та громадськості. Тут можна знайти інструменти на підтримку основних пріоритетів USAID: сільське господарство та продовольча безпека, боротьба з корупцією, запобігання та стабілізація конфліктів, демократія, права людини та врядування, економічне зростання і торгівля, освіта, навколишнє середовище, енергетика та інфраструктура, гендерна рівність і розширення прав і можливостей жінок, глобальне здоров'я, гуманітарна допомога, інновації, технології та дослідження, харчування, водопостачання та каналізація тощо [14].

Офіційний сайт ПРООН – містить інформацію про грантову підтримку, яку скоординовано на потреби розвитку та надзвичайні ситуації, багато-секторальні потреби, покращення інтелектуального лідерства, інновації та підтримку країн у досягненні Цілей сталого розвитку [13].

3. УНІВЕРСАЛЬНІ ПЛАТФОРМИ:

Національна платформа консалтингової компанії Центру розвитку “ЧАС ЗМІН” – містить інформацію про грантові програми та конкурси для різних сфер та галузей. На ресурсі розміщується актуальний контент про можливості для представників бізнесу, громадського сектору, територіальних громад, науковців, освітян, медиків тощо [18].

Міжнародна платформа GrantStation – тут зібрана інформація про велику кількість грантодавців, згенерована конкретна інформація, необхідна для швидкого визначення найбільш відповідного спонсора для проекту чи програми. Це ресурс, на якому зібрана інформація фондів, урядів, США, Канади та міжнародних грантодавців [11].

Дослідивши механізми роботи та особливості користування платформами, а також представлений на них контент, ми виокремили переваги та недоліки цих інформаційних майданчиків.

Переваги:

1. **Достовірність.** Ряд платформ із зазначених є першоджерелом про грантові програми та конкурси. А інші завжди містять посилання на першоресурс. Це унеможливує викривлення фактів чи надання недостовірної інформації користувачам.

2. **Надійність.** Розміщені на цих платформах грантові програми ретельно перевірені адміністраторами сайтів. У розміщених оголошеннях завжди міститься вичерпна інформація про умови отримання гранту, критерії прийнятності та вказівка на делайни.

3. **Універсальність.** Ряд платформ мають тематичні добірки актуальних грантів для різних секторів та галузей, а також градацію можливостей для представників бізнесу, громадськості та влади.

4. **Зручність.** Комфортною є опція розсилок тематичних грантів від адміністраторів сайтів із різною періодичністю: щоденно, щотижнево, щомісячно. Зручною для активних пошукачів грантових можливостей є добірка грантів “за запитом”.

Недоліки:

1. Деякі платформи є незручними для широкого використання, адже користування ними є можливим лише за умови реєстрації та валідації інформації про організацію заявника.

2. Розробники ряду сайтів комерціалізують свої платформи та надають більш широкий доступ до інформації про грантові можливості за умови внесення членського внеску. До прикладу, скористатися усіма перевагами сайту **GrantStation** можна за \$179 на один рік або за \$239 на два роки [11].

3. Суттєвим недоліком міжнародних платформ можна вважати відсутність автоматичного перекладу контенту українською мовою [11].

На нашу думку, через свою універсальність платформи Центру розвитку “ЧАС ЗМІН” та

GrantStation є оптимальними варіантами для пошуку релевантних грантових можливостей для представників:

а) організацій громадянського суспільства (громадських організацій, громадських об'єднань, громадських спілок, благодійних фондів, асоціацій, ініціативних груп тощо);

б) мікро-, малого та середнього бізнесу;

с) органів виконавчої влади національного та регіонального рівня, органів місцевого самоврядування.

Ці дві платформи щоденно поповнюються актуальною інформацією про гранти національних фондів, а також програм Європейського Союзу, США, Канади, Швейцарії, Великобританії, Японії тощо. Тут можна знайти актуальну інформацію про мікро-, малі, середні та великі грантові ресурси. На думку експертів, перевагою для користувачів сайту Центр розвитку “ЧАС ЗМІН” є можливість отримати каталог фондів та фінансових організацій. У ньому сформовано перелік грантодавців та фінансових організацій, які надають інвестиції, експертну та консалтингову підтримку. Цей каталог фондів вважається досить зручним у користуванні, адже за формою він є переліком донорів, викладеним в алфавітному порядку, де кожен фонд має стислий опис діяльності та пріоритетів, а також міститься пряме посилання на веб-сайт донорської установи.

Додатковим бонусом для користувачів ресурсів GrantStation та Центру розвитку “ЧАС ЗМІН” є навчальний контент із грантрайтингу, інтегрований в інформаційні платформи, який має форму посібників, інструкцій, статей, відеорекомендацій, майстер-класів тощо.

Як показало дослідження, в Україні відсутні спеціалізовані інформаційні ресурси, на яких переважає інформація про гранти для територіальних громад. Представники органів місцевого самоврядування, виконавчої влади та громадськості, які шукають грантові можливості для реалізації проєктів розвитку громад, користуються платформами-агрегаторами Центру розвитку “ЧАС ЗМІН”, Ресурсного центру “Гурт”, Громадського Простору тощо.

Для оптимізації пошуку релевантних грантових інструментів представниками адміністративних одиниць, вважаємо, було б доцільно доукомплектувати веб-ресурси асоціацій територіальних громад відповідними вкладками з інформацією про актуальні грантові конкурси. До прикладу, додати таку інформацію на сайти Всеукраїнської Асоціації, Асоціації міст України, Асоціації малих міст України, Всеукраїнської асоціації громад.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. В Україні досі немає на державному рівні розробленої єдиної платформи, на якій потенційні грантоотримувачі могли б оптимальним шляхом віднайти актуальний грант для своїх потреб. Проте є ряд ресурсів, які ситуативно використовуються представниками громадського сектору, влади та бізнесу. Ці інформаційні джерела

можна розподілити на: ресурси, на яких переважає інформація про гранти для громадського сектору; інформаційні майданчики, якими користуються представники бізнесу; веб-сайти, на яких публікується інформація про грантові можливості найбільших міжнародних програм.

Окремо варто виділяти універсальні платформи, на яких щодня доповнюється інформація про актуальні грантові конкурси від міжнародних, національних та регіональних донорів. Через свою достовірність, надійність, зручність та універсальність платформи Центру розвитку “ЧАС ЗМІН” та GrantStation є оптимальними варіантами для пошуку релевантних грантових можливостей для представників організацій громадянського суспільства, бізнесу, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

У наступних наших дослідженнях, вважаємо, доцільно приділити увагу міжнародним платформам як основному джерелу інформації про можливості стажування, підвищення кваліфікації, навчання, обміну досвідом тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Албул І. Формування компетентності управління проєктами у здобувачів PHD програм: практичні рекомендації. URL: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/244864>.
2. Біланч Л. Інформаційні ресурси соціального підприємництва в Україні. URL: <https://www.proquest.com/openview/c32fd58cf262e97b53b8ec24482e2d8a/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2035679>.
3. Велика Ідея. URL: <https://bigggidea.com/>.
4. Громадський Простір. URL: <https://www.prostir.ua/>.
5. Дергачова В. В., Колешня Я. О. Енергетична безпека сталого розвитку для підвищення якості та безпеки життя людей. URL: <file:///Users/mac/Downloads/209-Article%20Text-668-1-10-20201021.pdf>.
6. Зарічкова М. В., Музика Т. Ф., Артюх Т. О. Аналіз інтернет ресурсів для підтримки мобільності науковців в рамках пріоритетів ЄС. URL: <https://dSPACE.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/9646/1/304-306.pdf>.
7. Кобеля-Звір М. Я. Грантові програми Європейської комісії як інструменти розвитку: можливості та бар'єри. URL: http://businessnavigator.ks.ua/journals/2023/72_2023/9.pdf.
8. Кобеля-Звір М. Я. Основні підходи до визначення поняття гранту. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=p3KHzu4AAAAJ&citation_for_view=p3KHzu4AAAAJ:Y0wf2qJgpHMC.
9. Лукашова Л. В. Проблеми та перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. URL: file:///Users/mac/Downloads/evzdia_2018_1_38.pdf.
10. Миклашук І. Підтримка громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbuvcgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=viche_2015_4_3_

11. Міжнародна платформа GrantStation. URL: <https://grantstation.com/>
12. Національна платформа МСБ. URL: <http://платформа-msb.org/>
13. Офіційний сайт ПРООН. URL: <http://www.undp.org/>
14. Офіційний сайт USAID. URL: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/>
15. Партнерський портал ООН. URL: <https://www.unpartnerportal.org/landing/opportunities/>
16. Портал Дія.Бізнес. URL: <https://business.diaa.gov.ua/cases/granti/>
17. Ресурсний центр "Гурт". URL: <https://gurt.org.ua/>
18. Центр розвитку "ЧАС ЗМІН". URL: <http://www.chaszmin.com.ua/granty-2023/>
19. Шестакова А. В. Мотиваційний механізм здійснення грантової діяльності в установах в умовах цифровізації. URL: http://bses.in.ua/journals/2020/59_2_2020/11.pdf
20. EU Neighbours. URL: <https://www.euneighbours.eu/en/>
21. Funding & Tender Portal. Find calls for proposals and tenders. URL: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/home>
22. FundsforNGOs. URL: <https://www2.fundsforngos.org/>
23. GuideStar. URL: www.guidestar.org

REFERENCES

1. Albul I. Formuvannia kompetentnosti upravlinnia proiektamy u zdobuvachiv PHD proqramy praktychni rekomendatsii, available at: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/244864>.
2. Bilanych L. Informatsijni resursy sotsial'noho pidpriemnytstva v Ukraini, available at: <https://www.proquest.com/openview/c32fd58cf262e97b53b8ec24482e2d8a/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2035679>.
3. Velyka Idea, available at: <https://bigggidea.com/>.
4. Hromads'kyj Prostir, available at: <https://www.prostir.ua/>.
5. Derhachova, V. V. and Koleshnia, Ya. O. Enerhetychna bezpeka staloho rozvytku dlia pidvyschennia iakosti ta bezpeky zhyttia liudej, available at: <file:///Users/mac/Downloads/209-Article%20Text-668-1-10-20201021.pdf>.
6. Zarichkova, M. V. Muzyka, T. F. and Artiukh, T. O. Analiz internet resursiv dlia pidtrymky mobil'nosti naukovtsiv v ramkakh priorytetiv YeS, available

at: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/9646/1/304-306.pdf>.

7. Kobelia-Zvir, M. Ya. Hrantovi prohramy Yevropejs'koi komisii iak instrumenty rozvytku: mozhlyvosti ta bar'ery, available at: http://business-navigator.ks.ua/journals/2023/72_2023/9.pdf.

8. Kobelia-Zvir, M. Ya. Osnovni pidkhydy do vyznachennia poniattia hrantu, available at: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=p3KHzu4AAAAJ&citation_for_view=p3KHzu4AAAAJ:YOWf2qJgpHMC.

9. Lukashova, L. V. Problemy ta perspektyvy rozvytku sotsial'noho pidpriemnytstva v Ukraini, available at: file:///Users/mac/Downloads/evzdia_2018_1_38.pdf.

10. Myklaschuk I. Pidtrymka hromadians'koho suspil'stva v Ukraini: problemy i perspektyvy, available at: http://www.irbis-nbuvcgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=viche_2015_4_3_

11. Mizhnarodna platforma GrantStation, available at: <https://grantstation.com/>.

12. Natsional'na platforma MSB, available at: <http://платформа-msb.org/>.

13. Ofitsijnyj sajт PROON, available at: <http://www.undp.org/>.

14. Ofitsijnyj sajт USAID, available at: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine>.

15. Partners'kyj portal ООН, available at: <https://www.unpartnerportal.org/landing/opportunities/>.

16. Portal Diia.Biznes., available at: <https://business.diaa.gov.ua/cases/granti>.

17. Resursnyj tsentr "Hurt", available at: <https://gurt.org.ua/>.

18. Tsentr rozvytku "ChAS ZMIN", available at: <http://www.chaszmin.com.ua/granty-2023/>.

19. Shestakova, A. V. Motyvatsijnyj mekhanizm zdijnsennia hrantovoi diial'nosti v ustanovakh v umovakh tsyfrovizatsii, available at: http://bses.in.ua/journals/2020/59_2_2020/11.pdf.

20. EU Neighbours, available at: <https://www.euneighbours.eu/en/>.

21. Funding & Tender Portal. Find calls for proposals and tenders., available at: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/home>.

22. FundsforNGOs, available at: <https://www2.fundsforngos.org/>.

23. GuideStar, available at: www.guidestar.org.

Стаття надійшла до редакції 22 грудня 2023 року

УДК 336.26:339

Мединська Т. В.,

tetyanamed16@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7998-4107,

Researcher ID F-6372-2019,

к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Олійник Н. Р.,

febbsb@ukr.net, ORCID ID: 0009-0007-2404-340X,

к.е.н., старший викладач кафедри фінансів, економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Василишин С. А.,

vasulushunsnizhana@gmail.com,

бакалавр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ І ПЛАТЕЖІВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. Податкова система в сучасному світі вимагає постійного вдосконалення та адаптації до змін у глобальному економічному середовищі. Адміністрування податків і платежів відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності держави та розвитку економіки. У статті розглядається вітчизняний та зарубіжний досвід використання сучасних технологій у сфері податкового адміністрування. Україна подібно до багатьох інших країн активно впроваджує інформаційні технології для поліпшення процесу збору податків та платежів і контролю за ними. Одним із прикладів є впровадження електронної податкової звітності та системи електронного адміністрування податків (e-tax). Це дозволяє зменшити податкове шахрайство, спростити процедури податкового обліку для підприємств та забезпечити більшу прозорість у фінансових операціях. Нами досліджено, що у зарубіжних країнах спостерігається активне використання сучасних технологій в адмініструванні податків, ними використовується штучний інтелект для аналізу фінансової звітності та виявлення податкових правопорушень. Можна відзначити впровадження цифрових інструментів для збору та обробки податкової інформації, що дозволяє збільшити ефективність та точність податкового адміністрування. У податковому адмініструванні важливу роль відіграють також кібербезпека та захист даних, оскільки ця сфера передбачає велику кількість конфіденційної інформації. У зарубіжних країнах існують високі стандарти щодо захисту податкових даних, і за кордоном активно вдосконалюють системи для запобігання кібератакам. Проаналізовано види податкових перевірок та структуру проведення документальних планових перевірок платників податків органами ДПС України за 2020-2022 рр. Запропоновано вдосконалити систему податкового адміністрування в Україні, використовуючи найкращий досвід різних країн у цій сфері із залученням інформаційних технологій, електронного адміністрування, захисту даних, що забезпечить стабільність бюджету, зменшить податкове шахрайство і забезпечить більшу прозорість у сфері оподаткування.

Ключові слова: податки та платежі, адміністрування податків, сучасні технології адміністрування, електронна податкова звітність.

Medynska T. V.,

tetyanamed16@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7998-4107,

Researcher ID F-6372-2019,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Oliynyk N. R.,

febbsb@ukr.net, ORCID ID: 0009-0007-2404-340X,

Ph.D., Senior Lecturer of the Department of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Vasylyshyn S. A.,
vasulushunsnizhana@gmail.com,
Bachelor's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

MODERN TECHNOLOGIES OF TAX AND PAYMENT ADMINISTRATION: DOMESTIC AND ABROAD EXPERIENCE

Abstract. *The tax system in the modern world requires constant improvement and adaptation to changes in the global economic environment. The administration of taxes and payments plays a key role in ensuring the financial stability of the state and the development of the economy. The article examines the domestic and foreign experience of using modern technologies in the field of tax administration. Ukraine, like many other countries, is actively implementing information technologies to improve the process of taxes and payments collection as well as their control. One of the examples is the introduction of electronic tax reporting and the electronic tax administration system (e-tax). This allows reducing tax fraud, simplifying tax accounting procedures for businesses and ensuring greater transparency in financial transactions. We have researched that in foreign countries there is an active use of modern technologies in tax administration, they use artificial intelligence to analyze financial statements and detect tax offenses. It is possible to note the introduction of digital tools for collecting and processing tax information, which allows to increase the efficiency and accuracy of tax administration. Cybersecurity and data protection also play an important role in tax administration, as this area contains a large amount of confidential information. Foreign countries have high standards for the protection of tax data and are actively improving systems to prevent cyber attacks. The types of tax audits and the structure of scheduled document audits of taxpayers by the State Tax Service of Ukraine for 2020-2022 have been analyzed. It is proposed to improve the system of tax administration in Ukraine using the best foreign experience in this field in the use of information technologies, electronic administration, data protection, which will ensure budget stability, reduce tax fraud and ensure greater transparency in the field of taxation.*

Keywords: taxes and payments, tax administration, modern administration technologies, electronic tax reporting.

JEL Classification: H22, G22

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-12>

Постановка проблеми. Адміністрування податків і платежів є важливою складовою економічної системи будь-якої країни. З часом суспільство і технології змінюються, і тому системи оподаткування та адміністрування також повинні адаптуватися до нових викликів. Сучасний світ постає перед складними економічними завданнями, такими як мінімізація податкового шахрайства, підвищення ефективності збору податків, покращення інформаційної безпеки і захисту особистих даних громадян.

Використання новітніх інтелектуальних технологій завжди позитивно впливає на управлінську діяльність як платників податків, так і податкових органів. У запровадженні цифровізації податкового адміністрування важливу роль відіграватиме організаційно-правове забезпечення, перехід до цифрових технологій і пов'язана з ним подальша глобалізація – саме вони змінять умови існування всіх і кожного в нашому суспільстві. Технології роблять іншими світ та життя людей, Україна повинна цим скористатися, стати частиною даного процесу, перетворитися на світового лідера цифрових трансформацій [6, с. 91].

Сучасні цифрові технології в адмініструванні податків і платежів відіграють важливу роль у покращенні ефективності та точності такого процесу в Україні та інших країнах світу, що сприяє виявленню ключових аспектів, тенденцій та проблем у даній галузі, це є сьогодні актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості розвитку, реформування та вдосконалення податкового адміністрування податків та платежів є тематикою наукових досліджень багатьох вітчизняних науковців, яка висвітлена у працях В. Андрущенко, О. Безкровного, Ю. Вовчанського, О. Іванишиної, Т. Калінеску, В. Кміть, Н. Ногінової, Ю. Панура, І. Прокопенко, А. Сафарової та інших. Проте важливим, на нашу думку, є дослідити систему податкового адміністрування в Україні, використовуючи зарубіжний досвід у цій сфері із застосуванням інформаційних технологій.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є: дослідити сучасні технології адміністрування податків і платежів в Україні та зарубіжних країнах; виявити ключові аспекти та тенденції розвитку в адмініструванні податків; проаналізувати проблеми та сучасні виклики системи адміністрування податків.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відповідно до чинного Податкового кодексу адміністрування податків, зборів та інших платежів – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та кон-

троль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом [8].

У зв'язку з оголошенням в Україні карантину, а згодом і початком РУВ (російсько-української війни) Державна податкова служба рекомендувала всім платникам використовувати електронні сервіси для адміністрування податків та платежів, а також дотримуватися контролю за цим процесом.

Електронні технології адміністрування податків і платежів складають сукупність інноваційних рішень і практик, які застосовуються податковими органами та платниками податків для зручності та ефективності процесу стягнення податків, а також ведення обліку фінансових операцій. Основними принципами цих технологій є автоматизація, ефек-

тивність, зменшення адміністративних бар'єрів та гарантування високого рівня безпеки та конфіденційності інформації (рис. 1).

Адміністрування податків і платежів у сучасному світі стає все більш складною та важливою справою. Технології швидко розвиваються, що дозволяє країнам впроваджувати нові підходи та інструменти для збору податків, зменшення податкового шахрайства та підвищення ефективності податкової системи [5]. Розглянемо сучасні технології адміністрування податків та платежів в Україні та інших країнах світу (рис. 2).

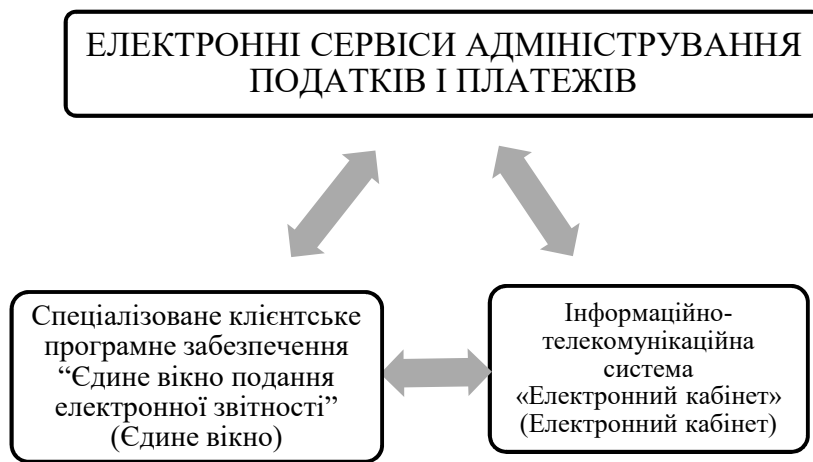

Рис. 1. Електронні сервіси адміністрування податків і платежів в Україні (складено авторами)

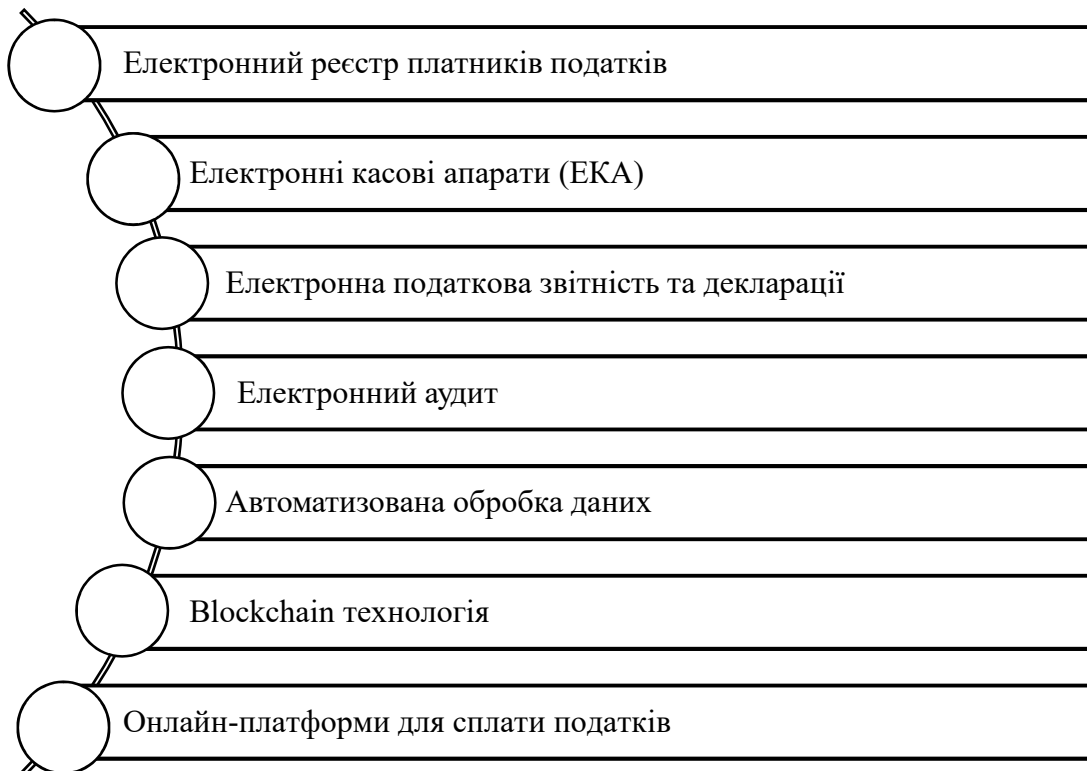

Рис. 2. Сучасні технології адміністрування податків та платежів в Україні (складено авторами)

Однією з ключових складових електронних технологій адміністрування податків є можливість подання електронних податкових декларацій платниками податків. Це важливий крок для спрощення та автоматизації процесу податкового обліку. Переваги для платників податків полягають у зручності та швидкості подачі декларацій, а також можливості зменшити кількість помилок та ускладнень у процесі стягнення податків.

Подання електронних податкових декларацій дозволяє: зменшити час та зусилля, необхідні для підготовки та подачі декларацій; зменшити ризик виникнення помилок, оскільки багато процесів підлягають автоматизації; мати можливість відстежувати стан своїх фінансових операцій та обліку податків у режимі онлайн. Ці переваги стають дедалі більш актуальними в умовах посиленого використання електронних технологій в адмініструванні податків.

Україна підтримує жорсткі стандарти щодо використання електронних касових апаратів (ЕКА) у сфері підприємницької діяльності. Всі платники податків зобов'язані використовувати ЕКА відповідно до податкового законодавства, правові норми та стандарти регулюють даний процес і встановлюють вимоги до касових апаратів.

Ці вимоги включають:

- ✓ Застосування фіскального реєстратора, який є необхідним компонентом ЕКА.
- ✓ Зберігання деталізованих даних про кожну транзакцію.

- ✓ Забезпечення захисту даних та фінансових операцій.

Електронні касові апарати (ЕКА) мають значний вплив на сучасну бізнес-сферу України. Основні переваги включають наступне:

- ✓ Зменшення можливості податкового шахрайства та витрат на податки.
- ✓ Збільшення точності обліку та мінімізація помилок.
- ✓ Підвищення довіри споживачів до бізнесу через наявність фіскального чека.
- ✓ Спрощення процесу обліку та звітності перед податковими органами.

ЕКА стали необхідністю для багатьох підприємців, і їх використання перетворилося на стандарт у бізнес-середовищі України.

Сучасні технології дозволяють автоматизувати обробку податкових даних. Це включає в себе використання систем обробки даних та аналізу для перевірки правильності податкової звітності, виявлення податкових порушень та здійснення контролю за виконанням податкових зобов'язань. Автоматизована обробка даних допомагає підвищити точність та швидкість обробки інформації, що сприяє покращенню податкового нагляду та зменшенню ризику податкових ухилень. Переваги автоматизованої обробки даних у контексті податкової системи представлені на рис. 3.

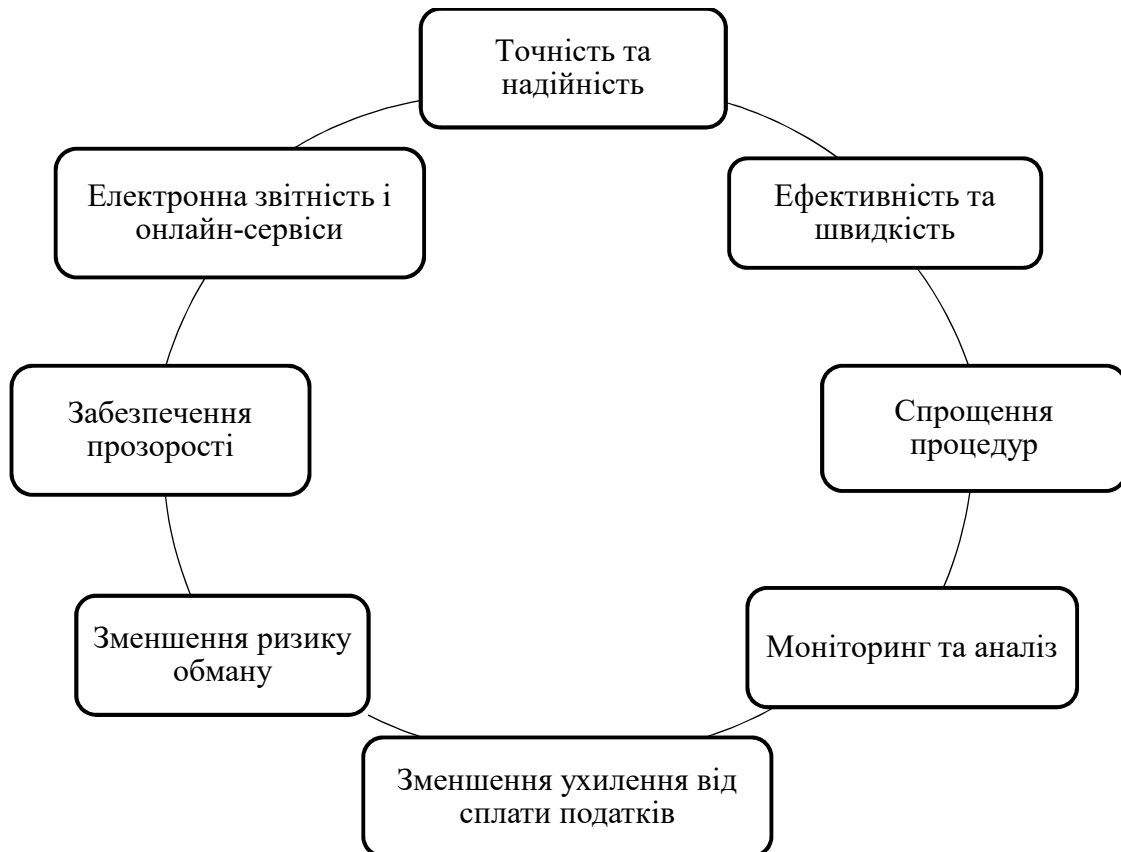

Рис. 3. Переваги автоматизованої обробки податкових даних

(складено авторами)

В Україні також впроваджуються сучасні технології адміністрування податків, що спрощує взаємодію платників податків із податковими органами та підвищує рівень дотримання податкових законів. Такі ініціативи можуть сприяти покращенню фінансової дисципліни та збільшенню надходження до бюджету країни.

В Україні діє централізований реєстр платників податків, який містить інформацію про всіх суб'єктів господарювання та фізичних осіб, які здійснюють платежі. Цей централізований реєстр має наступні основні цілі та переваги: прозорість; запобігання шахрайству; ефективність адміністрування; оптимізація податкових процедур; зручність для платників податків. Електронний реєстр сприяє покращенню податкового адміністрування в Україні, підвищує прозорість системи та дозволяє уникнути податкових порушень.

Україна активно розвиває онлайн-платформи для сплати податків і платежів, відповідно, платники податків можуть зручно та безпечно робити платежі через Інтернет. Система захищена високим рівнем безпеки, а транзакції можна виконувати із залученням різних методів оплати, таких як банківські картки, електронні гаманці та ін.

Розвиток онлайн-платформ для сплати податків та платежів є важливим кроком у напрямку спрощення та зручності для платників податків в Україні. Такі платформи мають кілька переваг: зручність і доступність; безпека; різноманітність методів оплати; ефективність; економія часу.

Це важливий крок у напрямку модернізації системи оплати податків та платежів в Україні, що спрощує життя платників податків і сприяє підвищенню прозорості та ефективності податкової системи.

Податкова служба використовує програмні рішення для проведення аудитів та перевірок платників податків (рис. 4).

Проведення електронного аудиту включає аналіз фінансової звітності та операцій платників податків із використанням різноманітних аналітичних інструментів, що спрощує та прискорює процес аудиту та дозволяє зменшити обсяг бюрократичних процедур. Автоматизовані системи аналізу даних допомагають виявити невідповідності та порушення в податковій звітності, відтак електронний аудит – важливий компонент сучасної податкової системи і має численні переваги.

Загалом такий аудит є важливою складовою модернізованої податкової системи, яка спрощує та оптимізує процеси аудиту та контролю за податковими зобов'язаннями та забезпечує адміністрування податків і платежів.

Використання штучного інтелекту (далі – ШІ) та автоматизованих систем дозволяє податковим органам автоматизувати багато рутинних процесів, таких як перевірка податкової звітності, виявлення податкових порушень та нагляд за платниками податків. ШІ також застосовується для прогнозування податкових надходжень та оптимізації податкових стратегій.

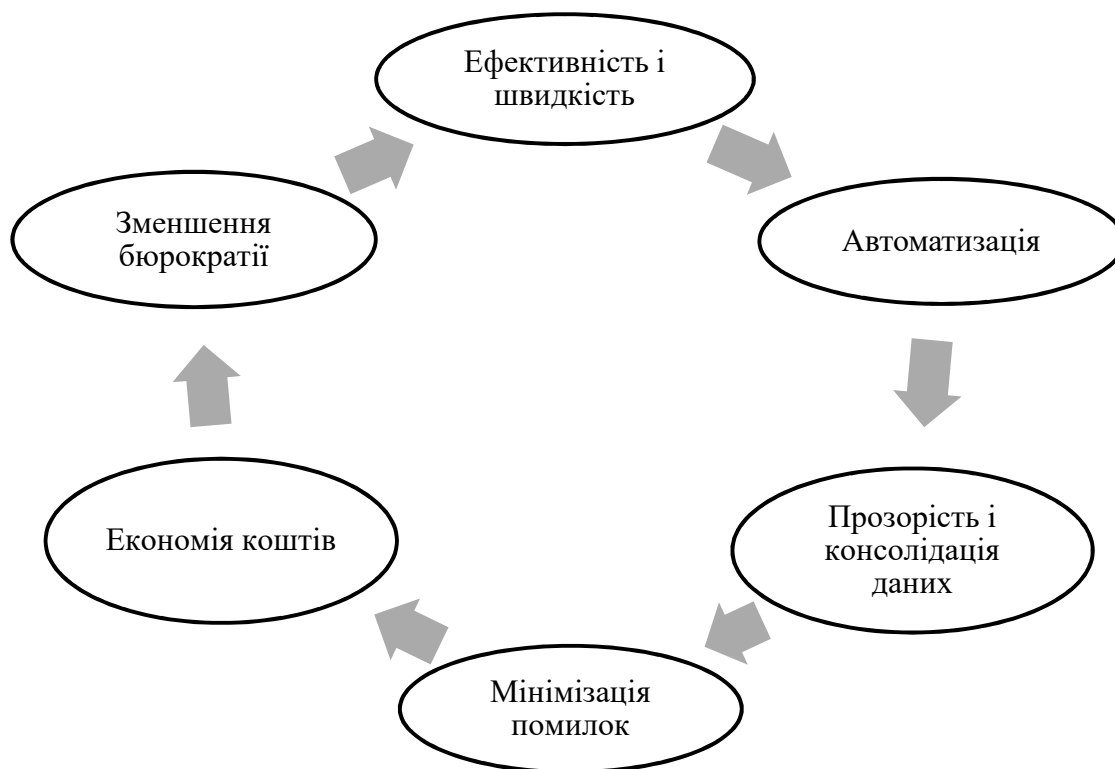

Рис. 4. Переваги електронного аудиту в сучасній системі податкового адміністрування (складено авторами)

Інструменти, які демонструють важливість ШІ та автоматизації в сфері адміністрування податків:

✓ Автоматизована перевірка податкової звітності: ШІ може використовуватися для такої перевірки, виявлення ймовірних помилок та аномалій, що сприяє забезпеченню точності та якості податкової звітності.

✓ Виявлення податкових порушень: Системи ШІ здатні аналізувати великі обсяги даних, що стосуються фінансових операцій, і виявляти ознаки податкових порушень або ухильності, що допомагає податковим органам вчасно реагувати та вживати заходів.

✓ Самообслуговування для платників податків: ШІ може бути використаний для розробки системи самообслуговування, яка надає відповіді на запитання та інформацію щодо податкових обов'язків.

✓ Автоматизація податкової аналітики: ШІ допомагає підвищити ефективність аналітичних операцій, дозволяючи податковим органам аналізувати великі обсяги даних для прийняття більш обґрунтованих рішень.

✓ Оптимізація податкових стратегій: ШІ може аналізувати різні податкові стратегії та надавати рекомендації щодо оптимізації податкових обов'язків для бізнесів та фізичних осіб.

Деякі галузі, такі як реєстрація прав власності або публікація фінансової звітності, досліджують перспективи використання технології блокчейн для забезпечення надійності та прозорості податкового адміністрування. Технологія блокчейн (або ланцюжок блоків) дійсно може бути корисною в галузі реєстрації прав власності та фінансової звітності, а також у багатьох інших сферах.

Блокчейн впливає на здійснення податкового адміністрування через інструменти:

✓ Реєстрація прав власності: Технологія блокчейн може бути використана для створення децентралізованих реєстрів прав власності. Це дозволяє запобігти шахрайству та незаконним операціям із нерухомістю, оскільки інформація в ланцюжку блоків є надійною і не підлягає зміні без належної авторизації.

✓ Фінансова звітність: Блокчейн може бути використаний для збереження фінансової інформації у безпечній формі, що забезпечує надійність даних та дозволяє сприяти боротьбі з фінансовими маніпуляціями та фальсифікацією звітності.

✓ Смарт-контракти: Блокчейн підтримує смарт-контракти, що є програмами, які автоматично виконують угоди, коли враховуються певні умови. Це може бути корисним для автоматизації різних операцій, включаючи оплату податків та власність.

✓ Прозорість та доступність даних: Ланцюжок блоків є децентралізованою системою, що означає: дані доступні для всіх учасників мережі. Це забезпечує високий рівень прозорості та доступності даних, що може сприяти виявленню нечесних дій та підвищенню довіри.

✓ Боротьба з корупцією: Технологія блокчейн здатна допомогти в ліквідації корупції та незаконних фінансових операцій, оскільки всі транзакції фіксуються та відкриті для перевірки.

Загалом блокчейн дозволяє значно покращити надійність, прозорість та ефективність у багатьох галузях, включаючи адміністрування податків та публікацію публічної фінансової інформації [1, 2, 7].

Розглянемо основні переваги адміністрування податків та платежів на основі рис. 5.

Проаналізуємо види податкових перевірок та структуру проведення документальних планових перевірок платників податків органами ДПС України за 2020-2022 рр. відповідно до даних, представлених у табл. 1 і 2.

Фіскальні органи України у 2020-2022 рр. здійснили найбільше податкових перевірок у великих містах та промислових регіонах України, однак за цей період спостерігалася тенденція до зменшення кількості податкових перевірок у 2022 р.

Найбільше таких перевірок у період із 2020 р. до 2022 р. було проведено у таких регіонах: м. Київ, Дніпропетровська, Одеська, Харківська, Львівська області. Найменшу кількість податкових перевірок було здійснено у таких регіонах: Закарпатська, Херсонська, Луганська, Чернівецька області [10].

Рис. 5. Основні переваги адміністрування податків та платежів

(складено авторами)

Таблиця 1

Інформація щодо контрольної-перевірочної роботи органами ДПС України за 2020-2022 рр.*

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+,-) 2022 р. від	
				2020 р.	2021 р.
1. Кількість проведених планових перевірок, всього	1 117	2 563	434	-683	-2 129
1.1. Юридичних осіб	817	2 563	434	-383	-2 129
- на загальній системі оподаткування	817	2 563	434	-383	-2 129
- на спрощеній системі оподаткування	-	-	-	-	-
2. Кількість проведених позапланових перевірок, всього	19 189	36 284	6 892	-12 297	-29 392
2.1. Юридичних осіб	3 361	5 573	854	-2 507	-4 719
- на загальній системі оподаткування	3 361	5 573	854	-2 507	-4 719
- на спрощеній системі оподаткування	-	-	-	-	-
Всього проведених перевірок	20 306	38 847	7 326	-12 980	-31 521

* Табл. 1 складена авторами за даними [10].

Таблиця 2

Динаміка кількості перевірок і суми донарахованих грошових зобов'язань органами ДПС України за 2020-2022 рр.*

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+,-) 2022 р. від	
				2020 р.	2021 р.
Кількість перевірок:	7 449	11 315	5 550	-1 899	-5 765
- планових	1 069	2 305	597	-472	-1 708
- позапланових	6 380	9 010	4 953	-1 427	-4 057
Сума донарахованих грошових зобов'язань, яка підлягає погашенню, тис. грн	6 865 358	9 704 676	3 901 371	-2 963 987	-5 803 305

* Табл. 2 складена авторами за даними [10].

За даними табл. 1 спостерігаємо, що у 2022 р. органами ДПС України було проведено на 12980 перевірок менше, ніж у 2020 році, і на 31521 перевірку менше, ніж у 2021 р. Причиною такої динаміки є те, що у 2022 р. було прийнято Закон України від 01.04.2022 № 2173-ІХ “Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану” [11], який обмежив кількість планових податкових перевірок, що можуть проводитися органами ДПС в умовах воєнного стану.

Також у 2022 р. було здійснено на 12297 позапланових перевірок менше, ніж у 2020 р., і на 29392 зменшилися позапланові перевірки, на відміну від 2021 р., що пов'язано із запровадженням ряду обмежень щодо проведення позапланових перевірок у 2022 р.

За даними табл. 2 можна зробити такі аналітичні висновки: кількість перевірок у 2022 р. порівняно з 2021 р. зменшилася на 28,2%, або на 5765 одиниць; кількість планових перевірок у 2022 р. порівняно з 2021 р. зменшилася на 44,7%, або на 1708 одиниць; кількість позапланових перевірок у 2022 р. порівняно з 2021 р. зменшилася на 19,2%, або на 4057 одиниць.

Сума донарахованих грошових зобов'язань у 2022 році порівняно з 2021 роком зменшилася на 47,7%, або на 5803305 тис. грн. Сума донарахованих грошових зобов'язань має тенденцію до зростання у 2021 р., після чого відбулося різке зменшення у 2022 р., що вказує на зменшення ефективності та обов'язковості податкового контролю у порівнянні з попередніми роками.

Для ефективного податкового адміністрування в Україні варто: забезпечити стабільність та прогнозованість податкового законодавства; надати органам ДПС України необхідні ресурси для проведення податкових перевірок; підвищити рівень податкової культури і свідомості платників податків.

Розглянемо досвід використання сучасних технологій в адмініструванні податків і платежів на прикладі порівняльної таблиці, яка демонструє деякі з основних технологічних рішень і практик у сфері адміністрування податків та платежів в Україні та Європейському Союзі (ЄС) [4, с. 145].

Сучасні технології адміністрування податків і платежів в Україні та країнах ЄС*

Характеристика	Україна	Європейський Союз (ЄС)
Електронна податкова звітність	В Україні використовується електронна система податкової звітності, що дозволяє платникам податків подавати звітність онлайн.	У більшості країн ЄС також існують електронні системи для подання податкової звітності.
Електронні касові апарати	Україна впровадила систему електронних касових апаратів для контролю за обігом готівки та оподаткуванням товарів та послуг.	ЄС має власні стандарти для електронних касових апаратів, і вони можуть використовуватися в окремих країнах.
Онлайн-платформи для сплати податків	Україна активно розвиває онлайн-платформи для сплати податків і платежів через Інтернет.	У більшості країн ЄС також існують онлайн-платформи для сплати податків та інших платежів через Інтернет.
Електронні аудити	В Україні існують системи автоматизованої обробки податкових даних та аналізу для аудиту та контролю.	Країни ЄС також використовують сучасні технології для проведення аудитів та перевірок платників податків.
Штучний інтелект (ШІ)	В Україні та ЄС діють ШІ та автоматизовані системи для обробки податкових даних та виявлення порушень.	Штучний інтелект широко використовується у сфері адміністрування податків, щоб підвищити ефективність та точність процесів.
Blockchain технологія	Україна і ЄС досліджують можливості використання технології блокчейн для підвищення надійності та прозорості.	В окремих країнах ЄС розглядаються можливості використання блокчейну для адміністрування податків та реєстрації прав власності.

* Табл. 3 складена авторами за даними [7; 8].

З порівняльної табл. 3 спостерігаємо, що Україна та Європейський Союз вдосконалюють системи адміністрування податків та платежів, впроваджуючи сучасні технології та практики. Обидві сторони активно розвивають електронні системи податкової звітності, що дозволяють платникам податків зручно і швидко подавати звітність, а також використовують електронні касові апарати для контролю над обігом готівки та оподаткуванням.

Сучасне суспільство стикається зі значними змінами в усіх сферах, включаючи адміністрування податків і платежів. Завдяки стрімкому розвитку інформаційних технологій, обробці великих обсягів даних, штучному інтелекту та іншим інноваційним підходам уряди і податкові органи України та Європейського Союзу вдосконалюють системи адміністрування податків та платежів.

Сучасні технології адміністрування податків і платежів мають значний потенціал для покращення ефективності, прозорості та безпеки податкових систем в Україні та ЄС. Розвиток цих технологій сприяє спрощенню процедур для платників податків та забезпечує більшу надійність і точність в адмініструванні податків. Податкові органи продовжують досліджувати та впроваджувати інноваційні підходи з метою оптимізації систем адміністрування податків і платежів у майбутньому [3].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. В процесі дослідження ми

з'ясували: застосування сучасних технологій в адмініструванні податків і платежів є ключовим фактором для покращення ефективності роботи податкових служб, що дозволяє зменшити податкову злочинність, спростити процеси податкового обліку та збору податків, підвищити довіру громадян і бізнесу до фіскальних органів.

В умовах посиленого використання електронних технологій у системі адміністрування податків дозволяє платникам: зменшити час та зусилля, необхідні для підготовки та подачі декларацій; зменшити ризик виникнення помилок, оскільки багато процесів підлягають автоматизації; мати можливість відстежувати стан своїх фінансових операцій та обліку податків у режимі онлайн.

Важливим кроком у напрямку модернізації системи адміністрування податків та платежів в Україні є розвиток онлайн-платформ для сплати податків та платежів, що спрощує процедуру адміністрування в Україні, сприяє підвищенню прозорості та результативності, а також включає: зручність і доступність; безпеку; різноманітність методів оплати; ефективність; економію часу.

Проаналізовано види податкових перевірок та структуру проведення документальних планових перевірок платників податків органами ДПС України за 2020-2022 рр. Для ефективного податкового адміністрування в Україні вважаємо за необхідне: забезпечити стабільність та прогнозованість податкового законодавства; надати органам ДПС України ресурси для проведення податкових

перевірок; підвищити рівень податкової культури і свідомості платників податків.

Відповідно до вітчизняного і зарубіжного досвіду, перехід до сучасних технологій в адмініструванні податків становить необхідний крок для забезпечення фінансової стабільності та розвитку країни, проте варто враховувати ризики та приватність даних при впровадженні нових цифрових технологій.

Для подальших досліджень у даному напрямку важливо вивчити досвід інших країн та адаптувати його до внутрішніх умов у сфері питання кібербезпеки та захисту особистих даних при використанні сучасних технологій в адмініструванні податків і платежів. Усе це дозволить досягти більшої ефективності та прозорості в адмініструванні податків і платежів, що сприятиме стабільному економічному розвитку країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністрування податків і платежів : навч. посіб. / І. А. Прокопенко, О. С. Іванишина, Ю. В. Панура та ін. ; за заг. ред. д.е.н., проф. В. Л. Андрущенко. Ірпінь : УДФСУ, 2018. 314 с.
2. Безкровний О. В. Адміністрування податків і зборів: зарубіжний досвід для України. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 2(07). С. 117-121.
3. Офіційно про податки. *Вісник*. URL: <http://www.visnuk.com.ua/>.
4. Калінеску Т. В., Корецька-Гармаш В. О., Демидович В. В. Адміністрування податків. К. : Центр учбової літератури, 2021. 290 с.
5. Кміть В. М., Вовчанський Ю. В. Оцінка механізму адміністрування та регулювання місцевих податків та зборів в Україні. *Електронне наукове фахове видання "Економіка і суспільство"*. 2018. № 15. С. 656-662.
6. Мединська Т. В., Ногінова Н. М. Цифровізація органів податкового адміністрування в контексті сучасних викликів і загроз. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"* : науковий журнал. Серія "Економіка". 2022. № 24 (52). С. 90-96.
7. Офіційний вебпортал Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua/>.
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.
9. Сафарова А. Т. Адміністрування податків: вітчизняний і міжнародний контексти. Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2022. 97 с.
10. Контрольно-перевірочна робота ДПС України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota/>.
11. Закон України від 01.04.2022 № 2173-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text>.

12. Medynska T., Sai L., Akimkin O., Kruchak L., Doroshenko T. Characteristics of the Problems of Socio-Economic Development in the Conditions of Digital Economy. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22 No. 2. Pp. 297-303.

REFERENCES

1. Administruvannya podatkiv i platezhiv : navch. posib. / I. A. Prokopenko, O. S. Ivanyshyna, YU. V. Panura ta in. ; za zah. red. d.e.n., prof. V. L. Andrushchenka (2018), UDFSU, Irpin', 314 s.
2. Bezkrivnyy, O. V. (2018), Administruvannya podatkiv i zboriv: zarubizhnyy dosvid dlya Ukrainy, *Pryazovsk'yy ekonomichnyy visnyk*, № 2(07), s. 117-121.
3. Ofitsiyno pro podatky, *Visnyk*, available at: <http://www.visnuk.com.ua/>.
4. Kalinesku, T. V. Korets'ka-Harmash, V. O. and Demydovych, V. V. (2021), Administruvannya podatkiv, *Tsentr uchbovoyi literatury*, K., 290 s.
5. Kmit', V. M. and Vovchansk'yy, YU. V. (2018), Otsinka mekhanizmu administruvannya ta rehulyuvannya mistsevyykh podatkiv ta zboriv v Ukraini, *Elektronne naukove fakhove vydannya "Ekonomika i suspil'stvo"*, № 15, s. 656-662.
6. Medyn'ska, T. V. and Nohinova, N. M. (2022), Tsyfrovizatsiya orhaniv podatkovoho administruvannya v konteksti suchasnykh vyklykiv i zahroz, *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya"*. *Seriya "Ekonomika"* : naukovyy zhurnal., № 24 (52), s. 90-96.
7. Ofitsiynyy vebportal Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy, available at: <https://tax.gov.ua/>.
8. Podatkovyy kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.
9. Safarova, A. T. (2022), Administruvannya podatkiv: vitchyznyanyy i mizhnarodnyy konteksty, VNU imeni Lesi Ukrayinky, Luts'k, 97 s.
10. Kontrol'no-perevirochna robota DPS Ukrainy, available at: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota/>.
11. Zakon Ukrainy vid 01.04.2022 № 2173-IX "Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo administruvannya okremykh podatkiv u period voiennoho, nadzvychajnoho stanu", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text>.
12. Medynska T., Sai L., Akimkin O., Kruchak L., Doroshenko T. (2022), Characteristics of the Problems of Socio-Economic Development in the Conditions of Digital Economy, *International Journal of Computer Science and Network Security*, Vol. 22 No. 2, pp. 297-303.

Стаття надійшла до редакції 04 січня 2024 року

УДК 338.48:336.743

Миرونю Ю. Б.,

yuriy@myronov.com, ORCID ID: 0000-0002-9015-506X,

Researcher ID: E-9613-2019,

к.е.н., доц., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Барибіна Я. О.,

barybinaya@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-8139-9081,

к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту, Полтавський університет економіки та торгівлі, м. Полтава

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЙ ТА КРИПТОВАЛЮТ В ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ

Анотація. Туризм є однією з найбільш динамічних галузей світової економіки, яка постійно зростає та розвивається, незважаючи на періодичні глобальні загрози, такі як війни і пандемії. Глобалізація та діджиталізація у сфері туризму стимулюють попит на прості у використанні та дешеві процеси міжнародних транзакцій і платіжні системи. Останні технологічні розробки та нововведення суттєво вплинули на індустрію туризму, і одним із важливих компонентів цих змін стало впровадження нових технологій та нових методів оплати. Однією з таких технологій є блокчейн та розроблені на основі цієї технології криптовалюти. Слід зазначити, що за сучасних умов індустрія туризму майже не використовує можливості технології блокчейн і криптовалют, що обумовлює необхідність проведення відповідних досліджень та підтверджує актуальність теми статті. Метою дослідження є визначення ролі та перспектив використання технології блокчейн та криптовалют у туристичній галузі, зокрема в Україні. Визначено поняття блокчейну та технології блокчейн, охарактеризовано глобальний ринок криптовалют та місце України на цьому ринку, розглянуто переваги та можливості ширшого використання криптовалют в індустрії туризму за сучасних умов. Автором також демонструється важливість та потенціал криптовалют, а також блокчейн-технологій у галузі туризму, але разом із тим аналізуються ризики та обмеження використання криптовалют у туристичному бізнесі. Визначено перелік ключових завдань, які мають вирішити законодавчі інститути, уряди країн, фінансові регулятори й інші зацікавлені сторони для того, щоб розкрити весь потенціал криптовалют у туристичному бізнесі та підвищити ефективність, безпеку та зручність туристичних фінансових транзакцій. Визначено перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямі.

Ключові слова: туризм, індустрія туризму, ринок туристичних послуг, інформаційні технології, діджиталізація, блокчейн, криптовалюта.

Myronov Yu. B.,

yuriy@myronov.com, ORCID ID: 0000-0002-9015-506X,

Researcher ID: E-9613-2019,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel&Restaurant Business, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Barybina Ya. O.,

barybinaya@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-8139-9081,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava

PROSPECTS OF THE USE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES AND CRYPTOCURRENCIES IN THE TOURISM INDUSTRY

Abstract. Tourism is one of the most dynamic sectors of the world economy, which is constantly growing and developing despite periodic global threats such as wars and pandemics. Globalization and digitalization in the tourism sector are driving demand for easy-to-use and low-cost international transaction processes and payment systems.

Recent technological developments and innovations have significantly affected the tourism industry and one of the important components of these changes has been the introduction of new technologies and new payment methods. One of these technologies is the blockchain and cryptocurrencies developed on the basis of this technology. It should be noted that under modern conditions the tourism industry almost does not use the possibilities of blockchain technology and cryptocurrencies which determines the need to conduct relevant research and confirms the relevance of the article's topic. The purpose of the study is to determine the role and prospects of using blockchain technology and cryptocurrencies in the tourism industry, particularly in Ukraine. The concepts of blockchain and blockchain technology are defined, the global market of cryptocurrencies and the place of Ukraine in this market are characterized, the advantages and possibilities of wider use of cryptocurrencies in the tourism industry under modern conditions are considered. The author also demonstrates the importance and potential of cryptocurrencies and blockchain technologies in the field of tourism, but at the same time analyzes the risks and limitations of using cryptocurrencies in the tourism business. A list of key tasks to be solved by legislative institutions, national governments, financial regulators and other interested parties has been identified in order to unlock the full potential of cryptocurrencies in the tourism business and increase the efficiency, security and convenience of tourist financial transactions. Prospects for further scientific research in this area have been determined.

Keywords: tourism, tourism industry, market of tourist services, information technology, digitalization, blockchain, cryptocurrency.

JEL Classification: L83, L86, Z33

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-13>

Постановка проблеми. Глобалізація та діджиталізація у сфері туризму стимулюють попит на прості у використанні та дешеві технології проведення міжнародних трансакцій і платіжні системи. Останні технологічні розробки та нововведення суттєво вплинули на індустрію туризму, і одним із важливих компонентів цих змін стало впровадження нових методів оплати. З моменту появи криптовалют для сектору подорожей і туризму було вкрай важливо розглянути можливість їх інтеграції у платіжні системи. За останнє десятиліття криптовалюти стають усе більш популярними. Блокчейн-технологія, яка покладена в основу криптовалют, прискорила цей розвиток. Технологія блокчейн гарантує безпечне середовище для здійснення фінансових операцій завдяки своїй децентралізованій природі. Спостерігається зростання використання криптовалют як форми оплати у низці галузей, включаючи роздрібну торгівлю, фінанси та охорону здоров'я. Однак індустрія туризму суттєво відстає від згаданих галузей у контексті інтеграції та застосування технології блокчейн і криптовалют, що обумовлює необхідність здійснення відповідних теоретичних досліджень та визначає актуальність теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та перспективи впровадження блокчейн-технологій і криптовалют у туристичній галузі досліджувалися такими українськими і закордонними вченими, теоретиками і практиками, як Г. Гапоненко, В. Василенко [1; 2], А. Грицишин [3], В. Ільницька-Гикавчук [4], В. Семенов [7], А. Aiazbekov [9], А. Erceg [15], I. Önder [19], Н. Thees [23], Н. Treiblmaier [19; 24], М. Valeri [25] та ін. Вчені та фахівці вже провели досить багато досліджень, щоб визначити потенціал блокчейну та криптовалют для оптимізації туристичних послуг і процесів. Використання блокчейну здатне допомогти вирішити такі завдання, як гарантування безпечності та

глобальної доступності фінансових трансакцій у сфері туризму. Було визначено: потенціал криптовалют полягає у можливості проведення миттєвих та недорогих трансакцій, що спрощує оплату за туристичні послуги, а також у забезпеченні глобальної доступності криптовалютних рахунків. Через те, що багато питань все ще потребують вирішення, дослідження в цій галузі є вкрай необхідними з метою розробки ефективних та інноваційних рішень для розвитку сфери туризму.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення ролі та перспектив використання технології блокчейн та криптовалют у туристичній галузі, зокрема в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм є однією з найбільш динамічних галузей світової економіки, яка постійно зростає і розвивається, незважаючи на періодичні глобальні загрози, такі як війни і пандемії. Глобальний розвиток сфери туризму стимулює появу нових технологій, які спрямовані на покращення технологічних процесів у галузі. Однією з таких технологій є блокчейн та розроблені на основі цієї технології криптовалюти, які можуть використовуватися для проведення операцій у галузі туризму.

Блокчейн є однією з найбільш використовуваних сучасних інформаційних технологій у світі. Завдяки різним варіантам використання в ланцюжку постачання, платежах, цифрових активах (криптовалютах), незамінних токенах (NFT) і smart-контрактах блокчейн досягнув суттєвого зростання за останні кілька років. За прогнозними даними GlobalData [10], ринок блокчейн-технологій ймовірно зросте до 24,1 мільярда доларів США у 2025 році (з 3,6 мільярда доларів США у 2020 році) при середньорічному темпі зростання 46 %.

Технологія блокчейн уперше була реалізована у криптовалюті біткойн (Bitcoin, BTC), найбільш використовуваний на сьогодні криптовалюти в світі

з ринковою капіталізацією близько 862 млрд доларів США (станом на грудень 2023 р.) [16].

Блокчейн (англ. *blockchain, block* – блок, *chain* – ланцюг, тобто ланцюжок блоків) – розподілена база даних, яка зберігає впорядкований ланцюжок записів (так званих блоків), що постійно довшає [14; 18]. Кожен блок містить часову позначку, хеш попереднього блоку та дані трансакцій, подані як хеш-дерево. Інформація про трансакції зазвичай надається відкрито, не зашифровано. Захистом від підроблення та спотворення слугує включення хешу всього блоку у наступний блок.

За даними Coin Market Cap, станом на грудень 2023 року на криптобіржах було розміщено близько 23 тис. криптовалют із загальною ринковою капіталізацією понад 1,6 трильйона доларів. Bitcoin

(BTC) та Ethereum (ETH) домінують на ринку з частками 53,7 % та 17 % відповідно [12].

Крипторинок на сьогодні можна визнати незрілим і таким, що постійно розвивається. Для нього характерна висока волатильність (міра невизначеності ринку; рівень коливань вартості фінансового інструменту залежно від коливань ринку [17; 21]), а досить різкі зміни загальної ринкової капіталізації відображено на графіку (рис. 1). “Злети” і “падіння” були здебільшого пов’язані з коливаннями курсу біткойна (BTC). Так, пікове значення у 2021 році зумовлювалося рекордно високим курсом BTC відносно долара США, коли біткойн торгувався за понад 68 тис. дол. США за одну віртуальну монету [11].

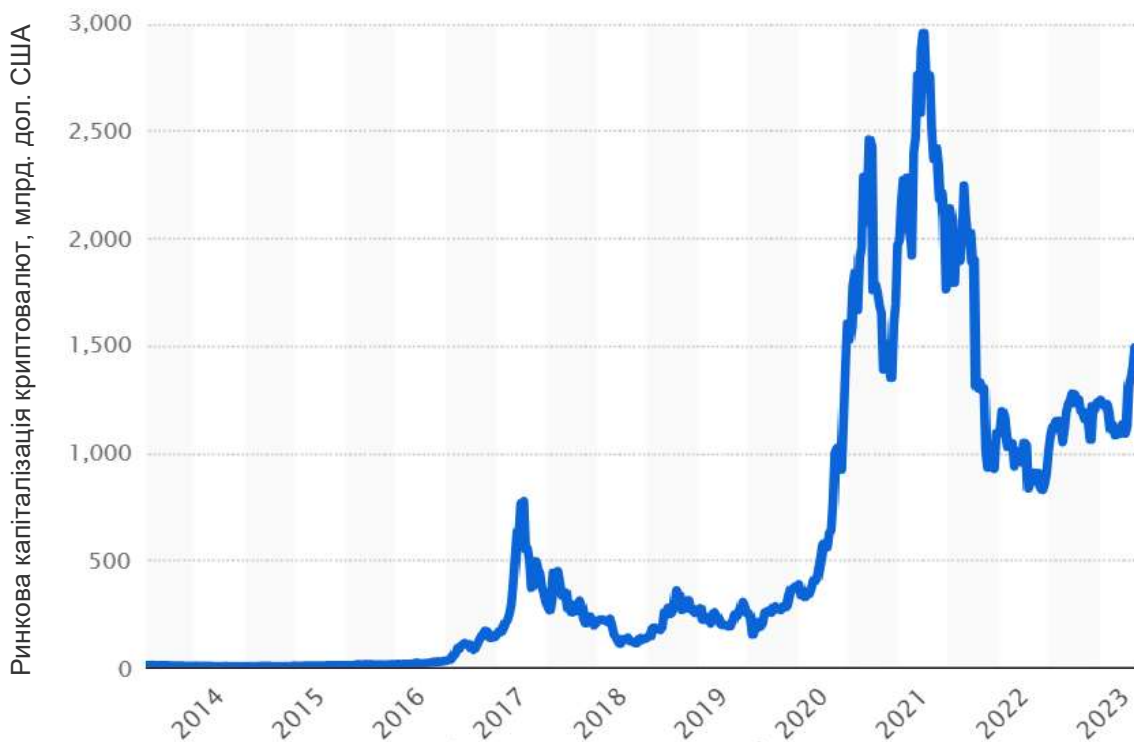

Рис. 1. Ринкова капіталізація криптовалют у 2014-2023 рр.

Джерело: [20].

Таблиця 1

Топ світового індексу впровадження криптовалют у 2023 році

Країна	Рейтинг (ренкінг):					
	загальний	централізованих послуг	роздрібних централізованих послуг	за обсягами біржової торгівлі P2P	DeFi*	роздрібних DeFi*
Індія	1	1	1	5	1	1
Нігерія	2	3	2	1	4	4
В'єтнам	3	4	4	2	3	3
США	4	2	8	12	2	2
Україна	5	5	3	11	10	10

* DeFi – decentralized finance – децентралізовані фінанси.

Джерело: побудовано за даними [22].

Сальвадор є однією з перших країн світу, яка офіційно визнала біткойн законним платіжним засобом, зробивши його прийнятним засобом оплати товарів і послуг. Відповідно до Global Crypto Adoption Index 2023 Індія, Нігерія, В'єтнам, США та Україна є провідними користувачами криптовалют (табл. 1), тоді як країни Західної Європи все ще досліджують та освоюють потенціал цифрових валют [22].

Збільшення впровадження криптовалют у різних країнах (зокрема, і в Україні, яка у 2023 році обійняла 5-у позицію у світовому рейтингу) збільшує попит на технології, пов'язані з блокчейном, у тому числі й у сфері туризму. Передбачається, що технології блокчейн суттєво трансформують індустрію туризму в найближчому майбутньому. Як професіонали галузі, так і туристи починають виявляти: криптовалюти надають різні переваги, спрощуючи трансакційні операції та долаючи пов'язані з цим витрати на обмін іноземної валюти. На сьогодні криптовалюти є найдосконалішим застосуванням загальнодоступних блокчейнів, що надають такі переваги, як універсальний засіб платежу та мінімальні комісії через уникнення посередників.

Враховуючи усі можливості та переваги технології блокчейн та ринку криптовалют, варто розглянути переваги та можливості їх ширшого використання в індустрії туризму за сучасних умов.

1. *Спрощення платежів та зниження комісій.* Перша та найбільш очевидна роль криптовалют у галузі туризму – спрощення платежів та зниження комісій. Традиційні платіжні системи зазвичай вимагають певних посередників (банки, фінансові установи і платіжні сервіси), конвертацію валют (у т. ч. подвійну), що призводить до зростання комісій та затримок у проведенні операцій. Завдяки криптовалютам можна значно спростити процес платежів, оскільки вони дозволяють проводити трансакції безпосередньо між покупцем та продавцем, без посередництва банків чи якихось інших платіжних систем. Відтак використання криптовалют дозволяє знизити комісії, оскільки вони не потребують участі додаткових посередників.

2. *Безпечність та прозорість.* Інший важливий аспект використання криптовалют та блокчейн-технологій у туризмі – гарантування безпеки та прозорості. Блокчейн передбачає безпеку даних, оскільки вся інформація, що вноситься до блокчейну, має високий рівень криптографічного захисту і не може бути змінена або видалена жодним окремим учасником системи. Це особливо важливо у туризмі, де велика кількість особистих та фінансових даних обмінюється між туристами, готелями, авіакомпаніями й іншими сторонами. Окрім того, блокчейн-технології дозволяють забезпечити так звану прозорість. Завдяки блокчейну можна відстежувати трансакції по всіх етапах подорожі – від бронювання готелів та купівлі авіаквитків до трансакцій під час подорожі. Це дозволяє уникнути фальсифікації даних та недобросовісної поведінки з боку постачальників послуг.

3. Криптовалюти також допомагають забезпечити *доступність та зручність* у туристичній галузі. Багато людей, особливо туристи з інших країн, можуть стикатися з недоліками обміну валют (високі комісії, труднощі обміну непопулярних валют) та використанням кредитних карт (високі комісії, подвійна конвертація тощо). Використання криптовалют дозволило б уникнути цих проблем, оскільки вони є глобальними та не залежать від конкретних країн або ж окремих фінансових установ. Деякі компанії індустрії туризму та гостинності, підприємства інфраструктури, онлайн-сервіси вже приймають криптовалюту як спосіб оплати за послуги. Як приклади можна назвати такі сервіси, як Expedia, Bitcoin.travel, Travala.com, BTCtrip.com, AirTreks, Travelbybit, авіакомпанії CheapAir, Surf Air та ін. Ще одним прикладом компанії, що використовує криптовалютні платежі, є Virgin Galactic. Це компанія з космічних подорожей, що належить компанії Virgin Group [3].

Усі ці чинники демонструють важливість та потенціал криптовалют, а також блокчейн-технологій у галузі туризму. Вони допомагають покращити процеси платежів, забезпечують безпеку та прозорість, а також доступність та зручність для туристів. Завдяки цим технологіям туризм може стати ще більш ефективним та зручним для всіх учасників галузі.

Разом із тим, використання криптовалют у туристичному бізнесі має певні обмеження та пов'язане з деякими ризиками, що обов'язково слід враховувати на будь-якому етапі інтеграції криптовалют у діючі фінансові підсистеми підприємств.

1. *Висока волатильність.* Ринковий курс криптовалют може раптово змінитися, що може вплинути на фінансову стабільність бізнесу. Значні зміни вартості можуть призвести до втрати прибутку чи навіть банкрутства підприємства.

2. *Регуляторна несприятливість.* Криптовалюти є порівняно новими інструментами, їх правовий статус неоднозначний у різних країнах. Це означає: законодавство, що регулює використання криптовалют у бізнесі, може бути нестабільним або незрозумілим. Це може викликати проблеми з оподаткуванням, веденням бухгалтерії та взаємодією з банками і фінансовими установами. Так, станом на вересень 2023 року криптовалюта була заборонена в таких країнах, як Алжир, Афганістан, Бангладеш, Болівія, Гана, Домініканська Республіка, Єгипет, Ірак, Катар, Китай, Марокко, Непал, Північна Македонія, Туніс. Заборона криптовалют або обмеження її використання можуть бути зумовлені бажанням уряду контролювати потік капіталу, забезпечити відповідність міжнародним стандартам боротьби з відмиванням грошей і тероризмом, а також захистити національну валюту та традиційні фінансові інститути [8].

3. *Кібербезпека.* Використання криптовалют відкриває певні додаткові можливості для кіберзлочинців. Хакери можуть намагатися отримувати несанкціонований доступ до криптовалютних гаманців або використовувати шахрайські схеми для викрадення цифрових активів. Недостатня

захищеність може призвести до втрати коштів і порушення довіри клієнтів.

4. *Відсутність регуляторного захисту.* Однією з переваг криптовалют є їх децентралізована природа. Проте це також означає, що вони не мають такого самого рівня регулювання та захисту, як традиційні фінансові інструменти. Це може створювати проблеми з правовим захистом, особливо в разі шахрайства, втрати активів, необхідності судового врегулювання спорів.

5. *Низький відсоток поширення криптовалютних трансакцій.* Станом на 2023 рік лише 4,2 % населення планети (понад 420 млн “криптокористувачів”) використовує для різних цілей криптовалютні трансакції. За регіонами розподіл користувачів такий:

- Північна Америка – 57 млн;
- Південна Америка – 33 млн;
- Європа – 31 млн;
- Африка – 38 млн;
- Азія – 263 млн (здебільшого завдяки Індії);
- Австралія та Океанія – 1 млн [13].

Більшість користувачів Інтернету досі не ознайомились із тим, як працюють криптовалюти та як їх використовувати. Це наразі спричиняє різні побоювання та недовіру стосовно використання криптовалют у бізнесі. Крім того, бізнесам може знадобитися додаткове навчання та підготовка персоналу, щоб ефективно використовувати криптовалюти.

Враховуючи усі ці ризики, власникам туристичних бізнесів слід ретельно розглянути переваги та недоліки застосування криптовалют у своїй діяльності. Прийняття обґрунтованого рішення та розробка стратегії управління ризиками здатні допомогти зменшити негативні наслідки та забезпечити успішне використання технології блокчейну та криптовалют.

Аби розкрити весь потенціал криптовалют і підвищити ефективність, безпеку та зручність туристичних фінансових трансакцій, законодавчі інститути, уряди країн, фінансові регулятори й інші зацікавлені сторони мають вирішити низку завдань:

1. Реалізація освітніх та просвітницьких ініціатив, щоб ознайомити туристичний бізнес, мандрівників і широку громадськість про переваги та ризики використання криптовалют. Це допоможе інтернет-користувачам ближче познайомитися з технологією, що зменшить імовірні побоювання щодо неї чи небажання її використовувати.

2. Розроблення чіткої та вичерпної законодавчої бази, щоб забезпечити стабільність і безпеку криптовалют. Це додасть туристичному бізнесу більше впевненості у прийнятті криптовалют як платежу і допоможе полегшити правові та нормативні труднощі, пов'язані з їх використанням. В Україні станом на грудень 2023 року Закон України “Про віртуальні активи” не набрав чинності [5], а проект закону “Про обіг криптовалют в Україні” було відкликано у серпні 2019 року [6].

3. Законодавчі інститути та фінансові регулятори мають запровадити чіткі інструкції щодо конвертації криптовалют у фіатні валюти (законні

платіжні засоби), а також щодо оподаткування трансакцій із криптовалютою. Вони також мають співпрацювати з учасниками криптовалютного ринку для розроблення та виконання комплексних заходів безпеки. Це дозволить зменшити перешкоди та невизначеність у заходах із захисту ринку криптовалют від шахрайства й інших зловмисних і деструктивних дій, допоможе зберегти стабільність і безпеку криптовалютного ринку, а також надасть туристичним підприємствам і туристам більше впевненості в застосуванні криптовалют.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Криптовалюти все ще є відносно новою технологією, яка швидко розвивається, і їх інтеграція в індустрію туризму вимагає активного та спільного підходу між державними інститутами влади, фінансовими регуляторами, туристичними підприємствами та мандрівниками.

Загалом перспективи використання криптовалют у галузі туризму є багатообіцяючими, адже блокчейн-технології загалом та криптовалютні трансакції зокрема можуть гарантувати безпеку, зручність та вигоду для туристів та компаній у даній галузі. З розвитком інформаційних технологій та зростанням свідомості громадськості щодо криптовалют ця тенденція очікує на подальше зростання, що відкриває нові можливості для сфери туризму, зокрема і в Україні, яка є однією з передових країн у світі з використання криптовалют. Але оскільки питання ролі та застосування криптовалют у сфері туризму є загалом слабо розробленими у науковому плані, необхідне їх подальше всестороннє вивчення та опрацювання, особливо що стосується використання блокчейн-технологій та криптовалют у туристичній галузі України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапоненко Г. І., Василенко В. Ю., Євтушенко О. В., Шамара І. М. Проблеми та перспективи впровадження блокчейн-технологій у туристичній галузі України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм”*. 2021. № 14. С. 217-224. URL: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-14>.

2. Гапоненко Г. І., Василенко В. Ю. Перспективи використання технології блокчейну в туристичній галузі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм”*. 2019. Вип. 10. С. 193-199. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/15570/14557>.

3. Грицишин А. Досвід використання криптовалют у сфері туризму. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід* : матеріали XIV Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 9 жовтня 2020 р.). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 458 с. С. 97-102. URL: https://tourlib.net/stat_ukr/grycyshyn.htm.

4. Ільницька-Гикавчук Г. Я. Роль цифрових платформ в зростанні туристичного бізнесу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 6. Т. 1. С. 232-234. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-300-6-36>.

5. Про віртуальні активи: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>.

6. Про обіг криптовалюти в Україні: Проект Закону України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684.

7. Семенов В. Ф. Блокчейн-технології в управлінні регіональним розвитком туризму. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 квітня 2019 р.). Одеса : ОНЕУ, 2019. 881 с. С. 125-129. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/semenov4.htm.

8. Чи законно торгувати криптовалютою? URL: <https://blog.whitebit.com/uk/is-bitcoin-and-cryptocurrency-legal/>.

9. Aiazbekov A. Cryptocurrency as a Method of Payment in the Tourism Sector. *Financial Internet Quarterly*. 2023. Vol. 19 (1). Pp. 57-65. URL: <https://doi.org/10.2478/fiqf-2023-0006>.

10. Blockchain – Habitat for Cryptocurrencies and NFTs. URL: <https://www.globaldata.com/data-insights/financial-services/blockchain-habitat-for-cryptocurrencies-and-nfts/>.

11. Coinbase. URL: <https://www.coinbase.com/price/bitcoin>.

12. CoinMarketCap. URL: <https://coinmarketcap.com/>.

13. Cryptocurrency Ownership Data. URL: <https://triple-a.io/crypto-ownership-data/>.

14. Blockchains: the Great Chain of Being Sure About Things. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/briefing/2015/10/31/the-great-chain-of-being-sure-about-things>.

15. Erceg A., Damoska Sekuloska J., Kelić I. Blockchain in the Tourism Industry. A Review of the Situation in Croatia and Macedonia. *Informatics*. 2020. Vol. 7 (1). URL: <https://doi.org/10.3390/informatics7010005>.

16. Global Cryptocurrency Market Cap Charts. URL: <https://www.coingecko.com/en/global-charts>.

17. Jackwerth J., Rubenstein M. Recovering Probability Distributions from Option Prices. *Journal of Finance*. 1996. Vol. 51 (5). Pp. 1611-1631. URL: <https://doi.org/10.2307/2329531>.

18. Narayanan A., Bonneau J., Felten E., Miller A., Goldfeder S. Bitcoin and Cryptocurrency Technologies: a Comprehensive Introduction. Princeton : Princeton University Press, 2016. 336 p.

19. Önder I., Treiblmaier H. Blockchain and Tourism: Three Research Propositions. *Annals of Tourism Research*. 2018. Vol. 72. Pp. 180-182. URL: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2018.03.005>.

20. Overall Cryptocurrency Market Capitalization per Week from July 2010 to November 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/730876/cryptocurrency-market-value/>.

21. Ross S. Information and Volatility: the No-Arbitrage Martingale Approach to Timing and Resolu-

tion Irrelevancy. *Journal of Finance*. 1989. Vol. 44 (1). URL: <https://doi.org/10.2307/2328272>.

22. The 2023 Global Crypto Adoption Index. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2023-global-crypto-adoption-index/>.

23. Thees H., Erschbamer G., Pechlaner H. The Application of Blockchain in Tourism: Use Cases in the Tourism Value System. *European Journal of Tourism Research*. 2020. Vol. 26. URL: <https://doi.org/10.54055/ejtr.v26i.1933>.

24. Treiblmaier H., Leung D., Kwok A., Tham A. Cryptocurrency Adoption in Travel and Tourism – an Exploratory Study of Asia Pacific Travellers. *Current Issues in Tourism*. 2021. Vol. 24. Issue 22. Pp. 3165-3181. URL: <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1863928>.

25. Valeri M., Baggio R. A Critical Reflection on the Adoption of Blockchain in Tourism. *Information Technology & Tourism*. 2021. Vol. 23 (2). Pp. 121-132. URL: <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00183-1>.

REFERENCES

1. Haponenko, H. I., Vasylenko, V. Yu., Yevtushenko, O. V. & Shamara, I. M. (2021), Problemy ta perspektyvy vprovadzhennya blokcheyn-tekhnolohiy u turystychniy haluzi Ukrainy, *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seriya Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krayinoznavstvo. Turyzm, 14, 217-224, available at: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-14>.

2. Haponenko, H. I. & Vasylenko, V. Yu. (2019), Problemy ta perspektyvy vprovadzhennya blokcheyn-tekhnolohiy u turystychniy haluzi Ukrainy, *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seriya Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krayinoznavstvo. Turyzm, 10, 193-199, available at: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/15570/14557>.

3. Hrytysyshyn A. (2020), Dosvid vykorystannya kryptovalyut u sferi turyzmu, *Heohrafiya, ekonomika i turyzm: natsionalnyy ta mizhnarodnyy dosvid* : materialy XIV Mizhnar. nauk. konf. (m. L'viv, 9 zhovtnia 2020 r.), LNU imeni Ivana Franka, Lviv, 97-102, available at: https://tourlib.net/statti_ukr/grycyshyn.htm.

4. Ilnytska-Hykavchuk H. (2021), Rol tsyfrovyykh platform v zrostanni turystychnoho biznesu, *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 6 (1), 232-234, available at: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-300-6-36>.

5. Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>.

6. Pro obih kryptovalyuty v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy, available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684.

7. Semenov, V. F. (2019), Blokcheyn-tekhnolohii v upravlinni rehionalnym rozvytkom turyzmu, *Turystychnyy ta hotelno-restorannyi biznes: svitovyy dosvid ta perspektyvy rozvytku dlya Ukrainy* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odessa, 10 kvitnia

2019 r.), ONEU, Odesa, 125-129, available at: https://tourlib.net/statti_ukr/semenov4.htm.

8. Chy zakonno torhuvaty kryptovaliutoiu?, available at: <https://blog.whitebit.com/en/is-bitcoin-and-cryptocurrency-legal/>.

9. Aiazbekov A. (2023), Cryptocurrency as a Method of Payment in the Tourism Sector, *Financial Internet Quarterly*, 19 (1), 57-65, available at: <https://doi.org/10.2478/fiqf-2023-0006>.

10. Blockchain – Habitat for Cryptocurrencies and NFTs, available at: <https://www.globaldata.com/data-insights/financial-services/blockchain-habitat-for-cryptocurrencies-and-nfts/>.

11. Coinbase, available at: <https://www.coinbase.com/price/bitcoin>.

12. CoinMarketCap, available at: <https://coinmarketcap.com/>.

13. Cryptocurrency Ownership Data, available at: <https://triple-a.io/crypto-ownership-data/>.

14. Blockchains: the Great Chain of Being Sure About Things, *The Economist*, available at: <https://www.economist.com/briefing/2015/10/31/the-great-chain-of-being-sure-about-things>.

15. Erceg A., Damoska Sekuloska J. & Kelić I. (2020), Blockchain in the Tourism Industry. A Review of the Situation in Croatia and Macedonia, *Informatics*, 7 (1), available at: <https://doi.org/10.3390/informat-ics7010005>.

16. Global Cryptocurrency Market Cap Charts, available at: <https://www.coingecko.com/en/global-charts>.

17. Jackwerth J. & Rubenstein M. (1996), Recovering Probability Distributions from Option Prices, *Journal of finance*, 51 (5), 1611-1631, available at: <https://doi.org/10.2307/2329531>.

18. Narayanan A., Bonneau J., Felten E., Miller A. & Goldfeder S. (2016), Bitcoin and Cryptocurrency

Technologies: a Comprehensive Introduction, Princeton University Press, Princeton, 336 p.

19. Önder I. & Treiblmaier H. (2018), Blockchain and Tourism: Three Research Propositions, *Annals of Tourism Research*, 72, 180-182, available at: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2018.03.005>.

20. Overall Cryptocurrency Market Capitalization per Week from July 2010 to November 2023, available at: <https://www.statista.com/statistics/730876/cryptocurrency-maket-value/>.

21. Ross S. (1989), Information and Volatility: the No-Arbitrage Martingale Approach to Timing and Resolution Irrelevancy, *Journal of Finance*, 44 (1), available at: <https://doi.org/10.2307/2328272>.

22. The 2023 Global Crypto Adoption Index, available at: <https://www.chainalysis.com/blog/2023-global-crypto-adoption-index/>.

23. Thees H., Erschbamer G. & Pechlaner H. (2020), The Application of Blockchain in Tourism: Use Cases in the Tourism Value System, *European Journal of Tourism Research*, 26, available at: <https://doi.org/10.54055/ejtr.v26i.1933>.

24. Treiblmaier H., Leung D., Kwok A. & Tham A. (2021), Cryptocurrency Adoption in Travel and Tourism – an Exploratory Study of Asia Pacific Travellers, *Current Issues in Tourism*, 24 (22), 3165-3181, available at: <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1863928>.

25. Valeri M. & Baggio R. (2021), A Critical Reflection on the Adoption of Blockchain in Tourism, *Information Technology & Tourism*, 23 (2), 121-132, available at: <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00183-1>.

Стаття надійшла до редакції 02 січня 2024 року

УДК 657

Примаченко О. Л.,

prymachenko.olena@kneu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-7180-1225,

Web of Science K-6798-2018,

к.е.н., проф., професор кафедри бухгалтерського обліку та консалтингу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, м. Київ

Реслер М. В.,

k_oa@mail.msu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-3787-9472,

д.е.н., проф., академік Академії економічних наук, декан факультету економіки, управління та інженерії, завідувач кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет, м. Мукачеве

Климович Д. А.,

DianaV_A@ukr.net, ORCID ID: 0009-0008-2460-020X,

здобувач, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, м. Київ

ОБЛІК ОПЕРАЦІЙ ІЗ ФІНАНСОВИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ: ВПЛИВ НА ПОДАТКОВІ РОЗРАХУНКИ

Анотація. В умовах необхідності посилення економічних відносин із міжнародними партнерами процес адаптації до діючого розвитку ринкової економіки, загальна фінансова глобалізація та безпосередня потреба в міжнародній інвестиційній взаємодії - все разом сприяє оновленню конфігурації вітчизняного фінансового ринку, а саме: удосконаленню всіх процесів господарських операцій із фінансовими інструментами, зокрема важливим є питання методологічних аспектів бухгалтерського обліку та податкового законодавства, а саме: співставлення запланованих величин до одержання фінансових результатів із фактичними показниками їх сум. Об'єктивно і правильно визначений методологічний аспект впливу фінансових інструментів на податкові різниці допомагає у прийнятті релевантних і обґрунтовано ефективних управлінських рішень, зокрема і що стосується розподілу та витрат фінансових ресурсів на податкові платежі. В статті висвітлено аспект впливу фінансових інструментів на податкові різниці, здійснено аналіз Додатку РІ до податкової звітності з податку на прибуток, адже саме в ньому здійснюється подання розшифрування і підсумування загальної величини різниць, які мають вплив на фінансовий результат. Доведено правомірність твердження – основою правильної методики облікового відображення операцій із фінансовими інструментами є визначення – яку саме бізнес-модель суб'єкт господарювання застосовує при обліку фінансових інструментів, опираючись як і на особливості своєї господарської діяльності, так і, власне, на своє професійне судження. Обираючи бізнес-модель за амортизованою вартістю, суб'єкт утримуватиме даний фінансовий інструмент для послідовного погашення, що так само може спричинити виникнення податкових різниць, проте в залежності від термінів погашення; обираючи бізнес-модель за справедливою вартістю через інший сукупний дохід, очевидно, що суб'єкт утримуватиме фінансовий інструмент для/або погашення, або продажу, що відповідно в той же момент вплине на податкову звітність та спровокує виникнення податкових різниць; якщо ж суб'єкт господарювання застосовує бізнес-модель обліку фінансових інструментів за справедливою вартістю через прибуток або збиток, то, абсолютна точно, дані процеси матимуть у процесі господарювання вплив на прибуток до оподаткування, що говорить про наявні податкові різниці.

Ключові слова: фінансові інструменти, податкові різниці, декларація з податку на прибуток, додаток РІ до декларації з податку на прибуток, бізнес-модель обліку фінансових інструментів.

Примаченко О. Л.,

prymachenko.olena@kneu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-7180-1225,

Web of Science K-6798-2018,

Ph.D, Professor, Professor of the Department of Accounting and Consulting, Kyiv National University of Economics named after V. Hetman, Kyiv

Resler M. V.,

k_oa@mail.msu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0002-3787-9472,

Doctor of Economics, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences, Dean of the Faculty of Economics, Management and Engineering, Head of the Department of Accounting, Taxation and Marketing, Mukachevo State University, Mukachevo

Klymovych D. A.,

DianaV_A@ukr.net, ORCID ID: 0009-0008-2460-020X,

Postgraduate, Kyiv National University of Economics named after V. Hetman, Kyiv

ACCOUNTING OF TRANSACTIONS WITH FINANCIAL INSTRUMENTS: IMPACT ON TAX CALCULATIONS

Abstract. *In the conditions of the need to strengthen economic international relations between partners, the process of adaptation to the development of a market economy, general financial globalization and the immediate need for international investment cooperation, all together with the updated configuration of the domestic financial market, as well as - the improvement of all processes of economic transactions with financial instruments, in particular, there is the issue of methodological aspects of accounting and tax legislation, namely the comparison of the planned value for the determination of financial results with the actual indicators of their amount. An objectively and correctly determined methodological aspect of the influence of financial instruments on tax differences is adopted in making relevant and justified and effective management decisions. The article highlights the aspect of the influence of financial instruments on tax differences, analyzes the Appendix RI to the tax reporting on income tax, because it is in it that the interpretation and summation of the total amount of differences that have an impact on the financial result is presented. The validity of the statement has been proven - the basis of the correct method of accounting for transactions with financial instruments is the definition - which business model the economic entity applies when accounting for financial instruments, relying both on the peculiarities of its economic activity and, in fact, on its professional judgment. Choosing a business model based on amortized cost, the subject will hold this financial instrument for successive repayment, which may also cause tax differences to arise, however, depending on the repayment terms; choosing the business model at fair value through other comprehensive income, it is clear that the entity will hold the financial instrument for/or repayment or sale, which - accordingly, at the same time will affect the tax reporting and trigger the emergence of tax differences; if the business entity applies the business model of accounting for financial instruments at fair value through profit or loss, then, absolutely precisely, these processes will have an impact on the profit before taxation in the business process, which indicates the existing tax differences.*

Key words: financial instruments, tax differences, income tax declaration, RI supplement to the income tax declaration, business model of accounting for financial instruments.

JEL Classification: H39, M41

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-14>

Постановка проблеми. Розвиток економіки України під час військового стану та подальше її відновлення в майбутньому потребує різних груп ресурсів, ресурсів, які є більш мобільними та більш зручними в обслуговуванні, що, в свою чергу, потребуватиме від компаній все більшого розуміння особливостей оподаткування таких операцій. Очевидно, що податкове законодавство в Україні характеризується високо-надмірною деталізацією на законодавчому рівні, а запровадження будь-яких змін може дещо ускладнювати та сповільнювати певні господарські процеси, що в подальшому, при відсутності швидкого реагування та адаптації, може впливати на систему економічних процесів країни у фінансовому секторі загалом.

Метою подальшого розвитку фінансового сектору України, удосконалення його інституційної конфігурації відповідно до провідних міжнародних

практик, регуляторами фінансового сектору затверджується Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року [7], одним із ключових завдань якої визначено вдосконалення регулювання та розвиток ринків фінансових інструментів, сприяння стимулюванню залучення фінансових інвестицій в економіку нашої держави, сприяння формуванню клімату інвестиційної привабливості.

Постановка завдання. Безумовно, система оподаткування в Україні функціонує на основі сукупності всіх складових системи базового законодавства, саме тому при внесенні змін до правил функціонування фінансових ринків важливим є їх вплив на систему оподаткування доходів на таких ринках з метою уникнення можливості виникнення протиріч.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На нашу думку, система фахової літератури з обліку

недостатньо приділила уваги питанню значення впливу фінансових інструментів на податкові різниці, їх теоретичному та методологічному обґрунтуванню. Безумовно, ряд вчених зробили вагомий внесок у дослідження даного питання, а саме: В. Бабич та І. Герасимович, О. Ганяйло, І. Жураковська, Л. Ловінська, В. Орлова, Л. Примостка, О. Сохацька, В. Хомаківська. Так, у дослідженні Ю. Іванечко було визначено основні напрями впливу податкових різниць на фінансовий результат [1]. Зокрема, автор виділяє види різниць за напрямом впливу: такі, що зменшують результативні показники, та такі, що збільшують результативні показники. Ці податкові різниці визначаються як щодо доходів, так і щодо витрат, а саме автором зацентована увага на факті, що тимчасові податкові різниці, які будуть списані з балансу у наступних звітних періодах через необхідне вирівнювання “бухгалтерського” і “податкового” фінансового результату, зокрема, слід розцінювати як основні – потенційні, нормативно дозволені інструменти управління розмірами бази оподаткування податком на прибуток. Зокрема, М. Шигун та К. Проскура здійснили порівняльний аналіз в аспектах визнання та відображення податкових різниць у національній обліковій системі та МСФЗ [8]. Авторами було представлено позицію: “Згідно з МСФЗ 12 вважається природним для визнання активу чи зобов’язання те, що суб’єкт господарювання передбачає відшкодувати або компенсувати балансову вартість активу чи зобов’язання”. За наявності ймовірності відшкодування або компенсації балансової вартості активу чи зобов’язання використання цієї можливості збільшить (зменшить) суму майбутніх податкових платежів порівняно з тими сумами, що були б визначені без визнання податкових наслідків. Автори також акцентують на наявності обмежених винятків: йдеться про постійні податкові різниці, які відображаються у складі витрат (доходів) відразу у періоді їх виникнення [8]. Основний аспект співвідношення національних нормативних засад щодо визнання сукупності податкового змісту складників моделі визначення фінансового результату з вимогами МСФЗ також цілком доречно проаналізовано у праці Р. Н. Нургалієвої [6].

Щодо існуючих прогалин у документальному й інформаційному забезпеченні розрахунку та облікового відображення податкових різниць, то в науковій праці М. Проданчук запропоновано трансформацію форм фінансової звітності як основного джерела облікових даних для необхідних податкових обчислень [4]. Також для вдосконалення облікового забезпечення щодо справляння обліку податку на прибуток М. Проданчуком запропоновано нові окремі субрахунки по рахункам обліку доходів та витрат, тобто для більш деталізованих уточнень складових змісту податкових різниць [4]. На думку науковця, така трансформація надасть змогу податковим розрахункам набути статусу технічного прийому фінансового обліку й забезпечить максимальне зближення категорій “бухгалтерського” й “податкового” прибутку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проте, очевидно, що для методології та спрощення в механізмі операційної діяльності компанії основним важелем на шляху до мінімізації податкових різниць є скасування нагального правила обов’язкової “першої події” під час визнання доходів і витрат з метою розрахунку суми оподаткування прибутку. Варто зазначити, що запровадження в Податковому кодексі норм щодо визнання доходів і витрат відповідно до бухгалтерського обліку значно посприяло спрощенню процедури складання звітної декларації з податку на прибуток.

Загалом, аналізуючи питання податкових різниць, ми, в свою чергу, в основному беремо до уваги статтю 139 ПКУ, а саме: в частині 139.1, де зосереджена інформація щодо забезпечення для відшкодування наступних майбутніх витрат, а саме щодо того як саме фінансовий результат до оподаткування збільшується на суму тих витрат, які зосереджені на створення забезпечень (резервів), з метою відшкодування майбутніх ймовірних витрат (однак, окрім, витрат на оплату відпусток або ж інших виплат, що пов’язані з оплатою праці, у тому числі витрат на сплату єдиного соціального внеску, що може бути нарахований на такого роду виплати) – у відповідності як до національних стандартів бухгалтерського обліку, так і міжнародних. У пункті 139.1.2 зосереджена інформація щодо того, як саме фінансовий результат до оподаткування зменшується на суму тих витрат, які застосовані на використання створених забезпечень (резервів) (так само, окрім забезпечень, що створені на оплату відпусток, та інших сум, що стосуються оплати праці та ЄСВ з неї), які були сформовані у відповідності як до національних, так і до міжнародних стандартів фінансової звітності.

Досліджуючи сутність питання впливу коливань фінансових інструментів на повноту податкової звітності, зокрема в частині податкових різниць, важливим є аспект впливу резерву сумнівних боргів або очікуваних кредитних збитків (мається на увазі зменшення корисності активів) на фінансовий результат до оподаткування [5], а саме: відповідно до пункту 139.2 статті 139 ПКУ фінансовий результат до оподаткування збільшується на суму витрат на формування резерву сумнівних боргів (або очікуваних кредитних збитків), на суму витрат від списання дебіторської заборгованості понад суму РСБ (або очікуваних кредитних збитків); у той же момент фінансовий результат до оподаткування зменшується на суму коригування резерву сумнівних боргів (або очікуваних кредитних збитків), тобто на яку збільшувався фінансовий результат до оподаткування відповідно до національних або міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, а саме: на суму списаної дебіторської заборгованості, у тому числі за рахунок створеного резерву сумнівних боргів або резерву очікуваних кредитних збитків (зменшення корисності активів), що відповідає ознакам, визначеним підпунктом 14.1.11 пункту 14.1 статті 14 ПКУ.

Аналізуючи аспект впливу фінансових інструментів на податкові різниці, ми перш за все

аналізуємо Додаток РІ до податкової звітності з податку на прибуток, адже саме в ньому здійснюється подання розшифрування і підсумування загальної величини різниць, які мають вплив на фінансовий результат. Безумовно, основою правильної методики облікового відображення операцій із фінансовими інструментами є визначення, яку саме бізнес-модель суб'єкт господарювання застосовує при обліку фінансових інструментів, опираючись як на особливості своєї господарської діяльності, так і, власне, на своє професійне судження. Обираючи бізнес-модель за амортизованою вартістю, суб'єкт утримуватиме даний фінансовий інструмент для послідовного погашення, що так само може спричинити виникнення податкових різниць, проте в залежності від термінів погашення; обираючи бізнес-модель за справедливою вартістю через інший сукупний дохід, очевидно, що суб'єкт

утримуватиме фінансовий інструмент для/або погашення, або продажу, що відповідно в той же момент вплине на податкову звітність та спровокує виникнення податкових різниць; якщо ж суб'єкт господарювання застосує бізнес-модель обліку фінансових інструментів за справедливою вартістю через прибуток або збиток, то, абсолютно точно, дані процеси матимуть у процесі господарювання вплив на прибуток до оподаткування, що говорить про наявні податкові різниці. Проте в будь-якому випадку в ході процесів господарювання за участі фінансових інструментів весь вплив на прибуток до оподаткування, а саме: понесені податкові різниці, - ми зобов'язані відобразити в Додатку РІ Декларації з податку на прибуток. Більш детальну інформацію наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Різниці, що виникають у ході найпоширеніших бухгалтерських операцій із фінансовими інструментами, та їх вплив на фінансовий результат до оподаткування

Різниці, що виникають при формуванні резервів (забезпечень) (згідно зі ст. 139 ПКУ)	
Фінансовий результат до оподаткування збільшується:	Фінансовий результат до оподаткування зменшується:
<i>1</i>	<i>2</i>
на суму витрат на створення забезпечень (резервів) для відшкодування наступних (майбутніх) витрат (крім забезпечення (резерву) витрат на оплату відпусток працівникам, інших виплат, пов'язаних з оплатою праці, та витрат на сплату єдиного соціального внеску, що нараховується на такі виплати) відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ	на суму використання створених забезпечень (резервів) витрат (крім забезпечення (резерву) витрат на оплату відпусток працівникам, інших виплат, пов'язаних з оплатою праці, та витрат на сплату єдиного соціального внеску, що нараховується на такі виплати) відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ
	на суму коригування (зменшення) забезпечень (резервів) для відшкодування наступних (майбутніх) витрат (крім інших виплат, пов'язаних з оплатою праці, на яку збільшився фінансовий результат до оподаткування) відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ
Резерв сумнівних боргів або резерв очікуваних кредитних збитків (зменшення корисності активів) [3] (ст. 139.2 ПКУ)	
Фінансовий результат до оподаткування збільшується:	Фінансовий результат до оподаткування зменшується:
на суму витрат на формування резерву сумнівних боргів або очікуваних кредитних збитків відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ	на суму коригування (зменшення) резерву сумнівних боргів або резерву очікуваних кредитних збитків (зменшення корисності активів), на яку збільшився фінансовий результат до оподаткування відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ
на суму витрат від списання дебіторської заборгованості понад суму резерву сумнівних боргів або понад резерв очікуваних кредитних збитків (зменшення корисності активів)	на суму списаної дебіторської заборгованості (у тому числі за рахунок створеного резерву сумнівних боргів або резерву очікуваних кредитних збитків (зменшення корисності активів), що відповідає ознакам, визначеним пп. 14.1.11

1	2	
на суму перевищення ціни, визначеної за принципом “витагнутої руки”, над договірною (контрактною) вартістю (вартістю, за якою відповідна операція повинна відобразитися при формуванні фінансового результату до оподаткування згідно з правилами бухгалтерського обліку) реалізованих товарів (робіт, послуг) при здійсненні контрольованих операцій	на суму нарахованих доходів від участі в капіталі інших платників податку на прибуток підприємств, платників єдиного податку та на суму нарахованих доходів у вигляді дивідендів, що підлягають виплаті на користь від інших платників такого податку	
на суму перевищення договірної (контрактної) вартості придбаних товарів (робіт, послуг) над ціною, визначеною за принципом “витагнутої руки”, при здійсненні контрольованих операцій	на суму від’ємного значення об’єкта оподаткування минулих податкових (звітних) років	
на суму втрат від інвестицій в асоційовані, дочірні та спільні підприємства, розрахованих за методом участі в капіталі або методом пропорційної консолідації	на суму уцінки, врахованої у фінансовому результаті до оподаткування у поточному податковому (звітному) періоді на інструменти власного капіталу, перекласифіковані у фінансові зобов’язання	
на суму відсотків та дооцінки, врахованих у фінансовому результаті до оподаткування у поточному податковому (звітному) періоді на інструменти власного капіталу, перекласифіковані у фінансові зобов’язання відповідно до національних П(С)БО або МСФЗ		
на суму коштів або вартості товарів, виконаних робіт, наданих послуг, безоплатно перерахованих (переданих) протягом звітного (податкового) року неприбутковим організаціям, внесеним до Реєстру неприбуткових установ та організацій на дату такого перерахування коштів		
на суму перерахованої безповоротної фінансової допомоги (безоплатно наданих товарів, робіт, послуг) особам, що не є платниками податку (крім фізичних осіб), та платникам податку, які оподатковуються за ставкою 0 відсотків		
на суму витрат від визнаних штрафів, пені, неустойок, відшкодування збитків, компенсації недержаного доходу (упущеної вигоди), нарахованих відповідно до цивільного законодавства та цивільно-правових договорів		
на суму витрат, понесених платником податків при здійсненні операцій з нерезидентами, якщо такі операції не мають ділової мети. Обов’язок доведення обставин, передбачених цим підпунктом, покладається на контролюючий орган.		
Різниця, що утворюється при здійсненні окремих видів діяльності та операцій продажу або іншого відчуження цінних паперів [3]		
Фінансовий результат до оподаткування збільшується:		Фінансовий результат до оподаткування зменшується:
на суму від’ємного фінансового результату від продажу або іншого відчуження цінних паперів, відображеного у складі фінансового результату до оподаткування звітного періоду відповідно до <u>національних П(С)БО або МСФЗ</u>	на суму позитивного фінансового результату від продажу або іншого відчуження цінних паперів, відображеного у складі фінансового результату до оподаткування звітного періоду відповідно до <u>національних П(С)БО або МСФЗ</u>	

1	2
на суму від'ємного загального результату переоцінки цінних паперів (загальна сума уцінок цінних паперів перевищує загальну суму їх дооцінок за податковий (звітний) період) (крім державних цінних паперів або облігацій місцевих позик), відображеного у складі фінансового результату до оподаткування звітного періоду відповідно до <u>національних П(С)БО або МСФЗ</u>	

**Сформовано на основі: ЗУ “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві” [2]*

Очевидно, що досконала орієнтація в сфері правильного нарахування податкових різниць сприяє процесу прийняття рішень – яку саме модель обліку фінансових інструментів варто застосувати в фінансуванні діяльності підприємства. Так само щодо фінансових зобов'язань, очевидно, що саме ст. 139 дає досконале розуміння, яким чином отримані кредити можуть скоригувати прибуток до оподаткування. Варто зазначити, що ряд провідних компаній України, а саме: ПАТ «Київська кондитерська фабрика “РОШЕН”, ДП НАЕК “ЕНЕРГО-АТОМ”¹, – уже мають практичний досвід впливу на прибуток до оподаткування – а саме шляхом розрахунку податкових різниць, які виникли внаслідок операцій із фінансовими інструментами. Таким чином компанії на основі податкових різниць, застосувавши правильну для своєї діяльності модель обліку фінансових інструментів, мали відстрочені податкові різниці на суму понад 23 млн грн, що, безумовно, вплинуло на прибуток до оподаткування.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, досконале використання різних форм розрахунків та використання різних фінансових інструментів сприяє оновленню конфігурації вітчизняного фінансового ринку, удосконаленню всіх аспектів господарських операцій із фінансовими інструментами, адже успішна інтеграція вітчизняного фінансового ринку в європейський та світові фінансові ринки неможлива без удосконалень методологічних аспектів бухгалтерського обліку та податкового законодавства. Здавалося б, що з прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів” [2] ринок фінансових інструментів отримав значний поштовх для ефективного, швидкого розвитку. Однак методологічний аспект облікової взаємодії та податкового відображення досі потребує вдосконалення, що в цілому негативно впливає на регулювання між “бухгалтерським” та “податковим” обліком опера-

цій із фінансовими інструментами та може створювати перешкоди для формування довіри до вітчизняних компаній та, як наслідок, породжувати їх інвестиційну непривабливість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванечко Ю., Маркевич О. Інноваційні підходи до механізму оподаткування прибутку підприємств в Україні. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 1. С. 31-40. URL: http://ec.lib.vntu.edu.ua/DocDescription?doc_id=263638.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів : Закон України від 19.06.2020 р. № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>.
3. Про застосування положень п. 139.3 ст. 139 Податкового кодексу України, у редакції, чинній до 01.01.2018 : Лист Державної фіскальної служби України 12.07.2018 № 21197/7/99-99-15-02-02-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1197872-18#Text>.
4. Проданчук М. Визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств за правилами бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. № 4. С. 26-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2015_4_5.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві : Закон України. Документ 466-IX, чинний, поточна редакція - Редакція від 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#n1479>.
6. Расчеты временных разниц и учет отсроченного налога / Р. Н. Нурғалиева, С. Т. Миржакыпова, Ю. А. Верига, Е. В. Коба. *Статистика, учет и аудит*. 2021. № 1. С. 21-25. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PolNTU/9171>.
7. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. 102 с. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sectoru_ua.pdf.

¹ Джерело: фінансова звітність 2018 р. URL: <https://smida.gov.ua/db/prof/00382125>; <https://smida.gov.ua/db/prof/24584661>.

8. Шигун М., Проскура К. Методичні засади розрахунку та розкриття у фінансовій звітності податкових різниць та відстрочених податків у контексті вимог МСФЗ. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 3. С. 12-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_3_4.

REFERENCES

1. Ivanechko Yu. and Markevych O. (2014), Innovatsijni pidkhody do mekhanizmu opodatkovannia prybutku pidpryiemstv v Ukraini, *Bukhhalters'kyj oblik i audit*, № 1, s. 31-40, available at: http://ec.lib.vntu.edu.ua/DocDescription?doc_id=263638.

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo sproschennia zaluchennia investysij ta zaprovadzhennia novykh finansovykh instrumentiv : Zakon Ukrainy vid 19.06.2020 r. № 738-IX, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>.

3. Pro zastosuvannia polozhen' p. 139.3 st. 139 Podatkovoho kodeksu Ukrainy, u redaktsii, chynnij do 01.01.2018 : Lyst Derzhavnoi fiskal'noi sluzhby Ukrainy 12.07.2018 № 21197/7/99-99-15-02-02-17, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1197872-18#Text>.

4. Prodanchuk M. (2015), Vyznachennia ob'iektu opodatkovannia podatkom na prybutok pidpryiemstv za pravylamy bukhhalters'koho obliku,

Bukhhalters'kyj oblik i audit, № 4, s. 26-33, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2015_4_5.

5. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy schodo vdoskonalennia administruvannia podatkiv, usunen'nia tekhnichnykh ta lohichnykh neuzghodzhennostej u podatkovomu zakonodavstvi : Zakon Ukrainy. Dokument 466-IX, chynnij, potochna redaktsiia - Redaktsiia vid 01.01.2022, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#n1479>.

6. Raschety vremennykh raznyts y uchet otsrochenoho naloha / R. N. Nurhalyeva, S. T. Myrzhakypova, Yu. A. Veryha, E. V. Koba (2021), *Statystyka, uchet y audit*, № 1, s. 21-25, available at: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/9171>.

7. Stratehiiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2025 roku, 102 s., available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sectoru_ua.pdf.

8. Shyhun M. and Proskura K. (2014), Methodychni zasady rozrakhunku ta rozkryttia u finansovij zvitnosti podatkovykh riznyts' ta vidstrochenykh podatkiv u konteksti vymoh MSFZ, *Bukhhalters'kyj oblik i audit*, № 3, s. 12-20, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_3_4.

Стаття надійшла до редакції 11 січня 2024 року

УДК 614.31:351.862.4:33

Попович М. П.,

porovych91@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2915-0398,

Researcher ID: F-6218-2019,

асистент кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Попович А. І.,

porovychandriy1985@gmail.com,

магістр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

СУТНІСТЬ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ МІСЦЕ У СТРУКТУРІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВ

***Анотація.** Питання розгляду продовольчої безпеки є дуже актуальним на глобальному рівні. У наш час забезпечення людства продуктами все більше стає найважливішою проблемою XXI століття. Її вирішення є важливим пріоритетом державної політики кожної держави та предметом наукових досліджень. У статті визначено актуальність дослідження поняття продовольчої безпеки як складової економічної безпеки. Розглянуто та систематизовано наукові напрацювання щодо визначення поняття продовольчої безпеки. Визначено, що гарантування продовольчої безпеки населення є об'єктом наукових досліджень. Доведено, що продовольча безпека займає особливе місце в життєзабезпеченні суспільства, оскільки наявність продовольства є основною умовою життєдіяльності людини. Продемонстровано основні напрями ефективної політики продовольчої безпеки. Визначено та охарактеризовано продовольчу безпеку через її складові. Розглянуто складові та принципи формування продовольчої безпеки. З'ясовано основні виміри продовольчої безпеки. Розглянуто особливості продовольчої безпеки. Проведено аналіз рівня споживання основних видів продуктів харчування населення України. Визначено ключові загрози продовольчої безпеки України. Виявлено, що продовольча безпека безпосередньо впливає на здоров'я нації і, як наслідок, визначає демографічну безпеку. Підтверджено актуальність питання забезпечення населення високоякісними продуктами харчування на рівні науково обґрунтованих норм споживання при платоспроможному попиті та гарантування продовольчої безпеки країни. В результаті встановлено, що безпека харчових продуктів займає важливе місце в гарантуванні безпеки держави поряд із іншими видами безпеки, а також тісно з ними пов'язана.*

Ключові слова: продовольча безпека, економічна безпека, продукти харчування, норма споживання.

Porovych M. P.,

porovych91@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2915-0398,

Researcher ID: F-6218-2019,

Teaching Assistant, Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Porovych A. I.,

porovychandriy1985@gmail.com,

Master's degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

THE ESSENCE OF FOOD SECURITY AND ITS PLACE IN THE STRUCTURE OF ECONOMIC SECURITY OF STATES

***Abstract.** The problem of addressing food security is very relevant at the global level. Nowadays, the problem of providing humanity with products is increasingly becoming the most important problem of the 21st century. Its solution is an important priority of the state policy of each state and the subject of scientific research. The article determines the relevance of the study of the concept of food security as a component of economic security. The scientific work on defining the concept of food security is considered and systematized. It is determined that providing food security to the population is an important priority of the state policy of any state and the object of scientific research. It has been proven that food security occupies a special place in the life support of society, since the availability of food is the main*

condition for human life. The main areas of effective food security policy are revealed. Food security through its components is defined and characterized. The components and principles of food security are considered. The main dimensions of food security have been clarified. The peculiarities of food security and threats to its influence are considered. An analysis of the level of consumption of the main types of food products of the population of Ukraine was carried out. The key threats to Ukraine's food security are studied. It has been found that food security directly affects the health of a nation and, as a result, determines demographic security. The urgency of providing the population with high-quality food at the level of scientifically sound consumption norms in terms of effective demand and guaranteeing food security of the country has been confirmed. As a result, it was determined that the safety of food products occupies an important place in ensuring the security of the state along with other types of security, and is also closely related to them.

Key words: food security, economic security, food, consumption rate.

JEL Classification: Q18, L51

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-15>

Постановка проблеми. Головною стратегією державної аграрної політики є досягнення продовольчої безпеки, яка виступає пріоритетом національної безпеки України. Фізіологічними ресурсами для кожної пересічної людини є продукти харчування і основним завданням будь-якої країни є гарантування доступу цих ресурсів для своїх громадян. Звідси випливає: всі країни світу поділяються лише на дві групи за основною ознакою продовольчої безпеки, спроможністю надати харчову продукцію: країни-експортери та країни-імпортери. Здатність будь-якої держави забезпечувати внутрішню потребу в продуктах харчування та збільшувати експортний продовольчий потенціал визначає сильну сторону розвитку держави. Тому продовольча безпека є ознакою економічно розвинутої та сильної держави. Оцінка продовольчої безпеки має як практичне значення, так і суто інформаційно-пізнавальне.

Аналіз реального стану продовольчої проблеми та її розвитку в часі дає можливість як виробити стиль поведінки суспільства, так і розробити конкретні заходи, спрямовані на попередження та максимальне зниження дії негативних факторів впливу на погіршення продовольчого забезпечення. Можна стверджувати: всі фактори, які сприяють успішному розвитку вітчизняного АПК, гарантують відповідне зростання продовольчої безпеки і, навпаки, все, що негативно впливає на розвиток АПК, спричиняє зростання продовольчої загрози. В сучасних умовах проблема продовольчої безпеки не тільки не втратила свою актуальність, а зростає до такого рівня, що стає фактором економічної безпеки будь-якої економічної системи.

У концепції національної безпеки більшості розвинених країн світу питання продовольчої безпеки займає чільне місце. Інтеграція України у світове та європейське співтовариство актуалізує зазначену проблему, адже держава може проводити незалежну політику лише тоді, коли вона за будь-яких умов гарантує продовольче забезпечення, особливо політику, спрямовану на створення умов для гідного рівня життя людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Продовольча безпека є важливим елементом соціально-економічної політики держави як у

локальному, так і в глобальному вимірах, оскільки поряд із беззаперечною місією забезпечення національного суверенітету визначає її статус на міжнародній агропродовольчій арені.

Постійне зростання чисельності населення, підвищення рівня використання природних ресурсів на фоні зменшення їх запасів створюють багато ризиків для продовольчої безпеки як людей, так і країни в цілому. Проблема гарантування продовольчої безпеки завжди залишалася в центрі наукового інтересу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Серед вітчизняних економістів-аграрників особливо змістовні пропозиції щодо формування системи продовольчої безпеки України в ході реалізації Цілей сталого розвитку знайшли відображення у роботах О. Бородіної, С. Григор'єва, В. Данкевича, Т. Зінчук, О. Скидана, О. Яценко та ін. Пильну увагу на обґрунтуванні індикаторів оцінки продовольчого забезпечення зосередили О. Горняк, В. Залізнюк, Г. Калетнік, О. Кондра, Ю. Лузан, М. Одінцов, С. Ревенко, А. Рудич, С. Урба, Ю. Юрченко та ін. Але, разом з тим, не применшуючи праці науковців, варто наголосити: ретельного вивчення потребує розуміння сутності та місця продовольчої безпеки в структурі економічної безпеки України.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення сутності продовольчої безпеки та визначення рівня продовольчого забезпечення в Україні.

Вклад основного матеріалу дослідження. Основним напрямом ефективної політики продовольчої безпеки є забезпечення населення продуктами харчування на рівні, який гарантує якісні умови життя та життєдіяльності суспільства, а також забезпечує стає суспільне відтворення на основі розширеного виробництва [1, 2, 3]. Тому обов'язком держави є створення ефективної системи доступу до якісних та безпечних продуктів харчування для всіх громадян.

Враховуючи те, що близько 30% громадян України перебувають за межею малозабезпеченості (за сукупним місячним доходом із розрахунку на душу населення), професор Дроздяк І. називає щонайменше два ключові дестабілізуючі фактори формування продовольчої безпеки, а саме:

1) наростаюче згортання масштабів агропромислового комплексу і зменшення обсягів виробленої продукції, зниження ефективності її виробництва; 2) значне скорочення реальних доходів населення і доступності для нього харчових продуктів [13, с. 22]. Крім того, на сучасному етапі виникають серйозні загрози глобальній продовольчій безпеці. Воєнні дії, що ведуться РФ на території України, вкрай негативно впливають на функціонування продовольчих систем; очікуються, зокрема, такі їх наслідки:

– Порушення цілісних ланцюгів постачання продукції сільського господарства та харчових продуктів (від первинного виробництва до реалізації продукції споживачеві), а також діяльності щодо створення доданої вартості в АПК, пов'язаної з виробництвом, переробленням, розподілом, споживанням й утилізацією харчових продуктів.

– Зрив посівної кампанії, що є особливо загрозливим, зважаючи на високі світові ціни на газ і, відповідно, міндобрива [14]. Активні бойові дії наразі відбуваються в тих областях, де вирощують більшу частину пшениці – Харківській, Одеській, Запорізькій. Сукупно це призведе до зменшення врожайності, зборів і експорту зернових.

– Ускладнений експорт української продукції на зовнішні ринки через блокування портів України з боку РФ (60% сільськогосподарської продукції України експортується морем), що негативно вплине насамперед на країни, які залежать від імпорту харчової продукції.

Серед серйозних загроз глобальній продовольчій безпеці – подальше підвищення світових цін на продовольство (згідно з прогнозом ФАО від 11.03.2022 через війну в Україні світові ціни на продукти харчування та корми можуть зрости на 20%) [4].

Центральним елементом продовольчої безпеки є продовольче забезпечення, у структурі якого необхідно виділити чотири складові. Наявність продуктів харчування доступна в трьох видах. Фізична доступність включає просту доступність основних продуктів на споживчому ринку, економічна доступність – фінансову можливість їх придбати, а соціальна доступність – мінімальну диференціацію споживання основних товарних груп різними верствами населення.

У цьому сенсі логічно стверджувати, що продовольчу безпеку необхідно передусім розглядати з точки зору гарантування економічної безпеки, оскільки остання локалізує іманентні можливості та визначає стратегічні вимоги соціально-економічного зростання з метою досягнення суспільного добробуту. На рисунку 1 показано місце продовольчої безпеки в структурі економічної безпеки держави.

З переходом до ринкових відносин значно змінилися рівень і структура споживання продовольства населенням, на які впливає низка чинників: національні особливості харчування;

географічне положення; клімат території; віковий склад населення; організаційно-економічні фактори, що визначають обсяги власного виробництва продовольства, його доведення до споживачів, можливості ввезення дефіцитних видів продовольства і сировини для його виробництва, наближеність до споживачів [3].

Аналіз споживання на одну особу основних харчових продуктів у країні свідчить: аграрно-продовольчий ринок України функціонує в умовах низького попиту основної маси населення практично на всі види продовольства. Сформований рівень споживання практично за всіма продуктами перебуває нижче рівня 2018 року: м'яса і м'ясопродуктів – на 4,4 кг, молока і молокопродуктів – на 20,9, яєць – на 36, хлібних продуктів – на 7,6 кг. Меншою мірою скоротилося споживання риби і рибопродуктів – на 3,8 кг, овочів і баштанних – на 3,6 кг, відновився обсяг споживання картоплі (табл. 1).

Не вдаючись до детального розгляду зазначеного в табл. 1, з даних можна зробити деякі узагальнення щодо стану споживання їжі населенням: за 30 років в Україні спостерігається тенденція чіткої дестабілізації споживання основних продуктів харчування, як за абсолютною величиною, так і за структурою раціону. Брак споживання одних продуктів, особливо тваринного походження, компенсується надмірним споживанням інших.

В Україні залишається негативна тенденція скорочення поголів'я продуктивної худоби, що в найближчі роки приведе до кризової ситуації в забезпеченні населення продуктами харчування тваринного походження, а це, своєю чергою, може спричинити соціальну дестабілізацію в суспільстві, враховуючи те, що саме індустріальні регіони найгірше забезпечені такими продуктами.

Отже, враховуючи наведені дані щодо подальшого розвитку кризових явищ у сфері сільськогосподарського виробництва, особливо тваринництва, з метою гарантування продовольчої безпеки та стабільної економічної ситуації важливими напрямками державної підтримки є: паритетно - галузеві зв'язки сільського господарства з іншими галузями економіки; підтримання рентабельності аграрного сектору економіки на рівні середньої норми прибутку економіки України, проведення ефективної антимонопольної політики, цінове регулювання продукції природних монополій, встановлення мінімальних гарантованих цін за рахунок механізму запровадження державних інвестицій; фінансування державних цільових програм (племінна справа в рослинництві, тваринництво); удосконалення податкової та бюджетної політики; фінансова підтримка страхування ризиків аграрного виробництва; підвищення рівня платоспроможності попиту населення на продукти харчування.

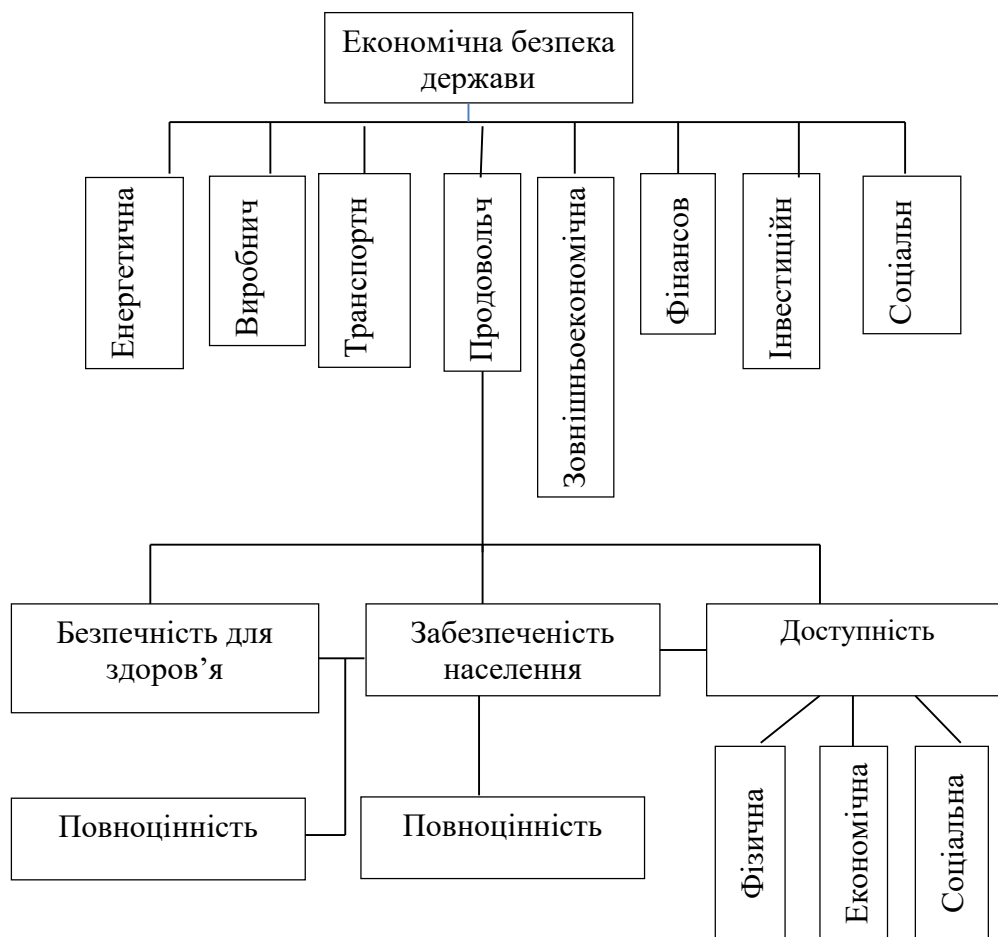

Рис. 1. Продовольча безпека в структурі економічної безпеки держави [2]

Таблиця 1

Рівень споживання основних видів продуктів харчування населення України (в розрахунку на 1 особу в рік, кг)

Продукти харчування	Мінімальні норми	Раціональні норми	Рік				
			2018	2019	2020	2021	2022
М'ясо і м'ясопродукти	52	80	56,1	54,1	50,9	51,4	51,7
Молоко і молокопродукти	341	380	220,9	222,8	209,9	209,5	200,0
Яйця, шт.	231	290	309	310	280	267	273
Хліб і хлібопродукти	94	101	108,4	108,5	103,2	101,0	100,8
Картопля	96	124	135,4	141,0	137,5	139,8	143,4
Овочі і баштанні	105	161	163,3	163,2	160,8	163,7	159,7
Плоди та ягоди	68	90	56,3	52,3	50,9	49,7	52,8
Риба і рибопродукти	12	20	14,6	11,1	8,6	9,6	10,8
Цукор	32	38	37,1	36,3	35,7	33,3	30,4
Олія	8	13	13,3	13,1	12,3	11,7	11,7

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. На підставі проведених досліджень можна зробити висновок: безпека харчових продуктів займає важливе місце в гарантуванні безпеки держави поряд із іншими видами безпеки, а також тісно з ними пов'язана. Наприклад, продовольча безпека пов'язана з енергетичною, безпосередньо впливає на здоров'я нації, а отже, визначає демографічну безпеку. Крім того, продовольча безпека держави має гарантувати і за будь-яких умов забезпечувати попит населення на екологічно чисті продукти харчування на рівні науково обґрунтованих норм споживання з платоспроможним попитом за умов, коли на такі продукти витрачається третина доходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 40 с.
2. Мостова А. Д. Сучасний стан продовольчої безпеки України та методичні підходи до його оцінки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 43. С. 59-68.
3. Немченко В. В. Продовольча безпека України. *Зб. наук. пр. ВНАУ*. Сер.: Економічні науки. 2012. № 4(70). Т. 2. С. 179-183.
4. Report World Food Summit: "Rome Declaration World Food Security". Rome, 1996. URL: <https://www.fao.org/3/w3548e/w3548e00.htm>.
5. Алексеева Я. Наукові засади визначення продовольчої безпеки. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 100-107.
6. Бородина О. М. Убезпечення сільського розвитку життя: європейська політика, орієнтири для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 20-33.
7. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 6-21.
8. Conway G., Barber E. After the Green Revolution Sustainable Agriculture for Development. London, U.K. : Earthscan Publication, 1990. P 6.
9. Лукинов І. І., Саблук П. Т. Про стратегію трансформування АПК та забезпечення продовольчої безпеки України. *Економіка України*. 2000. № 9. С. 62-81.
10. Про продовольчу безпеку України : Постанова Верховної Ради України Про прийняття за основу проекту Закону України від 28.04.2011 р. № 8370-1. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01G.html.
11. Тернавська І. Б. Дефініція категорії продовольча безпека та її еволюція. *Економіка та держава*. 2015. № 7. С. 44-48.
12. Дроздяк І. Продовольча безпека України: проблеми і перспективи. *Аграрна економіка*. 2020. Т. 7. № 1-2. С. 16-22.
13. Напад на Україну суттєво позначиться на світовому ринку зерна. USDA. URL: <https://biz.censor.net/n3323645>.

14. Україна й надалі залишається житницею світу. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayina-j-nadali-zalishayetsya-zhitniceyu-svitu/>.

15. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

REFERENCES

1. Lupenko, Yu. O. and Khodakiv'ska, O. V. (2016), *Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel' sil'skohospodars'koho pryznachennia* : nauk. dop., NNTs «IAE», Kyiv, 40 s.
2. Mostova, A. D. (2019), *Suchasnyj stan prodovol'choi bezpeky Ukrainy ta metodychni pidkhody do joho otsinky, Prychornomors'ki ekonomichni studii*, № 43, s. 59-68.
3. Nemchenko, V. V. (2012), *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy, Zb. nauk. pr. VNAU*. Ser.: Ekonomichni nauky., № 4(70). Т. 2., s. 179-183.
4. Report World Food Summit: "Rome Declaration World Food Security" (1996), Rome, available at: <https://www.fao.org/3/w3548e/w3548e00.htm>.
5. Aliksieieva Ya. (2015), *Naukovi zasady vyznachennia prodovol'choi bezpeky, Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia*, vyp. 42, s. 100-107.
6. Borodina, O. M. (2020), *Ubezpechennia sil'skoho rozvytku zhyttia: ievropejs'ka polityka, oriientyry dlia Ukrainy, Ekonomika APK*, № 2, s. 20-33.
7. Hladij, M. V. and Luzan, Yu. Ya. (2020), *Ahrarni transformatsii ta selians'ki hospodarstva v systemi prodovol'choi bezpeky Ukrainy, Ekonomika APK*, № 5, s. 6-21.
8. Conway G. and Barber E. (1990), *After the Green Revolution Sustainable Agriculture for Development*, Earthscan Publication, London, U.K., r. 6.
9. Lukinov, I. I. and Sabluk, P. T. (2000), *Pro stratehiiu transformuvannia APK ta zabezpechennia prodovol'choi bezpeky Ukrainy, Ekonomika Ukrainy*, № 9, s. 62-81.
10. Pro prodovol'chu bezpeku Ukrainy : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro pryjniattia za osnovu proektu Zakonu Ukrainy vid 28.04.2011 r. № 8370-1, available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01G.html.
11. Ternavs'ka, I. B. (2015), *Definiitsia katehorii prodovol'cha bezpeka ta ii evoliutsiia, Ekonomika ta derzhava*, № 7, s. 44-48.
12. Drozdjak I. (2020), *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy: problemy i perspektyvy, Ahrarna ekonomika*, Т. 7. № 1-2, s. 16-22.
13. Napad na Ukrainu suttievo poznachyt'sia na svitovomu rynku zerna. USDA., available at: <https://biz.censor.net/n3323645>.
14. Ukraina j nadali zalyschaiet'sia zhytnytseiu svitu, available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ukrayina-j-nadali-zalishayetsya-zhitniceyu-svitu/>.
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 05 січня 2024 року

УДК 657.471:635.655

Медвідь Л. Г.,

lmedvid@meta.ua, ORCID ID: 0000-0003-2292-9067,

Researcher ID: G-9223-2019,

к.е.н., проф., професор кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Сернівка С. М.,

sernivka7@gmail.com,

магістр, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ ПЕРЕРОБКИ СОЇ

Анотація. Проведено дослідження сутності поняття “управління витратами”. Узагальнено принципи системи управління витратами виробничих підприємств із урахуванням принципів функціонування її складових – як управлінського обліку, так і внутрішнього контролю. На підставі принципів і функцій системи управління витратами підприємств сформовано перелік основних вимог щодо її організації та функціонування, а саме: визначеність часових рамок бюджетного періоду та звітності; виокремлення центрів відповідальності та їх керівників; корисність інформації для прийняття управлінських рішень; врахування структури бізнесу; взаємозв’язок бюджетування з внутрішньою управлінською звітністю; використання єдиної нормативної бази; участь у бюджетуванні всіх підрозділів підприємства та контроль за їх виконанням; наявність системи мотивації. Сформовано основні завдання системи управління витратами підприємств із переробки сої, методи управління, об’єкти та суб’єкти управління, які слугують основою сучасних концепцій управління витратами. Розроблено фрагмент робочого плану рахунків управлінського обліку для систематизації інформації за центрами відповідальності (центрами витрат), що дозволить менеджменту підприємства отримувати оперативну інформацію для прийняття обґрунтованих рішень. Запропоновано систему бюджетів витрат та внутрішньої управлінської звітності щодо витрат: бюджети та звіти виробничих центрів відповідальності (центрів витрат) основного та допоміжного виробництва й бюджети та звіти адміністративно-збутових центрів відповідальності (центрів витрат) для інформаційного забезпечення методико-організаційних засад управлінського обліку й внутрішнього контролю витрат підприємств із переробки сої. Визначено перелік суб’єктів управлінського обліку та внутрішнього контролю витрат за центрами відповідальності (центрами витрат) та їх повноваження. Рекомендовано запровадити концепцію “кілінг-костинг” щодо вдосконалення системи управління витратами, яка передбачає спрямоване максимальне зменшення витрат у найкоротший термін без збитку для діяльності підприємства й перспектив його розвитку.

Ключові слова: витрати, система управління витратами, управлінський облік, внутрішній контроль, бюджетування, внутрішня управлінська звітність, концепції управління витратами.

Medvid L. G.,

lmedvid@meta.ua, ORCID ID: 0000-0003-2292-9067,

Researcher ID: G-9223-2019,

Ph.D, Professor, Professor of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Sernivka S. M.,

sernivka7@gmail.com,

Master’s degree student, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

COST MANAGEMENT OF SOY PROCESSING ENTERPRISES

Abstract. A study of the essence of the concept of "cost management" was conducted. The principles of the cost management system of production enterprises are summarized, taking into account the principles of functioning of its components - both managerial accounting and internal control. Based on the principles and functions of the cost management system of enterprises, a list of basic requirements for its organization and functioning was formed, namely: determination of time frames of the budget period and reporting; separation of responsibility centers and their heads;

usefulness of information for making management decisions; consideration of the business structure; relationship between budgeting and internal management reporting; use of a single regulatory framework; participation in the budgeting of all units of the enterprise and control over their implementation; the presence of a motivation system. The main tasks of the cost management system of soybean processing enterprises, management methods, management objects and subjects, which serve as the basis of modern concepts of cost management, have been formed. A fragment of the working plan of managerial accounting accounts has been developed for the systematization of information by responsibility centers (cost centers), which will allow the management of the enterprise to receive operational information for making informed decisions. A fragment of the working plan of managerial accounting accounts has been developed for the systematization of information by responsibility centers (cost centers), which will allow the management of the enterprise to receive operational information for making informed decisions. A system of cost budgets and internal management reporting on costs is proposed: budgets and reports of production responsibility centers (cost centers) of main and auxiliary production and budgets and reports of administrative and sales responsibility centers (cost centers) for information support of methodological and organizational principles of management accounting and internal control expenses of soybean processing enterprises. The list of subjects of managerial accounting and internal cost control by responsibility centers (cost centers) and their powers is determined. It is recommended to introduce the concept of "killing-costing" regarding the improvement of the cost management system, which provides for the directed maximum reduction of costs in the shortest possible time without damage to the enterprise's activity and its development prospects.

Key words: costs, cost management system, managerial accounting, internal control, budgeting, internal management reporting, concepts of cost management.

JEL Classification: M41

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-16>

Постановка проблеми дослідження. Нестабільність економіки в умовах широкомасштабної війни, перспективи вступу України в Європейський Союз та проблеми з ринками збуту спонукають підприємства з переробки сої вдосконалювати механізм управління ними, бо ефективність діяльності цих підприємств значно залежить від структури витрат та їх величини. Водночас забезпечення конкуренто-спроможності таких підприємств вимагає вдосконалення системи управління витратами, яка ґрунтується на організаційно-методичному забезпеченні управлінського обліку та внутрішнього контролю витрат, які формують інформаційну базу для прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії, методики та організації системи управління витратами підприємств різних галузей економіки досліджували українські вчені: В. І. Бачинський, М. І. Бондар, Ф. Ф. Бутинець, Р. М. Воронко, С. Ф. Голова, С. І. Головацька, В. А. Дерій, О. В. Карпенко, М. В. Корягін, Р. О. Костирко, Я. Д. Крупка, П. О. Куцик, Л. Г. Медвідь, Л. В. Нападовська, М. С. Пушкар, К. І. Редченко, Л. П. Рибаківа, В. С. Рудницький, І. Б. Садовська, В. О. Шевчук та ін.

Попри значні здобутки вітчизняних учених, практика діяльності підприємств із переробки сої вимагає додаткового дослідження організаційно-методичних засад системи управління витратами цих підприємств та її складових: управлінського обліку та внутрішнього контролю витрат їх основної операційної діяльності з урахуванням інформаційних потреб менеджменту та технологічних особливостей виробництва.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та розробка пропозицій щодо запровадження

системи управління витратами підприємств із переробки сої з урахуванням сучасних концепцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запровадження у практику діяльності виробничих підприємств управлінського обліку і внутрішнього контролю витрат потребує вивчення основних засад системи управління витратами, її мети, функцій, принципів, вимог, завдань, існуючих методів і концепцій та можливості їх застосування.

На думку С. Ф. Голова, управління витратами – це “специфічна функція управління, яка забезпечує планування, організацію, мотивацію, контроль та регулювання витрат діяльності; принципово нова система, яка дає змогу чітко відстежувати, аналізувати й контролювати витрати” [5, с. 16]. На протипагу такому трактуванню А. І. Ясінська вважає, що управління витратами “полягає у цілеспрямованому впливові на витрати для зміни їхнього складу, структури або поведінки у зв’язку зі зміною умов виробничо-господарської діяльності підприємства” [29].

Одночасно група вчених, таких як І. Є. Давидович, Т. М. Мудра, Г. О. Партин, А. М. Турило, та інші вказують, що управління витратами – це динамічний, складний і багатогранний економічний процес цілеспрямованого формування оптимального рівня витрат підприємства, який включає управлінські дії. Критерієм оптимізації є мінімум витрат, що дає змогу підприємству отримати певні конкурентні переваги на ринку збуту, вільно проводити свою цінову політику та за інших рівних умов досягти більш високих розмірів прибутку [7, 17, 21, 25].

Своєю чергою, А. А. Пилипенко визначає управління витратами як “систему принципів і методів розробки й реалізації управлінських рішень, засновану на використанні об’єктивних еко-

номічних законів відносно формування й регулювання витрат, забезпечення ефективного використання ресурсів і капіталу підприємства в різних видах його діяльності відповідно до стратегічних та поточних цілей розвитку” [22, с. 136].

Проте варто погодитися з О. В. Крушельницькою, котра трактує управління витратами, з одного боку, як “складний багатоаспектний та динамічний процес, що включає управлінські дії, метою яких є досягнення високого економічного результату діяльності підприємства”, а з іншого, – як “систему принципів та методів розробки і реалізації управлінських рішень, заснованих на використанні об’єктивних економічних законів” [13, с. 126].

Як висновок можна зазначити, що під управлінням витратами варто розуміти безперервний процес планування, обліку, аналізу, контролю витрат з метою прийняття рішень щодо подальшої економічної стратегії підприємства на всіх рівнях менеджменту. З огляду на це можна сформулювати мету запровадження системи управління витратами, яка, на нашу думку, полягає у здійсненні періодичного планування витрат діяльності підприємства, створенні основи для оцінювання і контролю виконання запланованих показників, забезпеченні координації та комунікації структурних підрозділів (центрів відповідальності), мотивації працівників шляхом орієнтації їх на досягнення поточних та стратегічних цілей підприємства й утримання конкурентних позицій на ринку.

Тому важливим інструментом системи управління витратами з урахуванням поточних та стратегічних цілей керівництва на виробничих підприємствах є запровадження управлінського обліку та внутрішнього контролю витрат.

Варто погодитися з твердженням М. С. Пушкар, який зазначає: “В основу концепції управлінського обліку повинні бути покладені наукові положення, а не тільки практичні рекомендації [23], тобто визначені принципи, функції, завдання, організаційні та методичні процедури, об’єкти та суб’єкти обліку і контролю”.

присвячені праці А. Апчерча, К. Друрі, Ч. Хорнгрена, Дж. Фостера, Ш. Датара, Е. А. Аткинсона, Р. Д. Банкера, Р. С. Каплана, С. М. Янга, С. Ф. Голова, Л. В. Нападовської та інших. Загалом в економічній літературі визначають такі принципи управлінського обліку: цілісності, конфіденційності, самостійності, обґрунтованості та достовірності, безперервності, систематизації та уніфікації, ідентифікації, результативності, відповідальності, комплексності, взаємодії структурних підрозділів, економічності.

Важливе значення у процесі внутрішнього контролю, як зазначає Є. В. Мних [16], мають принципи, обов’язкове дотримання яких впливає на досягнення мети та вирішення завдань, сформульованих суб’єктом управління. Українські вчені С. В. Бардаш [1], Т. А. Бутинець [4], Р. О. Костирко [11] пропонують власні системи принципів організації та проведення внутрішнього контролю, зокрема це: системності, конфіденційності, незалежності, гнучкості та ризикованості, спрямованості, балансу інтересів, відповідальності й об’єктивності, синергізму, структурності та делегування повноважень, економічності. Порівняльний перелік принципів управлінського обліку та внутрішнього контролю дозволяє стверджувати, що більшість із них співпадають.

Відповідно, нами визначені принципи системи управління витратами виробничих підприємств із урахуванням принципів функціонування складових – як управлінського обліку, так і внутрішнього контролю (рис. 1).

На сьогодні залишається відкритим питання щодо встановлення однозначного переліку функцій системи управління витратами підприємства. Розглядаючи внутрішній контроль як елемент системи управління витратами підприємства, вчені виокремлюють інформаційну, проникаючу і превентивну його функції. Розглядаючи його як складову процесу управління витратами, варто виділити захисну і коригувальну функції внутрішнього контролю.

Дослідженню принципів управлінського обліку

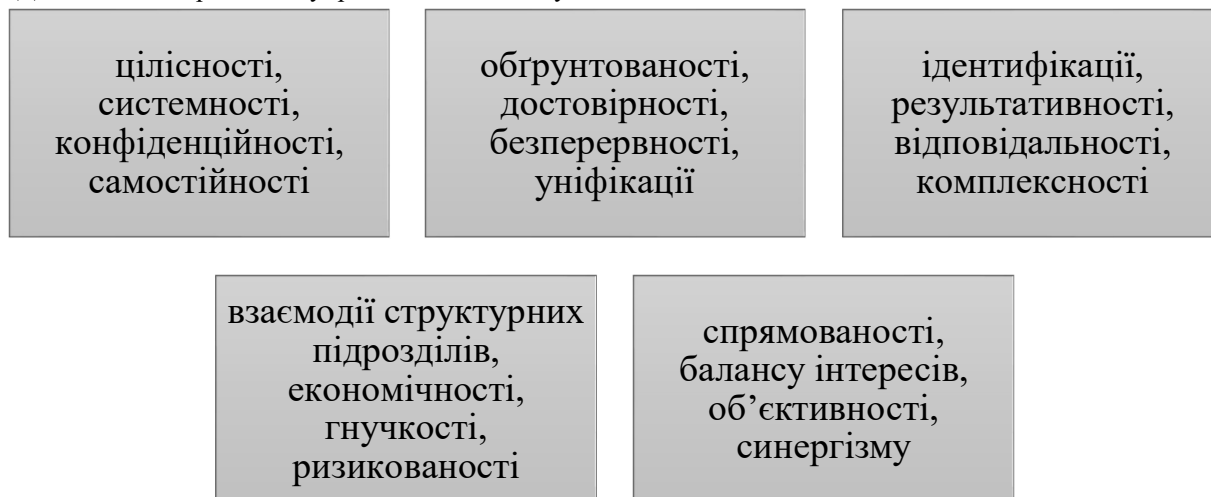

Рис. 1. Принципи системи управління витратами виробничого підприємства

Адже превентивний контроль передбачає систематичне та безперервне спостереження за діяльністю підприємства з метою регулярного відстежування проблемних місць.

Так, Ф. Ф. Бутинець вказує, що необхідним є виконання системою управління витратами загалом і внутрішнього контролю зокрема таких функцій: 1) виявлення та використання внутрішніх резервів і посилення режиму економії; 2) виявлення резервів підвищення продуктивності праці; 3) запровадження заходів щодо зниження собівартості продукції; 4) покращення використання матеріальних, фінансових, трудових ресурсів; 5) усунення непередбачених витрат; 6) попередження крадіжок та інших правопорушень [4]. Не можна не погодитися з Л. В. Нападівською, яка запропонувала до функцій внутрішнього контролю відносити: 1) експертну оцінку стратегічних напрямів розвитку підприємства; 2) контроль процесів, що відбуваються в самій організації; 3) оцінку прийнятих управлінських рішень; 4) оцінку досягнутих результатів; 5) оцінку якості здійснення планування, обліку, організації, аналізу; 6) контроль за виконанням функціональних обов'язків конкретними виконавцями; 7) надання кваліфікованої допомоги управлінському персоналу [18, с. 29], які можна вважати і функціями системи управління витратами підприємства загалом.

Виходячи з переліку та змісту принципів і функцій системи управління витратами підприємств, необхідно сформулювати перелік основних вимог щодо її організації та функціонування:

- визначеність часових рамок бюджетного періоду;
- правильне виділення центрів відповідальності та їх керівників, що забезпечують виконання показників бюджетів;
- розгляд декількох можливих варіантів розвитку ринкових виробничих ситуацій;
- корисність інформації для прийняття управлінських рішень;
- врахування структури бізнесу та факторів зовнішнього та внутрішнього середовища;
- взаємозв'язок бюджетування з внутрішньою управлінською звітністю;
- використання єдиної нормативної бази у бюджетуванні та стратегічному плануванні;
- участь у бюджетуванні всіх підрозділів підприємства та оперативний контроль за виконанням бюджетів;
- наявність системи мотивації, скерованої на виконання працівниками показників бюджетів.

Проведені дослідження наукових джерел дозволили нам відповідно до принципів і функцій системи управління витратами підприємства сформулювати такі її основні завдання:

- забезпечити відповідність діяльності центрів відповідальності загальній стратегії та бізнес-планам підприємства;
- забезпечити раціональне та економічне використання фінансових, матеріальних і трудових ресурсів;

- ідентифікувати стан об'єкта дослідження, фактичні витрати центрів відповідальності;

- оцінити своєчасність та результативність виконання бюджетних показників за центрами відповідальності;

- своєчасно виявити та усунути відхилення та ризики, які виникли у ході операційної діяльності та впливають на результати роботи центрів відповідальності;

- виявляти внутрішні резерви для підвищення ефективності системи управління витратами;

- сформулювати необхідний рівень інформаційно-облікового забезпечення бізнес-процесів господарської діяльності підприємства та центрів відповідальності;

- забезпечити достовірність і своєчасність надання облікової інформації та оптимізувати інформаційні потоки з метою прийняття управлінських рішень.

До основних елементів системи управління витратами підприємств відносять: методи управління, об'єкти та суб'єкти управління, [14], які слугують основою сучасних концепцій управління витратами.

Як відомо, концепції управління витратами охоплюють системний, ситуативний, функціональний, предметний і процесний підходи. Досліджуючи сутність кожного підходу, варто брати до уваги як внутрішні умови діяльності підприємства, так і зовнішні.

Огляд сучасної наукової літератури дає змогу зробити висновок, що для підвищення якості управління витратами операційної діяльності виробничих підприємств найбільш доцільним є використання системного підходу. Цей підхід ґрунтується на застосуванні принципів, функцій, вимог та методів для всебічного обґрунтування системи управління витратами підприємства як сукупності взаємопов'язаних елементів.

При формуванні системи управління витратами перш за все необхідно визначити принципи її побудови, що покладені в основу концепцій управління витратами. Як свідчать дослідження, спільнота вчених-економістів виокремлюють класичні та сучасні концепції управління витратами.

Класичні концепції управління витратами здебільшого ґрунтуються на обліковому підході, де поняття стратегічного управління витратами отожднюється з управлінським обліком або стратегічним управлінським обліком (концепції управління витратами за відхиленнями; “стандарт-костинг”; “директ-костинг”; “абзорпши-костинг” “канбан”; “кайзен-костинг”; “таргет-костинг”; “кіллінг-костинг”, системи збалансованих показників (стратегічних карт); процесно-орієнтованого управління; контролінг, бенчмаркетинг).

Найпоширенішою є концепція управління витратами за відхиленнями, яка передбачає, що звичайна діяльність підприємства здійснюється в певних визначених межах, а менеджери контролюють відхилення від основних параметрів. Ця концепція передбачає систематичне здійснення контролю за формуванням виробничої собівартості продукції та

розподілу відповідальності між керівниками різних рівнів. Важливим є визначення причини відхилень і вживання ефективних засобів щодо їх усунення. Базовими принципами системи є принцип систематичного здійснення контролю та принцип розподілу відповідальності, тобто можливість керівництву делегувати частину своїх повноважень підлеглим та підвищити ефективність контролю за діяльністю керівників різних рівнів. Особливо актуальним є запобігання виникненню відхилень, так зване “управління за збудженнями” – фактори виявлення майбутніх негативних відхилень. Управління за збудженнями є ефективнішим і передбачає виявлення та усунення причин і факторів, які призводять до витрат [18, 20, 26].

Концепція управління витратами за відхиленням покладена в основу системи “стандарт-костинг” (англ. – Standard Costing System), або нормативного методу калькулювання собівартості продукції, коли контроль за виробництвом та формуванням собівартості продукції здійснюється за відхиленнями від визначених норм та нормативів. Тобто витрати обліковують за існуючими нормами, змінами норм та відхиленнями фактичних витрат від нормативних значень [2, 26].

Концепція “стандарт-кост” передбачає розроблення системи стандартів (норм та нормативів) витрат. Попередньо визначені норми розглядаються як тверді ставки, щоб привести фактичні витрати у відповідність до стандартів завдяки вмілому керівництву підприємством. У разі виникнення відхилень стандартні норми не змінюють, вони залишаються відносно постійними на весь визначений період, за винятком суттєвих змін, які виникають внаслідок нових економічних умов, значного підвищення або зниження вартості матеріалів, оплати праці або зміни умов і методів виробництва. Відхилення між фактичними і стандартними витратами, які виникають у кожному звітному періоді, протягом року накопичуються і повністю списуються на фінансовий результат.

Перевагами даного методу є: формування необхідної інформаційної бази для аналізу й контролю витрат; наочність у відображенні відхилень від плану в процесі формування витрат; мінімізація облікової роботи, пов’язаної з калькулюванням собівартості; своєчасне забезпечення менеджерів інформацією про очікувані витрати на виробництво.

Недоліками методу є важкість складання стандартів згідно з технологічною картою та неможливість використання при випуску різнорідної продукції. Можливе використання елементів методу в частині виявлення відхилення фактичних витрат від стандартних [6, 26].

В основі концепції “директ-кост” лежить розподіл витрат відносно обсягу виробництва на постійні та змінні. При цьому обчислення собівартості ґрунтується тільки на основі прямих (змінних) виробничих витрат та визначенні маржинального доходу, встановленні точки беззбитковості. Водночас постійні витрати вважаються витратами поточного періоду і не відносяться на собівартість

продукції, а прямо відносяться на результат діяльності. Виробнича собівартість випущеної та реалізованої продукції формується зі змінних виробничих витрат, що перебувають у прямій залежності від технологічного процесу та організації виробництва. За змінними витратами оцінюються також залишки готової продукції на складах на початок та кінець звітного періоду, а також незавершене виробництво. Постійні витрати, які не пов’язані безпосередньо з виробничим процесом, не включаються у виробничу собівартість продукції (робіт, послуг). Ці витрати збираються на окремому рахунку та після закінчення звітного періоду повністю у повній сумі включаються до собівартості реалізованої продукції у звітному періоді.

Перевагами даної концепції є те, що вона є ефективною для підприємств із масовим характером виробництва, а інформація може бути отримана з регулярної фінансової звітності без додаткових облікових процедур та зменшується трудомісткість розподілу накладних витрат. Проте певні види витрат не можуть бути однозначно віднесені до категорії змінних чи постійних, а тому можливе перекручування фінансового результату через зменшення або збільшення вартості раніше виробленої продукції [9, 12, 26].

Система “абсорпшн-костинг” (англ. – Absorption Costing) передбачає включення у собівартість всіх виробничих витрат на виготовлення (прямих виробничих та загальновиробничих витрат). У цій концепції використовуються методи розподілу накладних витрат, що дає змогу найбільш точно встановити їх величину, яка входить до собівартості одиниці продукції. Розподіляють накладні витрати за об’єктами обліку. Це дозволяє точніше визначати фінансовий результат діяльності підприємства та відображати покриття кожного виду витрат доходом від реалізації продукції. Проте встановлення фактичної собівартості одиниці продукції можливе тільки наприкінці періоду, що ускладнює облікові і розрахункові процедури, не враховує характер поведінки витрат залежно від обсягу продукції, що випускається [9, 12, 19, 26].

Система “таргет-костинг” (англ. – Target Costing), в основу якої покладено американську концепцію загального управління якістю, є цілісною концепцією управління, яка підтримує стратегію зниження витрат і реалізує функцію планування виробництва нової продукції, превентивного контролю витрат і калькулювання цільової собівартості у співвідношенні з ринковими умовами господарювання. Основний зміст концепції полягає в тому, що на підставі відомої (чи заданої) ціни реалізації виробу на ринку і бажаної величини прибутку визначається цільова собівартість, на досягнення якої надалі спрямовуються зусилля всіх служб підприємства, передусім технічних. Застосування цієї концепції дає змогу не просто мінімізувати затрати, а й довести їх до необхідного рівня. Перевагою використання такої концепції виступає інтерактивний підхід до запровадження нових технологій на кожному етапі виробничого процесу для того, щоб продукція, яка виробляється,

мала інноваційний характер без збільшення визначеної суми витрат. Перевагою описаної концепції є контроль витрат ще на стадії розроблення продукції. Проте не завжди технічні можливості підприємства дають змогу зменшити собівартість до заданого рівня [2, 9, 24, 26].

На відміну від концепції “таргет-костинг”, “кайзен-костинг” (англ. – Kaizen Costing) передбачає поступове вдосконалення якості продукції та бізнес-процесів та є інструментом зниження витрат, який використовують менеджери для досягнення цільової собівартості й забезпечення прибутковості виробництва. Філософія концепції “кайзен-костинг” полягає не в досягненні певного рівня граничних витрат, а в постійному і всеосяжному вдосконаленні якості продукції та процесів, удосконаленні технологій, мотивації працівників тощо. При цьому принципи такої концепції використовують при розробці бюджетів витрат, що забезпечує постійне зменшення витрат й утримання їх на заданому рівні [2, 9, 24].

Сучасні концепції управління витратами, як правило, формують базові стратегічні засади для створення системи управління як виробничим процесом, так і діяльністю всього підприємства (ABC-костингу, процесно-орієнтованого управління, контролінгу, “кілінг-костингу”, управління функціями витрат, LCC-аналізу, CVP-аналізу, системи збалансованих показників, витратоутворювальних факторів, стратегічного позиціонування, ланцюжка цінностей, доданої вартості, альтернативних витрат (витрат втрачених можливостей) [2, 3, 5, 8, 12, 23, 28, 31, 33].

Зазвичай вони відрізняються переліком методичного інструментарію, який є складовою стратегічного управління, та набором аналітичних процедур у їх структурі (рис. 2).

Розглянувши основні концепції управління витратами виробничих підприємств, можна зробити висновок, що кожна з досліджуваних концепцій може стати основою побудови системи, бо спрямована на здійснення планування та контролю витрат і пошук шляхів їх оптимізації. Водночас при запровадженні їх на конкретному підприємстві необхідно враховувати організаційно-технологічні особливості виробництва, систему управління підприємством та витрати на запровадження новітніх концепцій управління витратами.

У результаті вивчення практики діяльності підприємств із переробки сої виявлено, що типовий процес переробки сої є безперервним та вміщує такі кроки:

Крок 1. Луцання сої. Сою очищають від домішок, просушують до 8% і подають у луцильну машину.

Крок 2. Переробка сої в екструдері. За допомогою шнекового гвинта сировина просувається вздовж робочого органу екструдера. Отриманий продукт - це екстудована повножирова соя. За

допомогою транспортера повножирова соя подається в олійний прес.

Крок 3. Механічний віджим олії в пресі. Продукт рухається уздовж зєрної камери преса. Під дією тиску олія вичавлюється і збирається в резервуар. Одночасно отримується соєва макуха як побічна продукція та соєвий фуз як відходи виробництва.

Крок 4. Охолодження соєвої макухи. Макуха транспортується в охолоджувач. Отримана макуха готова для зберігання протягом трьох місяців.

При цій технології не використовуються ніякі екстракції хімічними розчинниками, а тільки механічне віджимання олії, що забезпечує отримання високопротеїнової повножирової соєвої олії та соєвої макухи.

Типова технологічна лінія переробки сої відображена на рис. 3.

Для ефективного функціонування підприємств із переробки сої та формування інформації в системі управління витратами за центрами відповідальності та центрами витрат нами визначено їх перелік (табл. 1).

Це дозволить пов'язати діяльність конкретних осіб із відповідальністю за результати роботи певного структурного підрозділу, створити умови для формування бюджетів і управлінської звітності для потреб керівництва, а також забезпечити обґрунтованість управлінських рішень.

Основою методики управлінського обліку витрат підприємств із переробки сої є робочий план рахунків та передбачається облік витрат за центрами відповідальності (центрами витрат) на балансових рахунках.

Кожне підприємство, виходячи зі специфіки галузі, розробляє власний робочий план рахунків та визначає зміст аналітичного обліку, що відповідає інформаційним потребам менеджменту підприємства. За результатами дослідження практики діяльності підприємств із переробки сої нами розроблено фрагмент робочого плану рахунків управлінського обліку для систематизації інформації за центрами відповідальності (центрами витрат) (табл. 2).

Враховуючи галузеву специфіку підприємств із переробки сої, доцільним є застосування таких методів бюджетування витрат: за центрами відповідальності; бюджетування “від досягнутого”; нормативного бюджетування; неперервного бюджетування та послідовного бюджетування.

За результатами вивчення наукової літератури та з урахуванням специфіки діяльності підприємств із переробки сої нами розроблено систему бюджетів витрат за центрами відповідальності (центрами витрат) (рис. 4): бюджети виробничих центрів відповідальності (центрів витрат) (основного і допоміжного); бюджети адміністративно-збутових центрів відповідальності (центрів витрат).

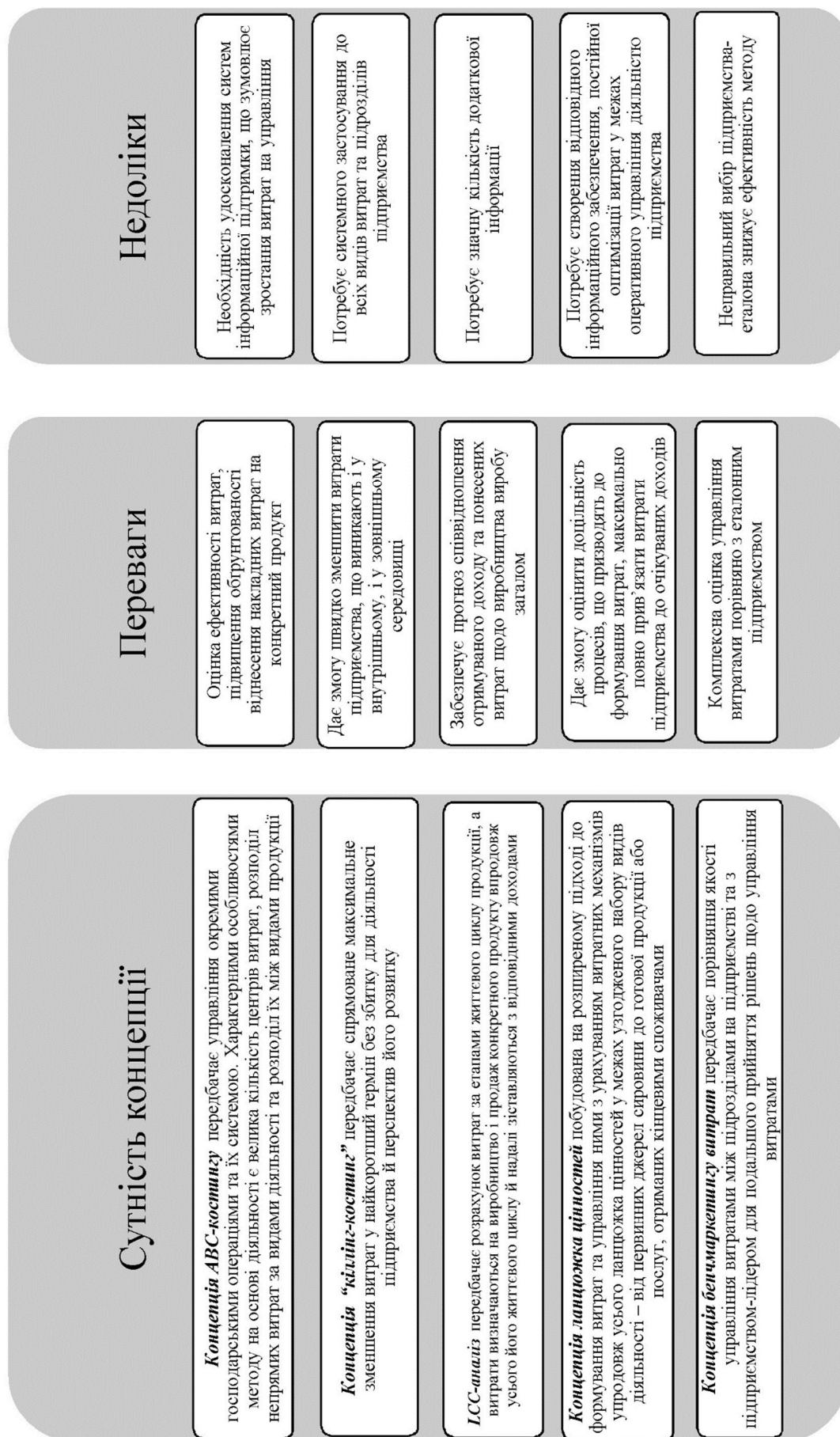

Рис. 2. Характеристика сучасних концепцій управління витратами підприємств [6,10, 15, 18, 21, 27, 30, 32]

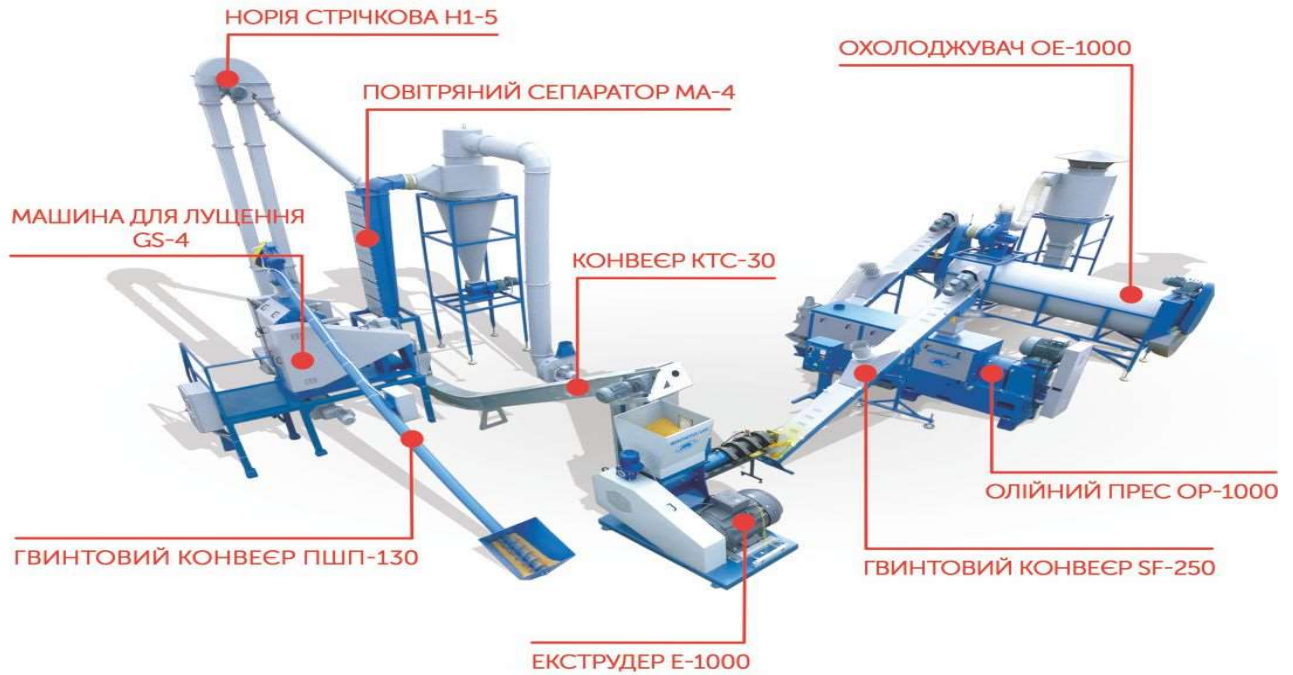

Рис. 3. Типова технологічна лінія переробки сої [Асоціація “Укроліанром” AgroPortal. URL: <https://agroportal.ua/news/novosti-kompanii/nazvani-top-10-naybilshih-pererobnikiv-soji-v-ukrajini>]

Таблиця 1

Система центрів відповідальності та центрів витрат на підприємствах із переробки сої*

Центри відповідальності	Центри витрат	Об’єкти обліку
<i>Виробничі центри витрат</i>		
Підрозділ забезпечення основною сировиною	“Елеваторне зберігання”, “Відділення підготовки до переробки”	Витрати на елеваторне зберігання та підготовку сої до переробки
Підрозділ основного виробництва (переробки сої)	“Цех переробки сої”	Витрати основного виробництва
Підрозділ зберігання основної і побічної готової продукції	“Складська дільниця соєвої олії та соєвої макухи”	Витрати підрозділу зберігання основної і побічної готової продукції
Підрозділ допоміжного виробництва	“Ремонтно-механічний цех”	Витрати підрозділу допоміжного виробництва
Підрозділ контролю сировини та готової продукції	“Лабораторія контролю якості (сировини та готової продукції)”	Витрати лабораторії контролю якості (сировини та готової продукції)
<i>Адміністративно-збутові центри витрат</i>		
Адміністративні підрозділи	Адміністративно-господарський відділ Бухгалтерія Фінансово-економічний відділ Юридичний відділ	Витрати, пов’язані з управлінням підприємством (адміністративні витрати)
Збутові підрозділи	Відділ збуту Відділ реклами і маркетингу	Витрати, пов’язані зі збутом основної і побічної готової продукції (витрати на збут)

* Таблиця 1 складена за результатами дослідження

Фрагмент робочого плану рахунків управлінського обліку операційної діяльності для підприємств із переробки сої *

Синтетичний рахунок (рахунок першого порядку)		Субрахунки (рахунки другого порядку)		Субрахунки (рахунки третього порядку)	
код	назва	код	назва	код	назва
1	2	3	4	5	6
20	Виробничі запаси	201	Боби соєві	2011	Вартість бобів сої за заготівельною ціною
				2012	Витрати на заготівлю бобів сої
				2013	Витрати на приймання, зберігання та сушіння бобів сої
				2014	Загальнозаготівельні витрати
23	Виробництво	231	Виробництво соєвої олії, макухи, фузу	2311	Витрати на переробку сої
				2312	Витрати на зберігання соєвої олії
				2313	Витрати на зберігання соєвої макухи
				2314	Витрати на зберігання соєвого фузу
		232	Допоміжне виробництво	2321	Витрати лабораторії контролю якості (сировини та готової продукції)
				2322	Витрати ремонтно-механічного цеху
91	Загальновиробничі витрати	911	Загальновиробничі витрати основного виробництва	9111	Загальновиробничі витрати переробки сої
				9112	Загальновиробничі витрати на зберігання та пакування соєвої олії, макухи та фузу
		912	Загальновиробничі витрати допоміжного виробництва	9121	Загальновиробничі витрати лабораторії контролю якості (сировини та готової продукції)
				9122	Загальновиробничі витрати ремонтно-механічного цеху
92	Адміністративні витрати	92	921 Витрати на утримання адміністративно-господарського відділу, 922 Витрати на утримання бухгалтерії, 923 Витрати на утримання фінансово-економічного відділу, 924 Витрати на утримання юридичного відділу		
93	Витрати на збут	93	931 Витрати на утримання відділу збуту 932 Витрати на утримання відділу реклами і маркетингу		

* Таблиця 2 складена за результатами дослідження

Водночас для забезпечення виконання функцій, вимог, завдань та інформаційних потреб керівників у прийнятті управлінських рішень необхідно визначити перелік внутрішньої управлінської звітності та методику її формування.

На основі вивчення наукової літератури та проведених досліджень практики діяльності підприємств із переробки сої нами визначений такий склад внутрішньої управлінської звітності щодо витрат: звіти виробничих центрів відповідальності (центрів витрат) основного та допоміжного виробництва та звіти адміністративно-збутових центрів відповідальності (центрів витрат).

Водночас нами визначено перелік суб'єктів управлінського обліку та внутрішнього контролю витрат за центрами відповідальності (центрами витрат) на підприємствах із переробки сої та їх повноваження. Суб'єктами управлінського обліку

та внутрішнього контролю можуть бути: головний бухгалтер, бухгалтер-аналітик, керівники центрів відповідальності (центрів витрат). До повноважень головного бухгалтера варто віднести: організацію роботи обліково-фінансових структурних підрозділів підприємства; розроблення облікової політики підприємства та контроль за її дотриманням у частині витрат. Бухгалтер-аналітик має: складати бюджети витрат; проводити контроль за виконанням бюджетів витрат; формувати внутрішню управлінську звітність та аналізувати відхилення фактичних показників від бюджетних. На керівників центрів відповідальності (центрів витрат) покладаються функції щодо контролю за виконанням бюджетів витрат центру відповідальності (центру витрат), розроблення пропозицій щодо усунення виявлених відхилень фактичних показників від бюджетних та прийняття управлінських рішень.

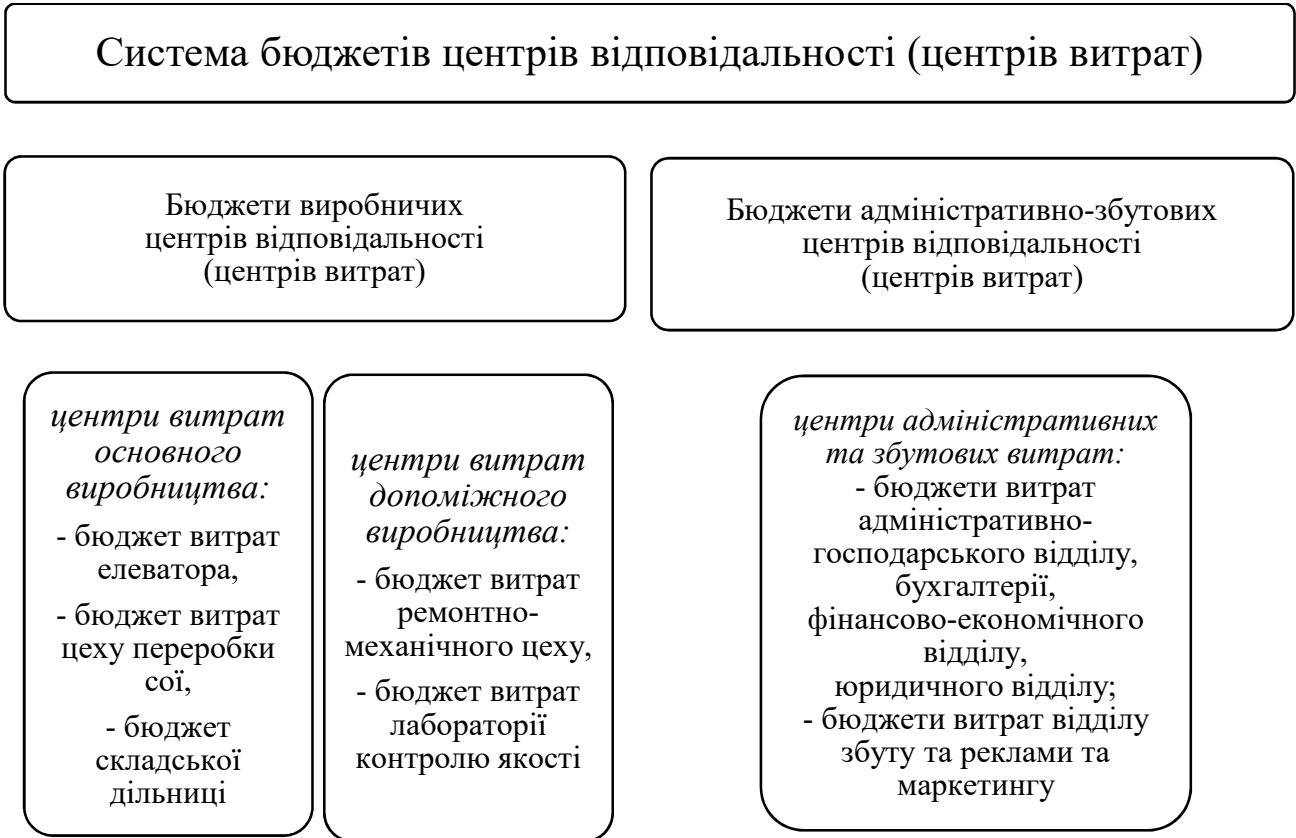

Рис. 4. Система бюджетів витрат за центрами відповідальності (центрами витрат) підприємств із переробки сої (розроблено авторами)

Таким чином, при умові врахування визначених принципів, функцій, вимог, завдань та рекомендованої методики система управління витратами на підприємствах із переробки сої може стати гнучкою системою інформації, яка формується за центрами відповідальності (центрами витрат), подається управлінському персоналу різних рівнів, відображає організаційно-технологічні особливості підприємства та потреби управлінського персоналу.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Виходячи з наведених пропозицій, вважаємо, що на підприємствах із переробки сої може бути запроваджена концепція “кілінг-костинг” щодо вдосконалення системи управління витратами, яка передбачає спрямоване максимальне зменшення витрат у найкоротший термін без збитку для діяльності підприємства й перспектив його розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бардаш С. В. Економічний контроль в Україні: системний підхід : монографія. К. : КНТЕУ, 2010. 656 с.
2. Бачинський В. І., Кузьмінська К. І. Системи таргет-костинг та кайден-костинг та особливості їх застосування на підприємствах гірничо-

збагачувального комплексу. *Економічні науки* : зб. наук. праць. Серія : “Облік і аудит”. 2011. № 8 (29). С. 38-46.

3. Білоусова І. Проблеми вдосконалення управлінського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2008. № 3. С. 35-40.

4. Бутинець Т. А. Розвиток науки господарсько-го контролю: проблеми теорії, методології, практики : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2011. 772 с.

5. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія. К. : Центр навчальної літератури, 2007. 522 с.

6. Гришко Н. В. Сучасні концепції управління витратами промислових підприємств. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 99. С. 33-38. URL: https://lukyanenko.at.ua/_ld/2/208____.pdf.

7. Давидович І. Є. Управління витратами : навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2008. 320 с.

8. Зоріна О. А. Проблематика трактування контролю. *Статистика України* : наук.-інформ. журнал. К. : НТК статистичних досліджень, 2011. № 1 (52). С. 40-44.

9. Карпенко О. В., Любимов М. О. Проблеми розробки методичної бази системи управлінської звітності. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. Науки: економіка, політологія, історія. 2012. № 1 (153). С. 12-21.

10. Управління затратами підприємства : монографія / Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов та ін. К. : Лібра, 2007. 320 с.

11. Костирко Р. О. Контроль і аналіз в системі управління економічним потенціалом господарюючого суб'єкта: методологія та організація : монографія. Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2010. 728 с.

12. Кошкарів С. А., Куцик П. О., Бачинський В. І. Внутрішньогосподарський оперативний облік і контроль у системі управління діяльністю виробничих підприємств : монографія. Чернівці : Золоті литаври, 2012. 259 с.

13. Крушельницька О. В. Удосконалення системи управління витратами на підприємствах. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 1. С. 125-129.

14. Куцик П. О., Корягін М. В. Концептуальний розвиток методології бухгалтерського обліку : монографія. Львів : Вид-во ЛКА, 2015. 239 с.

15. Миронюк О. В. Облік витрат за центрами виникнення і сферами відповідальності – основа контролю за витратами. URL: <http://archive.nbu.gov.ua>.

16. Мних Є. В., Бардаш С. В. Ефективність й ефект внутрішнього контролю: онтологічна інтерпретація сутності, складу та взаємозв'язку. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2011. № 2. С. 116-123.

17. Мудра Т. М., Чернобай Л. І., Калиновська Н. Л. Діагностика процесу управління витратами на засадах функціонального підходу: теоретичні аспекти та практичне застосування. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nic/2011_3/087-091.pdf.

18. Нападовська Л. В. Управлінський облік : монографія. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. 450 с.

19. Олех Н. Л. Система управління витратами виробництва за центрами відповідальності. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 4 (118). С. 143-150.

20. Панасюк В. М. Витрати виробництва: управлінський аспект. Тернопіль : Астон, 2005. 288 с.

21. Партин Г. О. Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій : монографія. К. : УБС НБУ, 2008. 219 с.

22. Пилипенко А. А. Організація обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку підприємства : наукове видання. Х. : Вид-во ХНЕУ, 2007. 276 с.

23. Пушкар М. С. Сучасні проблеми обліку : монографія / за ред. д.е.н., проф. М. С. Пушкаря. Тернопіль : ТНЕУ, 2010. 268 с.

24. Редченко К. І. Контроль і аудит на стратегічному рівні управління підприємством : монографія. Львів : Вид-во ЛКА, 2011. 360 с.

25. Турило А. М., Кравчук Ю. Б., Цуцурок Н. М. Уточнення сутності поняття “витрати” і їхньої економічної оцінки на підприємстві. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 11. С. 85-88.

26. Управлінський облік / Д. Р. Хенсен, М. М. Моувен, Н. С. Еліас та ін. ; пер. з англ. К. : Міленіум, 2002. 408 с.

27. Щирба М. Т. Концепція управлінського обліку в Україні. *Інноваційна економіка*. 2012. № 3 (29). С. 140-147.

28. Яковлев Ю. П. Контролінг на базі інформаційних технологій. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 318 с.

29. Ясінська А. І. Сутність управління витратами на вітчизняних підприємствах / Національний університет “Львівська політехніка”. 2007. URL: <http://vlp.com.ua/files/54.pdf>.

30. Arena M., Azzone G. ABC, Balanced Scorecard, EVA™ : an empirical study on the adoption of innovative management accounting techniques. *International Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation*. 2005. № 2-3. P. 206-225.

31. Growningshield G. R., Batista G. L. The Accounting Revolution Management Accounting. 1966. P. 38-39.

32. Hubbell W., Roztocky N. An integrated activity-based costing and economic value added system as an engineering management tool for manufacturers. 2011. URL: http://www.offtech.com.au/abc/ABC_PDF/virginia98.pdf.

33. Kaplan R., Norton D. Alignment: Using the Balanced Scorecard to Create Corporate Synergies. Boston : Harvard Business Press, 2006. P. 467.

REFERENCES

1. Bardash, S. V. (2010), *Ekonomichnyj kontrol' v Ukraini: systemnyj pidkhyd* : monohrafiia, KNTEU, K., 656 s.

2. Bachyns'kyj, V. I. and Kuz'mins'ka, K. I. (2011), *Systemy tarhet-kostynh ta kajden-kostynh ta osoblyvosti ikh zastosuvannia na pidpryemstvakh hirnycho-zbahachuval'noho kompleksu*, *Ekonomichni nauky* : zb. nauk. prats'. Seriiia : “Oblik i audyt”., № 8 (29), s. 38-46.

3. Bilousova I. (2008), *Problemy vdoskonalennia upravlins'koho obliku*, *Bukhhalters'kyj oblik i audyt*, № 3, s. 35-40.

4. Butynets', T. A. (2011), *Rozvytok nauky hospodars'koho kontroliu: problemy teorii, metodolohii, praktyky* : monohrafiia, ZhDTU, Zhytomyr, 772 s.

5. Holov, S. F. (2007), *Bukhhalters'kyj oblik v Ukraini: analiz stanu ta perspektyvy rozvytku* : monohrafiia, Tsentr navchal'noi literatury, K., 522 s.

6. Hryshko, N. V. (2007), *Suchasni kontseptsii upravlinnia vytratamy promyslovykh pidpryemstv*, *Kul'tura narodov Prychernomor'ia*, № 99, s. 33-38, available at: https://lukyanenko.at.ua/_ld/2/208____.pdf.

7. Davydovych, I. Ye. (2008), *Upravlinnia vytratamy* : navch. posib., TsUL, K., 320 s.

8. Zorina, O. A. (2011), *Problematyka traktuvannia kontrolinhu*, *Statystyka Ukrainy* : nauk.-inform. zhurnal, NTK statystychnykh doslidzhen', K., № 1 (52), s. 40-44.

9. Karpenko, O. V. and Liubymov, M. O. (2012), *Problemy rozrobky metodychnoi bazy systemy up-*

ravlins'koi zvitnosti, *Naukovyj visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*. Nauky: ekonomika, politolohiia, istoriia., № 1 (153), s. 12-21.

10. Upravlinnia zatratamy pidprijemstva : monohrafiia / H. V. Kozachenko, Yu. S. Pohorelov ta in. (2007), Libra, K., 320 s.

11. Kostyrko, R. O. (2010), Kontrol' i analiz v systemi upravlinnia ekonomichnym potentsialom hospodariuuchoho sub'iekta: metodolohiia ta orhanizatsiia : monohrafiia, SNU im. V. Dalia, Luhans'k, 728 s.

12. Koshkarov, S. A. Kutsyk, P. O. and Bachyns'kyj, V. I. (2012), Vnutrishn'ohospodars'kyj operatyvnyj oblik i kontrol' u systemi upravlinnia dial'nistiu vyrobnychkh pidprijemstv : monohrafiia, Zoloti lytavry, Chernivtsi, 259 s.

13. Krushel'nyts'ka, O. V. (2010), Udoskonalennia systemy upravlinnia vytratamy na pidprijemstvakh, *Visnyk ZhDTU*, № 1, s. 125-129.

14. Kutsyk, P. O. and Koriahin, M. V. (2015), Kontseptual'nyj rozvytok metodolohii bukhholders'koho obliku : monohrafiia, Vyd-vo LKA, L'viv, 239 s.

15. Myroniuk, O. V. Oblik vytrat za tsentramy vynyknennia i sferamy vidpovidal'nosti – osnova kontroliu za vytratamy, available at: <http://archive.nbu.gov.ua>.

16. Mnykh, Ye. V. and Bardash, S. V. (2011), Efektyvnist' j efekt vnutrishn'oho kontroliu: ontolohichna interpretatsiia sutnosti, skladu ta vzaimozv'iazku, *Naukovi zapysky Ukrain'skoi akademii drukarstva*, № 2, s. 116-123.

17. Mudra, T. M. Chernobaj, L. I. and Kalynovs'ka, N. L. Diahnostyka protsesu upravlinnia vytratamy na zasadakh funktsional'noho pidkhotu: teoretychni aspekty ta praktychne zastosuvannia, available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2011_3/087-091.pdf.

18. Napadovs'ka, L. V. (2000), Upravlins'kyj oblik : monohrafiia, Nauka i osvita, Dnipropetrovs'k, 450 s.

19. Olekh, N. L. (2011), Systema upravlinnia vytratamy vyrobnytstva za tsentramy vidpovidal'nosti, *Aktual'ni problemy ekonomiky*, № 4 (118), s. 143-150.

20. Panasiuk, V. M. (2005), Vytraty vyrobnytstva: upravlins'kyj aspekt, Aston, Ternopil', 288 s.

21. Partyn, H. O. (2008), Upravlinnia vytratamy pidprijemstva: kontseptual'ni zasady, metody ta instrumentarij : monohrafiia, UBS NBU, K., 219 s.

22. Pylypenko, A. A. (2007), Orhanizatsiia oblikovo-analitychnoho zabezpechennia stratehichnoho rozvytku pidprijemstva : naukove vydannia, Vyd-vo KhNEU, Kh., 276 s.

23. Pushkar, M. S. (2010), Suchasni problemy obliku : monohrafiia / za red. d.e.n., prof. M. S. Pushkaria, TNEU, Ternopil', 268 s.

24. Redchenko, K. I. (2011), Kontrol' i audyt na stratehichnomu rivni upravlinnia pidprijemstvom : monohrafiia, Vyd-vo LKA, L'viv, 360 s.

25. Turylo, A. M. Kravchuk, Yu. B. and Tsutsuruk, N. M. (2007), Utochnennia sutnosti poniattia “vytraty” i ikhn'oi ekonomichnoi otsinky na pidprijemstvi, *Aktual'ni problemy ekonomiky*, № 11, s. 85-88.

26. Upravlins'kyj oblik / D. R. Khensen, M. M. Mouven, N. S. Elias ta in. ; per. z anh. (2002), Milenium, K., 408 s.

27. Schyrba, M. T. (2012), Kontseptsiia upravlins'koho obliku v Ukraini, *Innovatsijna ekonomika*, № 3 (29), s. 140-147.

28. Yakovliev, Yu. P. (2006), Kontrolinh na bazi informatsijnykh tekhnolohij, Tsentri navchal'noi literatury, K., 318 s.

29. Yasins'ka, A. I. (2007), Sutnist' upravlinnia vytratamy na vitchyznianskykh pidprijemstvakh / Natsional'nyj universytet “L'vivs'ka politekhnika”, available at: <http://vlp.com.ua/files/54.pdf>.

30. Arena M. and Azzone G. (2005), ABC, Balanced Scorecard, EVA™ : an empirical study on the adoption of innovative management accounting techniques, *International Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation*, № 2-3, r. 206-225.

31. Growningshield, G. R. and Batista, G. L. (1966), The Accounting Revolution Management Accounting, p. 38-39.

32. Hubbell W. and Roztocky N. (2011), An integrated activity-based costing and economic value added system as an engineering management tool for manufacturers, available at: http://www.offtech.com.au/abc/ABC_PDF/virginia98.pdf.

33. Kaplan R. and Norton D. (2006), Alignment: Using the Balanced Scorecard to Create Corporate Synergies, Harvard Business Press, Boston, p. 467.

Стаття надійшла до редакції 11 січня 2024 року

УДК: 338.246:005.591.6(477)

Гринів В. Б.,

vhryniv@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-3721-6574,

здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

***Анотація.** Статтю присвячено актуальному питанню визначення тенденцій розвитку інноваційного підприємництва в інноваційній екосистемі. Розглянуто інструменти економічної політики України військового часу, зокрема дієвість державних програм релокації бізнесу, розміщення держзамовлень на продукцію військового чи подвійного призначення, а також ухвалені рішення щодо дерегуляції бізнесу. Виявлено, що підприємство потребує інституційної підтримки, яку запропоновано орієнтувати на забезпечення трансформаційної мети інноваційного розвитку економіки, спрямовуючи інновації у соціально-економічне відродження. Визначено інституціональні межі втручання держави у процеси інвестиційно-інноваційної активності підприємництва, зокрема лібералізацію підприємництва, активізацію міждержавної взаємодії, прискорення діджиталізації та створення інноваційних ринків. Запропоновано формування цілей впливу обґрунтовувати результатами загальної динаміки інвестиційно-інноваційної активності підприємництва, оскільки цільова функція інвестиційної діяльності реалізується за рахунок зміцнення конкурентних позицій та зниження вразливості до несприятливих фінансових факторів. Це дозволить активізувати інвестиційні процеси в економіці для поєднання процесів післявоєнного відновлення зі структурною трансформацією галузей за рахунок розвитку наукомісткого виробництва. Інвестиційними цілями є модернізація управління економічними процесами і розвиток галузей, здатних функціонувати в умовах глобального конкурентного середовища у поєднанні з розробкою інструментів протидії наявним викликам і загрозам, заходи регулювання пропонується індикативно оцінювати з позиції результативності. Запропонована концептуальна схема економічної політики стимулювання інвестиційно-інноваційної активності підприємництва гнучко поєднує адміністративні та економічні важелі регулювання. Завдання ефективного відновлення української економіки потребує вирішення довгострокових структурних проблем, що зумовлює необхідність подальших розвідок у сфері інноваційно-інвестиційної підтримки розвитку вітчизняного підприємництва.*

Ключові слова: економічна політика держави, парадигма інноваційного зростання, сталий розвиток економіки, інституційна підтримка, інвестиційно-інноваційна активність підприємництва, технологічні трансформації.

Hryniv V. B.,

vhryniv@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-3721-6574,

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

CONCEPTUALIZATION OF ECONOMIC POLICY SUPPORT FOR INVESTMENT AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP

***Abstract.** The article is devoted to the topical issue of determining trends in the development of innovative entrepreneurship in the innovation ecosystem. The tools of Ukraine's wartime economic policy are considered, in particular the effectiveness of state business relocation programs, the placing of state orders for military or dual purpose products, as well as the decisions made regarding business deregulation. It was found that entrepreneurship needs institutional support, which is proposed to be oriented towards ensuring the transformational goal of innovative development of the economy, directing innovations into socio-economic revival. The institutional limits of state intervention in the processes of investment and innovation activity of entrepreneurship are defined, in particular, the liberalization of entrepreneurship, the activation of interstate cooperation, the acceleration of digitalization and the creation of innovative markets. It is suggested that the formation of impact goals be based on the results of the general dynamics of investment and innovation activity of entrepreneurship, since the target function of investment activity is implemented by strengthening competitive positions and reducing vulnerability to adverse financial factors. This will make it possible to activate investment processes in the economy to combine the processes of post-war recovery with the structural transformation of industries due to the development of knowledge-intensive production. The investment goals are the modernization of the management of economic processes and the development of industries capable of functioning in the conditions of a global competitive environment in combination with the development of tools for countering existing challenges and*

threats, regulatory measures are suggested to be evaluated indicatively from the standpoint of their effectiveness. The proposed conceptual scheme of the economic policy of stimulating investment and innovation activity of entrepreneurship flexibly combines administrative and economic levers of regulation. The task of effective recovery of the Ukrainian economy requires solving long-term structural problems, which necessitates further research in the field of innovation and investment support for the development of domestic entrepreneurship.

Key words: economic policy of the state, paradigm of innovative growth, sustainable development of the economy, institutional support, investment and innovation activity of entrepreneurship, technological transformation.

JEL Classification: Z18; E60; M38; O38

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-17>

Постановка проблеми. Питання формування економічної політики підтримки інвестиційно-інноваційної активності підприємництва набуло особливої актуальності у світлі планування післявоєнного відновлення вітчизняної економіки. Загалом українська економіка, попри традиційні тенденції розвитку споживчої моделі на сировинній основі, продемонструвала здатність відносно стабільно функціонувати в обставинах системних ризиків 2014-2021 рр., успішно подолавши як негативні наслідки гібридної війни, так і обмежень, пов'язаних із пандемією. Натомість безпрецедентні виклики і руйнування, зумовлені повномасштабним вторгненням РФ, вимагають пошуку шляхів і механізмів післявоєнного відновлення, що насамперед пов'язано з інноваційними трансформаціями в середовищі підприємництва та залученням певних інвестиційних коштів. Відповідно, підприємництво потребує інституційної підтримки, адже запорукою відбудови має стати збалансоване поєднання правил економічної доцільності, забезпечення рівних умов для всіх суб'єктів господарювання та інституційна підтримка соціально важливих інноваційних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість означеної проблеми підтверджується значною кількістю наукових публікацій, в яких висвітлюються різні питання державної економічної політики. Зокрема, А. Глушко підкреслює, що в умовах викликів воєнного стану та післявоєнного відновлення державна регуляція має розглядатись як обов'язковий інструмент підтримки підприємництва, збереження бізнесу та робочих місць, а отже і функціонування вітчизняної економіки [1]. Такий висновок цілком співвідноситься з результатами дослідження W. Voop та J. Edler, що розглядають державу як головного учасника і бенефіціара формування спрямованості інноваційного розвитку економіки [12], та з рекомендаціями Європейської Комісії щодо стимулювання попиту на інновації для підтримки провідних ринків [13]. Водночас доцільно звернути увагу і на певні застереження, визначені сучасними дослідниками. Так, M. Heekert зі співавт. вважають, що управління інноваційною активністю з метою трансформації економіки потребує зростання ролі держави у формуванні ринків для суспільно значущих інновацій [15], A. Vlay-Palmer зі співавт. застерігають, що проактивне державне втручання може призвести до реконструкції

наявної економічної системи замість її рефреймінгу [11]. Крім того, нестабільність зовнішнього середовища може викликати ризики неефективного спрямування інноваційних перетворень підприємницьких структур, на чому наголошують G. Feola [14], M. Janssen зі співавт. [17] та інші науковці. Зокрема, сумніви щодо стійкості інноваційних систем та ефективності налагоджених ланцюгів постачання, на думку I. Wanzenböck зі співавт., можуть спровокувати загальну недовіру до економічної парадигми інноваційного зростання [24], що потребуватиме додаткових зусиль для визначення цілей та інструментів впливу. I. Свидрук зі співавт. підкреслюють, що необхідною передумовою розвитку економіки має бути законодавчо захищене, вільне від корупційних схем підприємницьке середовище, регульоване на рівні урядової підтримки, а державна підтримка венчурних і приватних інвестицій стимулюватиме конкуренцію та комерціалізацію інноваційних проєктів [22]. Отож, варто погодитись із думкою J. Wesseling зі співавт., що у визначенні конкретних інституціональних меж втручання держави у процеси інвестиційної та інноваційної активності підприємництва слід покладати лише адекватне ситуації формулювання цілей державного впливу [25].

Постановка завдання. Метою статті є визначення тенденцій розвитку інноваційного підприємництва в інноваційній екосистемі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на червень 2023 р. у тимчасовій окупації залишалися регіони, сумарна доля яких у ВВП України становила до війни 10-12% [5]. Проблемами для підприємництва стали масовані цілеспрямовані атаки РФ на енергетичну інфраструктуру України, порушення логістики та зростання цін на сировину та матеріали, що призвело у 2022 р. до найбільшого в історії України спаду ВВП (табл. 1).

Ключовими елементами української економічної політики військового часу, що сприяли відродженню підприємництва, стали державні програми релокації бізнесу [7], розміщення держзамовлення на продукцію військового (подвійного) призначення, низка рішень щодо дерегуляції (зменшення фіскального навантаження, програми безвідсоткового кредитування підприємств та грошових виплат для внутрішньо переміщених осіб через систему е-Підтримка). Урядові програми підтримки дещо пом'якшили шокові соціально-економічні впливи

війни, частина суб'єктів господарювання почали відновлювати бізнес-діяльність, сповільнився рівень падіння ВВП, намітилося зниження рівня безробіття та темпів інфляції. Це дозволило дещо послабити державне регулювання цін, зокрема з огляду на стабілізацію ситуації на споживчому ринку було скасовано обмеження постачальницько-збутової надбавки та торгової націнки в 10% на окремі продукти харчування [8], що стало стимулом певного поживлення підприємницької діяльності у сфері торгівлі.

Необхідність дієвої економічної політики для економічного зростання вперше визнав А. Smith, який стверджував, що для досягнення найвищого ступеня багатства держава має охороняти приватну власність і усувати монополізацію ринку, забезпечуючи мир, вільну торгівлю, легкі податки та правосуддя [20]. Ідею державного регулювання бізнесу вперше запропонував J. Keynes [17], а його наслідувачі J. Tinbergen та H. Vos [23] визначали таке регулювання як систему урядових впливів, спрямованих на зростання суспільного добробуту. Сучасні дослідники історії розвитку економічних вчень підкреслюють також роль А. Pigou, V. Pareto, P. Samuelson в окресленні важливості державного регулювання для соціального розподілу багатства, поєднанні ринку і державного регулювання для етичного та ефективного функціонування економіки [10].

Для досягнення стратегічної цілі сталого розвитку економіки у період подолання системних криз М. Mazzucato пропонує посилювати впливи державних інституцій на розвиток підприємництва, перейти від усунення ринкових збоїв до підтримки

суспільно значущих інновацій. Висуваючи ідею орієнтування структури державної інноваційної політики на підтримку інноваційного шляху соціально-економічного розвитку, дослідниця окреслила 4 принципи державних впливів: чітка ідентифікація напрямів необхідних трансформацій, прозорість і підзвітність інноваційних проєктів для врахування можливих ризиків та умов невизначеності, спрямування інвестицій у різні сектори економіки в інноваційному ланцюжку та інтеграція проєктів у загальній політиці для уникнення сценаріїв перехресного блокування [18].

В умовах війни держава є інституцією, яка підтримує інноваційну складову підприємництва, спонукає до реформування системи продукування нових знань, за державної підтримки відновлюється і розвивається сервісна інфраструктура, завдяки чому зменшуються підприємницькі ризики і зростає ділова активність у різних секторах економіки. Отож, вважаємо, що проєкція описаної вище ідеї М. Mazzucato на проблеми функціонування вітчизняного підприємництва в умовах війни та його потреби в державній підтримці у період післявоєнного відновлення може сприяти трансформаційній меті інноваційного розвитку економіки. Замість зосередження на державній підтримці окремих технологічних ініціатив у певних галузях політика має націлюватися на міждисциплінарні виклики, що мають значний потенційний вплив на можливість відновлення економіки на засадах інноваційності, спрямовуючи інновації у соціально-економічне відродження.

Таблиця 1

Показники номінального ВВП України у 2010-2022 рр.

Роки	Номінальний ВВП (у фактичних цінах)		Номінальний ВВП із розрахунку на 1 ос. населення		Кількість населення (середнє за рік), млн
	млрд грн	млрд дол. США	тис. грн	тис. дол. США	
2010	1082,6	136,4	23,6	3,0	45,9
2011	1316,6	163,2	28,8	3,6	45,7
2012	1408,9	175,8	30,9	3,9	45,6
2013	1454,9	183,3	32,0	4,0	45,5
2014	1566,7	131,8	35,8	3,0	43,7
2015	1979,5	90,6	46,2	2,1	42,8
2016	2383,2	93,3	55,9	2,2	42,7
2017	2982,9	112,2	70,2	2,6	42,5
2018	3558,7	130,8	84,2	3,1	42,3
2019	3974,6	153,8	94,6	3,7	42,0
2020	4194,1	155,6	100,4	3,7	41,8
2021	5459,6	199,8	131,9	4,8	41,4
2022	5191,0	160,5	126,2	3,9	41,1
Зростання 2022 до 2010 (%)	479,5	117,7	534,7	130,0	89,5
Зміна 2022 до 2010 (±)	4108,4	24,1	102,6	0,9	-4,8
Зростання 2022 до 2021 (%)	95,1	80,3	95,7	81,3	99,3
Зміна 2022 до 2021 (±)	-268,6	-39,3	-5,7	-0,9	-0,3

Джерело: сформовано і розраховано автором за даними [4]

Післявоєнна інтеграція економіки України у світовий постіндустріалізований простір зумовлює виникнення специфічних конкурентних параметрів державного впливу на розвиток економічних процесів у державі. Передусім йдеться про лібералізацію підприємництва, активізацію міждержавної взаємодії, прискорення діджиталізації та створення інноваційних ринків. Досягнення цих напрямів потребує розробки концептуальних положень державної підтримки інвестиційно-інноваційної активності. Отож, виконання завдання ефективного післявоєнного відновлення української економіки потребує орієнтування інституційного регулювання інвестиційно-інноваційної активності підприємництва на загальні принципи OECD, тим більше, що у червні 2023 р. Урядом України спільно з OECD започатковано чотирирічну Програму реформ, відновлення та реконструкції, покликану забезпечити підтримку для України під час війни, з одночасним найкращим використанням донорської допомоги на відновлення економічного розвитку [19].

Аналіз наукових праць із питань регулювання підприємництва дозволяє акцентувати увагу на окремих специфічних аспектах забезпечення його інвестиційно-інноваційної складової. Погодимось із результатами дослідження В. Ковалено, яка наголошує на необхідності створення сприятливих умов для розвитку підприємництва з боку держави та обґрунтовує, що всі заходи державного регулювання мають індикативно оцінюватися з позиції результативності інституційно-правового та інфраструктурного забезпечення, бюджетної підтримки, інформаційно-консультаційного супроводу [2].

Реалізація ефективної економічної відбудови потребує значної ресурсної бази, тому динамічність інвестиційних процесів підприємництва можна вважати підґрунтям їх інвестиційно-інноваційної активності, оскільки цільова функція інвестиційної діяльності реалізується за рахунок зміцнення конкурентних позицій та зниження вразливості до несприятливих фінансових факторів. Водночас рівень розвиненості вітчизняного інвестиційного ринку залишається недостатньо високим для охоплення фінансовими інвестиціями інноваційних проєктів підприємництва, що вимагає зосередження на регулюванні капіталовкладень у матеріальні та нематеріальні активи суб'єктів господарювання цього сектору. Зокрема, В. Тищенко та А. Шаповалова підкреслюють необхідність чіткої координації механізмів підтримки інвестиційної діяльності підприємництва, що включає недопущення монополізації ринків, рівні правила економічної поведінки для всіх суб'єктів господарювання, публічність регуляторної політики та гарантування прав власності [9].

В. Круглов зауважує: сутність реалізації політики підтримки підприємництва полягає у забезпеченні можливостей використання механізмів, засобів та інструментів державного регулювання [3], що, на нашу думку, має передбачати сукупність елементів, які містять прямі й опосередковані регуляторні заходи впливу на інноваційні зрушення суб'єктів господарської діяльності.

Орієнтація державної підтримки підприємництва на інноваційний тип розвитку має на меті активізувати інвестиційні процеси в економіці для поєднання процесів післявоєнного відновлення зі структурною трансформацією галузей за рахунок розвитку наукомісткого виробництва. Водночас якість такої трансформації, на нашу думку, залежить від орієнтування принципів формування політики державної підтримки на посилення інвестиційно-інноваційної активності підприємництва, що потребує:

- удосконалення нормативно-правового підґрунтя у сфері інноваційного розвитку;
 - створення сприятливих умов для збереження та розвитку інноваційного потенціалу;
 - посилення результативної взаємодії суб'єктів підприємництва з науковими інституціями та фінансово-кредитними установами для забезпечення інвестицій у розвиток інноваційної діяльності;
 - створення умов для задіяння ринкових механізмів сприяння інноваційним розробкам вітчизняного підприємництва;
 - координування заходів міжнародної науково-технологічної кооперації для забезпечення можливості трансферу технологій;
 - інфраструктурної та інформаційної підтримки інноваційної активності суб'єктів господарювання.
- Механізм реалізації економічної політики стимулювання інвестиційно-інноваційної активності підприємництва на сьогодні залишається нерозробленим, однак, беручи до уваги напрацювання науковців, вважаємо, що в ньому доцільно гнучко поєднувати адміністративні та економічні важелі регулювання (рис. 1).

Водночас результативність політики, спрямованої на посилення інвестиційно-інноваційної складової діяльності суб'єктів господарювання, значною мірою є узалеженою від успішності реалізації інших напрямів інституційного впливу, спрямованих на протидію загрозливим для інноваційної трансформації факторам, найбільш суттєвими з яких Я. Паламаренко називає бар'єри входження інвестора в обрану галузь, забюрократизованість дозвільної системи та недостатню розвиненість інвестиційної інфраструктури [6]. Не меншу небезпеку, на наш погляд, становить загроза дисбалансу в соціальній сфері, яка може призвести до соціальних збурень, та несумлінна підприємницька діяльність інвестора.

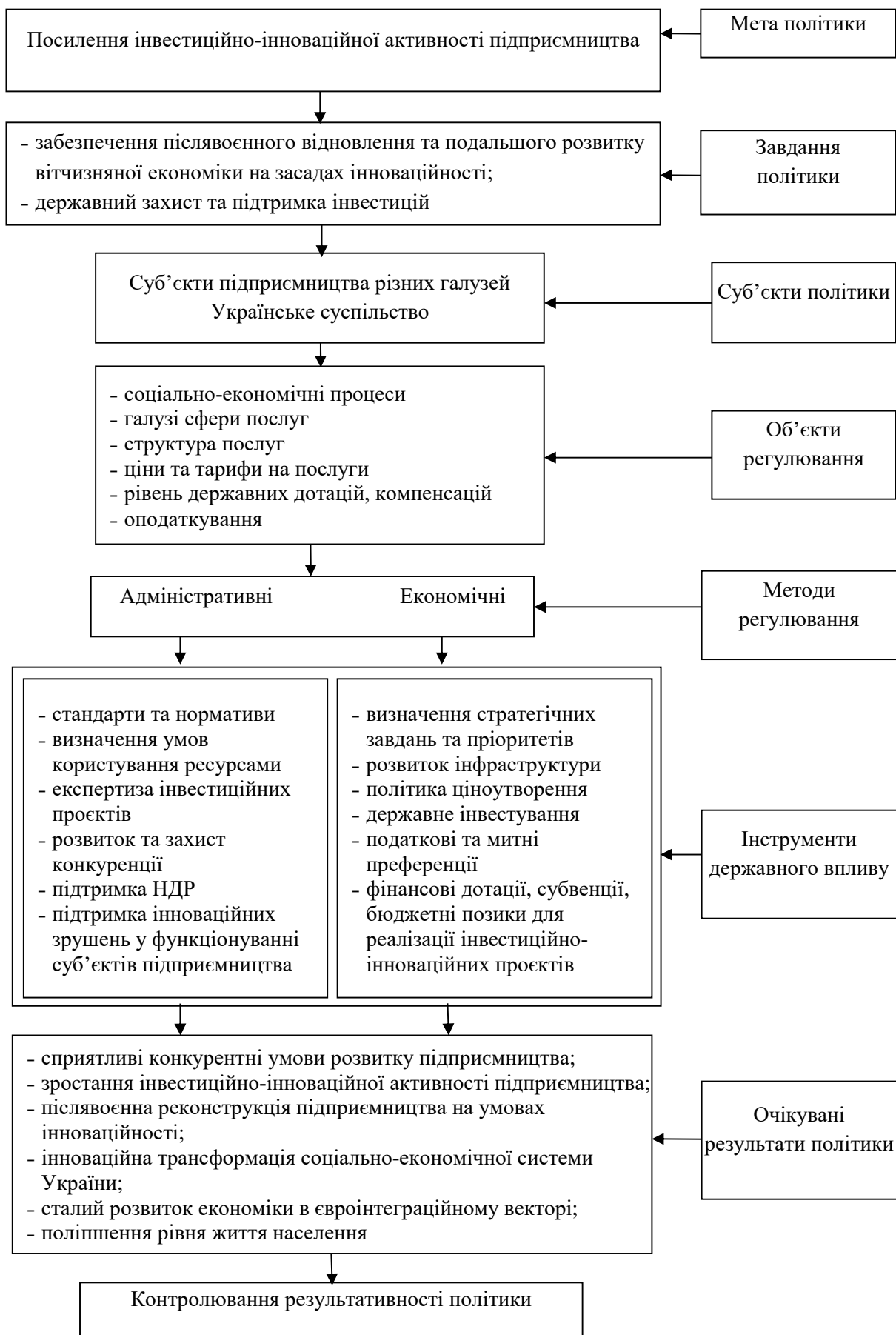

Рис. 1. Концептуальна схема механізму економічної політики стимулювання інвестиційно-інноваційної активності підприємництва

Джерело: побудовано автором

Діалектика інвестиційного розвитку підприємства полягає в його одночасному перебуванні у сталому і динамічному станах, незалежно від можливості майбутніх суперечностей чи антагонізмів. Зрозуміло, що війна спричинила до зміни усталеної траєкторії суспільного, соціально-економічного і техніко-технологічного прогресу української економіки. Тим не менше ключова ідея орієнтованої на майбутнє діалектики полягає у дослідженні динаміки з критичною чутливістю до протиріч і криз суспільних траєкторій. Під час формування політики підтримки інвестиційно-інноваційної активності підприємства такий підхід дозволить відійти від звичних екстраполяційних методів та врахувати припущення щодо різних сценаріїв майбутнього, виробивши консенсус щодо технологічної трансформації різноманітних галузей попри нерівномірність динаміки інноваційних процесів.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Дієвими інструментами української економічної політики військового часу є державні програми релокації бізнесу, розміщення держзамовлення на продукцію військового (подвійного) призначення, рішення щодо дерегуляції бізнесу. Підприємництво потребує інституційної підтримки, яка має орієнтуватися на забезпечення трансформаційної мети інноваційного розвитку економіки, спрямовуючи інновації у соціально-економічне відродження. Визначення інституціональних меж втручання держави у процеси інвестиційно-інноваційної активності підприємства потребує чіткого формування цілей впливу та розуміння його загальної динаміки. Інвестиційними цілями є модернізація управління економічними процесами і розвиток галузей, здатних функціонувати в умовах глобального конкурентного середовища у поєднанні з розробкою інструментів протидії військовим викликам і загрозам, успадкованим від проблем економіки довоєнного часу, заходи регулювання мають індикативно оцінюватися з позиції їх результативності. Запропонована концептуальна схема економічної політики стимулювання інвестиційно-інноваційної активності підприємства гнучко поєднує адміністративні та економічні важелі регулювання. Завдання ефективного відновлення української економіки потребує вирішення довгострокових структурних проблем, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глушко А. Д. Деретуляція бізнес-середовища в Україні в умовах воєнного стану. *Економічна безпека: держава, регіон, підприємство* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Полтава, 29 вересня 2022 р.). Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2022. С. 24-27.
2. Коваленко В. В. Державне регулювання фінансово-інвестиційної підтримки малого та середнього бізнесу. *Modern Economics*. 2020. № 24. С. 81-87. doi: 10.31521/modecon.V24(2020)-13.

3. Круглов В. В. Ризики проектів державно-приватного партнерства. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Сер.: Державне управління. 2018. Т. 29 (68), № 2. С. 87-91.
4. Міністерство фінансів України. Економіка України. Індeksi. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/>.
5. НБУ. Економіка України в умовах війни. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Poharska_pr_01-02.06.2023.pdf?v=4.
6. Паламаренко Я. В. Концептуальні положення державного регулювання інноваційних процесів. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/58.pdf. doi: 10.32702/2307-2156-2020.4.56.
7. Положення про міжвідомчу робочу групу з координації заходів щодо збереження виробничого потенціалу вітчизняних підприємств в умовах правового режиму воєнного стану: Наказ Міністерства економіки України № 391-22 від 07.03.2022. URL: <https://me.gov.ua/File =a4fd4128-81b1>.
8. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 341 і від 9 грудня 2020 р. № 1236: Постанова Кабінету Міністрів України № 311 від 18.03.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-dopostanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-22-kvitnya-2020-r-341-i-vid-9-grudnya-2020-r-1236-311>.
9. Тищенко В. Ф., Шаповалова А. О. Інституційне забезпечення розвитку інноваційної діяльності МСП в Україні. *Соціально-компетентне управління корпораціями в умовах поведінкової економіки* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 18 лютого 2021 р.). Луцьк, 2021. С. 460-461.
10. Backhouse R. E., Baujard A., Nishizawa T. Revisiting the history of welfare economics. 2020. URL: <https://shs.hal.science/halshs-02937994/document>.
11. Blay-Palmer A., Carey R., Valette E., Sanderson M. R. Post COVID 19 and food pathways to sustainable transformation. *Agriculture and Human Values*. 2020. doi: 10.1007/s10460-020-10051-7.
12. Boon W., Edler J. Demand, challenges, and innovation. Making sense of new trends in innovation policy. *Sci Public Policy*. 2018. Vol. 45. P. 435-447. doi: 10.1093/scipol/scy014.
13. European Commission. A Lead Market Initiative for Europe. Brussels, 2007. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0860:FIN:en:PDF>.
14. Feola G. Capitalism in sustainability transitions research: time for a critical turn? *Environ Innov and Societal Transitions*. 2020. Vol. 35. P. 241-250. doi: 10.1016/j.eist.2019.02.005.
15. Hekkert M. P., Janssen M. J., Wesseling J. H., Negro S. O. Mission-oriented innovation systems. *Environ Innov and Societal Transitions*. 2020. Vol. 34. P. 76-79. doi: 10.1016/j.eist.2019.11.011.

16. Janssen M. J., Ladeia Torrens J. C., Wesseling J., Wanzenböck I., Patterson J. Position Paper 'Mission-Oriented Innovation Policy Observatory'. Netherlands: Utrecht University Princetonlaan. 2020. URL: <https://www.uu.nl/sites/default/files/MIPO%20position%20paper%20-%20v21-05-2020.pdf>.

17. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. Palgrave Macmillan, 1936. 472 p.

18. Mazzucato M. From Market Fixing to Market-Creating: A New Framework for Economic Policy. SPRU Working Paper Series 2015-25, SPRU - Science Policy Research Unit, University of Sussex Business School.

19. OECD. NEW: OECD launches four-year Ukraine Country Programme. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/en/>.

20. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Library of Economics and Liberty, 2000. URL: <https://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>.

21. Sobel R. Regulation and Economic Opportunity: Blueprints for Reform. 2020. URL: <https://www.thecgo.org/wp-content/uploads/2021/09/Regulation-16-pdf-1.pdf>.

22. Svydruk I., Britchenko I., Pidlypnyi Yu., Krupskiy O. Lessons to be learned from Ukraine's positioning in international rankings: the need for institutional support and financial support for economic creativity. *Problemy Zarzadzania - Management Issues*. 2020. Vol. 18, no. 4(90). P. 125-146. doi: 10.7172/1644-9584.90.7.

23. Tinbergen J., Bos H. C. Mathematical Models of Economic Growth. Books. New York : McGraw-Hill, 1962. URL: <http://hdl.handle.net/1765/16009>.

24. Wanzenböck I., Wesseling J. H., Frenken K., Hekkert M. P., Weber K. M. A framework for mission-oriented innovation policy: Alternative pathways through the problem – solution space. *Science and Public Policy*. 2020. Vol. 47, Iss. 4. P. 474-489. doi: 10.1093/scipol/scaa027.

25. Wesseling J. H., Janssen M. J., Torrens J., Wanzenböck I. The promises and premises of mission-oriented innovation policy – A reflection and ways forward. *Science and Public Policy*. 2021. Vol. 48, Iss. 3. P. 438-444. doi: 10.1093/scipol/scaa072.

REFERENCES

1. Hlushko, A. D. (2022), Derehuliatsiia biznes-seredovysshcha v Ukraini v umovakh voiennoho stanu, *Ekonomichna bezpeka: derzhava, rehion, pidpriemstvo: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf.*, Nats. un-t im. Yurii Kondratiuka, Poltava, s. 24-27.

2. Kovalenko, V. V. (2020), Derzhavne rehuliuвання finansovo-investytsiinoi pidtrymky maloho ta serednoho biznesu, *Modern Economics*, № 24(2020), s. 81-87, doi: 10.31521/modecon.V24(2020)-13.

3. Kruhlov, V. V. (2018), Ryzky proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva, *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*, t. 29 (68), № 2, s. 87-91.

4. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2024), *Ekonomika Ukrainy*. Indeksy, available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/>.

5. NBU (2023), *Ekonomika Ukrainy v umovakh viiny*, available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Poharska_pr_01-02.06.2023.pdf?v=4.

6. Palamarenko, Ya. V. (2020), Kontseptualni polozhennia derzhavnoho rehuliuвання innovatsiinykh protsesiv, *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, № 4, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/58.pdf, doi: 10.32702/2307-2156-2020.4.56.

7. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (2022), Polozhennia pro mizhvidomchu robochu hrupu z koordynatsii zakhodiv shchodo zberezhennia vyrobnychoho potentsialu vitchyznianskykh pidpriemstv v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Nakaz № 391-22, available at: <https://me.gov.ua/File=a4fd4128-81b1>.

8. Kabinet Ministriv Ukrainy (2022), Pro vnesennia zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy № 341 i № 1236: Postanova № 311, available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-22-kvitnya-2020-r-341-i-vid-9-grudnya-2020-r-1236-311>.

9. Tyshchenko, V. F. and Shapovalova, A. O. (2021), Instytutsiine zabezpechennia rozvytku innovatsiinoi diialnosti MSP v Ukraini, *Sotsialno-kompetentne upravlinnia korporatsiinykh povedinkovoi ekonomiky : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, Lutsk, s. 460-461.

10. Backhouse, R. E. Baujard A. and Nishizawa T. (2020), Revisiting the history of welfare economics, available at: <https://shs.hal.science/halshs-02937994/document>.

11. Blay-Palmer A., Carey R., Valette E. and Sanderson, M. R. (2020), Post COVID 19 and food pathways to sustainable transformation, *Agriculture and Human Values*, doi: 10.1007/s10460-020-10051-7.

12. Boon W. and Edler J. (2018), Demand, challenges, and innovation. Making sense of new trends in innovation policy, *Sci Public Policy*, vol. 45, p. 435-447. doi: 10.1093/scipol/scy014.

13. European Commission (2007), A Lead Market Initiative for Europe, Brussels, available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0860:FIN:en:PDF>.

14. Feola G. (2020), Capitalism in sustainability transitions research: time for a critical turn? *Environ Innov and Societal Transitions*, vol. 35, p. 241-250, doi: 10.1016/j.eist.2019.02.005.

15. Hekkert, M. P. Janssen, M. J. Wesseling, J. H. and Negro, S. O. (2020), Mission-oriented innovation systems, *Environ Innov and Societal Transitions*, vol. 34, p. 76-79, doi: 10.1016/j.eist.2019.11.011.

16. Janssen M. J., Ladeia Torrens J. C., Wesseling J., Wanzenböck I., Patterson J. (2020), Position Paper 'Mission-Oriented Innovation Policy Observatory, Netherlands: Utrecht University Princetonlaan,

available at:
<https://www.uu.nl/sites/default/files/MIPO%20position%20paper%20-%20v21-05-2020.pdf>.

17. Keynes, J. M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Palgrave Macmillan, 1936.

18. Mazzucato M. (2015), *From Market Fixing to Market-Creating: A New Framework for Economic Policy*. SPRU Working Paper Series 2015-25, SPRU - Science Policy Research Unit, University of Sussex Business School.

19. OECD (2023), *NEW: OECD launches four-year Ukraine Country Programme*, available at: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/en/>.

20. Smith A. (2000), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Library of Economics and Liberty, available at: <https://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>.

21. Sobel R. (2020), *Regulation and Economic Opportunity: Blueprints for Reform*, available at: <https://www.thecgo.org/wp-content/uploads/2021/09/Regulation-16-pdf-1.pdf>.

22. Svydruk I., Britchenko I., Pidlypnyi Yu. and Krupskyi O. (2020), *Lessons to be learned from Ukraines positioning in international rankings: the need*

for institutional support and financial support for economic creativity, *Problemy Zarzadzania - Management Issues*, vol. 18, no. 4(90), p. 125-146, doi: 10.7172/1644-9584.90.7.

23. Tinbergen J. and Bos, H. C. (1962), *Mathematical Models of Economic Growth*, McGraw-Hill, New York, available at: <http://hdl.handle.net/1765/16009>.

24. Wanzenböck I., Wesseling, J. H. Frenken K., Hekkert, M. P. Weber, K. M. (2020), *A framework for mission-oriented innovation policy: Alternative pathways through the problem – solution space*, *Science and Public Policy*, vol. 47, Iss. 4, p. 474-489, doi: 10.1093/scipol/scaa027.

25. Wesseling, J. H. Janssen, M. J. Torrens J. and Wanzenböck I. (2021), *The promises and premises of mission-oriented innovation policy – A reflection and ways forward*, *Science and Public Policy*, vol. 48, Iss. 3, p. 438-444. doi: 10.1093/scipol/scaa072.

Стаття надійшла до редакції 12 січня 2024 року

УДК 338.24:658.26

Шашков С. В.,

s.shashkov@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8734-5460,

Researcher ID: JRY-2297-2023,

к.е.н., старший викладач кафедри енергетики та електротехнічних систем (за сумісництвом), Сумський національний аграрний університет, м. Суми

СТАНОВЛЕННЯ ІСНУЮЧОЇ МОДЕЛІ РИНКУ ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ В УКРАЇНІ

***Анотація.** Всі процеси, пов'язані з купівлею та продажем електричної енергії в Україні, регулюються вимогами та правилами функціонування в даній сфері ринку. В статті досліджено основні моделі існуючих ринків електричної енергії: модель вертикально інтегрованого ринку, трьохетапну модель Єдиного покупця, модель із дерегульованою оптовою торгівлею електричною енергією та як їх еволюції модель із дерегульованою оптовою та роздрібною торгівлею. Досліджено етапи становлення вітчизняного ринку електричної енергії за період із 1991 по 2019 рік, узагальнено та відображено основні події, мету та результати, кінцевим із яких був поетапний перехід до моделі ринку двосторонніх договорів та балансуючого ринку. Розглянуто недоліки, які зумовили до переходу від моделі Єдиного покупця, а також причини, які стали передумовою для переходу до існуючої моделі. Окрему увагу приділено ряду документів, що було розроблено, ухвалено та затверджено з метою впровадження конкурентних механізмів функціонування ринку електричної енергії, а також його інтеграції до нормативів ЄС, і як кінцеву мету розглянуто організацію роботи нової моделі ринку електричної енергії. Визначено ряд принципово нових складових та сегментів впроваджені в 2019 році моделі ринку електричної енергії, зокрема: за двосторонніми договорами, "на добу наперед", внутрішньодобовий та балансуєчий ринки. Окрему увагу в статті приділено комплексу існуючих проблемних питань, які на сьогоднішній день мають місце під час функціонування існуючої моделі ринку електричної енергії та є перешкодою для подальшого успішного розвитку вітчизняної електроенергетики, зокрема: обмежена конкуренція, коливання в сегменті ринку "на добу наперед"; перехресне субсидіювання; перекладання тарифів; недостатня фінансова спроможність учасників ринку, недостатність системного моніторингу та ін. Визначено необхідність проведення подальших досліджень у напрямку розробки дієвих організаційно-економічних механізмів функціонування всіх сегментів ринку електричної енергії.*

Ключові слова: модель, ринок, електрична енергія, механізм, учасники, взаємодія.

Shashkov S. V.,

s.shashkov@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8734-5460,

Researcher ID: JRY-2297-2023,

Ph.D, Part-time Senior Lecturer of the Department of Energy and Electrical Engineering, Sumy National Agrarian University, Sumy

FORMATION OF THE EXISTING MODEL OF ELECTRICITY MARKET IN UKRAINE

***Abstract.** All processes related to the purchase and sale of electricity in Ukraine are regulated by the requirements and rules of the market operating in this area. This article examines the main models of existing electricity markets: the vertically integrated market model, the three-stage Single Buyer model, models with deregulated wholesale electricity trade and, as their evolution, models with deregulated wholesale and retail trade. The stages of formation of the domestic electric energy market for the period from 1991 to 2019 were studied, their main events, purpose and results were summarized and reflected, the final of which was the gradual transition to the market model of bilateral contracts and the balancing market. The shortcomings that led to the transition from the Single Buyer model, as well as the reasons that were a prerequisite for the transition to the existing model, were considered. Particular attention was paid to a number of documents that were developed, adopted and approved for the purpose of implementing competitive mechanisms for the operation of the electric energy market, and, as the ultimate goal, the organization of the new model of the electric energy market. A number of fundamentally new components and segments of the electricity market model introduced in 2019 were identified, in particular: under bilateral contracts, "a day ahead", intraday and balancing markets. Special attention is paid in the article to a complex of existing problematic issues that currently exist during the operation of the existing model of the electric energy market and are an obstacle to the further successful development of the domestic electric power industry, in particular: limited competition, fluctuations in the "a*

day ahead" market segment; cross-subsidization; transfer of tariffs; insufficient financial resources of market participants, insufficient system monitoring, etc. The need for further research in the direction of the development of effective organizational and economic mechanisms for the functioning of all segments of the electric energy market has been determined.

Key words: model, market, electricity, mechanism, participants, interaction.

JEL Classification: L10, Q48

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-18>

Постановка проблеми. Якісне та адекватне функціонування ринку електричної енергії є запорукою ряду таких факторів, як балансування обсягів виробництва та використання, безпечного та надійного електропостачання, своєчасність розрахунків за електроенергію, мінімізація витрат, зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, а також, узагальнюючи вищевикладене, створення умов для гарантування енергетичної безпеки.

У той же час, як і більшість ринків інших товарів та послуг, ринок електричної енергії є динамічним та змінним у залежності від умов його функціонування, а також потребує суттєвих удосконалень, зокрема в межах його європейської інтеграції. У зв'язку з цим прослідковується актуальність ґрунтовних досліджень щодо шляхів напрямків, методів та механізмів подальшої трансформації ринку електричної енергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та розвитку ринку електричної енергії присвячені роботи таких авторів, як З. Борукаєв, Дж. Лін, В. Камінські, Ф. Магнаго, Л. Міус, В. Хоган та ін. Сферу вітчизняного ринку електричної енергії в своїх працях досліджували І. Блінов, І. Бохонко, Г. Іванов, С. Казанський, О. Кириленко, П. Курмаєв, Б. Слупський О. Суходоля та інші науковці.

Незважаючи на вагомий внесок перерахованих авторів, враховуючи динамічність розвитку електроенергетики, подальших досліджень потребують як питання адаптації ринку електричної енергії до існуючих реалій, так і вирішення проблем його якісного функціонування в цілому.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження етапів становлення вітчизняного ринку електричної енергії та аналіз подальших шляхів, направлених на реалізацію його розвитку з метою вибору серед них найбільш оптимальних.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні в світі функціонують чотири основні моделі ринку електричної енергії:

1. Вертикально інтегрований ринок, який базується на основі вертикально інтегрованих суб'єктів, котрі безпосередньо виробляють, передають та постачають електричну енергію. При такій моделі можливість вибору оптових та роздрібних постачальників електричної енергії для споживачів відсутня.

2. Модель Єдиного покупця (модель Пула), для якої характерна монополія в сфері оптової торгівлі

електричною енергією, але при певних умовах допустима конкуренція в сфері виробництва та постачання електричної енергії до кінцевих споживачів. Дана модель складається з трьох етапів, на яких відбувається відокремлення від Єдиного покупця:

- I етап: функції виробництва електричної енергії;
- II етап: функції передавання та розподілу електричної енергії;
- III етап: функції диспетчеризації.

Таким чином, в результаті у Єдиного покупця залишаються функції оптової закупівлі електричної енергії у виробників та продажу її постачальникам. Крім того, дана модель значно розширює коло можливостей для нових виробників електричної енергії, а також позитивно відображається на надійності та якості постачання електричної енергії.

3. Модель із дерегульованою оптовою торгівлею електричною енергією, в межах функціонування якої відбувається поступове зниження частки Єдиного покупця у діяльності ринку в результаті надання можливості постачальним компаніям та крупним споживачам укласти з виробниками прямі договори купівлі-продажу електричної енергії за ринковими цінами. Крім того, одним із результатів функціонування даної моделі є оптимізація цін на електричну енергію за рахунок створення конкурентного середовища між її виробниками та її постачальниками.

4. Модель із дерегульованою оптовою та роздрібною торгівлею, функціонування якої передбачає наступні елементи:

- можливість вибору постачальника електричної енергії для кінцевих споживачів;
- відокремлення діяльності з розподілу електричної енергії від її роздрібного продажу;
- можливість конкуренції між роздрібними продавцями електричної енергії;
- відкритий ринок електричної енергії з вільним доступом виробників, споживачів та фінансових посередників і є найбільш досконалою моделлю ринку електричної енергії.

Після здобуття незалежності питання становлення ринку електричної енергії стало актуальним і для України. Основні етапи такого становлення з 1991 по 2019 рік відображені в таблиці 1.

У кінцевому підсумку до 2019 року вітчизняний ринок електричної енергії за моделлю Єдиного покупця набув структуру відповідно до рис. 1.

Основні етапи становлення ринку електричної енергії України в 1991-2019 рр.

Період	Подія	Мета/Результат
1994	Створення Національної комісії регулювання електроенергетики України (НКРЕ)	Економічне регулювання, сприяння конкуренції, ліцензування та захист прав споживачів
1995	Прискорення структурної перебудови в електроенергетичному комплексі України та підвищення ефективності його функціонування в ринкових умовах	Реструктуризація галузі, запровадження конкурентних відносин між виробниками та постачальниками електроенергії, державне регулювання суб'єктів природних монополій в електроенергетиці та створення оптового ринку електроенергії
1996-1997	Реформування енергетичної галузі	Відокремлення виробництва, передачі, розподілу та постачання електроенергії. Створення оптового ринку електроенергії за моделлю Єдиного покупця.
1999-2001	Приватизаційні процеси. Залучення нових менеджерів. Ліквідація бартерних розрахунків.	Вирішення проблеми неплатежів. Поява фінансових ресурсів для модернізації та розвитку енергетичних потужностей.
2002	Схвалення Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України	Поетапне запровадження системи двосторонніх договорів на купівлю електричної енергії між кінцевим споживачем і виробником та між постачальником і виробником
2007	Схвалення плану заходів щодо реалізації положень Концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України	Поетапний перехід до моделі ринку двосторонніх договорів та балансууючого ринку

Джерело: сформовано автором на основі [2; 3, с. 3-8; 4, с. 36]

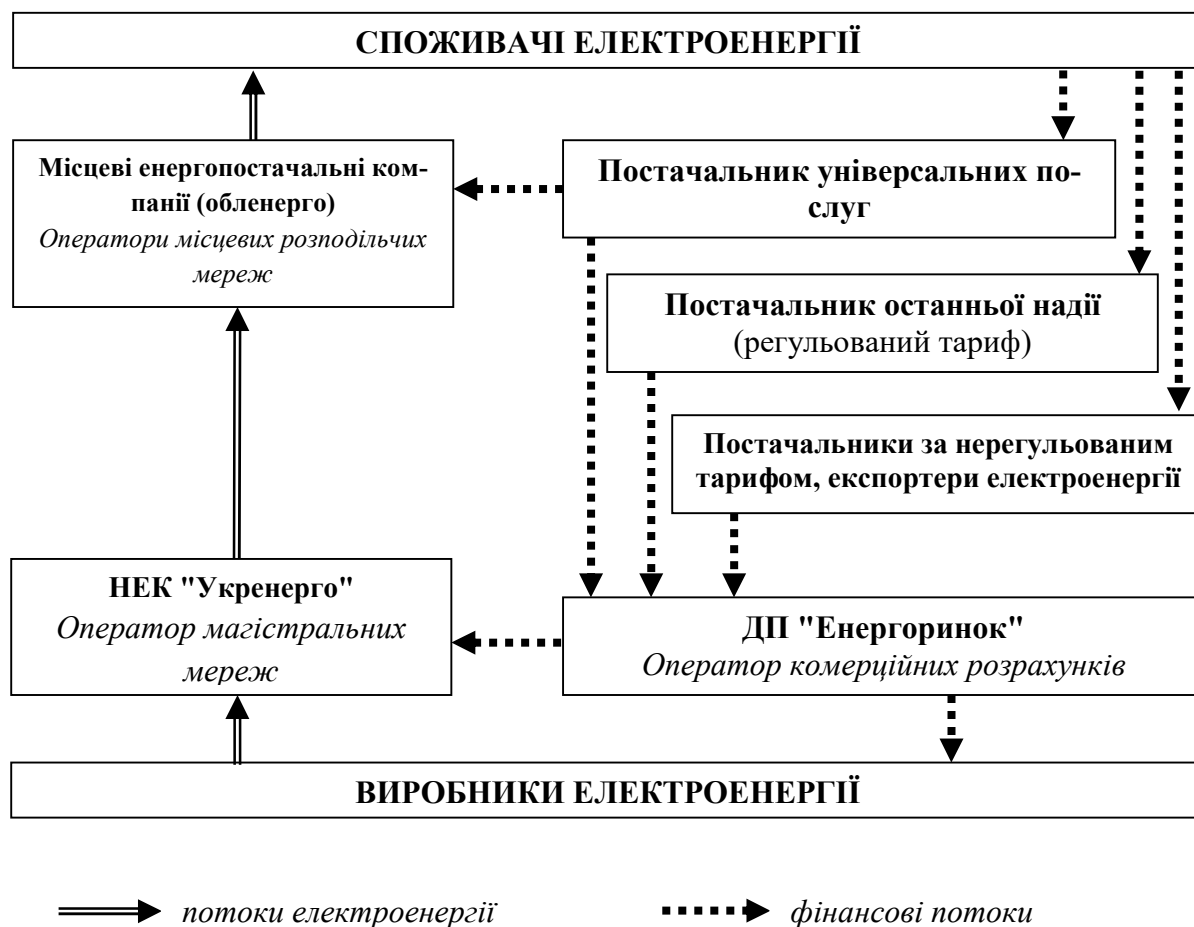

Рис. 1. Структура ринку е/е України до 2019 року

Джерело: сформовано автором самостійно

Слід відзначити, що необхідність переходу від моделі Єдиного покупця зумовлена рядом недоліків даної моделі на практиці, зокрема [5, с. 5]:

- монополізація і відсутність конкуренції на оптовому та роздрібному ринках, що призводило до зростання витрат споживачів через відсутність можливості вибору серед конкурентноспроможних постачальників та об'єднану діяльність у торгівлі і поставках електричної енергії;

- перехресне субсидування побутових споживачів юридичними;

- значні заборгованості на всіх етапах постачання;

- відсутність стимулів для інвестицій у виробництво електричної енергії та розвиток електричних мереж;

- відсутність прозорості, що стало передумовою поширення корупції.

З метою:

- виконання вимог Третього енергетичного пакета;

- інтеграції системи передачі України до Європейської мережі операторів системи передачі електроенергії (ENTSO-E);

- запровадження конкурентних механізмів функціонування ринку електричної енергії, в 2017 році було прийнято Закон України "Про ринок електричної енергії", що визначає ринок електричної енергії як систему відносин, що виникають між учасниками ринку під час здійснення купівлі-продажу електричної енергії та/або допоміжних послуг, передачі та розподілу, постачання електричної енергії споживачам [2].

Окрім безпосередньо вищезазначеного Закону, з метою організації роботи нової моделі ринку електричної енергії були розроблені, ухвалені та затверджені наступні документи:

- Правила ринку електроенергії, які визначають порядок реєстрації учасників ринку, порядок та вимоги до забезпечення виконання зобов'язань за договорами про врегулювання небалансів електричної енергії, правила балансування, правила функціонування ринку допоміжних послуг, порядок проведення розрахунків на балансуєчому ринку та ринку допоміжних послуг, порядок виставлення рахунків, порядок внесення змін до цих Правил, положення щодо функціонування ринку при виникненні надзвичайної ситуації в об'єднаній енергетичній системі України [6];

- Правила роздрібного ринку електричної енергії, які регулюють взаємовідносини, що виникають під час купівлі-продажу електричної енергії між постачальником (постачальниками) та споживачем (для власного споживання), а також їх взаємовідносини з іншими учасниками роздрібного ринку електричної енергії, визначеними цими Правилами [7];

- Правила ринку "на добу наперед" та внутрішньодобового ринку, котрі визначають взаємовідносини, що виникають між учасниками ринку "на добу наперед" та внутрішньодобового ринку та оператором ринку, а також визначають порядок реєстрації учасників ринку "на добу наперед" та внутрішньодобового ринку, порядок та вимоги до

забезпечення виконання зобов'язань за договорами купівлі-продажу електричної енергії на ринку "на добу наперед" і внутрішньодобовому ринку, порядок організації та проведення торгів ринку "на добу наперед" і торгів внутрішньодобового ринку, порядок визначення ціни на електричну енергію, проведення розрахунків на ринку "на добу наперед" і внутрішньодобовому ринку, визначення вартості послуг оператора ринку та порядок їх оплати, розкриття інформації та оприлюднення інформації, порядок врегулювання спорів між оператором ринку та учасниками ринку "на добу наперед" та внутрішньодобового ринку, порядок внесення змін до цих Правил [8];

- Кодекс системи передачі, який регулює взаємовідносини оператора системи передачі та користувачів системи передачі щодо планування, розвитку та експлуатації (у тому числі оперативного технологічного управління) системи передачі у складі об'єднаної енергетичної системи України, а також питання приєднання та доступу до системи передачі [9];

- Кодекс систем розподілу, котрий визначає вимоги та правила, які регулюють взаємовідносини операторів систем розподілу, оператора системи передачі, користувачів системи розподілу та замовників послуг із приєднання щодо оперативного та технологічного управління системою розподілу, її розвитку та експлуатації, забезпечення доступу та приєднання електроустановок [10];

- Кодекс комерційного обліку електричної енергії, який визначає основні положення щодо організації комерційного обліку електричної енергії на ринку електричної енергії, права та обов'язки учасників ринку, постачальників послуг комерційного обліку та адміністратора комерційного обліку щодо забезпечення комерційного обліку електричної енергії, отримання точних і достовірних даних комерційного обліку та їх агрегації (об'єднання), порядок проведення реєстрації постачальників послуг комерційного обліку, точок комерційного обліку та реєстрації автоматизованих систем, що використовуються для комерційного обліку електричної енергії [11].

У результаті з 2019 року в Україні розпочала функціонувати нова модель ринку електричної енергії, в межах якої створено ряд принципово нових складових та сегментів, зокрема:

- за двосторонніми договорами, коли купівля-продаж електроенергії між виробником або трейдером та споживачем здійснюється напряму протягом певного часу за визначеною сторонами ціною;

- ринок "на добу наперед", коли купівля-продаж електроенергії відбувається за результатами проведення торгів за вільними конкурентними цінами для покриття доби, яка є наступною після дня проведення таких торгів. Організацію процесу покладено на ДП "Оператор ринку";

- внутрішньодобовий ринок, коли купівля-продаж електроенергії здійснюється за результатами проведення торгів за вільними конкурентними цінами безперервно протягом поточної доби її

фізичного постачання. Організацію процесу покладено на ДП “Оператор ринку”;

- балансує ринку, який функціонує з метою забезпечення достатніх обсягів електроенергії, необхідних для недопущення розбалансування ринку. Організацію процесу покладено на НЕК “Укренерго”.

У той же час аналіз існуючої ситуації засвідчив, що впровадження нової моделі ринку електричної енергії на сьогоднішній момент не принесло бажаного результату, який би відображав всі позитивні зрушення та вирішення існуючих проблем, що продовжують бути актуальними, до яких можна віднести наступне:

- обмежена конкуренція;
- суттєві, а подекуди аномальні, коливання в сегменті ринку “на добу наперед”;
- перехресне субсидіювання;
- невирішеність питання з відновлюваними джерелами енергії, зокрема перекладання тарифів;
- недостатня фінансова спроможність виробників електроенергії та операторів інфраструктури;
- відсутність ринку допоміжних послуг;
- недостатність системного моніторингу операцій на ринку та ряд інших.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Дослідження показало, що, незважаючи на істотні позитивні зрушення, фактично ринок електричної енергії не є повністю сформованим та справедливо функціонуючим. Подальших системних досліджень вимагають питання створення дієвих методів адаптації ринку електричної енергії до реалій вітчизняної економіки шляхом вирішення проблемних питань та формування чітких алгоритмів, виконання яких буде призводити до істотних позитивних зрушень в електроенергетиці, що, в свою чергу, слугуватиме однією з основних передумов на шляху досягнення енергетичної безпеки. Окрему увагу, на нашу думку, слід приділити детальному вивченню проблемних питань як уже існуючих, так і нових складових елементів ринку електричної енергії та розробці дієвих організаційно-економічних механізмів їх функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казанський С. В. Моделі організації ринків електричної енергії. *Електропанорама: електротехнічний журнал*. 2008. № 3. С. 55-57.
2. Про ринок електричної енергії. Закон України від 13.04.2017 №2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>.
3. Коссе І. Консультативна робота № 4. Реформа ринку електроенергії в Україні. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. 15 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2012/Policy_Paper_4_final.pdf.
4. Бохонко І. В. Особливості формування ринку електроенергії України на конкурентних засадах. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: “Міжнародні економічні відносини та світове господарство”*. 2015. Вип. 3. С. 33-38.

5. Рік функціонування конкурентного оптового ринку електричної енергії в Україні. Короткий огляд. Проєкт енергетичної безпеки (ESP) - серпень 2020 року / Підготували Олександр Голас, Др. Фатіх Колмек, Георг Карагутофф та ін.; Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). URL: https://energysecurityua.org/wp-content/uploads/2020/10/usaids_esp_wem-assessment-report-2020-08-26-ukr-reva.pdf.

6. Про затвердження Правил ринку. Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 №307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0307874-18>.

7. Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії. Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 №312. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18>.

8. Про затвердження Правил ринку “на добу наперед” та внутрішньодобового ринку. Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 №308. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0308874-18>.

9. Про затвердження Кодексу системи передачі. Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18>.

10. Про затвердження Кодексу систем розподілу. Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 № 310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0310874-18>.

11. Про затвердження Кодексу комерційного обліку електричної енергії. Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 №311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311874-18>.

REFERENCES

1. Kazanskyi, S. V. (2008), Modeli orhanizatsii rynkiv elektrychnoi enerhii, *Elektropanorama: elektrotekhnichnyi zhurnal*, № 3, s. 55-57.
2. Pro rynek elektrychnoi enerhii, Zakon Ukrainy vid 13.04.2017 №2019-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>.
3. Kosse I. Konsultatyvna robota №4. Reforma rynku elektroenerhii v Ukraini. Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii., 15 s., available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2012/Policy_Paper_4_final.pdf.
4. Bokhonko, I. V. (2015), Osoblyvosti formuvannya rynku elektroenerhii Ukrainy na konkurentnykh zasadakh, *Visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: “Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo”*., vyp. 3, s. 33-38.
5. Rik funktsionuvannya konkurentnoho optovoho rynku elektrychnoi enerhii v Ukraini. Korotkyi ohliad. Proiekt enerhetychnoi bezpeky (ESP) - serpen' 2020 roku / Pidhotuvaly Oleksandr Golas, Dr. Fatikh Kolmek, Georh Karagutoff ta in.; Ahentstvo SShA z mizhnarodnoho rozvytku (USAID)., available at: https://energysecurityua.org/wp-content/uploads/2020/10/usaids_esp_wem-assessment-report-2020-08-26-ukr-reva.pdf.
6. Pro zatverdzhennia Pravyly rynku, Postanova NKREKP vid 14.03.2018 №307, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0307874-18>.

7. Pro zatverdzhennia Pravyl rozdribnoho rynku elektrychnoi enerhii, Postanova NKREKP vid 14.03.2018 №312, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18>.

8. Pro zatverdzhennia Pravyl rynku “na dobu napered” ta vnutrishnodobovoho rynku, Postanova NKREKP vid 14.03.2018 №308, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0308874-18>.

9. Pro zatverdzhennia Kodeksu systemy peredachi, Postanova NKREKP vid 14.03.2018 №309, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0308874-18>.

10. Pro zatverdzhennia Kodeksu system rozpodilu, Postanova NKREKP vid 14.03.2018 № 310, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0310874-18>.

11. Pro zatverdzhennia Kodeksu komertsiiinoho obliku elektrychnoi enerhii, Postanova NKREKP vid 14.03.2018 №311, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311874-18>.

Стаття надійшла до редакції 14 січня 2024 року

УДК 657.1

Головацька С. І.,

svitlana-14-10@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1671-1718,

Researcher ID: G-2576-2019,

к.е.н., доц., професор кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ОБЛІКОВО-УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЧОЇ ПРОГРАМИ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ ОЗЕЛЕНЕННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ У СИСТЕМІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Сталый розвиток належить до суспільної парадигми, у межах якої використання ресурсних можливостей спрямоване на задоволення людських потреб, з одночасним забезпеченням сталості природних систем та навколишнього середовища не лише для сучасного, а й для майбутніх поколінь. Реалізація елементів сталого розвитку дозволить забезпечити гармонізацію співіснування людини і природи та невід'ємність захисту навколишнього природного середовища під час розвитку суспільства. Підприємства з озеленення населених пунктів об'єднують три тісно пов'язані між собою галузі: зелене будівництво (створення нових зелених об'єктів, реконструкція і капітальний ремонт існуючих об'єктів); експлуатація (нагляд та утримання зелених насаджень, що є важливою частиною загальної системи благоустрою міста); виробництво (вирощування посадкового матеріалу для озеленення міст). Сучасні складні умови функціонування підприємств зумовлюють посилення уваги до пошуку оптимальних шляхів підтримання конкурентоспроможності продукції та позицій на ринку. Виробнича програма є інструментом реалізації стратегічних та операційних планів діяльності підприємства, що зумовлює необхідність ухвалення виважених рішень і розроблення оптимальних підходів до її формування. У статті класифіковано основні види суб'єктів господарювання з озеленення, охарактеризовано їх галузеві та організаційно-технологічні особливості діяльності й обґрунтовано необхідність їх урахування при побудові виробничої програми. Структуровано та охарактеризовано основні показники виробничої потужності за окремими видами підприємств із озеленення. Запропоновано механізм побудови виробничої програми підприємств із озеленення із урахуванням тривалості виробничого процесу, впливу зовнішнього середовища і сезонності виробництва, наявності природних біохімічних процесів тощо. Розкрито вимоги до системи управління якістю підприємств із озеленення та її основні показники.

Ключові слова: підприємства з озеленення населених пунктів, виробнича потужність, виробнича програма, сталый розвиток, управлінський облік.

Golovatska S. I.,

svitlana-14-10@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1671-1718,

Researcher ID: G-2576-2019,

Ph.D., Associate Professor, Professor of the Department of Accounting, Control, Analysis and Taxation, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

ACCOUNTING AND MANAGEMENT ASPECTS OF THE PRODUCTION PROGRAM OF ENTERPRISES FOR THE GREENING OF POPULATED POINTS IN THE SYSTEM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. Sustainable development belongs to the social paradigm in which the use of resource opportunities is aimed at satisfying human needs, while simultaneously ensuring the sustainability of natural systems and the environment not only for the present, but also for future generations. The implementation of the elements of sustainable development will ensure: the harmonization of the coexistence of man and nature and the indispensability of environmental protection during the development of society. Landscaping companies combine three closely related fields: green construction (creation of new green facilities, reconstruction and overhaul of existing facilities); operation (oversight and maintenance of green spaces, which is an important part of the overall system of city improvement); production (growing planting material for landscaping cities). The modern complex conditions of the functioning of enterprises lead to increased attention to the search for optimal ways of maintaining the competitiveness of products

and positions on the market. The production program is a tool for the implementation of strategic and operational plans of the enterprise, which necessitates the adoption of balanced decisions and the development of optimal approaches to its formation. The article classifies the main types of landscaping business entities, characterizes their branch and organizational and technological features of activity, and substantiates the need to take them into account when building a production program. Structured and characterized the main indicators of production capacity for certain types of landscaping enterprises. A mechanism for building a production program of landscaping enterprises is proposed, taking into account the duration of the production process, the influence of the external environment and the seasonality of production, the presence of natural biochemical processes, etc. The requirements for the quality management system of landscaping enterprises and its main indicators are disclosed.

Keywords: landscaping business entities, production capacity, production program, sustainable development, management accounting.

JEL Classification: M41

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-19>

Постановка проблеми. Під сталим розвитком розуміють розвиток, що дозволяє на довготривалій основі забезпечувати стабільне економічне зростання, яке не призводить до деградаційних змін у природі та дозволяє розраховувати на задоволення потреб як сьгоднішніх, так і майбутніх поколінь, не відкидаючи тези про реальні обмеження ресурсно-природного потенціалу. Необхідність пристосування до змін ринкової кон'юнктури зумовлює необхідність ідентифікації та систематизації факторів, що впливають на формування показників виробничої програми та стратегічний план розвитку підприємства.

Сучасні складні умови функціонування підприємств зумовлюють посилення уваги до пошуку оптимальних шляхів підтримання конкурентоспроможності продукції та позицій на ринку. Виробнича програма є інструментом реалізації стратегічних та операційних планів діяльності підприємства, що зумовлює необхідність ухвалення виважених рішень і розроблення оптимальних підходів до її формування. Налаштування ефективного взаємозв'язку між елементами зовнішнього та внутрішнього економічного середовища, забезпечення економічного кругообігу є основою для успішної реалізації поставлених підприємством стратегічних і тактичних цілей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання розвитку планування та механізму формування виробничої програми займають вагоме місце в дослідженнях багатьох вітчизняних учених, таких як Т. Васильців [1], Я. Вітвицький, С. Головацька [2], В. Гринчуцький [3], О. Дивнич, Ю. Єгупов [4], О. Заборовець [5] та інші. Однак, незважаючи на ґрунтовне висвітлення вищенаведених питань, потребують подальшого дослідження напрями врахування організаційно-технологічних особливостей діяльності підприємств при побудові їх виробничої програми з подальшим удосконаленням алгоритмів її формування.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретико-практичних засад побудови ви-

робничої програми підприємств із озеленення населених пунктів в Україні із урахуванням організаційно-технологічних особливостей їх діяльності як складової управлінського обліку у системі сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталий розвиток належить до суспільної парадигми, у межах якої використання ресурсних можливостей спрямоване на задоволення людських потреб, із одночасним забезпеченням сталості природних систем та навколишнього середовища не лише для сучасного, а й для майбутніх поколінь.

Дефініція сталого розвитку включає дві визначальні ідеї:

- задоволення потреб, зокрема першочергових, необхідних для існування найбільших прошарків населення;

- необхідність обмежень, що зумовлено здатністю навколишнього середовища задовольняти сьгоднішні й майбутні потреби (розвиток у межах господарської (екологічної) ємності природного середовища, що не спричиняє незворотних змін у природному середовищі і не створює загрози для тривалого існування людини).

Сталий розвиток пов'язує турботу про пропускну здатність природної екосистеми з соціальними проблемами, з якими стикається людство. Основою його керуваності є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибирати оптимальний (рис. 1).

Реалізація цих постулатів дозволить забезпечити (рис. 2):

- гармонізацію співіснування людини і природи;

- реалізацію права на справедливе задоволення потреб і рівність можливостей розвитку сьгоднішнього і майбутнього поколінь;

- невід'ємність захисту навколишнього природного середовища під час розвитку суспільства [6].

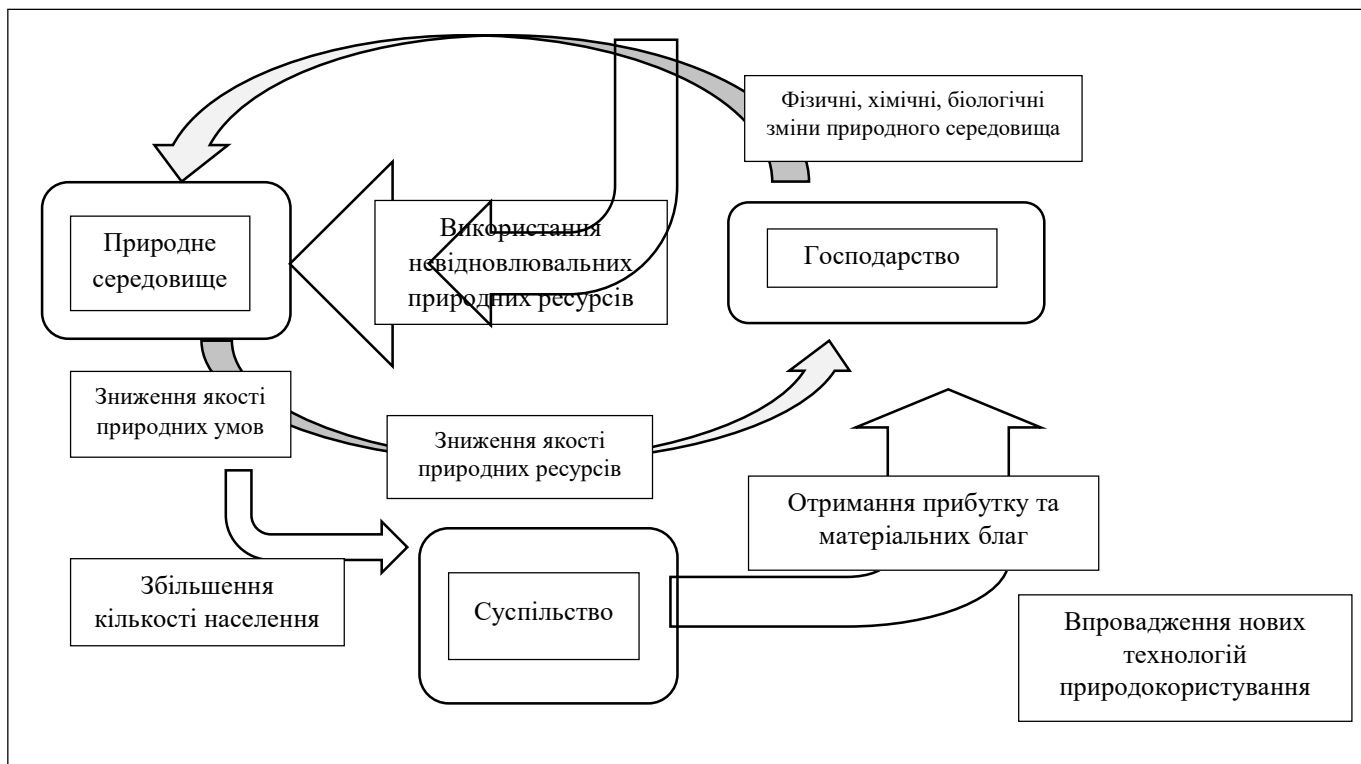

Рис. 1. Основні процеси в системі природокористування, що впливають на формування сталого розвитку

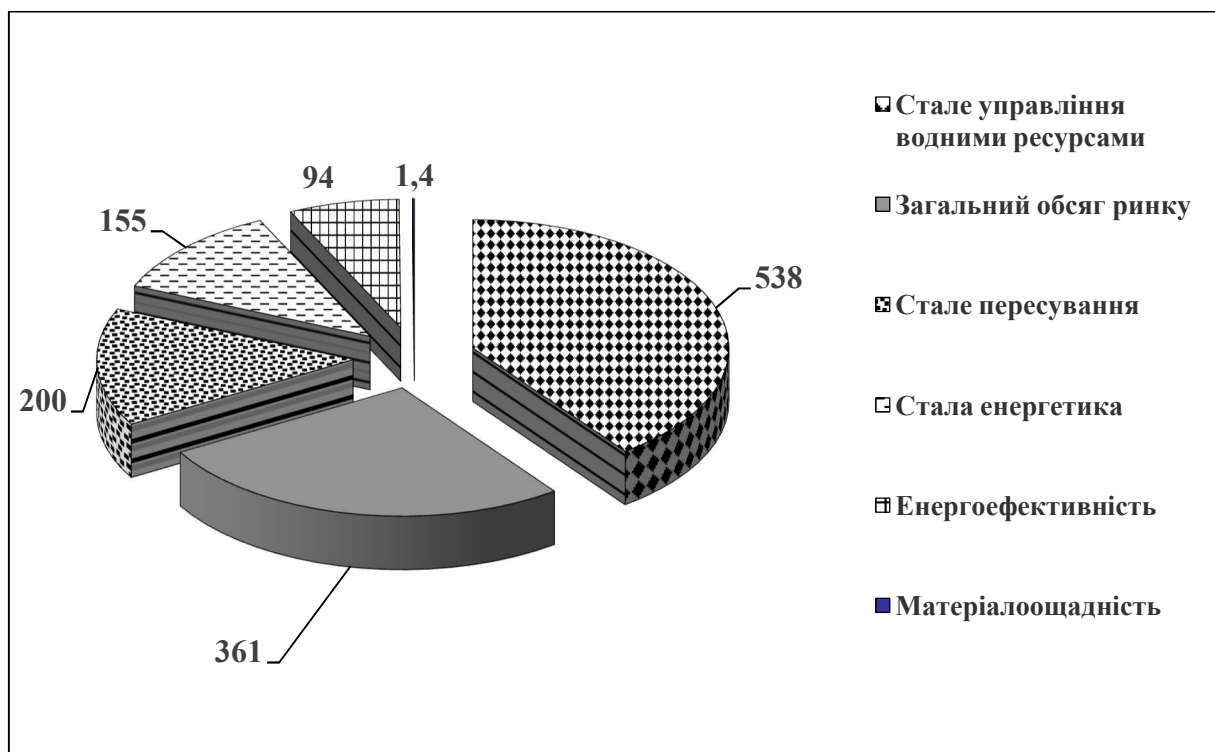

Рис. 2. Обсяг світового зеленого ринку, млрд € [7]

Загальна площа зелених насаджень усіх видів у межах територій міст та інших населених пунктів України станом на 01.01.2023 становить понад 425,5 тис. гектарів. Площа зелених насаджень загального користування у 2022 році складала майже 122,46 тис. гектарів (рис. 2).

У 2022 році майже 66% (80,6 тис. га) таких насаджень було охоплено доглядом. Найбільше охоплено доглядом зелені насадження у Волинській, Львівській, Миколаївській, Запорізькій, Одеській та м. Києві (100%) та Закарпатській (90%) області. Найменший показник - у Чернігівській (11%) області.

Площа парків культури та відпочинку у 2022 році становила 14,5 тис. га; набережних та бульварів - майже 8,23 тис. га. Площа гідропарків, лугопарків, лісопарків складала 29,0 тис. гектарів.

Загальна площа, відведена під насінництво, становить 94,86 га, з якої у 2022 році було реалізовано 1037,5 т насіння газонних трав. Загальна площа, відведена під розсадництво, складає понад 496,3 га, посадкового матеріалу у 2022 році реалізовано майже 622,2 тис. штук, у тому числі понад 3233,7 тис. шт. саджанців дерев.

У 2022 році на утримання зелених насаджень загального користування витрачено понад 1,75 млрд гривень. Загальна кількість підприємств зеленого господарства, що здійснюють діяльність із утримання зелених насаджень, становить 538 одиниць, у тому числі комунальних підприємств – 434 одиниці, приватних – 77 та інших форм власності – 27 [7].

Згідно зі статтею 30 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” вирішення питань щодо організації благоустрою населених пунктів, здійснення контролю за станом благоустрою виробничих територій, організації озеленення, охорони зелених насаджень, а також здійснення контролю за додержанням земельного та природоохоронного законодавства належить до компетенції виконавчих органів сільських, селищних, міських рад.

Міське зелене господарство включає три тісно пов’язані між собою галузі:

а) *зеленого будівництва* – створення нових зелених об’єктів, реконструкція і капітальний ремонт існуючих об’єктів;

б) *експлуатації* – нагляд та утримання зелених насаджень, що є важливою частиною загальної системи благоустрою міста;

в) *виробничу* – вирощування посадкового матеріалу для озеленення міста (табл. 1).

Витрати на будівництво й експлуатацію міських зелених насаджень загального користування фінансуються з міського бюджету. Виробничі підприємства зеленого господарства – розсадники, квітникарські й насінницькі господарства – покривають свої витрати з виручки від реалізації продукції.

Зелене господарство має особливості, обумовлені характером процесу вирощування рослин: довготерміновість виробничого процесу, що

коливається від декількох тижнів до багатьох років (вирощування квітів, чагарників, дерев) і потребує значних оборотних коштів; сезонність у роботі підприємства; велике розмаїття продукції (дерева, чагарники, насіння, цибулини, квіти і т.п.), велика питома вага земляних робіт (обробка і підготовка ґрунту, копання ям і канавок, заготівля рослинної землі тощо).

Зелені насадження міст розподіляють на дві великі групи:

- *об’єкти озеленення загального користування* (парки, лісопарки, сквери, бульвари, сади, вуличні насадження). Ці насадження знаходяться в безпосередньому віданні органів міського благоустрою;

- *зелені насадження на територіях промислових підприємств, шкіл, лікарень, дитячих садків тощо – є насадженнями обмеженого користування й експлуатуються відповідними відомствами.*

Колівання попиту споживачів на продукцію, товари та послуги призводить до необхідності гнучкого та оперативного реагування управлінського персоналу на виклики ринку та структурні зрушення в економіці. Виробнича програма підприємства в таких умовах є одним із ключових елементів планування та коригування діяльності суб’єкта господарювання в напрямі досягнення ключових завдань функціонування. Складання та розроблення оптимальної виробничої програми ґрунтується на детальному опрацюванні структури різних видів ресурсів та виробничої потужності підприємства з метою пошуку найкращих способів їх використання для досягнення запланованих показників ефективності діяльності підприємства.

Виробнича потужність підприємства зеленого господарства і будівництва має специфічні особливості. Насамперед необхідно враховувати тривалість виробничого процесу, вплив зовнішнього середовища і сезонності виробництва, розбіжність виробничого процесу з робочим періодом, наявність природних біохімічних процесів тощо.

Особливою обставиною є те, що в розсадниках, квіткових і насінневих господарствах земля є найважливішим, постійним і майже незамінним засобом праці. У зв’язку з цим упровадження прогресивних сівозмін значно підвищує ефективність виробництва.

Ефективність використання земельної площі характеризується коефіцієнтом (**Квз**), що дорівнює відношенню площі, зайнятої під основними культурами (**Сок**), до загальної площі господарства (**Сзаг**).

$$K_{вз} = S_{ок} / S_{заг} \quad (1)$$

Виробнича потужність розсадників декоративного садівництва і квітникарських господарств залежить головним чином від наявності земельної, оранжерейної і парникової площ, сіво- і культурооборотів, характеру застосовуваної агротехніки й організації виробництва, асортименту вирощуваних рослин.

Система суб'єктів господарювання з озеленення населених пунктів

Міське зелене господарство		
<i>Зелене будівництво</i> (створення нових зелених об'єктів, реконструкція і капітальний ремонт існуючих об'єктів)	<i>Експлуатація</i> (нагляд та утримання зелених насаджень, що є важливою частиною загальної системи благоустрою міста)	<i>Виробництво</i> (вирощування посадкового матеріалу для озеленення міста)
Внутрішньоміські зелені насадження		
Насадження загального користування:		Приміські зелені насадження:
<p>- загальноміські парки, сади, сквери, бульвари, набережні (3-8 м²);</p> <p>- районні парки, сади (4-8 м²), бульвари, сквери (4-14 м²);</p> <p>- озеленені території ярів, мікрорайонів, сади житлових груп (3-10 м²).</p> <p>Насадження обмеженого користування:</p> <p>на житлових територіях:</p> <p>- дитячі сади-ясла (2,2 м²), школи (3,5 м²);</p> <p>- спортивні комплекси (2,7-3,8 м²); установи:</p> <p>- охорони здоров'я (2-2,7 м²);</p> <p>- культурно-просвітницькі (0,7-1,2 м²);</p> <p>➤ вищі навчальні заклади (0,34 м²);</p> <p>- технікуми, профтехучилища (0,24-0,34 м²);</p> <p>- насадження на промислових територіях (промислові площадки) (8 м²).</p> <p>Насадження спеціального призначення:</p> <p>- насадження вулиць і майданів;</p> <p>- комунально-складські території (0,5-0,8 м²);</p> <p>- санітарно-захисні зони (7 м²);</p> <p>- ботанічні й зоологічні сади, дослідні станції (3-5 м²);</p> <p>- інші території в зонах забудови (5 м²).</p>		<p>- лісопарки (50-200 м²);</p> <p>- смуги відводу автодоріг (5-9 м²);</p> <p>- смуги відводу залізниць (4-8 м²);</p> <p>- меліоративні насадження, піски, незручні землі (15-80 м²);</p> <p>- водоохоронні насадження (5-15 м²);</p> <p>- містозахисні насадження (0,77 м²);</p> <p>- території цвинтарів;</p> <p>- декоративні розсадники (5 м²);</p> <p>- квітково-оранжерейні господарства (0,3-0,5 м²);</p> <p>- інші насадження (3-4,5 м²).</p>

* Табл. 1 систематизована автором на підставі опрацювання літературних джерел

У квітникарських господарствах для характеристики виробничих потужностей важливою є наявність оранжерейних і парникових площ, що обумовлюють розмір випуску квіткової продукції. Використання оранжерейної і парникової площі характеризується двома показниками: коефіцієнтом завантаження (Кзав) і випуском продукції з 1 м² площі (при визначенні випуску продукції умовно приймають випуск промислових культур із 1 м² оранжерейної площі, а випуск квіткової розсади - з 1 м² парникової площі).

Розрахунок потреби в оранжерейній і парниковій площі має бути основою для річного виробничо-фінансового плану квітникарського господарства. Він дозволяє визначити ступінь використання оранжерейної площі і одночасно встановити оптимальний культурооборот.

Під культурооборотом розуміють встановлення оптимальних кількісних співвідношень окремих культур у загальному випуску, календарні строки, порядок переміщення по культивацийних площах і конкретну агротехніку вирощування. Окремі

культурообороту потребують відповідних співвідношень виробничих площ у господарстві. Для квітникарських господарств важливо ефективно використовувати площі закритого ґрунту, головним чином оранжерейні площі, бо їх експлуатація є дорогою.

Культурооборот, обґрунтований розрахунком використання оранжерейної площі, дає змогу перевірити, чи правильно встановлено співвідношення між оранжерейною площею, площею парників і площею відкритого ґрунту. Розрахунок необхідної площі парників і відкритого ґрунту дозволяє визначити правильне співвідношення між виробничими площами і виявити потребу в нових виробничих площах закритого ґрунту.

Потребу в оранжерейній і парниковій площі розраховують, виходячи з завдання закладки і випуску рослин по місяцях і культурах. Для розрахунків треба мати такі дані:

- залишки незавершеного виробництва на початок року;

- завдання закладки і випуску рослин за рік по культурах;
- діючі норми відходу рослин при вирощуванні і норми виходу готової продукції;
- діючі норми розміщення рослин на 1 м² оранжерейної і парникової площі за періодами вирощування;
- прийняту для місцевих умов агротехніку й строки виконання основних робіт (посів, висадка в горщечки, перевалка, винесення в парники, у відкритий ґрунт, занесення в оранжерею, строки реалізації рослин і т. ін.);
- залишки незавершеного виробництва на кінець року.

Загальний середній Кор за рік можна визначити, поділивши S за 10 місяців (виключивши липень і серпень, коли оранжерею ремонтують, дезінфікують) на S1, тобто

$$Kop = S / S1 \quad (2)$$

Підвищення коефіцієнта використання оранжерейної площі протягом року свідчить про збільшення загального випуску продукції, а отже і зниження її собівартості. Таких результатів досягають завдяки впровадженню нових, передових методів і задіяння сучасної агротехніки.

Виробнича потужність комунальних і ремонтно-будівельних підприємств зеленого господарства визначається як максимально можливий обсяг робіт, виконуваних за рік, при повному використанні наявного обладнання, прогресивних норм його завантаження, передової організації праці і виробничого процесу.

Виробничу потужність обладнання **Впу** визначають за формулою:

$$Впу = 30 \times Kтгм \times Kвсм \times Дор \times Тк \times Кз \times Пз, \quad (3)$$

де 30 - облікове число обладнання;

Ктгм - коефіцієнт технічної готовності обладнання;

Квсм - коефіцієнт використання справних машин (обладнання);

Дор - коефіцієнт використання обладнання на основних

роботах;

Тк - число календарних днів роботи обладнання;

Кз - коефіцієнт змінності;

Пз - змінна продуктивність одиниці обладнання.

Розрахунки виробничої потужності є основою для визначення виробничої програми, вони показують величину випуску продукції, до якої треба прагнути.

Для характеристики використання виробничої потужності виявляють фактичний коефіцієнт (**Квп**) її використання. Він дорівнює відношенню обсягу продукції (**Q**), виробленої за рік, до середньорічної потужності (**Вср.р**):

$$Квп = Q / Вср.р. \quad (4)$$

Виробнича програма зеленого господарства відображає всі сторони його господарської діяльності з вирощування дерев, агарників, квітів, виконання ремонтно-будівельних робіт з озеленення з

благоустрою скверів, парків, бульварів і т. п., експлуатації зелених насаджень.

Склад виробничої програми для різних підприємств залежить від їх виробничих функцій.

Розсадники. Показниками виробничої програми є: реалізація і випуск продукції (дерев, чагарників у тис. шт.) за асортиментом і в цілому; закладка і випуск продукції в натуральних показниках (площа, м², кількість, тис. шт.), за асортиментом; посів у розплідницькому відділенні (га); зелене живцювання (тис. шт.); пересадження зі школи в школу (шт., га); площі (основна виробнича: оранжереї, парники, відділи).

Виробничу програму за підприємствами і випуском встановлюють за календарними термінами – кварталами, місяцями. При цьому точно вказують асортимент рослин, враховують початок чи закінчення періоду вегетації.

Сума завдань із закладки по відділеннях (чагарники, парники, цех деревних і щеплених форм) і випуску повинна відповідати загальному завданню підприємства. Обсяг випуску продукції визначає закладка (розсади і живців).

Квіткові й насінницькі господарства. Основними показниками виробничої програми є реалізація і випуск продукції у вартісних і натуральних вимірниках в цілому і за основними групами (розсада, зрізання квітів із ґрунту, горщечні), нові закладки і посіви культур у натуральних вимірниках (тис. шт., м²), наявність залишку чи незавершеного виробництва на початок року. В плані посівів і посадок вказують найменування культур, їх кількість, норму посіву і посадок на 1 га, потрібну для вирощування даної культури площу.

Складовою частиною плану є *кількісний баланс руху рослин по культурах*. У кількісному балансі в розрізі культур вказують рік посіву, наявність на початок планованого року посівів і посадок поточного року, плановий відхід, наявність рослин у виробництві, вихід рослин із виробництва (на реалізацію і потреби виробництва) і залишок на кінець року.

Виробничу програму узгоджують з наявністю площ оранжерей, парників, відкритого ґрунту, а також із термінами ротації багаторічних культур. Облік потреби оранжерейної площі визначають на підставі завдання по закладці і випуску рослин на поточний рік за місяцями і культурами.

У зеленому господарстві у зв'язку з довгим терміном виробничого процесу виробничу програму розраховують не тільки з реалізації та випуску товарної продукції у вартісному і натуральному вираженні (як у цілому, так і за асортиментом). Завдання з реалізації та випуску продукції на плановий рік визначає обсяг необхідних робіт у цьому ж році тільки по однолітніх культурах. По культурах із терміном вирощування більше одного календарного року обсяг робіт у році визначається запуском нової продукції, а також залишками незавершеного виробництва попередніх років (рослини, що знаходяться в стадії вирощування).

Розмір реалізації і випуску по таких культурах встановлюється наявністю рослин, термін

виращування яких закінчується у плановому році. Зважаючи на наведені вище обставини, завдання по запуску продукції набуває в зеленому господарстві такого ж важливого значення, як і завдання з реалізації та виготовлення (вищлення). Запуск визначає напрямок випуску в майбутньому:

$$Z = (B \times 100) / (100 - O), \quad (5)$$

де Z - закладка;

B - випуск;

O - процент відходу рослин при виращуванні.

Виробнича програма підприємства (план виробництва і реалізації продукції) – це система адресних завдань із виробництва і доставки продукції споживачам у розгорнутій номенклатурі, асортименті, відповідної якості і у встановлені терміни. Виробнича програма з реалізації, випуску і закладок продукції в розсадниках і квітникарських господарствах має складатися з урахуванням попиту на дерева, чагарники і квіти як для оздоблення міста, так і для населення. Календарні строки закладок та випуску в розсадниках узгоджують із часом настання або закінчення вегетативного періоду. В квітникарських господарствах як у закритому, так і у відкритому ґрунті випуск узгоджують із часом цвітіння культур, із закладки – з прийнятими способами виращування.

При розробці виробничої програми для квітникарських господарств треба узгодити її з розрахунками використання оранжерейних і парникових площ, а також можливістю використання тимчасових виробничих площ (підвісні полиці, підстелажні простори і т. ін.). Необхідно використовувати обґрунтовані норми площ живлення і розміщення рослин, а також норми природного відходу при виращуванні.

Уся продукція в зеленому господарстві, у розсадниках, насінницьких і квітникарських господарствах поділяється на валову і товарну.

До товарної продукції входять:

- продукція основного виробництва – саджанці й сіянці дерев і чагарників, розсада квітів, горщечні культури, квіти на зрізання, черешки, бульби, цибулини, насіння квіткових культур і газонних трав. Продукція вважається готовою, якщо повністю закінчений цикл виращування рослин і вони відповідають стандартам;

- продукція допоміжного виробництва – горщики і контейнери, кошики, вазони, сільськогосподарські культури;

- напівфабрикати від основного виробництва, наприклад сіянці для масових посадок у лісопарках;

- продукція (результат) капітального ремонту машин, механізмів, обладнання, транспортних засобів, коли капітальний ремонт здійснюють працівники самого підприємства;

- вироби і матеріали, виготовлені на підприємстві для робіт із капітального ремонту.

Обсяг валової продукції складається з обсягу товарної продукції і приросту (зменшення) незавершеного виробництва. Розраховується за формулою:

$$B_n = H1 + T - H2, \quad (6)$$

де B_n - валова продукція;

$H1$ - залишок незавершеного виробництва на початок року;

T - товарна продукція;

$H2$ - залишок незавершеного виробництва на кінець року.

Сьогодні у світі конкурентоздатність продукції пов'язана з двома показниками – рівнем цін та рівнем якості продукції. Якість – це сукупність властивостей продукції, які обумовлюють її здатність задовольняти певні потреби відповідно до її призначення.

Поняття якості тісно пов'язане з поняттям технічного рівня продукції – відносної характеристики якості продукції, що базується на співвідношенні показників, які визначають її технічну досконалість із відповідними базовими екологічними показниками та показниками безпеки.

Екологічні показники – це рівень шкідливих впливів на навколишнє середовище, що виникають при експлуатації або споживанні продукції (вірогідність викидів шкідливих часток, випромінювання при зберіганні, транспортуванні та експлуатації продукції тощо). Показники безпеки характеризують особливості продукції для безпеки покупця та обслуговуючого персоналу, тобто дозволяють створити безпеку при монтажі, обслуговуванні, ремонті, зберіганні, транспортуванні й споживанні продукції.

Економічно оптимальну якість визначають як співвідношення якості та витрат за формулою

$$Konm = Q / CE, \quad (7)$$

де $Konm$ - економічно оптимальна якість;

Q - якість виробу;

CE - витрати на придбання та експлуатацію виробу, грн.

Управління якістю - це дії, що виконуються при створенні та експлуатації або споживанні продукції з метою встановлення, забезпечення та збереження необхідного рівня її якості. При управлінні якістю продукції об'єктами управління є процеси, від яких залежить якість продукції. Успішна діяльність підприємств із озеленення населених пунктів повинна забезпечуватися виробництвом продукції або послуг, які: відповідають чітко визначеним потребам, застосуванню або призначенню; задовольняють потреби споживача; відповідають діючому законодавству та іншим вимогам суспільства; пропонуються споживачеві за конкурентоздатними цінами; націлені на одержання прибутку.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Функціонування суб'єктів господарювання у сфері озеленення населених пунктів в умовах коливання валютних курсів, інфляційних процесів та нестабільного конкурентного середовища зумовлює непередбачені зміни в кон'юнктурі ринку та виникнення ринкових ризиків. Результативне значення ефективності функціонування зазначених підприємств залежить від сукупності чинників, що часто мають

різноспрямований вплив. Підвищення ефективності виробничої програми сприяє збільшенню обсягів виробництва продукції, підвищенню рівня конкурентоспроможності і повнішому задоволенню потреб споживачів, а також створює умови для подальшого розвитку зеленого господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильців Т. Г., Шупер Ю. І. Удосконалення системи управління виробничою програмою підприємства із урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. № 18.1. С. 190-194.
2. Головацька С., Сашко О. Обліково-методичний інструментарій контролінгу : монографія. Львів : Видавництво ЛТЕУ, 2017. 360 с.
3. Гринчуцький В. І., Сабецька Т. Г. Формування виробничої програми підприємства: маркетинговий аспект : монографія. Тернопіль, 2014. 270 с.
4. Єгупов Ю. А. Розвиток підходів до формування виробничої програми підприємства. *Інноваційна економіка*. 2016. № 3-4. С. 50-56.
5. Заборовець О. П., Лосицька М. О., Шевченко Т. Є. Побудова оптимальної виробничої програми промислових підприємств. *Економічний вісник НТУУ "КПІ"*. 2009. № 6. С. 436-442.
6. П'ять кроків до екологічної економіки. Перша рейтингова система Rate 1. URL: <http://www.rate1.com.ua/ua/dovkillja/ekologija/1042/>.
7. Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://wdc.org.ua/>.

REFERENCES

1. Vasyl'tsiv, T. H. and Shuper, Yu. I. (2009), Udoshkonalennia systemy upravlinnia vyrobnychoiu prohramoiu pidpriemstva iz urakhuvanniam vplyvu faktoriv zovnishn'oho seredovyscha, *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, № 18.1, s. 190-194.
2. Holovats'ka S. and Sashko O. (2017), Oblikovo-metodychnyj instrumentarij kontrolinhu : monohrafiia, Vydavnytstvo LTEU, L'viv, 360 s.
3. Hrynychuts'kyj, V. I. and Sabets'ka, T. H. (2014), Formuvannia vyrobnychoi prohramy pidpriemstva: marketynhovyj aspekt : monohrafiia, Ternopil', 270 s.
4. Yehupov, Yu. A. (2016), Rozvytok pidkhodiv do formuvannia vyrobnychoi prohramy pidpriemstva, *Innovatsijna ekonomika*, № 3-4, s. 50-56.
5. Zaborovets', O. P. Losyts'ka, M. O. and Shevchenko, T. Ye. (2009), Pobudova optymал'noi vyrobnychoi prohramy promyslovykh pidpriemstv, *Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI"*, № 6, s. 436-442.
6. P'iat' krokiv do ekolohichnoi ekonomiky. Persha rejtynhova systema Rate 1., available at: <http://www.rate1.com.ua/ua/dovkillja/ekologija/1042/>.
7. Svitovyj tsentr danykh z heoinformatyky ta staloho rozvytku, available at: <http://wdc.org.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 23 грудня 2023 року

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 75

Літературний редактор – Муравицька Н. О.
Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Електронна версія : <http://www.lute.lviv.ua/education/nauk-vydan/visnyk-ekon/>

Підписано до друку 05.02.2024 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк на різнографі.
18,5 др. арк. 17,3 ум. др. арк. 14,6 облік. видавн. арк.
Тираж 300 прим. Зам. 268.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.